

Cilt: 15 Sayı: 2, Aralık 2025

Volume: 15 Issue: 2 , December 2025

ADAM AKADEMİ

ADAM ACADEMY

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ADAM AKADEMİ/ADAM ACADEMY

Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Social Sciences

ISSN:2146-4936

e-ISSN:2645-9019

Sahibi/Owner

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
İktisadi İşletmesi adına,
Bülent Kent

Baş Editör/Editor in Chief

Mehmet Bulut - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*

Editörler/Editors

Bünyamin Erul - *Ankara Üniversitesi*
Mehmet Cahit Güran - *Hacettepe Üniversitesi*
Erdal Tanas Karagöl - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
Intisar A. Rabb - *Harvard Üniversitesi*
Jari Ojala - *Jyvaskyla Üniversitesi*
Jonathan A. Brown - *Georgetown Üniversitesi*
Mehmet Barca - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
M. Shahid Alam - *Northeastern Üniversitesi*
Nasuh Uslu - *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi*

Kitap Tanıtım Editörleri/Book Review Editors

Muhammet Enes Kala - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

İngilizce Dil Editörü/ English Language Editor

Recai Aydın - *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*

Yazı İşleri Müdürü/Publication Coordinator

Cem Korkut - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

Dergi Sekreteryası / Journal Secretary

Soner Doğan, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanan çift-kör hakemlik süreci yürüten, uluslararası hakemli bir dergidir.

ADAM ACADEMY Journal of Social Sciences is a double-blind peer-reviewed international journal published twice a year (June and December).

ADAM AKADEMİ, Türkçe ve İngilizce dillerinde yayın kabul etmektedir.

ADAM ACADEMY accepts articles in Turkish and English.

Yayın ilkeleri ve yazarlar için yazım kuralları derginin son sayfalarındadır.

Editorial principles and rules for manuscripts are placed on the last pages of the journal.

ADAM AKADEMİ, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Index Islamicus, ProQuest, TR Dizin SBVT ve diğer birçok ulusal ve uluslararası endeks tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

ADAM ACADEMY is being indexed and abstracted by DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Index Islamicus, ProQuest, TR Index and other national and international index services.

İletişim Bilgileri/Contact Information

Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi (ADAM)
Ankara Center for Thought and Research
Hacettepe Mh. Taniş Sk. No: 2/A Hamamönü
06230 Altındağ - Ankara - Türkiye
Email: bilgi@adam.org.tr
Web: www.dergipark.org.tr/tr/pub/adamakademi
Web:www.adam.org.tr

Abonelik/Subscription

Yıllık abone bedeli/Annual Fee:
Kurumlar için /For Institutions:
Yurt içi / Domestic: 500 TL Yurt dışı / Abroad: 200 USD
Kişi / For Individuals: 300 TL Öğrenci / Students: 250 TL
Dergi Fiyatı / Single Issue Price: 250 TL

Hesap Numarası/Account Number:

Kuveyt Türk Ankara Balgat Şubesi
TR520020500000789555400001

Yayın Kurulu/Editorial Board

Ahmet Tabakoğlu - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Benjamin Braude - *Boston College*
Bülent Arı - *Istanbul Üniversitesi*
Carl S. El-Tobqui - *Brandeis Üniversitesi*
Cemal Kafadar - *Harvard Üniversitesi*
Derya Örs - *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*
Erol Özvar - *Yükseköğretim Kurulu*
Fatih Uşan - *Ankara Medipol Üniversitesi*
Gulliaume Dugin - *Paris Üniversitesi*
Gülfeşin Çelik - *Istanbul Medeniyet Üniversitesi*
Sırrı Hakan Kırımlı - *Bilkent Üniversitesi*
Haldun Evren - *Suffolk Üniversitesi*
Hamdi Pınar - *Ankara Üniversitesi*
Himmet Taşkömür - *Harvard Üniversitesi*
Hüseyin İlker Çınar - *Manheim Üniversitesi*
James Baldwin - *New York Üniversitesi*
Kadir Canatan - *Istanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
Muhammed Eroğlu - *Massachusetts Teknoloji Enstitüsü*
Murat Ali Yülek - *Ostim Teknik Üniversitesi*
Syed Nazim Ali - *Hamad bin Khalifa Üniversitesi*
Sıdıka Başçı - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*
William O'Reilly - *Cambridge Üniversitesi*
Yasin Aktay - *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*

Tasarım ve Baskı

TÜRKİYE DİYANET VAKFI TİC. İŞLETMESİ
Ostim OSB Mahallesi 1256 Caddesi No: 11 06370
Yenimahalle / ANKARA
Tel: 0312 354 91 31 (pbx) Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

İçindekiler / Contents

Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Rusya ve Avrupa Birliği İle Enerji İlişkileri

Serdar YILMAZ, Özgür YILMAZ

401

İmalat Sanayinde İhracatı Etkileyen Faktörler:

Temel Eczacılık Ürünleri Sektörüne Yönelik Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

Zeynep KARACA UZUNKAYA

429

Bursa ve Merkez İlçeleri için Hedonik Fiyat Tahmini: Kantil Regresyon Yaklaşımı

Mehmet ÇINAR, Özge ÖZBEK

445

1893 Şikago Fuarı'nda Osmanlı'nın Üç Kadın Temsilcisi:

Cervantes, Vielé ve Fatma Aliye

İrfan SANCAK

479

The Effect of Organizational Socialization on Career Development, Emotional
Commitment, and Turnover Intention in Healthcare Workers

Furkan ALP, Aygöl YANIK

497

Türkiye'de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sağlık Hizmet Deneyimlerinin
Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Yalçın KARAGÖZ, Yusuf KARAŞİN, Mehmet ATEŞ

519

Hâfıza, Dezenformasyonun/Yanlış Bilginin Yayılmasının Sebeplerinden Biri Olabilir
Mi? Filistin Haberlerinin Seri Yeniden Üretimi Üzerine Bir Uygulama

Ozan KOCABAŞ

543

Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu Arasındaki İlişki: Çelişki mi Uyum mu?

Semra AKSU

589

Farklı Yaşam Olaylarında Kişilerin Algıladıkları Stres ve Dini Başa Çıkma Tarzlarının
Sosyo-demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Begüm AÇIK YAVUZ, Feyza KARSLI

613

Yeni Güvenlik Yaklaşımları Bağlamında Avrupa'da Güvenlikleştirilen
İslami Kimlik Algısı

Kübra Betül BİÇEN GÖREN

637

Enerji Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Rusya Ve Avrupa Birliği İle Enerji İlişkileri

Serdar YILMAZ*

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Özgür YILMAZ**

Bitlis Eren Üniversitesi

Öz

Enerji güvenliği, küresel ekonominin en önemli bileşenlerinden biri olmakla beraber ekonomik ve sosyal gelişimin önemli bir parçası, sürdürülebilir kalkınmanın temel faktörü ve ülkelerin ulusal ve uluslararası politikalarını belirleyen stratejik bir etkidir. Sanayileşme ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte enerji güvenliği; küresel, bölgesel ve yerel ölçekte günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Nitekim Türkiye'nin enerji güvenliği meselesi de yerel kaynakların, ithalat bağımlılığının, jeopolitik dinamiklerin ve bölgesel iş birliğinin hassas bir şekilde değerlendirilmesini gerektiren çok yönlü bir meseledir. Türkiye enerji sektörünü geliştirmeye devam ederken ve komşularıyla yapıcı enerji ilişkilerini konsolide ederken bu zorlukların üstesinden gelmek, sürdürülebilir, çeşitlendirilmiş ve güvenli bir enerji geleceği sağlamak için oldukça önemlidir. Bu çalışmada Türkiye'nin enerji güvenliği bağlamında Rusya ve Avrupa Birliği (AB) ile enerji ilişkileri değerlendirilmektedir. Türkiye'nin enerji güvenliğinin önündeki potansiyel risklere odaklanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada şu sorulara yanıt aranacaktır: Türkiye'nin enerji arzı güvenliğinde ve bağımsızlığında karşılaşabileceği potansiyel riskler nelerdir? Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemindeki enerji politikaları nasıl şekillenmiştir? Türkiye'nin AB ile enerji iş birliği nasıl şekillenmektedir? Türkiye'nin Rusya ile enerji iş birliğinin potansiyel avantajları ve riskleri nelerdir? Doğu Akdeniz'deki son gelişmeler Türkiye'nin enerji ilişkilerini nasıl etkilemiştir? Sorulara verilen yanıtlar doğrultusunda Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapması gerektiği ile enerji altyapısının güçlendirilmesi, bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi neticesinde enerji arzı güvenliğinin daha rahat sağlanabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Enerji Güvenliği, Türkiye, Rusya, Avrupa Birliği, Enerji İlişkileri

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, serdaryilmaz@mu.edu.tr / ORCID: 0000-0003-3400-3392

** Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, oyilmaz@beu.edu.tr / ORCID: 0000-0001-7559-7583

Türkiye's Energy Relations with Russia And The European Union In The Context Of Energy Security

Abstract

Energy security is one of the most crucial components of the global economy, as well as a significant aspect of economic and social development. It is considered a fundamental factor in sustainable development and a strategic influence shaping both national and international policies of countries. With the advancement of industrialization and technology, energy security has become an inseparable part of daily life at the global, regional, and local levels. Indeed, Türkiye's energy security issue is multifaceted, requiring a sensitive evaluation of local resources, import dependency, geopolitical dynamics, and regional cooperation. Overcoming these challenges while continuing to develop its energy sector and consolidate constructive energy relations with its neighbors is crucial for Türkiye to ensure a sustainable, diversified, and secure energy future. This study evaluates Türkiye's energy relations with Russia and the European Union (EU) within the context of its energy security. It focuses on potential risks to Türkiye's energy security and seeks to answer the following questions: What are the potential risks to Türkiye's energy supply security and independence? How have energy policies evolved during the Justice and Development Party (AK Party) era in Türkiye? How is Türkiye's energy cooperation with the EU evolving? What are the potential benefits and risks of Türkiye's energy cooperation with Russia? How have recent developments in the Eastern Mediterranean affected Türkiye's energy relations? Based on the answers to these questions, it is concluded that diversifying energy sources, investing in renewable energy, strengthening energy infrastructure, and promoting regional cooperation are essential measures for Türkiye to ensure energy supply security.

Keywords

Energy Security, Türkiye, Russia, European Union, Energy Relations

Giriş

Henüz üzerinde net bir tanım yapılmamış olsa da gerek ulusal gerekse uluslararası arenada çokça konuşulan ve tartışılan konulardan birisi de enerji güvenliği kavramıdır. Genel olarak devletler için önemli bir güvenlik unsuru olan enerji güvenliği, doğal ve uygun maliyetle kesintisiz bir şekilde enerji temini olarak tanımlanabilmektedir. Kavramın adından da anlaşılacağı üzere enerji ve enerji güvenliği olmak üzere iki farklı konuya odaklanmak gerekmektedir. 21. yüzyılın en önemli meselelerinden birinin enerji ve enerji güvenliği için yapılan mücadele olduğu görülmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti (Çin), Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya Federasyonu (Rusya) ve Avrupa Birliği'nin içinde olduğu enerji temelli büyük bir güç mücadelesinin yaşandığı günümüzde Türkiye, bulunduğu jeostratejik konumundan dolayı dünya enerji güvenliği açısından vazgeçilmez bir lokasyona sahiptir. Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarının özellikle AB ülkelerine transferinde bir köprü vazifesi gören Türkiye'nin önemi giderek çok daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinden Avrupa ülkelerine aktarılacak petrol ve gaz gibi enerji kaynaklarının en hızlı ve güvenilir rotası Türkiye'den geçmektedir.

Türkiye'nin enerji güvenliği ve komşu ülkelerle ilişkileri, ülkenin ve bölgesel enerji dinamiklerindeki konumunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye, önemli bir enerji geçiş güzergahında olmasının yanı sıra ciddi miktarda enerji tüketen bir ülke konumundadır. Dolayısıyla enerji alanında iş birliği geliştirilirken hem kendi çıkarlarını hem de bölge ülkelerinin hassas dengelerini gözetmek durumundadır. Bu nedenle enerji arzı güvenliğinin sağlanmasında Türkiye, çeşitli zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıyadır.

Türkiye'nin enerji arzı güvenliği, ekonomik büyümesi, endüstriyel gelişimi ve toplumsal refahı göz önüne alındığında oldukça hassas bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin enerji talebi hızla gelişen ekonomisi ve büyüyen nüfusuyla doğru orantılı olarak artmaktadır. Bununla birlikte, güvenilir, uygun fiyatlı, farklı enerji kaynaklarına ve tedarikçilerine bağlı enerjinin sağlanması önemli zorluklar doğurabilmektedir. Türkiye'nin Avrupa, Asya ve Orta Doğu'nun kavşağındaki coğrafi konumu, ülkeyi stratejik olarak avantajlı bir konuma yerleştirirken, aynı zamanda jeopolitik gerilimlere ve belirsizliklere de maruz bırakmaktadır. Türkiye'nin komşularıyla olan enerji ilişkilerinin hem fırsatları hem de zorlukları vardır. Kilit bir geçiş ülkesi

olarak Türkiye, Hazar Denizi, Orta Doğu ve Orta Asya'nın kaynak bakımından zengin bölgelerinden enerji kaynaklarının Avrupa'nın enerjiye ihtiyaç duyan pazarlarına taşınmasında hayati bir rol oynamaktadır. Güney Gaz Koridoru gibi iş birliğini ön plana çıkaran projeler, Türkiye'nin kritik bir transit rota olarak hizmet verdiği Avrupa'ya doğal gaz tedarik yollarını çeşitlendirmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte, Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları ve deniz sınırları konusundaki jeopolitik gerilimler ve anlaşmazlıklar, enerji iş birliği ve bölgesel istikrar için büyük zorluklar oluşturmaktadır.

Bu bağlamda çalışmada şu sorulara yanıt aranacaktır: Türkiye'nin enerji arzı güvenliğinde ve bağımsızlığında karşılaşılabileceği potansiyel riskler nelerdir? Türkiye'nin AK Parti dönemindeki enerji politikaları nasıl şekillenmiştir? Türkiye'nin AB ile enerji iş birliği nasıl şekillenmektedir? Türkiye'nin Rusya ile enerji iş birliğinin potansiyel avantajları ve riskleri nelerdir? Doğu Akdeniz'deki son gelişmeler Türkiye'nin enerji ilişkilerini nasıl etkilemiştir? Her bir soruya ilgili başlık altında cevap aranacaktır. Sorulara aranan cevaplarda nitel araştırma yöntemi kullanılacak, İngilizce ve Türkçe kaynaklar üzerinden buna uygun olarak araştırmanın konusuyla ilgili verilere ilişkin bilgi toplama, araştırma ve analiz yapılacaktır.

Enerji Güvenliği

Modern küresel ekonominin işleyişinin en önemli bileşenlerinden biri enerjidir. Kömürün büyük bir enerji aracı olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren sırasıyla, petrol, gaz ve nükleer enerjinin kullanılması hem siyasi hem de ekonomik rekabetin önünü açmıştır. Her dönem farklı bir enerji kaynağının kullanılmasıyla oluşan enerji güvenliği kavramının dünya siyasetine yön verdiği görülmektedir. Sanayi Devrimi'nden sonra geleneksel üretim tarzından modern üretim tarzına geçilmesi ile enerji tüketimi hızla artmış ve enerji kaynaklarının elde edilmesi devletlerin temel siyasi hedeflerinden birisi haline gelmiştir. Ülkeler tarihsel süreçte pek çok sebepten dolayı savaşlar yaşamıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında savaş gemilerine, tanklara ve savaş uçaklarına güç sağlamak için petrolün mevcudiyeti gerekli olduğundan, petrol arzı ya da daha doğru bir ifadeyle enerji güvenliği ulusal güvenlikle eş anlamlı olmuştur. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu gibi yapılar, AB'nin temelini oluşturan iş birliği çabalarını temsil etmektedir. Bu kuruluşlar, Avrupa ülkelerinin enerji alanında kalkınma ve gelişme amacıyla nasıl bir ortaklık geliştirdiklerini göstermeleri ve özellikle bir daha dünya savaşlarına sebebiyet verebilecek çatışmalardan kaçınma gerekliliğini vurgulamaları açısından önemli örneklerdir.

Batılı ülkelerin kendi aralarındaki iş birliğinin politik, diplomatik ve bilhassa ekonomi ve enerji düzeyinde ivme kazanmasıyla birlikte Batılı şirketlerin küresel petrol tedarik sistemini kontrol etmesinden giderek daha fazla rahatsızlık duyan petrol ihracatçısı ülkeler Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (Organization of Petroleum Exporting Countries- OPEC) kurmuşlardır. İkinci

Dünya Savaşı sonrası yaşanan ekonomi ve sanayi alanındaki atılımlar ile dünya enerji talebi iki katından fazla artmıştır. Bu durum 1970’li yıllardaki petrol krizlerinin zeminini hazırlanmıştır. Burada, fosil yakıtların tükenmesi ve enerjiye erişimin kesintiye uğramasının ardından enerji güvenliğinde yeni bir dönemin başladığı iddia edilebilir. Bu bağlamda, 1970’lerde yaşanan petrol krizi de modern enerji güvenliği algısını şekillendirmiştir. Ayrıca, artan enerji güvensizliği petrol ithal eden ülkelerde rahatsızlıklara neden olmuş ve 1974 yılında OECD tarafından Uluslararası Enerji Ajansı (International Energy Agency – IEA)’nın kurulmasına yol açmıştır. Böylece tarihsel süreç içerisinde enerjinin devletler ve toplumlar için artan önemi, enerji güvenliği kavramını ortaya çıkarmış ve enerji güvenliğini bir ulusal strateji konusu haline getirmiştir.

Ayrıca 1990’lı yıllarda Körfez Savaşı’nın yaşanması ve Sovyetler Birliği’nin çöküşü; 2000’li yılların başında dünya güvenliğini değiştiren 11 Eylül Terör saldırıları, hemen akabinde ABD önderliğinde başlatılan Afganistan ve Irak Savaşları, Rusya’nın 2008 yılında Gürcistan’da başlattığı operasyon ve 2014 yılında Kırım’ı ilhak etmesi, Arap coğrafyasında yaşanan Arap Baharı olayları ve Irak Şam İslam Devleti gibi terör örgütlerinin saldırıları enerji güvenliğinin önemini artırmıştır. Tüm bu olaylar enerji güvenliğinde daha fazla gerilim ve istikrarsızlığa yol açmıştır. Nihayetinde, Çin’de başlayıp tüm dünyayı bir süreliğine felce uğratan Covid-19 salgını, salgın devam ederken dünyanın önemli enerji lokasyonlarından olan Kafkaslar coğrafyasında Azerbaycan’ın başlatmış olduğu Karabağ’ı özgürleştirme operasyonu ve Rusya-Ukrayna savaşının devam eden yansımaları sonucunda küresel enerji güvenliği kavramında gözle görülür bir değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu değişimler göz önüne alındığında, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi’ne kömür yön verirken Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise petrol yaşanan olaylarda temel etkidir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise nükleer enerji ağırlıklı biçimde tartışılmış, 1990’lara gelindiğinde doğal gaz kaynağı tartışmaların merkezine oturmuştur. Günümüzde ise güneş ve rüzgâr enerjileri gibi yenilenebilir enerji kaynakları ön plana çıkmıştır.

Tarihsel süreç ve güncel olaylar bir araya gelerek “4A” (Availability, Accessibility, Affordability, Acceptability) olarak bilinen dört özelliği kapsayan çok yönlü bir enerji güvenliği tanımı ortaya çıkmıştır: Bu çerçeve politika yapımcılar ve enerji sağlayan şirketler tarafından riskleri değerlendirmek ve uygun stratejiler geliştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Mevcudiyet (Availability), petrol, doğal gaz ve kömür gibi kaynakların var olup olmamasıyla ilişkindir. Erişilebilirlik (Accessibility), fiziksel altyapı ve piyasa koşulları gibi faktörlerden etkilenebilecek enerji kaynaklarına erişebilme durumunu ifade etmektedir. Ekonomiklik (Affordability), enerjiye ihtiyaç duyan ülkenin enerji kaynağını uygun fiyatlarla ithal eden ülkeden alabilmesidir. Kabul Edilebilirlik (Acceptability), enerji verimliliğini, enerjinin etkilerini ve enerjinin çevre ile çevrenin korunması üzerindeki kullanımı ile ilgilidir. (Kruyt, Vuuren, Vries,

ve Groenenberg, 2009: 2167; Hatipoğlu, 2019: 1-7). Temelde farklı enerji kaynaklarının ve teknolojilerinin sosyal ve çevresel kabul edilebilirliğini ifade etmektedir.

Enerji, ekonomik ve sosyal gelişmenin çok önemli bir parçası, sürdürülebilir kalkınmanın temel faktörü ve teknolojik ilerlemenin ise başat nedeni olmakla birlikte aynı zamanda bir ülkenin ulusal ve uluslararası güvenlik politikalarını etkileyen stratejik bir etkidir. Paul Roberts'a (2014: 5) göre "bugün yaşadığımız dünya, enerjinin hükmü altındadır". Enerji güvenliği, uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça tartışılan bir konu olsa da ilgili kavram üzerinde henüz kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Sanam Haghghi (2007: 9) eserinde enerji güvenliğinin çok yönlü doğasından dolayı herkes tarafından kabul edilen bir tanımının yapılamadığını belirtmektedir.

Dünya Enerji Konseyi (2018: 9) enerji güvenliğini, enerji etkin yönetimi, enerji tedarikinin kesintisiz devam etmesi ve enerji altyapısının güvenliğinin tesis edilmesi olarak tanımlarken, Koulouri ve Mouraviev (2019: 14) kavramı, enerji sistemlerinin arz ve talep dengesine yönelik ani değişimlere karşı tepki vermesi şeklinde tanımlamaktadır. Avrupa Komisyonu (2014: 2) ise meseleye Avrupa ülkelerinin enerjiye olan ihtiyaç ve bağımlılığı realitesinden yola çıkmaktadır. Enerji güvenliğini, bir ülkenin kendi kendine yetebilme kapasitesini artırıp dışa olan bağımlılığı azaltarak bu bağımlılığın yarattığı riskleri en aza indirmek olarak tanımlamaktadır. Daniel Yergin (2011: 266-267) ise fiziki güvenlik, enerjiye kesintisiz ulaşım ve kaynakların çeşitlendirilmesine vurgu yapmak için enerji güvenliğini uygun fiyatlarla yeterli ve ulaşılabilir kaynaklara erişim olarak tanımlamaktadır. Bu yapılan tanımlar daha çok enerji ve enerjiye ulaşım konularına ağırlık verse de ayrıca güvenlik konusuna da vurgu yapan tanımlar mevcuttur. Christie, Franco, Urban, ve Wirl (2010: 66) meselenin güvenlik boyutunu ön plana çıkarmak için "enerji güvenliği ulusal güveniktir" şeklinde bir tanım yapmışlardır.

Dünyadaki neredeyse tüm devletler önceliği enerji güvenliğine göstermeye devam etmektedir. Birçok ülke, ekonomilerinin, işletmelerinin ve halklarının temel gereksinimlerini karşılamak için istikrarlı bir enerji arzını sürdürmeye öncelik vermektedir. Bu nedenle hükümetlerin hem iç hem de dış politikadaki temel ilkelerinden birinin enerji güvenliği olduğu ifade edilebilir. Enerji güvenliği fikri, özellikle enerji açığı olan ülkeler için son derece karmaşıktır. Sanayileşme düzeyi ile enerji güvenliği arasında önemli bir korelasyon vardır. Başka bir deyişle, kendi kendine yeten devletlerle karşılaştırıldığında, ekonomik faaliyetleri için büyük ölçüde sanayiye dayanan ancak kendi hidrokarbon ve/veya yenilenebilir kaynaklarından enerji üretme potansiyeli sınırlı olan bir devlet son derece kırılgandır. Rusya ve Ukrayna arasındaki son savaş sırasında yaşananlar, endüstriyel olarak gelişmiş AB ülkelerinin enerji kaynaklarının dış politika aracı olarak kullanılmasından ciddi şekilde etkilendiğine dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin büyük bir endüstriyel

potansiyeye sahip olup kendi enerji kaynaklarıyla ayakta duramayan Avrupalı devletlerden biri de Almanya'dır. Almanya'nın enerji üretimi, ülkenin düşük petrol kaynakları nedeniyle çoğunlukla nükleer ve yenilenebilir kaynaklarla sınırlıdır. AB'nin süper gücü olan Almanya, çok az petrol veya gaz üretebilmektedir, ancak Alman enerji sektörü kömür üretiminden çok daha fazla kâr elde etmektedir. Almanya, diğer Avrupa ülkelerinden daha fazla olan teknolojik yetenekleri sayesinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmaktadır (Göral, 2023: 90).

Diğer taraftan Türkiye, dünya petrol ve doğal gaz rezervlerinin büyük bir kısmının üretildiği ya da transfer edildiği bir bölgede yer almaktadır. Türkiye'nin kuzeyinde, doğusunda ve güneyinde petrol ve gaz açısından zengin bölgeler bulunmasına rağmen bu kaynaklara ilişkin bilinen rezervleri ülkenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildir. Ekonomisi hızla gelişen Türkiye, artan nüfusunun, sanayisinin ve ekonomisinin taleplerini karşılamak için enerji kaynaklarını ithal etmek zorundadır. Türkiye bunu başarmak için enerji üreten ve enerji tüketen ülkeler arasında bir enerji merkezi olarak hareket etmeyi içeren kapsamlı bir enerji politikası izlemektedir. Bu minvalde Türkiye, Avrupa ülkeleri ile Orta Doğu, Hazar ve Orta Asya bölgelerinde üretilen hidrokarbon kaynakları arasında bir bağlantı görevi gören politika benimsemektedir. Sonuç olarak Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Potansiyel Riskler başlığına geçmeden önce enerji güvenliğini hem enerji tedariki hem de güvenlik boyutu üzerinden genel bir çerçeve içerisine almakta fayda vardır. Enerji güvenliğini tanımlarken yapılan farklı tanımlamalardan yola çıkarak enerji güvenliği "enerjinin sürekli, güvenilir, temiz, çeşitlendirilmiş kaynaklardan ve ülkelerden uygun miktar ve fiyatlarla, sürdürülebilir bir şekilde temin edilirken, güvenli yollarla ve emniyetli bir şekilde taşınan enerjinin aynı zamanda üretim, iletim ve dağıtımının güvenli ve emniyetli bir şekilde yapılması" olarak tanımlanabilir (Altunyuva, 2021: 41).

Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Potansiyel Riskler

Türkiye, hidrokarbon enerji kaynakları bakımından büyük zenginliğe sahip bir ülke değildir. Zira Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ihtisas raporu dikkate alındığında Türkiye'nin petrolde ithalata bağımlılığının %92,8 doğal gaz arzında ithalata bağımlılığının ise geçen yıllara göre artarak %97,9 olduğu görülmektedir. Ayrıca son yıllarda hidrokarbon arama ve üretim faaliyetlerinde kamunun payı arttığı, özel sektör payının giderek azaldığı ve yabancı yatırımın ülkemize olan ilgisinin durağanlaştığı müşahade edilmiştir (SBB, 2023: 14). Ülkenin artan enerji tüketimi göz önüne alındığında enerji güvenliği meselesi giderek önem kazanmaktadır. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınması için iç enerji arzı güvenliğini sağlamak en önemli adımlardan biridir (Erdem ve Şenel, 42 :2013). Ancak ülkenin enerji tüketiminde dışa bağımlılığının artması, ülkeyi küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı zayıf hale getirmektedir. Buna karşılık

Türkiye, enerji arzını çeşitlendirmek için Orta Asya, Orta Doğu, Kafkasya ve Kuzey Afrika ülkeleriyle enerji güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır. Enerji arzı güvenliğinin sağlanması ülkenin ekonomik, siyasi ve toplumsal arzularını sağlama hususunda önemli bir yer tutmaktadır (Özey, 2017: 9). Yergin (2012: 268) 4A'nın yanı sıra sürdürülebilirliğin de enerji arzının beşinci unsuru olarak ele alınması gerektiğinden bahsetmektedir. Nitekim Türkiye de enerji güvenliğini sürdürülebilir ve istikrarlı bir biçimde, fiyat ve miktar konularında kabul edilebilir düzeylerde gerçekleştirilmeyi hedeflemektedir.

Türkiye'de enerji ihtiyacının yaklaşık yarım asırdır, küçük duraksamalar hariç, katlanarak arttığı düşünüldüğünde enerji arzı güvenliğini sağlayabilmek ve bu konuda önlemler alabilmek hayati öneme sahip olmuştur. 1980'li yılları takip eden 15 yıl boyunca elektrik ihtiyacının yıllık yaklaşık olarak %8-9 oranında arttığı görülmektedir (Demirbaş, 2003: 205). IEA'ya göre 1990'da 7,1 Mtoe (Milyon ton petrol eşdeğeri) olan enerji üretiminin dört katından fazlasına tekabül eden 29,7 Mtoe ithal edilmiştir. 2000 yılına gelindiğinde enerji tüketimi 50,7 Mtoe ulaşırken üretim 10,5 Mtoe ile sınırlı kalmıştır. Türkiye'deki enerji talebi, hızla büyüyen ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamak için istikrarlı bir şekilde artmıştır. Toplam enerji üretimi 2000 ve 2019 yılları arasında, 2018'deki ekonomik yavaşlama nedeniyle yaşanan düşüşe rağmen %92 oranında artmıştır (IEA, 2021: 20). 2000'li yıllardan günümüze Türkiye'nin enerji tüketiminde fosil yakıtlar yaklaşık olarak %90'lık bir dilimi oluşturmaktadır. Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarının daha etkin kullanılmasına yönelik politikalar izlense de 2022 yılında fosil yakıtların toplam tüketim içerisindeki payı %81,3 olarak ölçülmüştür (IEA, 2024). Ülkenin enerji tüketiminde fosil kaynakların ciddi bir yer tutması ve bu kaynakların büyük ölçüde ithal edilmesi ülkenin enerji arzı güvenliğini de ciddi şekilde tehdit eden bir problem haline dönüşebilir.

Türkiye'nin günlük petrol tüketiminin yaklaşık olarak bir milyon varil seviyesinde olduğu düşünülmektedir (Özdemir, 2024). Ülkede yapılan ham petrol üretiminin ise 2021 yılına kadar günde 70 bin varil civarında olduğu görülmektedir. Son olarak Şırnak'ın Gabar Dağı'nda TPAO tarafından işletilen petrol yataklarında yeni kuyuların açılmasıyla birlikte, günlük üretiminin 2024 yılı sonuna kadar 200 bin varile ulaşması beklenmektedir (Özdemir, 2024). Türkiye, açmayı planladığı petrol kuyularının tamamının işlevsel hale gelmesi durumunda bile bugünkü ihtiyacının yalnızca %20'sini kendi kaynakları ile karşılayabilecektir. Doğal gaz konusunda ise Türkiye, 2022 yılına kadar %99 oranında dışa bağımlı bir ülke pozisyonunda olmuştur. 2022 yılı için yaklaşık 55 milyar metreküp doğal gaz ihtiyacına karşılık üretim yalnızca 408 milyon metreküp olarak kayda geçmiştir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Maden ve Petrol İşleri Genel Müdürlüğü verileri, Türkiye'nin 2022 yılı kömür üretiminin ise yaklaşık olarak 105 milyon ton seviyesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Buna karşılık tüketim yaklaşık 120 milyon tondur (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2023). Dolayısıyla

Türkiye'nin hidrokarbon enerji üretimini artırmaya ihtiyacı olduğu açıkça görülmektedir.

Enerji piyasasındaki fiyat artışları enerji ithalatına bağlı olan ülkelerde ekonomik yükü önemli ölçüde artırmaktadır (Selçuk, 2010: 88). Bu bağlamda Türkiye'nin enerji ithalatına (başta petrol ve doğal gaz olmak üzere) olan yoğun bağımlılığı çeşitli riskleri barındırmaktadır. Bu durum, ülkeyi küresel enerji fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı savunmasız kılarken ticari partneri olan ülkelerdeki siyasi istikrarsızlığa karşı da daha kırılgan hale getirmektedir. Ayrıca enerji talebinin karşılanamaması kalkınma hızına da etki etmektedir. Enerji fiyatları yükseldiğinde, Türkiye'nin enerji maliyetleri de artmaktadır. Bu durum bütçe açığının oluşması noktasında enerji sektörünün önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Türkiye'nin sınırlı enerji üretimi kapasitesi, kısıtlı bir pazarlık gücüne sahip olmasına neden olmaktadır. Türkiye yerli enerji üretiminde sınırlı kaynaklara sahiptir. Günümüzde giderek artan doğal gaz ve petrol üretimine rağmen ihtiyaç duyulan enerjinin oldukça küçük bir kısmı yerli üretimden tarafından karşılanmaktadır. Türkiye, sınırlı yerli enerji kaynaklarına sahip olması (petrol, doğal gaz ve kömür) nedeniyle enerji talebini karşılamak için ciddi ölçüde ithalata bağımlıdır (Altun ve İşleyen, 2018: 1581). Enerji tedarigi sağlayan ülkeler de bu bilgiye sahip olduklarından Türkiye için uygun fiyatlı enerji kaynakları sağlamak zorlaşmaktadır. Dolayısıyla dışa bağımlılık, ülke ekonomisini ve enerji güvenliğini olumsuz yönde etkileyebilecek fiyat oynaklığına ya da çeşitli gerekçelerle oluşabilecek enerji kesintilerine karşı ülkeyi zor duruma düşürebilme potansiyeline sahiptir.

Türkiye'nin enerji arzı güvenliğinde ithalata bağımlılığı önemli problemler oluşması ihtimalini de beraberinde getirmektedir. Özellikle tedarik sağlanan ülkede ya da küresel bir kriz yaşandığı dönemde enerji güvenliği de risk altına girmektedir. Enerji arzının ekonomik, siyasi veya farklı faktörler nedeniyle kesintiye uğraması halinde, Türkiye'nin enerji ihtiyacını normal düzeyinde karşılaması mümkün değildir. Bu durumda da ülke ekonomisi ve güvenliği için ciddi sonuçlar ortaya çıkabilir. Örneğin, -daha önce de karşılaştığı üzere- bir arz kesintisi, sanayi bölgelerini oldukça olumsuz yönde etkileyebilir ve sosyal huzursuzluklara da yol açabilir. Ayrıca Türkiye'nin siyasi olarak tam istikrarın sağlanamadığı bölgelerden gelen enerji arzına bağımlı olması, ülkenin enerji güvenliği için risk oluşturma potansiyeline sahiptir. Rusya ve İran doğal gaz ithalatında listenin en üst basamaklarında yer alan ülkelerdir. Bu ülkelerle özellikle Suriye ve Libya'da farklı grupları destekleme girişimlerinden ötürü çeşitli siyasi gerilimler yaşanmaktadır (Bilgin, 2017: 12). Türkiye gerilimin tırmanması halinde arz kesintilerine karşı savunmasız kalma riskiyle yüzleşebilir.

Karbon salınımı çevreye giderek daha büyük zararlar vermektedir. Türkiye'nin giderek artan hidrokarbon kökenli enerji tüketimi çevresel kaygıların

da artmasına neden olmaktadır (Çoban ve Kılınç, 2016: 591). Karbon emisyonlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması için küresel bir baskı da bulunmaktadır. Türkiye de diğer ülkeler gibi yüksek karbon salınımı nedeniyle bahsi geçen baskılara maruz kalabilir. Bu durum Türkiye'yi hem yeni teknoloji hem de altyapı girişimlerini artırmaya yöneltmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin enerji tüketim alışkanlıklarının da değişebileceğini ifade etmek gerekir.

Türkiye'nin enerji arzı güvenliği meselesindeki bir diğer önemli husus ise Kafkasya, Orta Asya ve Orta Doğu kaynakları için geçiş güzergahı olma çabasıdır. Türkiye'nin yukarıda bahsi geçen unsurların neredeyse tamamından kaynaklanan bir enerji arzı güvenliği problemi oluşabilmektedir. Bu noktada ülkenin henüz bu pazarlar için hazır olmadığı, ilgili enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırmak için sınırlı imkanlara sahip olduğundan da söz edilebilir (Bilgin, 2012: 781-782). Dolayısıyla Türkiye'nin sarfettiği bu çabanın enerji de merkez bir ülke konumuna erişmek amacıyla olmasından kaynakladığı ifade edilebilir. Ancak atılacak adımlarda öncelikle kendi enerji güvenliğini sağlaması gerekmektedir.

Türkiye'nin enerji tüketimi uzun yıllar istikrarlı bir şekilde artmış, yalnızca pandemi nedeniyle 2020'de bir duraksama yaşanmıştır. Türkiye, 21. yüzyılın başından itibaren ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmek için hem ülkenin artan enerji ihtiyacını karşılamak hem de enerji kaynaklarını çeşitlendirmek için girişimlerde bulunmaktadır (Caşın, Nifti ve Gücüyener, 2015: 6). Petrol ve gaz ithalatına olan yoğun bağımlılığı nedeniyle Türkiye, enerji arzı güvenliğine büyük önem atfetmiştir. Genel olarak, Türkiye'nin enerji ithalatına olan yoğun bağımlılığı, enerji güvenliği ve bağımsızlığı için önemli zorluklar oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu süreçte özellikle enerji üretiminde önemli bir konuma gelebilmek için yerli doğal gaz ve petrol kaynaklarını arama faaliyetlerine yönelik çalışmalarını artırma çabasında olduğunu ifade edebiliriz. Bununla birlikte petrol ve gaz tedarik kaynaklarını çeşitlendirme, bu kaynaklara yönelik altyapıları güçlendirme ve enerji verimliliğini yükselterek daha düşük enerji tüketimine yönelme gibi politikalarının tercih edildiği görülmektedir.

Ak Parti Dönemi Enerji Politikaları

2002 tarihinde iktidara gelen AK Parti hükümeti programında enerji alanına dönük perspektife oldukça büyük bir çerçevede yer verilmiştir. Hükümet, enerjide ileriye dönük stratejiler ve politikalar geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca gerekli olan enerjinin ekonomik ve güvenilir bir yoldan temin edilmesine odaklanılmıştır. Bu çerçevede hedeflere ulaşmak için girdi fiyatlarının düşürülmesini amaçlamıştır. Bunun başarılabilmesi için de rekabet ortamının oluşturulmasına ve özelleştirme politikalarının önemine vurgu yapılmıştır. İktidar, ülkenin enerji konusunda stratejik konumuna dikkat çekerek bu meselenin Türkiye'nin bölgesel güç olarak görülmesini

kolaylaştıracağını öne sürmüştür. Hükümet programına göz atıldığında arz güvenliği ile arz çeşitliliğinin programın başat unsuru olarak öne çıktığı görülmektedir (Tanıtım ve Medya Başkanlığı, 2015). Bunun yanında enerji ithal edilen ülkelerin çeşitlendirilmesi ve iç kaynaklar kullanılarak enerji ithalatının azaltılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, hükümet enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi bakımından yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerjinin kullanımına ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Hükümetin enerji politikalarına bakıldığında da dışa bağımlılığın azaltılması amaçlanmaktadır (Şahin ve Şahin, 2017).

Bu doğrultuda, Türkiye’de 2002 yılından itibaren neo-liberal politikalar ağırlık kazanmış ve birçok alanda olduğu gibi enerji alanında da özelleştirme politikalarına ağırlık verilmiştir. Petkim ve Tüpraş gibi stratejik kurumlar özelleştirmiştir. Ancak Turan’a (2018: 128) göre bu durum ilgili kurumların bağlamından kopmasına ve maden arama işlevini kaybetmesine sebep olmuştur. Öte yandan, Türkiye bu dönemde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını faaliyete geçirmiş ve Azerbaycan ile Irak petrolünü bu boru hattı ile dünya pazarlarına ulaştırmayı hedeflemiştir. Türkiye, doğru yatırımlar yaptığı ve enerjide merkez ülke olma politikasını sürdürdükçe söz konusu petrolün taşınması konusunda aktif bir rol oynayacağı kesin görülmektedir. Öte yandan Türkiye’de 2000’li yıllardan sonra kömür arama ve üretimi maliyetli bulunmuştur. Kamu-özel sektör bağlamında gereken yatırımlar yapılmamıştır. İthal edilen kömürün miktarı arttırılarak, ihtiyaç duyulan enerji kaynağının elde edilmesi tercih edilmiştir. Türkiye’de elektrik üretiminde özellikle 2000’li yıllardan itibaren kömürün yerini doğal gaz almaya başlamıştır. Doğal gaz sektöründe 2003’te Mavi Akım Boru Hattı’nın işletmeye açılmasıyla Türkiye’nin, doğal gaz tedarikinde Rusya’nın payı %50’nin üzerine çıkmıştır (Turan, 2010).

Türkiye’nin elektrik üretimi için Rusya’dan ithal ettiği kömürü 2023 yılının Ocak-Ağustos döneminde %55 arttırmasıyla kömür pazarında Rusya’nın etkisi artmıştır (Independent Türkçe, 2023). Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu 2023 yılı verilerine göre Türkiye’nin doğal gaz ithalatında Rusya 21,57 bcm ile zirvede yer almaktadır (KPMG Türkiye, 2023). Bir başka ifadeyle Türkiye hâlâ doğal gaz ihtiyacının yaklaşık %40’ını Rusya’dan karşılamaktadır. Turan’ın (2010: 133) ifade ettiği üzere, elektrik üretim miktarının 2002’den sonra yaklaşık yarısının doğalgaz çevrim santralleriyle karşılanmasının, enerji sektöründe Rusya’ya bağımlılıkta artışa neden olan diğer bir husus olarak göze çarpmaktadır. Türkiye, ilerleyen yıllarda elektrik üretimi için dolaylı olarak Rusya’ya bağımlılığını azaltmak gayretinde olmuştur. Bu kapsamda T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’nın verilerine göre 2023 yılındaki elektrik üretiminin yalnızca %21,4’lük kısmı doğal gaz kullanılarak elde edilmiştir (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2024). Elektrik ihtiyacının %36,3’ünün kömürden elde edilmesi dikkat edilmesi gereken bir husustur. Çünkü geçtiğimiz yıl Türkiye, kömür alımında Moskova’nın ciddi indirimine gitmesi

üzerine Kolombiya'dan ithal ettiği kömürü azaltmış, Rusya'ya yönelmiştir (Independent Türkçe, 2023). Nitekim Rusya'dan ithal edilen doğal gaz miktarı düşürülse de kömür ithalatında payının arttığı görülmektedir.

Daha önce de ifade edildiği üzere, AK Parti iktidara geldiği tarihten itibaren, Türkiye enerji de dış alıma olan bağımlılığını azaltmak ve komşu ülkelerin enerji zenginliklerinden faydalanmak için çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Bu çerçevede, ülkeyi petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla donatarak bu kaynakları ihraç eden ülkeler ile ihtiyaç duyan ülkeler arasında bir köprü görevi görmüştür. Bu bağlamda Rusya, Azerbaycan ve Irak'ın petrol ve doğal gazının Avrupa pazarına ulaştırılması karşılığında kendisi de kazanç elde etmiştir. Diğer taraftan, son yıllarda enerji ithalatının azaltılması, enerji güvenliği ve enerji bağımsızlığı politikalarına paralel olarak Türkiye, nükleer enerji programlarına özel bir önem atfetmiştir. Bu bağlamda, Mersin Akkuyu ve Sinop nükleer güç santrali projeleri hazırlanmıştır. Sinop nükleer güç santrali için hala Rus ve Güney Koreli şirketler ile görüşmeler devam etmektedir. Bununla birlikte, başarısız birkaç denemenin ardından Rus devletine ait bir şirket olan ROSATOM ile Mersin-Akkuyu nükleer güç santralinin inşası için anlaşmaya varılmış ve nükleer santralin 2023 yılında yapımı tamamlanmıştır. Konuya enerji güvenliği açısından yaklaşan Faus, nükleer santralin işletme hakkının Rus şirkete ait olacağını bu sebeple Türkiye'nin enerjide Rusya'ya bağımlılığını derinleştireceğini ve Türkiye üzerinde Rus siyasi nüfuzunun artacağını belirtmektedir (Faus, 2021).

Doğu Akdeniz'de yaşanan jeopolitik gelişmeler ışığında Türkiye, Karadeniz kıyılarında enerji kaynağı arama çalışmalarına girişmiş ve 2020 yılından 2022 yılı sonuna kadar 710 milyar metreküpten fazla ve yaklaşık 1 trilyon dolar değerinde doğal gaz rezervi keşfetmiştir. 2023'te beklenen ilk üretim yıllık 5-10 milyar metreküp olup Türkiye'nin doğal gaz talebinin yaklaşık %10-20'sine tekabül etmektedir. Türkiye Doğu Akdeniz'de kendisinin oyun dışına itilmeye çalışılıp oluşturulan enerji forumuna karşı çıkararak kendi sondaj faaliyetlerini başlatmış ve bu adımını Karadeniz'e de taşıyarak enerji bağımsızlığı noktasında önemli bir adım atmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın açıklamasına göre Karadeniz doğal gaz yataklarında tam kapasiteyle üretime geçmesiyle birlikte Türkiye yıllık doğal gaz ihtiyacının %30'unun bu kaynaklardan elde edecektir. Bu keşif, ekonomiye ivme kazandıracak ve Türkiye'nin enerji ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayarak bir yandan dışa bağımlılığını azaltırken diğer taraftan büyük gaz tedarik eden ülkelerle yaptığı sözleşmelerde Türkiye'nin elini güçlendirecektir (Daily Sabah, 2023)

Bahsi geçen değerlendirmeler ışığında, AK Parti hükümetleri ile enerji arz güvenliği, enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, enerji ithalatının azaltılması ve yerli imkanların geliştirilmesine yönelik politikaların ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin doğal gaz ve petrolde yüksek oranda dışa bağımlılığı ve ithalata ödenen dövizin dış ticaret dengesini olumsuz

etkilemesi bakımından hükümetin enerji politikalarını bu yönde geliştirmesi ülkenin yararına. Bununla beraber Kerkük-Yumurtalık, BTC, Türk Akım ve Mavi Akım vb. petrol ve doğal gaz boru hatlarının hayata geçirilmesi Türkiye'nin enerjide merkez ülke olma hedefine katkı sağlamaktadır. Ayrıca Avrupa'ya giden Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazının Türkiye'nin inşa ettiği petrol boru hatlarıyla taşınması küresel enerji güvenliği bakımından da Türkiye'nin jeopolitik önemini arttırmaktadır. Türkiye, Doğu Akdeniz'de yalnızlaştırılıp enerji denklemi dışında tutulmasına izin vermemiş, satın aldığı sismik araştırma ve sondaj gemileri aracılığıyla arama faaliyetlerinde bulunup hem Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'nin hakkını korumuş hem Karadeniz'de de bu gemileri kullanarak kendi münhasır ekonomik bölgesinde kayda değer büyüklükte doğal gaz rezervleri keşfetmiştir. Bu durum, ülkenin enerji güvenliği ve bağımsızlığı açısından son derece önemlidir. Öte yandan, 2010 yılında Rusya ile gerçekleştirilen anlaşma neticesinde yapımı tamamlanan ve 2023 yılında faaliyete geçen Mersin-Akkuyu nükleer güç santrali ülkenin nükleer teknolojiye geçmesi ve enerji açısından kendi kendine yetmesi bakımından önemli bir adımdır. Ancak söz konusu tesisin tüm yönetim hakkının bir Rus şirketine ait olması, enerjide Rusya'ya olan bağımlılığı arttırmakta ve enerji güvenliği politikası açısından bir tezat oluşturmaktadır.

Rusya İle Enerji İş Birliğinin Potansiyel Faydaları ve Riskleri

2000'li yıllardan itibaren ekonomide yaşanan hızlı büyüme Türkiye'nin enerji ihtiyacını da arttırmaktadır. Diğer taraftan, dünya gaz rezervlerinin yaklaşık olarak %30'una sahip olan Rusya, Türkiye'nin önemli miktarda doğal gaz ithal ettiği bir ülke olup enerji güvenliği açısından yeri yadsınamaz konumdadır. Hodaloğlu ve Aydın'a (2016: 744) göre, Türkiye'nin doğal gaz ithalatında büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı olması ve Rusya'nın enerjiji bir dış politika aracı olarak kullanması iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmadan sürmesini zorunlu kılmaktadır. 2015 yılında yaşanan uçak düşürme krizi sonrası Rusya enerji kozunu doğrudan bir tehdit aracı olarak kullanmamıştır. Çünkü doğrudan bir doğal gaz veya diğer enerji kaynaklarının akışı kesilmemiştir. Ancak enerjiji doğrudan bir misilleme aracı olarak kullanmak yerine turizm, tarım ve ticaret gibi çeşitli sektörleri hedef alan ekonomik yaptırımları uyguladığı görülmüştür. Rusya'nın en büyük gaz ithalatçılarından biri konumunda olan Türkiye'ye doğal gaz ithal edebileceği diğer ülkeler kısıtlı arz sağlamaktadır. Bu nedenle Rusya karşısında pazarlık gücü kısmen sınırlanmaktadır. Öte yandan, Türkiye'nin sahip olduğu stratejik konum Rusya doğal gazının Akdeniz'e oradan dünya pazarlarına ulaşabilmesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca, Türkiye mevcut petrol ve doğal gaz kaynaklarının güvenilir bir biçimde Avrupa'ya taşınmasında en uygulanabilir (feasible) rotalardan biri konumdadır. Türkiye, doğal gazı ve petrolü dünya pazarlarına güvenilir bir şekilde sunmayı hedefleyen Rusya için önemli bir

partnerdir. Dolayısıyla, her iki ülke de enerji politikaları konusunda birbirine ihtiyaç duymaktadır (Hodaloglu ve Aydın, 2016).

Çağdaş uluslararası sistemde enerjinin artan önemi, enerji arz eden ülkelerin yanı sıra diğer ülkeleri de dönüşüm sürecine zorlamıştır. Ülkenin ekonomik çıkarları ve güvenliğinin yanı sıra başta petrol ve doğal gaz olmak üzere enerji için daha iyi bir güzergâh haline getirilmeye çalışılması, ülkelerin siyasi kabiliyetlerini güçlendiren unsurlar arasında yer almaktadır. Türkiye de bu argüman doğrultusunda enerji jeopolitiğini bölgede ve uluslararası sistemde stratejik hedeflere ulaşmanın bir aracı olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda, özellikle AK Parti döneminde doğal gaz boru hatları yapımına hız verilmiştir. Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesine Rusya'nın ilgi duyabileceğini aktaran Bilgin (2010: 11), bu durumun Türkiye'nin enerjiyi bir dış politika aracı olarak kullanma çabalarına katkı sağlayacağını belirtmektedir. Proje, Samsun'dan Ünye-Ordu'ya kaydırılmıştır. Fakat proje önce özel sektöre devredilmiş, ardından da rafa kaldırılmıştır (Tozar ve Güzel, 2011: 10). Nitekim boğazların yükünü hafifletebilecek, Kuzey Irak petrolerini de Akdeniz'e taşıyabilecek olan projeye hayata geçirilememiştir. Bilgin'e (2010: 13) göre yeterli doğal gaz depolama alanı olmaması ve Rusya ile ithal edilen doğal gazın ihraç edilmeyeceğine dair yapılan anlaşmalar Türkiye'nin enerjide merkez ülke olma ideali önünde zorluk teşkil etmektedir. Doğal gaz depolama kapasitesini geliştirmeyi arzulayan Türkiye, enerji alanında hem bölgesel hem de küresel bir aktör olmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda Tuz Gölü Doğal Gaz Yeraltı Depolama Tesisi 'nin kapasitesinin 2028 yılına kadar 8,8 milyar metreküpe çıkarılması planlanmaktadır (Kabakçı, 2023). Türkiye, Tuz Gölü altındaki depolama kapasitesini artırma çalışmaları olumlu sonuçlandığı takdirde, Almanya ve İtalya'nın ardından Avrupa'nın üçüncü en büyük depolama alanına sahip olacaktır. Böylelikle Türkiye'nin enerji transferinde elinin güçleneceği açıkça ifade edilebilir.

Türkiye'nin doğal gaz merkezi olma girişimleri, Ukrayna çatışmasının ardından Rusya tarafından da desteklenebilir hale gelmiştir. Avrupa devletlerinin Rus gazına olan bağımlılığını azaltması, Rusya'nın da enerji ihracat stratejisini yenilemeye itmiştir. Avrupa pazarı için en uyumlu partnerlerden biri olarak halihazırda çeşitli projelerde iş birliği içerisinde olduğu Türkiye ön plana çıkmaktadır. Türkiye hem coğrafi konumu hem de mevcut enerji altyapısı ile Rusya'nın stratejik hedeflerine uyum sağlayabilir (Fraser, 2022). Türkiye'nin Rus gazına bağımlılığını artırma riskine sahip olsa da Avrupa'daki tedarikçi ağının Türkiye üzerinden sağlanması elini güçlendirebilir. Avrupa açısından değerlendirildiğinde ise Rus enerjisine olan bağımlılığı azaltmaya yönelik politikalar gündemdedir. Ayrıca projenin altyapısının enerji talebini sağlayabilecek düzeye gelmesi ciddi miktarda yatırım ve zaman gerektirmektedir. Bu sebeplerle Avrupa'nın projeye çok istekli olmayacağı düşünülebilir.

Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca dalgalı bir yapıda olmuştur. Grigoriadis ve Gheorghge (2022: 3), Mavi Akım ve Türk Akım gibi mega projelerin hayata geçirilmesiyle önemli miktarda doğal gazın Türkiye doğal gaz piyasasına girişinin Rusya'nın hegemonik konumunu pekiştirdiğini belirtmektedir. Karbondan arındırma ve yenilenebilir enerji kaynaklarına geçiş, Türkiye'ye Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma fırsatı verirken, nükleer enerji alanındaki Türk-Rus iş birliği ise enerji ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Grigoriadis ve Gheorghge (2022: 4), Rusya'nın Akkuyu'da inşa ettiği nükleer enerji santralının beklenen yaşam döngüsü göz önüne alındığında önümüzdeki altmış yıl boyunca iki ülkeyi birbirine bağlayacağını iddia etmektedir. Ancak, Türkiye'nin Rusya ile kurduğu nükleer enerji iş birliği ABD'yi rahatsız edebilir ve iki ülke ilişkilerinde yeni gerilim hatlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Bununla birlikte, projenin finansörü olan Rus tarafının yaklaşık 20 milyar dolara mal olan nükleer santralden üretilen elektriği düşük fiyattan satamayacağını belirten Grigoriadis ve Gheorghge (2022: 12), Akkuyu nükleer güç santralinden çevre açısından daha güvenli olan yenilenebilir enerji kaynakları tarafından ikame edilmiş olsa daha ucuz bir şekilde aynı enerjinin elde edilebileceğini iddia etmektedir.

Sonuç olarak, söz konusu ülkeler arasında son dönemde yoğun olarak gerçekleşen enerji iş birliğinde iki ülkenin de karşılıklı ekonomik ve teknolojik çıkarları ile bağımlılık seviyesinin belirleyici olduğu göz ardı edilemez. Türkiye'nin hayata geçirdiği ya da proje aşamasında olan petrol ve doğal gaz boru hatları ülkenin jeopolitik konumunu ve enerjide merkez ülke olma idealini kuvvetlendirmektedir. Ancak ilgili projelerin toplam enerji ithalatının halihazırda yaklaşık %60'nın yapıldığı Rusya ile yürütülmesi, enerji hususunda Rusya'ya olan bağımlılığı daha da arttırmakta ve enerji arz güvenli açısından risk taşımaktadır. Diğer taraftan, Rus gazının Avrupa ve Akdeniz pazarlarıyla buluşabilmesi açısından en uygun rota Türkiye'den geçmektedir. Bu durum Türkiye'nin enerjide merkez ülke olma idealinin önünü açmakta ve enerjinin bir dış politika aracı olarak kullanılabilmesi açısından Türkiye'nin elini güçlendirmektedir. 2010 yılında anlaşması yapılan ve 2023 yılında hayata geçirilen Akkuyu nükleer güç santralının Türkiye'ye bir nükleer teknoloji transferinin yaşanması bakımından önemi göz ardı edilemez. Ancak yaklaşık 20 milyar dolara mal olan ve yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirilen bu projenin tamamen bir Rus şirket tarafından işletilecek olması, özellikle ilk aşamada Türkiye'nin çok müdahil olamayacağı bir süreci de beraberinde getirecektir. Ayrıca, Rus şirketin oldukça maliyetli olan bu işletmeden üretilecek enerjiye karını da ekleyeceği dikkate alındığında Türkiye'ye çevre açısından da daha güvenilir olan rüzgâr ve güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilebilecek elektrikten daha yüksek bir fiyata satış gerçekleştireceği öngörülmektedir.

Diğer taraftan, ilerleyen süreçte işletme nihayetinde Türk tarafına devredileceğinden enerji envanterine nükleer enerjiyi de ekleyecek olan

Türkiye'ye enerji çeşitliliği bağlamında fayda sağlayacaktır. Proje aşamasında olan Sinop nükleer güç santralının inşasının da bir Rus devlet şirketi tarafından yapılması durumunda ülke enerji sektöründe gittikçe Rusya'ya bağımlı hale geleceğinden ciddi anlamda enerji güvenliği risk altına girecek ve Türkiye karşısında dış politikada Rusya'nın enerjiyi bir baskı aracı olarak kullanmasının önünü açabilecektir.

Nitekim uluslararası ilişkiler literatüründe devletlerin enerji zenginliklerini başka devletler üzerinde siyasi bir baskı unsuru olarak kullanabildikleri örnekler mevcuttur. Rusya ise bu örneklerinin en önemlisini teşkil etmektedir. Rusya gibi enerji zengini bir ülkenin kendi çıkarlarını Türkiye ve AB ülkeleri gibi enerji ithal eden ülkelere karşı bir pazarlık aracı ya da baskı unsuru olarak gördüğü ve enerji kaynaklarını dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullandığı gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Zira doğal kaynak milliyetçiliği ekonomik saiklerle başlayan ilişkilerin politik açıdan bir baskı unsuruna dönüşebileceğine vurgu yapmaktadır. Nitekim, literatürde Resource Nationalism olarak kullanılan doğal kaynak milliyetçiliği en anlaşılır biçimde Ian Bremmer ve Robert Johnston tarafından tanımlanmıştır. Bremmer ve Johnston (2009: 71) bu kavramı "devletlerin sahip oldukları enerji ve maden sektörlerini hem ulusal hem de uluslararası arenada siyasi ve ekonomik yönden kontrol sahibi olmak amacıyla kullanmaları" şeklinde tanımlamaktadırlar. Yine doğal kaynak milliyetçiliği üzerine araştırmalar yapan Paul Stevens (2008: 5-8) ise bu kavramı "ulusal çıkarlar ve dış müdahale arasında yaşanan bir savaş" olarak tanımlamaktadır. Marshall Goldman'a (2010: 12) göre ise bu kavram, petrol ve gaz gibi kaynaklara sahip ülkelerin daha otoriter bir kimliğe bürünerek enerji politikalarını devletçi bir anlayış ile uygulaması şeklinde ifade edilmektedir. Başka bir ifadeyle, doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkeler, ulusal çıkarlarını realize etmek amacıyla enerji kaynaklarını dış politika amaçlarını gerçekleştirmek için bir araç olarak kullanmaktadırlar (Yılmaz, 2017: 114).

Doğal kaynak milliyetçiliğini yalnızca enerji kaynaklarına sahip olmak değil, aynı zamanda devletlerin güçlerini ve etkinliklerini arttırmak olarak değerlendiren Pınar İpek (2012: 230), son yıllarda enerji zengini ülkelerin uyguladıkları politik baskılardan bahsetmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere bu durumun en büyük örneklerinden biri Rusya'dır. Çünkü doğal kaynak zengini olan Rusya devleti sahip olduğu doğal gaz ve petrolü tedarikçisi olduğu ülkeler üzerinde bir baskı unsuru olarak kullanabilmektedir (Yılmaz, 2017: 106). Bu açıdan bakıldığında Türkiye, Rusya devletinin uyguladığı doğal kaynak milliyetçiliğine maruz kalabilir. Özellikle Rusya ile son yıllarda olan enerji iş birliği düşünüldüğünde Faus'un (2021) da bahsettiği üzere böyle bir baskı ihtimali yadsınamaz niteliktedir. Enerji çeşitliliği sağlamak olası bir bağımlılığın en büyük çözümüdür.

Ab ile Enerji İlişkileri

Türkiye-AB ilişkilerinde enerji meselesi giderek önemli bir konuma gelmektedir. Özellikle 2014 Ukrayna Krizi ve Rusya'nın iddialı dış politika duruşu nedeniyle, bazı Doğu-Orta Avrupa üye ülkeleri, Moskova'nın enerji gücünü siyasi tavizler elde etmek için kullanabileceğinden tedirgin olmuşlardır (Siddi, 2019: 127). Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik işgal girişimi ile Avrupa, enerji arzı güvenliğinde Rusya'nın partnerliğine önemli ölçüde bağımlı olmanın sıkıntılarıyla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Avrupa'nın Türkiye ile enerji alanındaki iş birliğinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilebilir. Çünkü Türkiye coğrafi konumunun avantajını kullanarak Avrupa pazarı için bir geçiş ülkesi olmayı arzularken, AB enerji arzı güvenliği için kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedeflemektedir (Roberts, 2004: 21). Dolayısıyla her iki tarafında kazançlı çıkabileceği bir denklem olduğu ileri sürülebilir. AB, Türkiye'nin komşularıyla olan enerji iş birliğini ve ortaklıklarını teşvik etmenin yanı sıra çeşitli biçimlerde şekillendirmede de önemli bir rol oynadığı ifade edilebilir.

AB-Türkiye ilişkilerinin hayati noktalarından biri enerji sektöründe iş birliği ve ortaklıkları olarak görülebilir. Türkiye'nin Avrupa, Orta Doğu ve Orta Asya'daki büyük enerji üreticileri ve tüketicileri arasında bir enerji transit ülkesi olarak stratejik konumu, ülkeyi AB'nin enerji güvenliğinde kilit bir aktör haline getirmektedir. AB, Türkiye'nin bir enerji transit merkezi olarak rolünü desteklemekte ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya güvenilir ve güvenli enerji akışı sağlamak için çalışmaktadır (Harunoğulları, 2020: 177). AB, bölgedeki enerji iş birliğini ve projelerini teşvik etmek için mali destek ve teknik yardım sağlamaktadır. Buna, enerji sektöründe altyapı yatırımlarını, kapasite geliştirmeyi, politika reformlarını ve araştırma-geliştirmeyi destekleyen Katılım Öncesi Yardım Aracı ve Avrupa Komşuluk Aracı gibi finansman programları da dahildir (AB Başkanlığı, 2023).

Türkiye-AB ilişkilerinde enerji alanında -özellikle doğal gaz- iş birliği tarafların karşılıklı çıkarlarına dayanmaktadır. Bu ilişkilerin temelinde de Türkiye'nin kazançlı çıkmayı arzuladığı boru hatları projelerinin bulunduğu ifade edilebilir. Nabucco ve Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Avrupa ile Türkiye arasında görüşülen projeler arasındadır. Rusya'nın Avrupa'ya enerji nakli için yeni projeler ortaya koyması, boru hatlarının inşasına ilişkin problemlerin ortaya çıkması ve enerji kaynağı ülkelerin tedarikinde soru işaretlerinin yer alması nedeniyle Nabucco hayata geçirilememiştir (Tagliapietra ve Zachmann, 2015: 4), ancak TANAP projesi bitmiş ve gaz akışına başlanmıştır. Türkiye'de 20 il üzerinden geçerek Yunanistan'a ulaşan hat, Avrupa'ya doğal gaz aktaran Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birleştirilmiştir. AB'nin doğal gaz arzını çeşitlendirmesine katkı sunan proje, Azerbaycan'ı AB'nin gaz arzı sağlayan ülkelerinden biri haline getirmektedir (TANAP, 2024).

TANAP ve TAP'ın birleşmesi ile Azerbaycan, AB ve Türkiye arasında yakınlaşma ve iş birliğinin gelişmesinin olası olduğu ifade edilebilir. Ayrıca TANAP'ın kapasitesinin yıllar içerisinde artırılması Türkiye'nin de elini güçlendirmektedir. Çünkü halihazırda ülkedeki doğal gaz pazarının en büyük paydaşları olan Rusya ve İran'a bağımlılığını azaltma potansiyeline sahiptir. Nitekim SOCAR başkanı Elchin Ibadov, 2024 yılında toplamda 73,54 milyar m³ Azerbaycan gazının TANAP üzerinden taşındığını; bu miktarın 30,8 milyar m³'ü Türkiye'ye, 42,74 milyar m³'ü Avrupa'ya gönderildiğini vurgulamıştır (Guliyeva, 2025). Bu durum TANAP'ın sadece AB için değil Türkiye için de ne kadar önemli bir alternatif kaynak olduğunu göstermektedir.

AB, Avrupa'ya gaz tedarik yollarını ve kaynaklarını çeşitlendirmeyi amaçlayan Güney Gaz Koridoru gibi çeşitli girişimlerle Türkiye ile komşu ülkeler arasındaki enerji iş birliğini ve ortaklıklarını teşvik etmektedir. Güney Gaz Koridoru, Avrupa'ya gaz tedarik kaynaklarını ve rotalarını çeşitlendirmenin yanı sıra Rusya'ya bağımlılığı azaltmayı amaçlayan bir girişimdir. Güney Gaz Koridoru, Azerbaycan da dahil olmak üzere Hazar Denizi bölgesinden Türkiye üzerinden Avrupa'ya gaz taşımak için boru hatlarının ve altyapının geliştirilmesini içermektedir (Siddi, 2019: 129-130). Türkiye halihazırda bu proje ile 6 milyar metreküp doğal gazı kendi ülkesi için kullanırken 10 milyar metreküplük kısmını da Avrupa'ya göndermektedir. Projenin kapasitesinin iki katına çıkarılması planlansa da kısa sürede Azerbaycan'ın ek olarak 5 milyar metreküpten fazla katkıda bulunması mümkün gözükmemektedir (Anadolu Ajansı, 2022). Türkiye, Güney Gaz Koridoru girişiminde transit ülke olarak çok önemli bir rol oynamakta ve AB bu girişimin uygulanmasını aktif olarak desteklemektedir. AB, enerji arzı güvenliğini sağlamak ve altyapı projelerinin geliştirilmesini teşvik etmek için bölgedeki ülkeler arasında diyalog ve iş birliğini teşvik etmektedir.

AB, enerji politikalarını koordine etmek ve düzenleyici çerçeveleri uyumlu hale getirmek için Türkiye ve komşu ülkelerle yakın iş birliği içinde çalışmaktadır. Bu koordinasyon, piyasa liberalizasyonunu teşvik etmeyi, yönetişimi iyileştirmeyi, rekabeti teşvik etmeyi ve düzenleyici şeffaflığı arttırmayı içermektedir. AB, Türkiye'nin enerji yönetmeliklerini ve standartlarını birlikte uyumlu kılmayı hedeflemektedir. Enerji yönetmeliklerini uyumlu hale getirmeyi, uyumlaştırılmış ve bütünleşmiş bir enerji piyasasını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Türkiye-AB arasındaki uyum, sınır ötesi enerji ticaretini kolaylaştırma, enerji güvenliğini artırma ve enerji sektöründeki yatırım ortamını iyileştirebilme potansiyellerine sahiptir. Ayrıca AB, Türkiye'de ve komşu ülkelerde enerji verimliliğini ve yenilenebilir enerji gelişimini desteklemektedir. Enerji verimliliğini artırmayı, sera gazı emisyonlarını azaltmayı ve yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji karışımındaki payını artırmayı amaçlayan projeler için destek ve finansman sağlamaktadır (Yorkan, 2009: 34). Bu iş birliği, Türkiye'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve fosil yakıtlara olan bağımlılığını azaltma çabalarına da katkıda bulunmaktadır. AB,

enerjiyle ilgili konuları ele almak, anlaşmazlıkları çözmek ve enerji iş birliğini kolaylaştırmak için Türkiye ve komşularıyla siyasi diyalog ve müzakereler yürütmeye devam etmektedir. AB'nin çabaları diyalog, enerji geçişi, altyapı projeleri, piyasa entegrasyonu ve ortak enerji politikalarının geliştirilmesi gibi konuları da ele alabilmektedir.

Türkiye, özellikle AK Parti iktidarıyla birlikte komşularıyla köklü ideolojik farklılıklara odaklanmak yerine daha pragmatik ekonomik ve ticari konulara odaklanan bir dış politika izlemiştir. Azerbaycan, Türkmenistan, İran ve Irak gibi Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleriyle geliştirilen ilişkiler bu yeni pragmatik ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Doğu Akdeniz'de artan faaliyetlerle birlikte Türkiye önemli bir doğal gaz ve petrol merkez ülkesi olma adımlarını atmıştır. Bu bağlamda AB'nin enerji güvenliğini sağlamak için Türkiye ile sıkı enerji iş birliği planları geliştirmesi gerekebilir (Tagliapietra, 2012: 27).

AB ile Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinin hiçbir sorunun olmadığı bir alan olduğunu ileri sürmek doğru olmayacaktır. Özellikle Doğu Akdeniz'de karasuları ve deniz sınırları konusundaki anlaşmazlıklar son yıllarda ilişkileri germiş, bölgedeki enerji arama ve üretim faaliyetlerini de etkilemiştir. Komşu ülkelerdeki çatışmalar ve bölgedeki siyasi dinamikler gibi jeopolitik unsurlar da enerji ilişkilerini etkilemiştir. Sonuç olarak AB-Türkiye enerji ilişkileri iki tarafında karşılıklı çıkarlar elde etmeyi hedeflediği bir çerçevede gerçekleşmektedir.

Doğu Akdeniz'de Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Enerji Politikası

Türkiye'nin artan enerji talebi ve enerjide Rusya'ya olan bağımlılığı yeni enerji kaynaklarına yönelmesini ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmesini zorunlu kılmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesi, sahip olduğu önemli doğal gaz rezervleriyle son dönemde siyasi, ekonomik ve jeostratejik dinamiklerin etkisi ile uluslararası ilişkilerin en önemli odaklarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle, 2000 sonrası Doğu Akdeniz havzasında hidrokarbon yataklarının bilimsel keşfiyle birlikte, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) adanın paydaşı KKTC'yi yok sayarak bölge ülkeleriyle münhasır ekonomik bölge (MEB) anlaşmaları için çalışmalarını artırmıştır. Türkiye ve KKTC ise tüm adayı ilgilendiren konularda GKRY'nin tek tarafı olarak yaptığı anlaşmaların geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Yorulmaz (2019: 9-10), Mısır ve İsrail gibi ülkelerin Türkiye ile bir MEB anlaşması yapmalarının bu ülkelere GKRY ile yaptıklarından daha fazla deniz yetki alanı kazandıracığı ve gazın taşınması açısından Türkiye'ye muhtaç olduğu için Türkiye ile eninde sonunda masaya oturulacağını belirtmektedir. Diğer taraftan, Yorulmaz'a (2019: 15) göre enerjide ithalata bağımlı olan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de olası bir doğal gaz keşfi enerjide merkez ülke olma politikasına katkı sağlayacak ve Türkiye'yi enerjide kendi kendine yeten bir bölgesel güç haline getirecektir.

Türk-İsrail, Türk-Mısır ilişkilerinin bozulması ve Yunanistan ile yaşanan gerilimler sonucu Türkiye bölgeden soyutlanmış ve kendini bir anda Doğu Akdeniz'de enerji denkleminin dışında bulmuştur. Türkiye'yi denklem dışına iterek GKRY ve İsrail'in ardından son olarak Mısır'ın Zohr havzasında bulunan doğal gazın Avrupa pazarına ulaştırılması için 2019 yılında Yunanistan, Mısır, GKRY, İsrail, Filistin, İtalya ve Ürdün tarafından Doğu Akdeniz Gaz Forumu oluşturuldu. Çelikpala'ya (2022) göre, Doğu Akdeniz gazının Türkiye'yi dışarıda bırakarak uluslararası pazarlara ulaşma olasılığı Türkiye'nin bir enerji merkezi olma politikasına büyük bir darbe vuracaktır. Bu gelişmelere tepki olarak Türkiye 2019 yılında Birleşmiş Milletler'e ilettiği mektupta Doğu Akdeniz bölgesindeki en uzun kıyı şeridinde sahip olan ülke olarak kendisinin yok sayılıp ilan edilen hiçbir MEB anlaşmasını tanımayacağını ilan etmiştir. Ayrıca bölgeye sismik araştırma ve sondaj gemilerini göndererek KKTC'nin izin verdiği ve bazı alanlarda GKRY'nin ruhsat verdiği deniz alanlarıyla çakışan bölgelerde doğal gaz arama çalışmaları başlatmıştır. Libya ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılması ve iş birliği anlaşması imzalayarak İsrail ve Mısır ile ilişkilerin kısmi olarak düzeltilmesiyle Doğu Akdeniz enerji denkleminde yerini almaya çalışmıştır. Ancak Çelikpala (2022) Türkiye'nin bu adımlarına rağmen, ABD'nin Yunanistan'a artan askeri desteğinin, GKRY'e yönelik uzun yıllardır var olan askeri ambargosunu kaldırmasının ve genel olarak AB ile yaşanan gerginliklerin Türkiye'nin yalnızlığını daha da arttırdığını ifade etmektedir.

Bir başka tartışmalı konu ise fazla gazın Avrupa'ya aktarılmasıyla ilgilidir. Bu noktada üç farklı potansiyel gaz projesi ortaya çıkmıştır: Birincisi, fazla gazın GKRY'de bir LNG istasyonu aracılığıyla taşınması; ikincisi, anakara Yunanistan'a bir açık deniz boru hattıyla taşınması; sonuncu seçenek ise İsrail üzerinden Türkiye'ye bir deniz altı boru hattıyla taşınmasıdır. Bunlardan ilki LNG terminalinin inşaatı, Türkiye ile GKRY arasındaki siyasi anlaşmazlıklar nedeniyle durdurulmuştur. İkinci seçenek, İsrail'den Kıbrıs, Girit ve anakara Yunanistan üzerinden Türkiye'yi atlayarak EastMed adlı bir deniz boru hattının inşa edilmesidir. Bunun için iki olası rota değerlendirilmiştir: Birincisi, 1.200 km açıkta ve 500 km karada Yunanistan ve İtalya'yı birbirine bağlayan hat, diğeri ise 1.550 km açıkta ve 20 km karada Yunanistan ve Bulgaristan'ı birbirine bağlayan hattır. EastMed boru hattı projesi, Avrupa için arz güvenliğini artırabilir ve Yunanistan'a ekonomik faydalar ile enerji teknolojisi bilgileri sağlayabilir. Ancak bunun Yunanistan ile Türkiye arasındaki ciddi kıta sahanlığı anlaşmazlığını daha da alevlendireceği tahmin edilmektedir. Bölgedeki fazla gazı Avrupa'ya ihraç etmek için son seçenek, İsrail'in açık deniz gaz sahalarından Türkiye'ye kadar 500 km'lik bir deniz altı boru hattı inşa etmektir. Ancak GKRY'nin güney kıyısındaki Afrodit sahasında yeni keşifler, hesapları, maliyeti yüksek olmasına rağmen onaylanan EastMed doğal gaz boru hattı projesi lehine değiştirmiştir (Biresselioğlu, 2019). LNG ihracatı, Doğu Akdeniz gazı için daha esnek, ekonomik ve uygulanabilir bir

çözüm olarak görülebilir. Zira ABD de EastMed projesi için sağladığı siyasi desteği, ekonomik ve çevresel kaygıları gerekçe göstererek geri çekmiştir. Bu durum projenin uygulanabilirliğini zora sokmuştur. Diğer taraftan, Biresselioğlu'na (2019: 130) göre, Doğu Akdeniz'deki optimal senaryo, sıfır toplamlı bir oyundan ziyade, tüm tarafların haklarının tamamen tatmin edildiği pozitif toplamlı bir oyunu gerektirmekte olup böyle bir sonuca ulaşmak için Türkiye'nin adil bir şekilde matrise dahil edilmesi gerekmektedir.

Tanchum (2021: 83) ise Doğu Akdeniz doğal gazının pazarlanması için hala en uygun seçeneğin Mısır merkezli bir LNG tesisi olduğunu iddia etmektedir. AB'ye doğal gaz nakletmek amacıyla İsrail, Kıbrıs ve Mısır'dan Yunanistan'a kadar uzanacak 1250 km'lik bir boru hattı inşası ticari olarak sürdürülemez. Çünkü halihazırda Doğu Akdeniz'de keşfedilen doğal gazdan beklenen arz fazlası bu denli büyük ölçekli bir boru hattının yapımını gerektirecek bir büyüklüğe sahip değildir. Yine Tanchum'a (2021: 83) göre Doğu Akdeniz gazı Akdeniz Havzasında bir pazara sahip olacak ve Akdeniz dışındaki tedarikçilere göre nakliye maliyetlerinde rekabet avantajına sahip olacaktır. Bununla birlikte, son dönemde Türkiye'nin Mısır, İsrail ve Yunanistan'la yeni diyalog girişimlerinde bulunması Türkiye'nin Doğu Akdeniz gazının Doğu Akdeniz Gaz Forumu başlığı altında pazarlanmasına katılması için bir fırsat penceresi sunmaktadır. Mevcut durumda, Akdeniz İçin Birlik gibi Doğu Akdeniz'deki tüm tarafların üye olduğu bir forum, bu sonuca ulaşmayı kolaylaştırabilir. Tanchum'a (2021: 80) göre, Türkiye'nin Doğu Akdeniz doğal gazının pazarlanmasına katılması için bir yol belirlemek, Yunanistan-Türkiye deniz sınırı anlaşmazlığının ve Kıbrıs sorununun müzakere yoluyla çözülmesine yönelik ilerlemeyi baltalayan önemli bir zorluğu ortadan kaldıracaktır. Enerji iş birliğinde şikayetlerin paydaş çıkarlarıyla yer değiştirmesi, tüm tarafların bu kalıcı anlaşmazlıklara çözüm bulması için bir teşvik sağlayabilir (Tanchum, 2021).

Son 20 yılda Türkiye'de iktidarın hükümet programlarına bakıldığında, enerji alanında dışa bağımlılığın azaltılmasının ve enerji çeşitliliğinin artırılma vizyonu ile enerji arz güvenliğinin önemine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ülkenin büyüyen ekonomisi de dikkate alındığında bir yandan artan enerji ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Diğer yandan enerjide büyük oranda dışarıya bağlı olan ülke ekonomisinde dış ticaret açığının azaltılması ve uluslararası enerji şoklarından korunabilmek için yeni enerji kaynaklarının da enerji envanterine eklenmesi ekonominin istikrarlı ve sürdürülebilir bir şekilde büyümesi açısından önem arz etmektedir. Ancak, Türkiye özellikle 2000 yılından itibaren Doğu Akdeniz'de keşfedilen zengin doğal gaz kaynaklarına rağmen rasyonel politikalar izleyerek bölgede etkili bir aktör olarak ortaya çıkma noktasında geç kalmıştır. Bu gecikmenin nedeni özellikle, iktidara geldiği ilk yıllarda AK Parti'nin idealist AB vizyonu ve Kıbrıs sorununun barışçıl yollarla çözülmesi noktasında ortaya koyduğu irade olarak belirtilebilir. Nihayetinde, GKRY 1982 Uluslararası Deniz Hukuku

Sözleşmesinin “adaların deniz yetki alanlarının anakara ülkeleri ile eşit olamayacağı ve hakça paylaşım” (Sali, 2022) ilkelerine aykırı olarak bölge ülkeleriyle deniz yetki alanlarının sınırlandırılması anlaşmaları imzalayıp hem hak ettiğiinden daha fazla deniz alanı elde etmiş hem de bu alanlarda uluslararası şirketleri yetkilendirerek doğal gaz keşfetmiştir. Bu sırada Türkiye, Suriye ve Mısır gibi Orta Doğu ülkelerinde yaşanan halk hareketleriyle meşgul edilmiş ve bu ülkelerle MEB anlaşması imzalamamıştır. Ancak, 2012’den itibaren Türkiye daha realist bir politika izleyerek ve sert gücünü kullanarak bölgede yapacağı doğal gaz araştırma faaliyetleri için sismik arama ve sondaj gemilerin alımına başlamış ve 2019’dan bu yana da bölgede doğal gaz arama çalışmalarını yoğun bir biçimde devam ettirmiştir.

Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de halihazırda keşfettiği bir doğal gaz kaynağı bulunmamakla birlikte bölgede GKRY, Mısır ve İsrail’in keşifleri sonrası oluşan enerji iş birliğinin içerisinde bulunması enerjide merkez ülke olma vizyonuna katkı sağlayacaktır. Doğu Akdeniz’de bu denizin en uzun kıyı şeridinde sahip Türkiye’nin oyun dışına itilmesiyle kurulacak bir enerji forumunun başarılı olmasının gerçekçi olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de var olması, olası bir doğal gaz keşfi veya Doğu Akdeniz Gaz Forumuna katılması noktasında bölgede oluşturacağı bir iş birliği mekanizmasının ortaya çıkması, Türkiye’nin jeopolitik önemini arttırarak hem enerjide tek bir kaynağa bağımlılığını azaltacak hem de kazan kazan prensibiyle Kıbrıs sorununun çözülmesi, KKTC’nin tanınması ve Yunanistan ile ilişkileri düzeltilmesi adına önemli bir yol açabilecektir.

Sonuç

21. yüzyılın en önemli sorunlarından biri olan enerji ve enerji güvenliği, küresel sistemdeki küçük-büyük fark etmeksizin bütün ülkelerin ekonomik ve stratejik açıdan gelişmeleri ve kalkınmaları için en önemli meselelerden biridir. Her gün dünyanın farklı bir coğrafyasında yeni bir enerji kaynağı bulunsa da dünyadaki enerji kaynaklarının hızla tükendiği bilinmektedir. Gerek petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının azalmaya başlaması gerekse yaşanan savaşlar ve petrol krizleri enerji güvenliği konusunda ciddi endişelerin yaşanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ülkeler, günümüzde alternatif enerji kaynaklarına yönelmeye başlamışlardır. Yalnızca ABD, Çin ve Rusya gibi küresel aktörler değil, AB ülkeleri ve Türkiye gibi ülkeler de alternatif enerji kaynaklarına yönelerek enerji konusunda kendi kendilerine yetebilmek için politikalar belirleyip stratejiler geliştirmektedirler.

Türkiye’nin de dahil olduğu birçok ülke zamanla yenilenebilir enerji kaynakları ortaya çıkarıp kullanmaya başlamışlardır. Ancak özellikle Türkiye merkeze alınacak olunursa bu çalışmaların yeterli nitelik ve nicelikte olmadığı söylenebilir. Zira Türkiye’nin enerji güvenliği ve komşularıyla ilişkileri meselelerinde zorlukları ve fırsatları ele almak, yerel kaynak geliştirme, bölgesel iş birliği ve uluslararası ortaklarla etkileşimi dengeleyen kapsamlı

bir yaklaşım gerektirmektedir. Türkiye bu stratejileri izleyerek, daha esnek ve sürdürülebilir bir enerji geleceği sağlayabilirken, bölgesel enerji güvenliğine ve daha geniş bağlamda iş birliğine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda Türkiye, enerji güvenliğini artırmak için enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesine öncelik vermeli, yenilenebilir enerji kaynakları da dahil olmak üzere yerli kaynaklara yatırım yapmalı ve enerji verimliliğini artırmalıdır. Enerji altyapısının güçlendirilmesi ve bölgesel enerji iş birliğinin teşvik edilmesi, daha güvenli ve esnek bir enerji ortamına da katkıda bulunacaktır.

Türkiye'nin Rus doğal gazına olan bağımlılığının son yıllarda arttığı görülmektedir. Bu bağımlılığın hem avantajları hem de zorlukları bulunmaktadır. Bir yandan Rusya, istikrarlı ve tutarlı bir arz sağlayan Türkiye için güvenilir ve önemli bir enerji tedarikçisi olmaya devam etmektedir. Öte yandan, yoğun bir bağımlılık ilişkisi, çeşitlendirme, fiyat oynaklığı ve potansiyel jeopolitik risklerle ilgili endişeleri artırmaktadır. Bununla birlikte siyasi gerginlikler ve jeopolitik çıkar çatışmaları, iki ülkenin enerji ilişkilerini de zaman zaman zorlamaktadır. Siyasi çıkarlar üzerindeki farklılıklar, komşu bölgelerdeki çatışmalar ve farklı stratejik öncelikler enerji ortaklığında aksamalara veya anlaşmazlıklara yol açabilmektedir. Türkiye enerji güvenliğini güçlendirmeye çalışırken, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve Rusya gibi kilit enerji tedarikçileri ile yapıcı ilişkileri sürdürmek arasında bir denge kurmak hayati önem taşımaktadır. Diyalog, iş birliği ve pragmatik bir yaklaşım, iki ülke arasındaki enerji ilişkisindeki zorlukların üstesinden gelmek ve fırsatları en üst düzeye çıkarmak için kilit öneme sahip olacaktır.

Türkiye'nin komşularıyla ilişkileri, enerji güvenliğinin şekillenmesinde kritik bir faktördür. Güney Gaz Koridoru gibi girişimler, enerji geçişi ve çeşitlendirmesinde bölgesel iş birliği potansiyelini göstermektedir. Bununla birlikte, jeopolitik gerilimler ve enerji kaynakları üzerindeki anlaşmazlıklar, istikrarlı enerji akışlarını sağlamak ve elverişli bir yatırım ortamını teşvik etmek için diplomatik angajman ve çatışma çözümüne duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin AB üyeliği meselesi de AB ve komşu ülkelerle olan enerji ilişkilerini etkilemektedir. Enerji politikalarını ve düzenlemelerini AB standartlarıyla uyumlu hale getirmek ve enerji diyaloglarına girmek, Avrupa enerji piyasasına entegrasyonu kolaylaştırırken, enerji güvenliğini artırma ve sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme hususlarında da katkıda bulunabilir. Son olarak, Doğu Akdeniz'de Türkiye'nin enerji denkleminde kendine yer edinmesi halinde mevcut hükümetin enerji politikalarına paralel olarak, enerjide merkez ülke olmanın yolunu açmaya katkı sunacağı düşünülebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, enerji güvenliğinin küresel, bölgesel ve yerel düzeylerde günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın önemli bir bileşeni, sürdürülebilir kalkınmanın temel bir faktörü ve ülkeler için ulusal ve uluslararası politikaların

stratejik bir belirleyicisi olarak değerlendirmektedir. Bu durum, Türkiye'nin enerji güvenliği sorunlarını ele alırken yerel kaynakları, ithalat bağımlılığını, jeopolitik dinamikleri ve bölgesel iş birliğini dikkatle değerlendirmesi gerektiğinin altını çizmektedir.

Sonuç olarak, çalışmamız Türkiye'nin bir yandan enerji sektörünü geliştirmesinin ve komşularıyla yapıcı enerji ilişkilerini konsolide etmesinin bir zorunluluk olduğunu ortaya koyarken, diğer yandan, bu çabaların sürdürülebilir, çeşitlendirilmiş ve güvenli bir enerji geleceği sağlamak için oldukça önemli olduğu gerçeğini kabul etmektedir. Türkiye'nin enerji güvenliği bağlamında Rusya ve AB ile enerji ilişkilerinin enerji güvenliği ve doğal kaynak milliyetçiliği kavramları ile değerlendirmeye çalışan bu çalışma, özellikle Türkiye'nin enerji güvenliğinin önündeki potansiyel risklere odaklanmaktadır. Türkiye'nin enerji arzı güvenliğinde ve bağımsızlığında karşılaşılabileceği potansiyel riskler nelerdir? AK Parti dönemindeki enerji politikaları nasıl şekillenmiştir? Türkiye'nin AB ile enerji iş birliği nasıl şekillenmektedir? Türkiye'nin Rusya ile enerji iş birliğinin potansiyel avantajları ve riskleri nelerdir? Doğu Akdeniz'deki son gelişmeler Türkiye'nin enerji ilişkilerini nasıl etkilemiştir? gibi sorulara aranan cevaplar neticesinde şöyle bir sonuca ulaşılmıştır: Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi ve yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapması bir zorunluluktur. Enerji altyapısının güçlendirilmesi ve bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi neticesinde enerji arzı güvenliği konsolide edilecektir.

Kaynaklar

- Altunyuva, F. B. (2021). Çok Boyutlu Bir Kavram Olarak Enerji Güvenliği: Türkiye’de Enerji Güvenliği Alanındaki Politika Yapıcı Aktörlerin Rolü, Doktora Tezi, İstanbul, Maltepe Üniversitesi.
- Altun, Y., ve İşleyen, Ş. (2018). Bazı OECD Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Elektrik Üretimine Yönelim Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1577-1590.
- Anadolu Ajansı. (2022). “Gaz Tedarikinde Köşeye Sıkışan AB’nin Kaynak Arayışında Güney Gaz Koridoru Öne Çıkıyor” <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/gaz-tedarikinde-koseye-sikisan-abnin-kaynak-arayisinda-guney-gaz-koridoru-one-cikiyor/2751651>(Erişim Tarihi 03.03.2024)
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2023). “TR-AB Mali İşbirliği” https://www.ab.gov.tr/tr-ab-mali-isbirligi_5.html (Erişim Tarihi 01.01.2024)
- Aydın, A. (2016). Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğalgaz İşbirliğinin Türkiye’nin Enerji Güvelliğine Etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9(43), 744-755.
- Bilgin, M. (2010). Turkey’s Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub or Center?, *UNISCI Discussion Papers*, 23, 113-128.
- Bilgin, M. (2012). *Türkiye’nin Enerji Güvenliği ve Bölgesel İlişkileri*. XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi içinde (ss. 779-800). Sönmezoğlu, Özgür Baklacioğlu ve Terzi (Ed.). İstanbul: DER Yayınları.
- Bilgin, M. (2017). The Shale Revolution and Beyond: Has Turkey Faced the Consequences of US Energy Transition?. *Perceptions: Journal of International Affairs*, 22(2), 4-30.
- Bireselioğlu, M. E. (2019). Clashing Issues in the Eastern Mediterranean: What About Turkey? *Insight Turkey*, 21(4), 115-134.
- Bremmer, I ve Johnston, R. (2009) “The Rise and Fall of Resource Nationalism,” *Survival*, Vol. 51, No. 2, April, ss. 149-158.
- Çaşın, M. H., Nifti, E. ve Gücüyener, A. (2015). *Kritik Enerji Altyapı Güvenliği El Kitabı*. Hazar Strateji Enstitüsü.
- Çelikpala, M. (2022). “Doğu Akdeniz’de İşbirliğini Enerji Üzerinden Okumak”, *Panorama*, <https://www.uikpanorama.com/blog/2022/10/10/hbv1/> (Erişim Tarihi 09.02.2024)
- Christie, E. H., Franco, J., Urban, W ve Wirl, F. (2010). China’s foreign oil policy: genesis, deployment and selected effects, *FIW-Research Reports*, No. 2009/10-03, FIW - Research Centre International Economics, Vienna
- Çoban, O., ve Kılınc, N. Ş. (2016). Enerji Kullanımının Çevresel Etkilerinin İncelenmesi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (33), 589-606.
- Daily Sabah. (2023). Türkiye Launches Black Sea Gas Deliveries in Historic Milestone. <https://www.dailysabah.com/business/energy/turkiye-launches-black-sea-gas-deliveries-in-historic-milestone> (Erişim Tarihi 01.02.2024)
- Demirbaş, A. (2003). Energy and Environmental Issues Relating to Greenhouse Gas Emissions in Turkey. *Energy Conversion and Management*, 44(1), 203-213.

- Erdem, K. ve Şenel, M. C. (2013). Dünyada ve Türkiye’de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme. *Mühendis ve Makina*, 54(639), 32-44.
- European Commission. (2014). European Energy Security Strategy. Brussels. s.2. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0330> (Erişim Tarihi 02.02.2024)
- Faus, P. (2021). The Impact of AKP’s Nuclear Policy on Turkey’s (Energy) Security (Master’s Thesis), *Masaryk University Department of International Relations and European Studies, Faculty of Social Studies*.
- Fraser, S. (2022). “No waiting”: Turkey, Russia to act on Putin’s gas hub offer. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/americas/us-politics/vladimir-putin-ap-recep-tayyip-erdogan-turkey-russia-b2202773.html> (Erişim Tarihi 24.11.2024)
- Haghighi, S. S. (2007). Energy Security: The External Legal Relations of the European Union with Major Oil and Gas Supplying Countries. United Kingdom: Hart Publishing.
- Harunoğulları, M. (2020). Enerji Dağıtım Merkezi Perspektifinden Türkiye’nin Enerji Jeopolitiği. *Mukaddime*, 11(1), 177-211.
- Hatipoğlu, E. (2019). Enerji Güvenliği, Güvenlik Yazıları Serisi, No: 44, Kasım. DOI:10.13140/RG.2.2.30702.56643 (Erişim Tarihi 21.02.2024)
- Goldman, I. M. (2008). *Petrostate: Putin, Power and the new Russia*, Oxford University Press, Oxford.
- Göral, E. (2023). The Impact of Energy Security on Turkish Foreign Policy. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV(I), 88-103.
- Guliyeva, V. (2025). “Azerbajjani gas transport via TANAP hits over 73 billion cubic meters by 2024 year-end”. *caliber.az*. (Erişim Tarihi 01.08.2025)
- Independent Türkçe. (2024). “Rus gazetesi: Türkiye, Rusya’dan kömür alımını artırıp doğal gaz ithalatını azalttı” (Erişim Tarihi 15.03.2024)
- International Energy Agency. (2021). *Turkey 2021 Energy Policy Review*. IEA.
- International Energy Agency. (2024). Energy System of Türkiye. <https://www.iea.org/countries/turkiye> (Erişim Tarihi 13.03.2024)
- International Energy Security: Common Concept for Energy Producing, Consuming and Transit Countries. pp. 1-28, https://www.energycharter.org/fileadmin/DocumentsMedia/Thematic/International_Energy_Security_2015_en.pdf (Erişim Tarihi 11.03.2024).
- İpek, P. (2012). “Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politikası ve Türk Dış Politikası”, Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikası’nın Analizi Cilt I, (Der) Ertan Efevil ve Rıdvan Kalaycı, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Kabakçı, F. (2023). “Türkiye’nin doğal gaz depolama kapasitesi 13,4 milyar metreküpe çıkacak”. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-dogal-gaz-depolama-kapasitesi-13-4-milyar-metrekupe-cikacak/3076742> (Erişim Tarihi 18.03.2024)
- Koulouri, A. ve Mouraviev, N. (2019). *Energy Security Policy Challenges and Solutions for Resource Efficiency*. Switzerland: Palgrave Macmillan.
- KPMG Türkiye. (2023). *Enerji Sektörel Bakış 2023*. İstanbul.

- Kruyt, B., Vuuren, D.P., Vries, H. J. M., Ve Groenenberg, H. (2009). "Indicators for energy security", *Energy Policy Elsevier*, 37(6), 2166–2181.
- Özev, M. H. (2017). *Küresel Denklemden Türkiye'nin Enerji Güvenliği*. SETA.
- Özdemir, B. Z. (2024). *Türkiye'nin Petrol Üretimi ve Gabar Petrolü*. SETA. <https://www.setav.org/odak/odak-turkiyenin-petrol-uretimi-ve-gabar-petrolu> (Erişim Tarihi 20.11.2024)
- Roberts, P. (2014). *The End of Oil: On the Edge of a Perilous New World*. New York: Houghton Mifflin Company.
- Roberts, J. (2004). The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues. *Turkish Policy Quarterly*, 3(4), 17–45.
- Sali, Ö. M. (2022). Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasında Doğu Akdeniz Adaları. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 5(1), 38-61.
- Selçuk, I. Ş. (2010). *Küresel Isınma, Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Geleceğe Yönelik Enerji Politikaları*. Ankara: Ankara Barosu Yayınları.
- Siddi, M. (2019). The EU's Botched Geopolitical Approach to External Energy Policy: The Case of the Southern Gas Corridor. *Geopolitics*, 24(1), 124-144.
- Stevens, P. (2008). "National Oil Companies and International Oil Companies in the Middle East: Under the Shadow of Government and the Resource Nationalism Cycle," *Journal of World Energy Law & Business*, Vol. 12, No. 1, ss. 5-30.
- Şahin, M. O. ve Şahin, S. (1980). (2017 Sonrası Hükümet Programlarında Türkiye'nin Değişen Enerji Politikaları, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 72-82.
- Tagliapietra, S. (2012). The Rise of Turkey and the New Mediterranean Challenges and Opportunities for Energy Cooperation in a Region in Transition.
- Tagliapietra, S., ve Zachmann, G., (2015). *Designing A New EU-Turkey Strategic Gas Partnership*, Bruegel Policy Contribution.
- TANAP. (2024). TANAP Projesi. <https://www.tanap.com/tanap-projesi> (Erişim Tarihi 18.03.2024)
- Tanchum, M. (2021). Eastern Mediterranean Energy and Regional Cooperation: 2021 Outlook, *IEMed. Mediterranean Yearbook 2021*, 80-84.
- Tanıtım ve Medya Başkanlığı. (2015). *AK Parti 2002 Genel Seçimleri Seçim Beyanamesi*. <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimle-ri-secim-beyanamesi-sayfalar.pdf> (Erişim Tarihi: 20.11.2024)
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024). Doğal Gaz. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-dogalgaz> (Erişim Tarihi 20.11.2024)
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024). Elektrik. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-elektrik> (Erişim Tarihi: 19.03.2024)
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2024). Kömür. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-tabii-kaynaklar-komur> (Erişim Tarihi: 22.11.2024)
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). Enerji Verimliliği ve Arz Güvenliği, Özel İhtisas Komisyon Raporu. Ankara.
- Tozar, B. ve Güzel, E. (2011). Enerji Lojistiği Perspektifinde Hazar Petrollerinin Türk Boğazlarına Etkileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 3(2), 1-14.

- Turan, C. (2018) 1980 Sonrası Türkiye'nin Enerji Politikası, (Yüksek Lisans Tezi). *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- World Energy Council/Oliver Wyman (2018). World Energy Trilemma Index. United Kingdom: WEC. s.9
- Yergin, D. (2011). *The Quest*. New York: The Penguin Press.
- Yergin, D. (2012). *The Quest: Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*. London: Penguin Books.
- Yılmaz, S. (2017). "Doğal Kaynak Milliyetçiliği Bağlamında Rusya-Avrupa Birliği İlişkilerinde Bir Dış Politika Aracı Olarak Enerji", Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları, (Ed.), Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, London: TP London Press.
- Yorkan, A. (2009). Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri. *Bilge Strateji*, 1(1), 24-39.
- Yorulmaz, R. (2020). Doğu Akdeniz'de Ekonomik-Politik Stratejiler ve Türkiye, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, 139, 3-15.

Factors Affecting Exports in Manufacturing Industry: Toda Yamamoto Causality Analysis For Basic Pharmaceutical Products Sector

Zeynep KARACA UZUNKAYA*

Erzurum Teknik Üniversitesi

Abstract

Exports play an important role in promoting economic growth. For many countries, international trade, especially exports, has a crucial role as a driver of the national economy. Exports generate foreign exchange that can then be used to finance imports and the domestic economic development sector. In addition to directly increasing gross domestic product, an emphasis on exports can also lead to positive externalities in the form of knowledge spillovers in non-export sectors, such as more efficient management and production techniques. This can lead to increased innovation and production in export and non-export sectors, raising incomes and supporting growth. In this study, the factors affecting the exports of the basic pharmaceutical products sector, one of the manufacturing industry sectors, are investigated by Toda Yamamoto causality analysis. In the study, capacity utilization rate, industrial production index, number of patents and export series are used for causality and the study period is 2007-2022. The data used in the study are annual data. As a result of the causality analysis, a bidirectional causality relationship was found between capacity utilization rate, industrial production index, number of patents and exports.

Keywords

Exports, industrial production index, capacity utilization rate, number of patents, Toda-Yamamoto causality

* Doç. Dr. Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, zeynep.karaca@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8046-7222

İmalat Sanayinde İhracatı Etkileyen Faktörler: Temel Eczacılık Ürünleri Sektörüne Yönelik Toda Yamamoto Nedensellik Analizi

Öz

İhracat ekonomik büyümenin desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Birçok ülke için uluslararası ticaret, özellikle de ihracat, ulusal ekonominin itici gücü olarak çok önemli bir role sahiptir. İhracat, daha sonra ithalatı ve yurt içi ekonomik kalkınma sektörünü finanse etmek için kullanılacak döviz yaratır. İhracata yapılan vurgu, doğrudan gayri safi yurtiçi hasılayı artırmanın yanı sıra, ihracat dışı sektörlerde daha verimli yönetim ve üretim teknikleri gibi bilgi yayılımı şeklinde olumlu dışsallıklara da yol açabilir. Bu da ihracat ve ihracat dışı sektörlerde inovasyon ve üretimin artmasına, gelirlerin artmasına ve büyümenin desteklenmesine yol açabilir. Bu çalışmada imalat sanayi sektörlerinden biri olan temel ilaç ürünleri sektörünün ihracatını etkileyen faktörler Toda Yamamoto nedensellik analizi ile araştırılmaktadır. Çalışmada nedensellik için kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi, patent sayısı ve ihracat serileri kullanılmış olup, çalışma dönemi 2007-2022'dir. Çalışmada kullanılan veriler yıllık veri şeklindedir. Nedensellik analizi sonucunda kapasite kullanım oranı, sanayi üretim endeksi, patent sayısı ve ihracat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler

İhracat, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, patent sayısı, Toda-Yamamoto nedensellik

Introduction

The question of why some countries are rich and others poor has been in the economic literature for decades. Numerous theories have been developed emphasizing the importance of geographical factors, diseases, institutions and culture. Typical determinants identified include higher initial education and life expectancy, lower fertility, lower government consumption, better rule of law protection, lower inflation, improved terms of trade, higher investment rates and financial sector development, as well as some cross-regional factors such as income convergence and spatial spillovers (Grancay et al., 2015: 233). However, Hausmann, Hwang and Rodrik (2007) showed that the structure of exports is also an important determinant of economic growth. The authors developed an indicator that shows the level of productivity associated with patterns of specialization underlying a country's export structure and can also be interpreted as a measure of the quality of the country's export basket. They proved that countries that specialize in a range of goods that are higher on the quality spectrum tend to perform better.

Exports play an important role in driving economic growth. For many countries, international trade, especially exports, has a crucial role as a driving force for the national economy. Exports generate foreign exchange, which can then be used to finance imports and the domestic economic development sector (Sumiyati, 2020: 254). A casual examination of the relationship between exports and gross domestic product would lead to the conclusion that the correlation between the two is positive. Since exports are a component of GDP, an increase in exports will *ceteris paribus* increase GDP. But in addition, there are potential positive externalities generated by exports. In addition to directly increasing GDP, an emphasis on exports can also lead to positive externalities in non-export sectors in the form of knowledge spillovers, such as more efficient management and production techniques. This in turn can lead to increased innovation and production in export and non-export sectors,

raising incomes and supporting growth. Exports can also provide foreign exchange needed for imports, with further beneficial effects on economic growth (Sheridan, 2014: 2). Crespo-Cuaresma and Wörz (2005) argue that as a result of competition in international markets, important positive externalities accrue to the exporting country, such as increasing returns to scale, learning spillovers, increased innovation and other productivity gains, all of which can increase the rate of economic growth. Exporting firms are more productive than non-exporting firms. Moreover, productivity triggers exports; firms start exporting after reaching a certain productivity threshold (self-selection in export markets). The main argument explaining why exporters should be more productive is the existence of sunk costs in the export activity (market research, product adaptation, etc.). Firms enter foreign markets if the expected gross operating profit from exporting is greater than the sunk entry costs (Altuzarra et al., 2016: 162).

The manufacturing sector employs more and more mathematicians, engineers, IT specialists and business professionals. Services used or produced by manufacturing firms include research and development services, but more generally information or intangible capital services, as well as services such as telecommunications and transportation (Lodefalk, 2014: 60). The manufacturing sector is also a significant contributor to the value added of national output. The growth of the manufacturing sector within the industry is essential for building national technological capacity, industrial capability, technology advancement, productivity and capital accumulation (Sumiyati, 2020: 255).

Economic activities in Turkey are divided into 16 sections. Among these, the manufacturing industry consists of 24 departments. Among these sections, the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials constitutes the research area of this study. When the total import and export values on the basis of product groups in Turkey's foreign trade are analyzed, food products have a foreign trade volume of approximately 23 billion dollars; agricultural, forestry and fishery products have a foreign trade volume of approximately 21 billion dollars and basic pharmaceutical products have a foreign trade volume of approximately 10 billion dollars and are among the important product groups imported and exported (TurkStat). The factors affecting the exports of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector were investigated by Toda Yamamoto causality analysis. The main objective of this study is to identify the causal relationships that promote the export performance of the basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector. This is because this sector ranks third after food products and agriculture, forestry and fishery products in terms of foreign trade volume (TurkStat). Improving the sector's export performance will lead to economic growth, foreign exchange inflows, technological development and economies of scale. The study

consists of four parts. The first section provides an overview of the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials sector in Turkey. In the second part, a detailed literature summary will be given. Then, the methodology and data to be used in the study will be explained and the findings will be explained. Finally, recommendations will be given in the conclusion section.

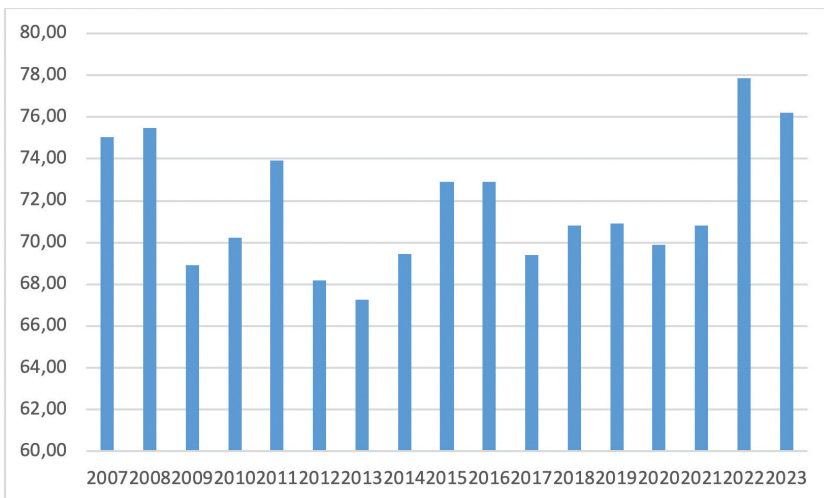
General Outlook Of Basic Pharmaceutical Products And Pharmaceutical Ingredients Manufacturing Sector In Turkey

In this part of the study, some basic indicators published by the Turkish Statistical Institute (TURKSAT), the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT) and the Turkish Patent and Trademark Office will be examined to analyze the general outlook of the basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector.

When the indicators by economic activities published by the Turkish Statistical Institute are analyzed, the number of enterprises in the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials sector as of 2022 is 717, the turnover is 101,748,702,688, the number of paid employees is 47,041 and the production value is 98,863,958,098.

When the capacity utilization rate figures published by the Central Bank of the Republic of Turkey are analyzed, it is seen that the year with the highest capacity utilization rate in the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials was 2022. An increase in the capacity utilization rate indicates an increase in production, while a decrease indicates a decrease in production.

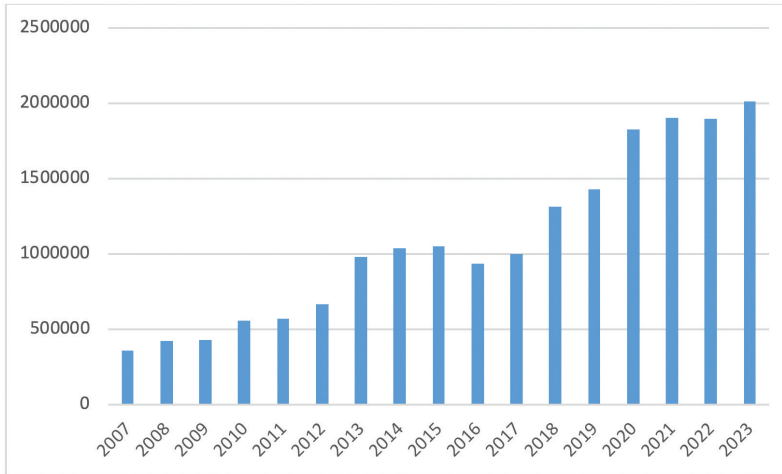
Graphic 1. Capacity utilization rate

Source: CBRT, Access: 02.04.2024

An analysis of the export figures for the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials published by the Turkish Statistical Institute shows that the sector's exports are in a continuous upward trend.

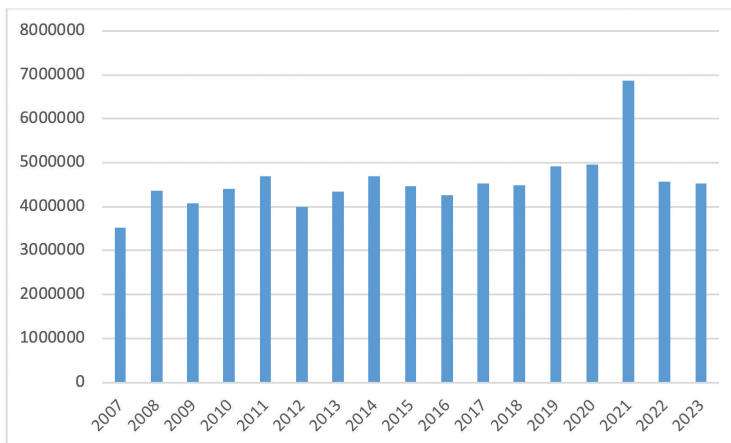
Graphic 2. Export

Source: TURKSTAT, Access: 02.04.2024

An analysis of the import figures for the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials published by the Turkish Statistical Institute shows that the imports of the sector reached the highest value in 2021 and displayed a similar outlook in other years.

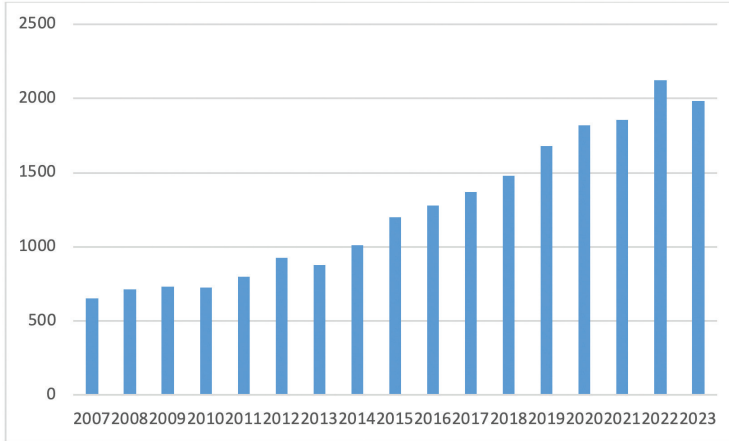
Graphic 3. Import

Source: TURKSTAT, Access: 02.04.2024

When the industrial production index figures for the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials published by the Turkish Statistical Institute are analyzed, it is seen that the industrial production index of the sector reached the highest value in 2022 and has been in a continuous upward trend.

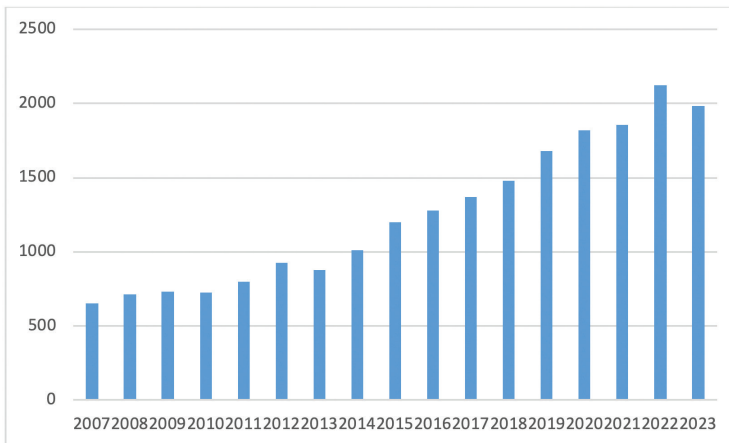
Graphic 4. Industrial production index

Source: TURKSTAT, Access: 02.04.2024

An analysis of the number of patents in the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials published by the Turkish Patent and Trademark Office shows that the number of patents in the sector reached the highest value in 2018 and started to decrease after this year.

Graphic 5. Number of patents

Source: Turkish Patent and Trademark Office, Access: 02.04.2024

Literature Summary

In this section of the study, a summary of the literature will be given and the contribution of this study to the field will be discussed.

Boccardo (2004) investigated the relationship between firms' capacity utilization rates and their exports and found that capacity utilization is higher for exporting firms and that increasing the level of exports also affects capacity, but at a decreasing rate. Tian (2016), in his study to investigate the effect of export participation on the capacity utilization rate of Chinese firms, showed that the capacity utilization rate of exporting firms is higher than that of non-exporting firms. Ogungbenle (2022) found that capacity utilization rate has a significant effect on output in the manufacturing industry in Nigeria. Pavitt (1982) showed that there is a strong relationship between exports and innovative activities in the chemical and engineering sectors. Ivus (2010) finds that improvements in patent rights increase exports. Panda et al. (2020), using panel data analysis on 67 countries between 1996 and 2014, found that patent rights further stimulate a country's exports.

Kurt and Terzi (2007) investigated the causality relationship between manufacturing exports, imports, productivity and economic growth. Bozkurt (2008) investigated the relationship between patent registrations and sectoral export performance in the Turkish manufacturing industry and found that there is a positive and significant relationship between these variables. Uzay et al. (2012) investigated the relationship between exports of manufacturing industry sectors and R&D expenditures. Önder and Hatırlı (2014) investigated the causality relationship between manufacturing industry exports and economic growth. Kılıç and Yıldırım (2015) investigated the effect of exchange rate volatility on manufacturing exports. Akarsu (2020) used the ratio of exports to domestic product as the dependent variable and patent applications as the independent variable and found that there is a causality relationship from exports to patents. Özbay (2021) investigated the relationship between industrial production index and foreign trade and found that there is a bidirectional causality relationship between industrial production index and imports and a unidirectional causality relationship between industrial production index and foreign trade. Doğaner (2022) found that the increases and decreases in the industrial production index, export quantity index and import quantity index affect each other in Turkey. Aktepe and Yumuş (2023) investigated the causality relationship between manufacturing industry capacity utilization rate and exports by Granger causality analysis. Avcı and Işık (2023) investigated the impact of advanced technology exports on economic growth and found that there is a unidirectional causality relationship from exports of aerospace vehicles to exports of basic pharmaceuticals and pharmaceutical materials.

As seen in the literature review above, there is no study directly on the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials. This sector is also mentioned in the studies on manufacturing industry sectors. Since this study will focus on the exports of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector, it is aimed to contribute to the literature.

Data and Methods

In this study, in order to analyze the relationship between exports, capacity utilization rate, industrial production index and number of patents in the manufacturing sector of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials in Turkey, the annual data set between 2007 and 2022 is used. Table 1 shows where the data are obtained from.

Table 1. Data used in the study

Data Name	Source
Exports of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials	Turkish Statistical Institute
Industrial production index for the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials	Turkish Statistical Institute
Capacity utilization rate in the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials	Central Bank of the Republic of Turkey
Number of patents in the manufacture of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials sector	Turkish Patent and Trademark Office

In this study, Toda-Yamamoto causality analysis is preferred to investigate the causality relationship between exports, industrial production index, capacity utilization rate and number of patents. This analysis is preferred because the series are stationary at different levels. While the Granger causality test, which is widely used in the literature, emphasizes that the variables are stationary and cointegrated at the same level, Toda-Yamamoto causality analysis can be performed when the variables are stationary at different levels, cointegrated or not (Baskak, 2023: 266).

Unlike the standard causality tests, the causality test developed by Toda and Yamamoto (1995) does not require equal stationarity between the series and does not take into account the cointegration relationship between time series. The level values of the variables are used to determine the causality relationship, so there is no loss of information about the series. For this causality test, an extended VAR model with $(k+d_{max})$ lags is constructed. Here, k represents the lag length of the classical VAR model, while d_{max} represents the maximum degree of integration of the variables (Okur and Çiçek, 2023: 372). After determining the number of lags (k) and the maximum stationarity level

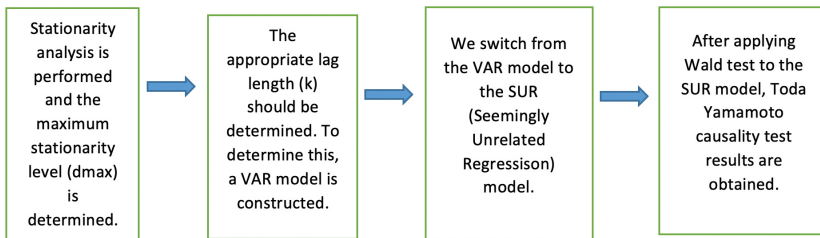
(dmax) in the established VAR model, a new VAR model is established with k+dmax. This model is defined as in equation 1 and equation 2.

$$Y_t = \mu + \sum_{i=1}^k a_{1i} + X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{dmax} \gamma_{1j} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{dmax} \delta_{1j} Y_{t-i} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \nu + \sum_{i=1}^k a_{2i} + X_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{dmax} \gamma_{2j} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{dmax} \delta_{2j} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

In the equations, k is the lag length, dmax is the maximum stationarity level, ε_{1t} and ε_{2t} are the error terms assumed to have zero mean and constant covariance. For causality analysis, the stationarity analysis of the series should be performed first. Toda-Yamamoto causality analysis differs from the others in that it does not require the same level of stationarity among the series. However, the stationarity levels of the series are still included in the study. The stationarity level of the series is determined by using the Extended Dickey-Fuller (ADF) unit root test. After determining the maximum level of stationarity, the appropriate lag length is determined. In order to determine the appropriate lag length, the VAR model is switched to the SUR (Seemingly Unrelated Regression) model. After applying Wald test to the SUR model, Toda Yamamoto causality test results are obtained (Baskak, 2023, p. 267). Figure 1 shows the flow diagram of the Toda-Yamamoto causality analysis.

Figure 1. Toda-Yamamoto Causality Analysis Flow Diagram

Findings

In order to determine the causality relationship between exports, capacity utilization rate, industrial production index and number of patents in the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials sector, firstly, stationarity test is applied to the series. Stationarity test helps to determine the type of stationarity and unit root of the series. In the study, the Extended Dickey-Fuller (ADF) unit root test was utilized. As a result of the test, all series except the capacity utilization rate are stationary at first order. Table 2 presents the ADF unit root test results of the series.

Table 2. ADF unit root test results of the series

		t statistic	Prob.
Level	Export	0.143000	0.9580
	Industrial Production Index	3.493888	1.0000
	Capacity Utilization Rate	-3.796337	0.0145
	Number of Patents	-1.851403	0.3438
First Difference	Export	-3.414786	0.0274
	Industrial Production Index	-4.411602	0.0043
	Capacity Utilization Rate	-5.275760	0.0011
	Number of Patents	-3.915319	0.0109

Looking at the level values in Table 2, it is seen that only the capacity utilization rate series is stationary at level and the other series become stationary when first differences are taken. In other words, $d_{max}=1$. After the unit root test, the lag length needs to be determined in order to construct a VAR model. While estimating the VAR model, the dependent variable is determined as exports. Table 3 shows the results of the appropriate lag lengths in the VAR model and it is determined that the lag length in the model is 2.

Table 3. Determination of appropriate lag length with VAR model

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-453.6981	NA	3.75e+21	61.02641	61.21522	61.02440
1	-408.7047	59.99111*	8.72e+19	57.16063	58.10470	57.15057
2	-377.3665	25.07059	2.14e19*	55.11553*	56.81485*	55.09743*

(*) indicates the lag length.

Table 3 shows that the appropriate lag length is 2 ($k=2$) for all information criteria. Therefore, causality analysis was conducted with a lag length of $k+d_{max}=2+1=3$. The VAR model established with the new lag length was switched to the SUR (Seemingly Unrelated Regression) model. As a result of the Wald test applied in this model, the results of the Toda-Yamamoto causality test were obtained. These results are presented in Table 4.

Table 4. Toda-Yamamoto causality analysis results

Direction of Causality	Statistic Value	Probability Value	Comment
Capacity Utilization Rate → Export	7574.319	0.0000	There is bidirectional causality between the capacity utilization rate and exports in the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials sector.
Export → Capacity Utilization Rate	643.2044	0.0000	
Number of Patents → Export	10888.18	0.0000	There is bidirectional causality between the number of patents and exports in the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials sector.
Export → Number of Patents	13.06666	0.0045	
Industrial Production Index → Export	14302.10	0.0000	There is bidirectional causality between the industrial production index and exports of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials.
Export → Industrial Production Index	30.86411	0.0000	

As seen in Table 4, there is a bidirectional causality relationship between exports of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector and capacity utilization rate, industrial production index and number of patents variables. These variables affect and are affected by each other.

Conclusion

In recent years, a large number of papers covering a wide range of countries have focused their attention on analyzing the characteristics of exporting firms using micro data. This is not surprising because capitalizing on new markets and increasing the contribution of exports to growth depends to a large extent on these firms. Export growth is becoming critical for an increasing number of countries. Increasing openness and export promotion can encourage firms to export and thus use resources more efficiently, but policymakers can go beyond reducing barriers to trade and try to create other incentives to increase capacity utilization.

In this study, the exports of the manufacturing sector of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials are discussed. The reason for choosing this sector is that basic pharmaceutical products have a foreign trade volume of approximately 10 billion dollars and are among the important product groups that are imported and exported (TURKSTAT). The data used in the study are exports, number of patents, capacity utilization rate and industrial production index and the series cover the years 2007-2022. The data was obtained from the Turkish Statistical Institute, the Central Bank of the Republic of Turkey and the Turkish Patent and Trademark Office. Literature was used to select the data. Toda-Yamamoto causality analysis was used to investigate the causality relationship. For Toda-Yamamoto causality analysis, first the stationarity (dmax) of the series was investigated.

Then, the VAR model was estimated for the appropriate lag length (k). A transition was made from the VAR model, which was established with the new lag length determined by $k + d_{max}$, to the SUR (Seemingly Unrelated Regression) model. As a result of the Wald test applied in this model, the results of the Toda-Yamamoto causality test were obtained. According to the causality analysis results, there is a bidirectional causality relationship between exports, industrial production index, capacity utilization rate and number of patents. In other words, these variables are variables that affect and are affected by each other.

The development of a country depends not only on the amount of exports but also on the quality of these exports. High-quality tradable products are less affected by price competition from low-wage producers; It increases export revenues and productivity and ultimately contributes to a country's economic growth. Patent protection can affect product quality through many channels. For example, this can occur through the impact of patent protection on innovation. Given that improving product quality is knowledge intensive and may require a firm to source knowledge and technology beyond its own borders, patent protection may also affect product quality through its impact on interfirm technology and knowledge exchange. Taking advantage of the variation in patent protection across countries and the variation in R&D intensity across industries, it can be argued that there is an increase in the production and export of higher quality products in countries with more effective patent protection. This points to the importance of patent protection for products with greater scope for quality adjustment and return on investment.

Patents in the manufacturing sector of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials;

- It will protect the advantage of the prospective exporter against the companies established in the target country.
- The prospective exporter will be able to sell his embodied idea in the target country without fear of an infringement lawsuit.

Industrial production leads to increased welfare, productivity and efficiency in economies, which in turn causes the growth and development of the national economy. Evaluating industrial production and foreign trade variables together is one of the important issues that should be taken into consideration in the country's industrial and economic policies. A bidirectional causality relationship was found between the industrial production index and exports in the manufacturing sector of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials.

Capacity utilization rate is a concept that gives an idea about the order levels of businesses in the manufacturing industry, new employment opportunities and the vitality of the economy. A bidirectional causality relationship was found between the exports of the manufacturing sector of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials and the capacity utilization rate.

There are studies in the literature that affect the exports of the manufacturing industry. Ogubgbenle (2022), Kurt and Terzi (2007), Uzay et al. (2012), Aktepe and Yumuş (2023) investigated the factors affecting manufacturing industry exports. However, there is no direct study on the manufacturing of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials. Most of the studies are studies on manufacturing industry sectors in general. This study is expected to contribute to the literature as it focuses on the exports of basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector. In this study, the causality relationship of the factors affecting the exports of only the basic pharmaceutical products and pharmaceutical materials manufacturing sector among the manufacturing industry sectors was investigated. By performing such an analysis for other sectors, the factors affecting the exports of each sector can be determined. In addition, it would be useful to examine the relationship between capacity utilization rate, industrial production index, number of patents and imports in the manufacturing industry sectors.

References

- Akarsu, Y. (2020). Patent Başvurularının Türkiye'nin İhracatına Etkisi, *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi*, 8(2), 110-124.
- Aktepe, C., & Yumuş, F. (2023). İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı İle İhracat Değerleri Arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Uygulama, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(4), 3113-3120.
- Altuzarra, A., Bustillo, R., & Rodriguez, C. (2016). Understanding Export Market Success: Evidence from Manufacturing Firms, *Open Economies Review*, 27, 161-181.
- Avcı, Ş., & Işık, N. (2023). İleri Teknoloji İhracatı Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 157-182.
- Baskak, T. E. (2023). BRICS-T Ülkelerinde Erkek ve Kadın Genç İşsizlik ile Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi İlişkisi: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 259-278.
- Boccardo, J. (2004). *A Firm's Capacity Utilization And Its Relationship With Foreign Competition in Selected Countries*, Washington, DC.
- Bozkurt, K. (2008). Türk İmalat Sanayisinde Teknolojik Gelişme ve İhracat Performansı, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 45(522), 91-103.
- Central Bank of Türkiye Republic, <https://www.tcmb.gov.tr/>
- Crespo Cuaresma, J., & Wörz, J. (2005). On Export Composition and Growth, *Review of World Economics*, (141), 33-49.
- Doğaner, A. (2022). Türkiye'de Sanayi Üretiminin İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi ile Bir Değerlendirme, *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 4(2), 44-52.
- Grancay, M., Grancay, N., & Dudas, T. (2015). What You Export Matters: Does it Really?, *Contemporary Economics*, 9(2), 233-244.
- Hausmann, R., Hwang, J., & Rodrik, D. (2007). What You Export Matters, *Journal of Economic Growth*, 12 (1), 1-25.
- Ivus, O. (2010). Do Stronger Patent Rights Raise High-Tech Exports To The Developing World?, *Journal of International Economics*, 81(1), 38-47.
- Kılıç, E., & Yıldırım, K. (2015). Sektörel Reel Döviz Kuru Volatilitésinin Türk İmalat Sanayi İhracatı Üzerine Etkileri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 13-25.
- Kurt, S., & Terzi, H. (2007). İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 25-46.
- Lodefalk, M. (2014). The Role Of Services For Manufacturing Firm Exports, *Review of World Economics*, (150), 59-82.
- Ogungbenle, S. (2022). Trade Openness, Manufacturing Capacity Utilization Rate and Output Expansion Nexus in Nigeria, *European Journal of Science, Innovation and Technology*, 2(1), 124-133.
- Okur, M. G., & Çiçek, A. (2023). Türkiye'de Kırmızı Et Fiyatları ile Besi Yemi Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkinin Toda-Yamamoto Testi ile Belirlenmesi, *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 11(2), 368-376.

- Önder, K., & Hatırlı, S. A. (2014). Türkiye’de İmalat Sanayi İhracatı ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi, *Journal of Yasar University*, 9(34), 5851-5869.
- Özbay, Ü. (2021). Türkiye’nin Sanayi Üretimi İle Dış Ticareti Arasındaki İlişki: -2001 2009 Dönemi İçin Değerlendirmeler, *Verimlilik Dergisi*, (4), 153-165.
- Panda, S., Sharma, R., & Park, W. G. (2020). Patent Protection, Technological Efforts, And Exports: An Empirical Investigation, *The Journal of Developing Areas*, 54(2).
- Pavitt, K. (1982). R&D, Patenting And İnnovative Activities: A Statistical Exploration, *Research Policy*, 11(1), 33-51.
- Sheridan, B. J. (2014). Manufacturing Exports And Growth: When is A Developing Country Ready To Transition From Primary Exports To Manufacturing Exports?, *Journal of Macroeconomics*, (42), 1-13.
- Sumiyati, E. E. (2020). Factors Affecting Manufacturing Exports, *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura*, 23(2), 254-266.
- Tian, X. (2016). Participation İn Export And Chinese Firms’ Capacity Utilization, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 25(5), 757-784.
- Turkish Patent and Trademark Office, <https://www.turkpatent.gov.tr/>
- Turkish Statistical Institute, <https://www.tuik.gov.tr/>
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical İnferences İn Vector Autoregression With Possibly İntegrated. *Journal of Econometrics*, 66(1): 225-250.
- Uzay, N., Demir, M., & Yıldırım, E. (2012). İhracat Performansı Açısından Teknolojik Yeniliğin Önemi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 13(1), 147-160.

Bursa ve Merkez İlçeleri için Hedonik Fiyat Tahmini: Kantil Regresyon Yaklaşımı*

Mehmet ÇINAR*

Bursa Uludağ Üniversitesi

Özge ÖZBEK**

Bursa Uludağ Üniversitesi

Öz

Geçmişten günümüze insanoğlunun barınma ihtiyacını karşılayan konutlar önceleri tek bir oda ile sınırlıyken zaman geçtikçe farklı özellikleri bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Bu özellikler her bir konut için farklı yapıdadır ve bu durum konut fiyatlarını etkilemektedir. Bu bağlamda çalışmada fiyatları etkileyen heterojen özellikleri dikkate alan hedonik fiyat yöntemiyle Bursa ve Bursa'nın üç merkez ilçesi; Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım için konutların fiyatını etkileyen faktörler incelenmektedir. Çalışmada 13557 adet gözlem kullanılarak kurulan hedonik fiyat modeli kantil regresyon yöntemi ile tahmin edilmektedir. Kantillere ayrılan konut fiyatları düşük ve yüksek fiyatlar bağlamında daha belirgin sonuçlar elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Analiz sonuçları, konut fiyatlarının kantiller arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ve belirli özelliklerin farklı fiyat seviyelerinde değişen etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulara göre; konut fiyatlarını pozitif etkileyen özellikler konutun banyo ve oda sayısı, asansörünün olması, site içerisinde olması ve kat sayısıdır. Düşük kantillerde konutun krediye uygunluğu ve konut büyüklüğü yine konutun fiyatını pozitif etkilemektedir. Aksine bina yaşı konut fiyatlarını negatif yönde etkilemektedir. Yüksek kantillerde konutun krediye uygunluğu konut fiyatını negatif yönde etkilemektedir. Sonuç olarak elde edilen bulgular literatür ile uyumlu bir yapıda olup gelecek konut planlaması açısından önemli sonuçlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler

Hedonik Fiyat Modeli, Konut Fiyatı, Kantil Regresyon, Bursa Konut Piyasası

* Bu çalışma Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen SGA-2024-1652 kodlu proje sonuçlarından üretilmiştir. Desteklerinden ötürü Bursa Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne teşekkür ederiz.

** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, mcinar@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8441-243X

*** Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, ozgeozbek@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2951-7631

Hedonic Price Estimation and Central Districts: A Quantile Regression Approach

Abstract

Housing, which has met the shelter needs of humanity from the past to the present, initially consisted of a single room but began to incorporate various features over time. These features differ for each housing unit and significantly impact housing prices. In this context, the study examines the factors affecting housing prices in Bursa and its three central districts - Nilüfer, Osmangazi, and Yıldırım- using the hedonic pricing method, which accounts for heterogeneous characteristics influencing prices. The hedonic pricing model, developed with 13557 observations, is estimated using the quantile regression method. Dividing housing prices into quantiles allows for more distinct results in the context of low and high prices. The analysis results indicate that housing prices exhibit significant differences across quantiles and that certain characteristics have varying effects at different price levels. According to the findings, factors positively affecting housing prices include the number of bathrooms and rooms, the presence of elevators, being within a residential complex, and the number of floors. At lower quantiles, the suitability of the house for credit and its size also positively influence the price. Conversely, the age of the building negatively affects housing prices. At higher quantiles, the suitability of the house for credit negatively impacts housing prices. In conclusion, the findings are consistent with the existing literature and hold significant implications for future housing planning and policy development.

Keywords

Hedonic Price Model, Housing Price, Quantile Regression, Bursa Housing Market

Extended Abstract

Initially, a single room was sufficient for housing; however, housing characteristics have diversified over time and with advancing technology. This transformation has shifted housing from being a shelter to an investment asset. Alongside fulfilling the need for shelter, the fact that housing serves as a low-risk and reliable investment tool is particularly significant for developing countries. Within this context, individuals in developing countries strive to become homeowners as a form of investment, and consequently, they turn to the housing market.

One of the primary approaches employed in analyzing the housing market is the hedonic pricing model. The hedonic pricing model is based on the assumption that the prices of products with different characteristics and qualities may vary, and that there is a significant relationship between the attributes and the value of these products. In other words, the price of a product can be expressed as the sum of all the attributes it possesses. Dwellings, characterized by their heterogeneous structure, consist of various attributes, and each of these attributes influences the quality and prices of the properties. Consumers' decisions based on these characteristics play a role in determining housing prices.

the impact of housing characteristics on house prices. Therefore, the scope of the study has been limited to the province of Bursa. In this study, data on 14,779 residential properties listed for sale were collected from a real estate website for March 1-31, 2024. However, due to the presence of incomplete and/or erroneous data, a total of 13,577 data properties for sale in Bursa were used after filtering the data. The data for the central districts of Bursa are as follows: 5,298 housing units for the Nilüfer district, 2,552 for the Osmangazi district, and 1,348 for the Yıldırım district. Therefore, the results for the overall Bursa include data on 4,379 housing units outside the central districts.

In this study, the quantile regression model is employed to estimate the Q10, Q25, Q50, Q75, and Q90 quantiles, and the results are compared. The results of the quantile regression are presented primarily for the general area of Bursa, followed by the central districts of Nilüfer, Osmangazi, and Yıldırım. First, based on the results of the symmetric quantile test, the null hypothesis is rejected for the overall Bursa. In this case, the distribution of data for the general area of Bursa does not exhibit a symmetrical distribution. The symmetric quantile test has been applied to the central districts of Bursa, and the null hypothesis is rejected for all three central districts. These results indicate that the data do not exhibit a symmetrical distribution across all districts, including Nilüfer, Osmangazi, and Yıldırım. Therefore, it demonstrates that the quantile regression analysis is more compatible with the data. The null hypothesis is rejected for the slope equality test across the Bursa region. In other words, this result demonstrates that the slope parameters of the model are statistically significantly different in the context of the quantiles (Q10, Q25, Q50, Q75, and Q90) addressed in this study. The equality of slopes test results suggest that the model's slope parameters vary across the central districts of Bursa (Nilüfer, Osmangazi, and Yıldırım) when examined within the context of the quantiles. This finding indicates that housing prices can be influenced by different factors at varying price levels (quantiles). Therefore, the test results for the symmetry quantile and the equality of the quantile slope parameters indicate that the quantile regression analysis is more compatible with the data.

The analysis results indicate that housing prices exhibit significant differences across quantiles and that certain characteristics have varying effects at different price levels. Reviewing the results for Bursa as a whole shows that the number of bathrooms, presence of an elevator, floor level, heating system, number of floors, square meter area, location within a residential complex, and building age are significant predictors across all quantiles. It has been found that these characteristics of housing significantly impact prices in both low-priced and high-priced housing. When the overall results for Bursa are analyzed, it is observed that the number of bathrooms, presence of an elevator, floor level, heating system, number of floors, square meter area, location within a residential complex, and building age are statistically significant across all quantiles. In Bursa, for low-priced housing (Q10), the features that most significantly increase the price are, respectively, the size of the property, the number of bathrooms, the presence of an

elevator, the availability of parking, and being located within a residential complex. On the other hand, for high-priced housing (Q90), the features that most significantly increase the price are the size of the property, the number of bathrooms, being located within a residential complex, and the presence of an elevator. For the Nilüfer district, the factor that most significantly increases housing prices across all quantiles is the size of the property (square meters). Variables found to hurt housing prices in all quantiles include the age of the building and the type of heating system. Although having a condominium deed increases housing prices in all quantiles, this effect is not statistically significant for properties at lower prices. In the case of the Osmangazi district, it has been observed that the only variable that does not have a statistically significant effect on housing prices across all quantiles is the number of floors in the building. Apart from this, other housing characteristics exhibit a significant impact on prices. When examining the magnitudes of the estimated parameters, it is found that the largest effect is associated with the square meter area of the housing unit. Features that increase the price of a property in the Osmangazi district include the number of rooms, being located within a residential complex, the presence of an elevator, and the number of bathrooms. The influence of these features is the same across all quantiles. The features that have a positive and statistically significant impact on housing prices across all quantiles in the Yıldırım district are the number of bathrooms, the floor on which the unit is located, the total number of floors in the building, the square meters of the unit, the number of rooms, and whether the property is within a residential complex. When comparing these effects, it is observed that the variables of square meters, number of bathrooms, and number of rooms are more important for the Yıldırım district.

These findings indicate that each district has its unique market dynamics. Therefore, when making residential investments in Bursa, it is essential to choose properties that align with the dynamics of the region. While the Nilüfer district is characterized by modern residences appealing to high-income groups, the Osmangazi district offers a variety of housing options with its historical and central structure. In contrast, the Yıldırım district stands out for its affordable housing targeted at the middle-income group. These differences highlight the importance of making investment decisions that take into account the region-specific market dynamics. This study provides valuable insights for investors, housing developers, and buyers aiming to establish an effective investment strategy in the housing market. The findings reveal that price variations must be considered to make informed decisions in the housing market. It is also evident that factors such as the physical and structural characteristics of properties, as well as land registry status and credit eligibility, play a critical role in determining property values. Future research could enhance these analyses by integrating them with other demographic and socioeconomic factors, thereby contributing to the development of more comprehensive and region-based strategies.

Giriş

Antikçağlardan bu yana insanlar kendisi ya da toplumu için barınma ihtiyacı gütmektedir. Bu güdü ile beraber çeşitli malzemelerle kendilerine barınak yapan insanlar için konut önemli bir yere sahip olmuştur. Önceleri tek bir odanın yeterli olduğu konutlarda zaman ve gelişen teknoloji ile birlikte konutların özellikleri de çeşitlenmiştir. Bu değişim konutların barınak niteliğinden yatırım niteliğine doğru bürünmesine yol açmıştır. Öyle ki, hem makro düzeyde hem de mikro düzeyde gerçekleşen birçok olay konutlar üzerinde etki yaratmaktadır. Örneğin, konutların fiyatları faiz oranlarından ve ekonomik krizlerden etkilenebileceği gibi konutun bulunduğu semtin konumu ve sahip olduğu özelliklerden de etkilenebilmektedir. Bunun haricinde yine konutlar sel, deprem gibi doğal afetlerden de etkilenmektedir. Konutun barınma ihtiyacını karşılamasıyla beraber yatırım aracı olarak riski düşük ve güvenilir olması özellikle gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerdeki bireyler yatırım yapmak amacıyla konut sahibi olmayı hedeflemekte ve konut piyasasına yönelmektedir. Konut sahibi olma düşüncesi beraberinde bireylerin tüketim ve tasarruf kararlarına yön vermekte böylece bireylerin borçlanma haddini de etkilemektedir (Girouard & Blöndal, 2001). Bireylerin güvenliği, sosyo-kültürel yaşamları, konforu ve refah seviyesi bağlamında önemli bir yere sahip olan konut, gayrimenkul sektöründe en büyük paya sahiptir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye genelinde son 15 yıllık dönemde hane halkı tüketim harcamalarının yaklaşık %27'si konut ve kira harcamalarına ayrılmakta, aynı zamanda bu harcamalar hane halklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamalar içinde en büyük payı içermektedir (Kolcu & Yamak, 2018).

Konut piyasası analiz edilirken başvuru olan yaklaşımların başında hedonik fiyatlama modeli gelmektedir. Hedonik fiyatlama modeli birbirinden farklı özelliklere ve kaliteye sahip ürünlerin fiyatlarının değişebileceği, ilgili ürünlerin özellikleri ve değeri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu varsayımına

dayanmaktadır (Güller & Varol, 2022). Diğer bir ifadeyle bir ürünün fiyatı o ürünün sahip olduğu tüm özelliklerin toplamı şeklinde ifade edilebilmektedir. Heterojen yapıya sahip olan konutlar farklı özelliklerden meydana gelmekte ve bu konutların sahip oldukları her bir özellik konutların kalitesini ve fiyatlarını etkilemektedir. Heterojen yapıya sahip konutların fiyatlarının oluşmasında tüketicilerin bu özelliklere göre verecekleri kararlar rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu farklı kombinasyonlar için hedonik fiyat fonksiyonu oluşturulmaktadır. Diğer bir ifadeyle konutun özellikleri çerçevesinde bireylerin konutu satın almaya razı oldukları katsayılar ortaya konmaktadır. Bu özellikler arasında; konutun büyüklüğü, oda sayısı, banyo sayısı, asansörünün olması, otoparklı olması, ısıtma sistemi, tapusu vb. sayılabilir. Genel beklenti konutu; asansöre sahip olması, balkon sayısının birden fazla olması, birden fazla banyonun olması (ebeveyn banyosu), konutun büyüklüğü (metrekaresi) ve oda sayısı gibi özelliklerin konut fiyatlarını pozitif olarak etkilemesi yönündedir.

Çalışmanın temel amacı, Bursa'da konut fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemek ve konutun temel özelliklerinin konutun fiyatı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Bu nedenle çalışma kapsamı Bursa ili ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmanın özgün değeri şu şekilde sunulabilir: (i) Türkiye'nin dördüncü büyük şehri olan Bursa konut piyasasının ele alınması, (ii) sonuçların sadece Bursa geneli için değil aynı zamanda merkez ilçeler olan Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım için de sunulması, (iii) hedonik fiyat modelinin kantil regresyon yöntemiyle kullanılması, (iv) çalışmanın büyük bir veri seti ile gerçekleştirilmesi. Çalışma aşağıdaki şekilde kurgulanmıştır. Giriş bölümünün ardından, konuya ilişkin daha önce yapılmış literatür çalışmalarına yer verilmektedir. Veri, model ve değişkenlere ilişkin bilgiler yöntem bölümünde verildikten sonra ampirik bulgular değerlendirilmektedir. Çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

Literatür Taraması

Hedonik fiyatlama konut piyasası için kullanılan temel modeller içerisinde yer almaktadır. Hedonik fiyat yaklaşımı genellikle doğrusal regresyon modeli kullanılarak tahmin edilmesine karşın, literatürde doğrusal olmayan regresyon ve regresyon uzantılarının kullanılabildiği görülmektedir. Regresyon uzantılarından birisi kantil regresyon yaklaşımıdır. Bu kısımda literatür çalışmaları sunulurken hem hedonik fiyat modellemesi hem de kantil regresyon kullanan çalışmalara yer verilmektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde konut verilerinin iki alternatifte ele alındığı görülmektedir. Bu alternatiflerden birincisi anket uygulanarak verilerin toplanmasıdır. İkincisi ise internet siteleri üzerinden verilerin elde edilmesidir.

Hedonik fiyat modellemesini anket uygulayarak konut fiyatlarını etkileyen faktörleri inceleyen çalışmalarda farklı illerin konut fiyatları üzerinde etkili olan konut özellikleri incelenmektedir. Bu bağlamda ilgili çalışmalardan

Üçdoğruk (2001) çalışmasında 2781 gözlem ile İzmir ili için konut fiyatlarına etki eden faktörleri değerlendirmekte ve buna göre fiyatları pozitif yönde etkileyen konut özelliklerinin asansör sayısı, balkon sayısı, banyo sayısı, kat sayısı ve konutun genişliği olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011) çalışmasında 992 gözlem ile İstanbul ili için konut fiyatlarına etki eden faktörleri değerlendirmekte ve konutun banyo sayısı, garajının olması, güvenlik olması, ısıtma sistemi, mutfak alanı genişliği ve oda sayısının fiyat üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır. İslamoğlu ve Bulut (2018) çalışmasında 151 gözlem kullanarak Nevşehir ilinin konut fiyatlarına etki eden faktörleri incelemişlerdir. Konut fiyatlarını pozitif etkileyen özelliklerin; bulunduğu kat, konutun metrekaresi ve site içerisinde bulunması, negatif etkileyen özelliklerin ise apartmandaki kat sayısının fazla olması, bina yaşı, konutta ebeveyn banyosu olmaması, konutun otoparkının bulunmaması sonucuna ulaşmışlardır. Erdoğanaras, Cihangir-Çamur ve Satoğlu (2023) çalışmasında hedonik fiyat modeli kullanarak kentsel raylı sistemlerin emlak piyasaları üzerine etkilerini araştırmışlardır. Ankara'da bulunan metro istasyonlarının konut fiyatına etkisini inceleyen Erdoğanaras, Cihangir-Çamur ve Satoğlu (2023), gelir düzeyine göre konut fiyat etkisini araştırılan çalışmada hem düşük hem de yüksek gelire sahip hane halklarının yaşadıkları bölgeye metro ile ulaşması düşük gelirli bireyler lehine konut fiyatlarını arttırdığı bulmuşlardır. Baldemir, Kesbiç ve İnci (2007) çalışmasında Muğla ilindeki konut özellikleri hakkında katılımcılarla yapılan anket sonuçlarına göre oda sayısı konut fiyatı üzerinde negatif bir etkiye sahiptir. Fiyatlara etki eden faktörleri Mersin ili için inceleyen Yayar ve Gül (2014) ise konutun bahçeye sahip olması ve site içerisinde bulunmasının konut fiyatlarını negatif yönde etkilediğini bulmuşlardır.

Anket uygulayan çalışmaların dışında emlak siteleri aracılığıyla toplanan verilerle konut fiyatlarını etkileyen özellikleri inceleyen çalışmalara da yer vermek gerekmektedir. Bu bağlamda ilgili çalışmalardan Kangallı-Uyar ve Ketten (2020) araştırmasında Denizli ili için 3666 veri kullanarak ev fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemek amacıyla hedonik model kurmakta ve bu modeli mekânsal kantil regresyon ile tahmin etmişlerdir. Çalışmada konut fiyatı dilimleri için komşu konutların fiyatlarında meydana gelen artışlar diğer konut fiyatlarını farklı şekillerde arttırmaktadır. Buna göre binanın akıllı ev niteliğinde olması, balkonunun olması, ebeveyn banyosunun olması, daire genişliği ve otoparkının olması ev fiyatlarını pozitif yönde etkilerken binanın yaşı ve alışveriş merkezine uzak olması ise ev fiyatlarını negatif yönde etkilemektedir. Gözen ve Bostancı (2021) çalışmasında emlak sitelerinden elde ettiği 1247 adet veri ile İzmit ili için hedonik fiyat modellemesini kantil regresyon ile tahmin etmişlerdir. Yapılan çalışma sonucunda deniz manzarasının olmaması fiyatları negatif yönde etkilerken açık yüzme havuzu olması, asansörün olması, mutfakta ankastre bulunması, dairenin banyo sayısı, oda sayısı, binanın site içerisinde bulunması, yerden ısıtmalı sistemin olması, konutun

metrekaresi konut fiyatlarını pozitif yönde etkilemektedir. Aynı zamanda konutların deniz manzarasına sahip olması düşük ve orta fiyatlı konutların üzeinde negatif bir etki yarattığı ifade edilmektedir. Akkılıç, Yıldırım ve Dikici (2021) çalışmasında emlak sitelerinden elde ettiği 385 veri ile Balıkesir ili için hedonik fiyat modellemesinde bulunmakta ve buna göre banyo sayısı, konutun metrekaresi, binanın spor salonuna yakın olması gibi özelliklerin daire fiyatını pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Erzurum ili için hedonik fiyat modellemesi tahmininde bulunan Güller ve Varol (2022) ise emlak sitelerinden 310 adet veri toplamışlardır. Buna göre bina yaşının, konutun doğu cephesinde bulunmasının ev fiyatlarını negatif etkilediği, kapalı garajın bulunmasının, konutun akıllı ev özelliğine sahip olmasının, güney cephede bulunmasının, müstakil olmasının, oda sayısının ve site içerisinde bulunmasının konut fiyatlarını pozitif etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Literatür çalışmaları incelendiğinde Türkiye geneli birçok il için çalışmaların olduğu hatta bazı illerde birden çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak Bursa özelinde araştırmanın yapılmamış olması çalışmanın özgün değeri olarak alınabilmektedir. Dolayısıyla Bursa konut piyasası hedonik fiyat analizini kantil regresyon yöntemi çerçevesinde ele alan bu çalışma sonuçlarının literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

Model, Yöntem ve Veri

Hedonik fiyat modeli literatürde alternatif formlarda kullanılabilir. En sık kullanılan model formu çift logaritmik formdur. Çalışmada literatür ile uyumlu olarak hedonik fiyat modeli çift logaritmik formda ele alınmaktadır. Model yapısı şu şekilde gösterilebilir:

$$\ln(P_i) = \ln(\alpha) + \sum_{k=1}^n \beta_k \ln(X_{ik}) + \sum_{s=1}^m \gamma_s \ln(D_{is}) + u_i \quad (1)$$

Burada X_{ik} konut fiyatı üzerinde etkili olan nicel değişkenleri, D_{is} ise konut fiyatı üzerinde etkili olan nitel değişkenleri göstermektedir. β_k 'lar ilgili nicel değişkenlerin ve γ_s 'ler de ilgili nitel değişkenlerin konut fiyatı üzerindeki kısmi etkisini ortaya koyan parametrelerdir. İlâveten ortalaması sıfır varyansı sabit bağımsız özdeş dağılan hata terimidir. Klasik u_i doğrusal regresyon formunda sunulan hedonik fiyat modeli detaylı sonuçların ortaya konulabilmesi adına kantillere göre (kantil regresyon formunda) oluşturulabilmektedir.

Koenker ve Bassett (1978) çalışmasında regresyon eğrisinin bağımsız değişkenler kümesine karşılık gelen dağılımların ortalamaları tanımladığını, dağılımların farklı yüzde noktalarına karşılık gelecek farklı regresyon eğrisi hesaplanabileceğini ve böylece kümenin daha doğru bir biçimde tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Bunun için Koenker ve Bassett (1978) dirençli (robust) regresyon modeli olarak ifade edilen Kantil Regresyon modelini önermektedir. Kantil Regresyon modeli, En Küçük Kareler (EKK) yönteminde meydana gelen varsayım ihlallerini daha aza indirgemeyi amaçlamaktadır. EKK yönteminde serilerde yer alan aykırı (uç) değerler tahmin sonucunu

etkilemektedir diğer bir ifadeyle uç değerler dikkate alınmadan yapılan tahminler sonucunda etkinlik kaybı yaşanmaktadır. Kantil Regresyon modeli ise bağımlı değişkenin dağılımını kantillere böldüğü için uç değerlere karşı daha dirençli bir yapı sergilemektedir. Diğer yandan hata terimlerinin normal dağılıma sahip olma varsayımı ihlal edildiğinde kantil regresyon model tahminçileri daha etkin olabilmektedir.

Kantil regresyon modeli çeşitli kantiller için bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlere göre koşullu dağılımı hakkında bilgi verebilmektedir. Kantil regresyonu gerçekleştirme mekanizması EKK yöntemine benzemektedir fakat aralarındaki fark EKK yönteminde hataların karesinin toplamının minimizasyonu aranırken, kantil regresyon modelinde ise mutlak hataların ağırlıklı toplamlarının minimizasyonu aranmaktadır (Çınar, 2019; Liao & Wang, 2011; Koenker & Bassett, 1978). $y_t : t = 1, \dots, T$ için F dağılım fonksiyonuna sahip bir Y rastgele değişkeni üzerinde rassal bir örneklem için, θ kantili ($0 < \theta < 1$) denklem (2)'nin minimizasyonu sağlanacak şekilde oluşturulmaktadır (Koenker & Bassett, 1978).

$$\min_{\beta \in \mathbb{R}} \left\{ \sum_{t \in \{t: y_t \geq x_t \beta\}} \theta |y_t - x_t \beta| + \sum_{t \in \{t: y_t < x_t \beta\}} (1 - \theta) |y_t - x_t \beta| \right\} \quad (2)$$

Kantil regresyon modeli aykırı değerlere karşı daha dayanıklı bir yapı sergilemektedir. Zira konutların heterojen özelliklerinden dolayı aykırı değerlerin konut verilerinde görünme sıklığı daha fazla olabilmektedir (Zhang & Yi, 2017). Kantil regresyon modelinin hedonik fiyatlama analizinde kullanılması durumunda tahmin edilen parametrelerin konut fiyatlarının koşullu dağılımına göre değişmesine olanak sağlar.

Bursa'nın yüz ölçümü 10813 km² ve çalışmada kullanılan merkez ilçeler bağlamında yüz ölçümleri; Nilüfer ilçesi 527 km², Osmangazi ilçesi 627 km², Yıldırım ilçesi 128 km²'dir. 2023 yılı sonu itibariyle Bursa il nüfusu 3.214.571'dir. Bursa merkez nüfusunun ilçelere göre dağılımı incelendiğinde; Nilüfer ilçesi 543.934, Osmangazi ilçesi 885.273 ve Yıldırım ilçesi 654.491 kişidir (TÜİK, 01.05.2024). Çalışmada kullanılan merkez ilçelerdeki toplam nüfus 2.083.698 olduğundan, Bursa merkez nüfus yoğunluğu yaklaşık %65'tir. Çalışmada 01-31 Mart 2024 döneminde emlak sitesi (sahibinden.com) üzerinden 14779 adet satılık konut verisi alınmıştır. Ancak eksik ve/veya hatalı veriler olduğundan bu veriler süzülendiğinde Bursa geneli için 13577 satılık konut verisi kullanılmıştır. Bursa merkez ilçeleri bağlamında veriler ise şu şekildedir: Nilüfer ilçesi için 5298, Osmangazi ilçesi için 2552 ve Yıldırım ilçesi için 1348 konut verisi yer almaktadır. Dolayısıyla Bursa geneli sonuçları içerisinde 4379 adet merkez ilçeler dışındaki konutların verilerini de barındırmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Değişken tanımları.

Değişken kısaltması	Değişken adı	Değişken tanımı
Y_i	Fiyat _i	Konutun TL cinsinden satış fiyatı
X_{i1}	Metrekare _i	Konutun büyüklüğünün metrekare cinsinden değeri
X_{i2}	Oda _i	Konutun oda sayısı
X_{i3}	Banyo _i	Konutun banyo sayısı
X_{i4}	Yaş _i	Konutun bulunduğu bina yaşı
X_{i5}	BKat _i	Konutun bulunduğu bina kat sayısı
X_{i6}	Kat _i	Konutun bulunduğu kat
D_{i1}	Kombi _i	Konutun ısıtma sistemi kombi ise 1, diğer sistemler ise 0
D_{i2}	Kredi _i	Konut krediye uygun ise 1, değilse 0
D_{i3}	Tapu _i	Kat mülkiyetli tapulu ise 1, kat irtifakı gibi diğer tapulu ise 0
D_{i4}	Site _i	Konut site içerisinde ise 1, değilse 0
D_{i5}	Otopark _i	Konut otoparklı ise 1, değilse 0
D_{i6}	Asansör _i	Konut asansörlü ise 1, değilse 0

Çalışmada konutların hedonik fiyatını belirlemek amacıyla altısı nicel altısı da nitel değişkenlerden oluşan toplam on iki bağımsız değişken kullanıldığı Tablo 1 yardımıyla görülebilir.

Ampirik Bulgular

Çalışmada kantil regresyon modeli Q10, Q25, Q50, Q75 ve Q90 kantilleri için tahmin edilerek sonuçlar karşılaştırılmaktadır. Kantil regresyon sonuçları öncelikle Bursa geneli daha sonra ise Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım merkez ilçeleri için sunulmaktadır. İlk olarak kantil regresyonun uygunluğunu ort taya koymak amacıyla simetrik kantil testi ve kantil eğim parametrelerinin eşitliği sonuçları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2’de sunulan simetrik kantil test sonuçlarına göre Bursa geneli için test değeri 130.4775 ve sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda verilerin dağılımının simetrik bir dağılım göstermediğini ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle veriler normal dağılıma uymamaktadır. Simetrik kantil testi Bursa merkez ilçeleri için de uygulanmış olup her üç merkez ilçe içinde sıfır hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuçlar Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım ilçelerinin tamamında verilerin simetrik dağılım göstermediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç alternatif olarak konut özelliklerinin konutların fiyatları üzerinde asimetrik etki ortaya koydukları şeklinde de yorumlanabilir. Dolayısıyla kantil regresyon analizinin verilere daha uyumlu olduğunu göstermektedir. Kantil regresyon analizinin uygunluğu için kullanılacak bir diğer sınama eğimlerin eşitliği testidir.

Tablo 2. Simetrik kantil testi ve kantil eğim parametrelerinin eşitliği sonuçları.

Örneklem	Test	Ki-kare test istatistiği	Marjinal anlamlılık
Bursa Geneli	Simetrik kantil testi	130.4775	0.0000
	Eğim eşitliği testi	512.4530	0.0000
Nilüfer İlçesi	Simetrik kantil testi	136.0686	0.0000
	Eğim eşitliği testi	262.5594	0.0000
Osmangazi İlçesi	Simetrik kantil testi	102.6068	0.0000
	Eğim eşitliği testi	298.2197	0.0000
Yıldırım İlçesi	Simetrik kantil testi	63.4306	0.0000
	Eğim eşitliği testi	159.3401	0.0000

Tablo 2’de Bursa geneli için eğim eşitliği test değeri 512.4530 olarak hesaplanmıştır. Bu değer için anlamlılık düzeyi 0.0000 bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle bu sonuç çalışmada ele alınan kantiller (Q10, Q25, Q50, Q75 ve Q90) bağlamında model eğim parametrelerinin istatistiksel olarak farklı olduğunu göstermektedir. Eğim eşitliği testi sonuçlarına göre Bursa merkez ilçelerinde de kantiller bağlamında model eğim parametreleri farklıdır. Bu sonuç konut fiyatlarının farklı fiyat seviyelerinde (kantillerde) farklı faktörler tarafından etkilenebileceğini göstermektedir. O halde hem simetrik kantil hem de kantil eğim parametrelerinin eşitliği test sonuçları kantil regresyon analizinin verilere daha uyumlu olduğunu göstermektedir. Bursa geneli, Nilüfer ilçesi, Osmangazi ilçesi ve Yıldırım ilçesi için kantil regresyon analiz sonuçları aşağıda sunulmaktadır.

Bursa Geneli Tahmin Sonuçları

Tablo 3’te Q10, Q25, Q50, Q75 ve Q90 kantilleri için tahmin edilen regresyon sonuçları yer almaktadır. Tablo 3’te her bir bağımsız değişken için tahmin edilen sonuçların bir arada sunulması sonuçların karşılaştırılabilmesine olanak sağlamaktadır. Tahmin edilen sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde parametre işaretlerinin teorik beklentiler ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Bursa geneli sonuçları incelendiğinde konutun; banyo sayısı, asansörünün olması, bulunduğu kat, ısıtma sistemi, kat sayısı, metrekaresi, site içerisinde olması ve bina yaşının tüm kantillerde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Konutun bu özelliklerinin hem düşük fiyatlı konutlarda hem de yüksek fiyatlı konutlarda fiyat üzerinde anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur. Bu etkiler detaylandırıldığında tüm kantillerde konutun fiyatı üzerinde en fazla etki sağlayan değişkenlerin sırasıyla; konutun metrekaresi, banyo sayısı, site içerisinde olması ve asansörünün olmasıdır.

Tablo 3. Bursa geneli model tahmin sonuçları.

	Kantil	Parametre	Standart hata	t-istatistiği	Marjinal anlamlılık
SABİT TERİM	Q10	11.03441	0.083395	132.3155	0.0000
	Q25	11.16715	0.064790	172.3592	0.0000
	Q50	11.11009	0.066753	166.4354	0.0000
	Q75	11.24758	0.078783	142.7665	0.0000
	Q90	11.23725	0.086571	129.8036	0.0000
ASANSÖR	Q10	0.183783	0.020365	9.024408	0.0000
	Q25	0.168071	0.012822	13.10770	0.0000
	Q50	0.161763	0.011322	14.28761	0.0000
	Q75	0.167341	0.013026	12.84634	0.0000
	Q90	0.177899	0.021157	8.408348	0.0000
BANYO	Q10	0.273434	0.025556	10.69944	0.0000
	Q25	0.258520	0.017622	14.67047	0.0000
	Q50	0.271901	0.017349	15.67264	0.0000
	Q75	0.290370	0.021604	13.44034	0.0000
	Q90	0.323279	0.033147	9.752885	0.0000
BİNA YAŞI	Q10	-0.202179	0.009108	-22.19881	0.0000
	Q25	-0.157813	0.005972	-26.42460	0.0000
	Q50	-0.138643	0.005064	-27.37642	0.0000
	Q75	-0.117325	0.006400	-18.33151	0.0000
	Q90	-0.085171	0.008617	-9.884007	0.0000
BULUNDUGU KAT	Q10	0.066314	0.013004	5.099691	0.0000
	Q25	0.047288	0.012529	3.774245	0.0002
	Q50	0.051068	0.012634	4.041958	0.0001
	Q75	0.053362	0.013696	3.896190	0.0001
	Q90	0.043549	0.018653	2.334734	0.0196
ISITMA	Q10	-0.086268	0.013029	-6.620970	0.0000
	Q25	-0.125730	0.010535	-11.93479	0.0000
	Q50	-0.148174	0.010055	-14.73627	0.0000
	Q75	-0.155699	0.012323	-12.63436	0.0000
	Q90	-0.235923	0.020969	-11.25080	0.0000
KAT SAYISI	Q10	0.101091	0.012264	8.243056	0.0000
	Q25	0.099327	0.011641	8.532720	0.0000
	Q50	0.118966	0.010812	11.00333	0.0000
	Q75	0.115721	0.010715	10.80027	0.0000
	Q90	0.105154	0.013803	7.618128	0.0000

KREDİ	Q10	0.032241	0.017322	1.861321	0.0627
	Q25	0.025202	0.013405	1.880066	0.0601
	Q50	0.006281	0.014063	0.446649	0.6551
	Q75	-0.009645	0.015214	-0.633962	0.5261
	Q90	-0.041335	0.024693	-1.673953	0.0942
METRE KARE	Q10	0.542643	0.019912	27.25222	0.0000
	Q25	0.588834	0.016883	34.87783	0.0000
	Q50	0.656751	0.019428	33.80443	0.0000
	Q75	0.714928	0.023524	30.39136	0.0000
	Q90	0.788250	0.030279	26.03307	0.0000
ODA SAYISI	Q10	0.128001	0.023147	5.530023	0.0000
	Q25	0.113472	0.021663	5.238157	0.0000
	Q50	0.055097	0.025404	2.168851	0.0301
	Q75	-0.005640	0.032432	-0.173913	0.8619
	Q90	-0.072176	0.038117	-1.893561	0.0583
OTOPARK	Q10	0.182710	0.070145	2.604734	0.0092
	Q25	0.031556	0.038118	0.827850	0.4078
	Q50	-0.013796	0.033025	-0.417747	0.6761
	Q75	-0.206089	0.048899	-4.214590	0.0000
	Q90	-0.212561	0.054111	-3.928224	0.0001
SİTE	Q10	0.177340	0.015301	11.59008	0.0000
	Q25	0.170708	0.010234	16.67980	0.0000
	Q50	0.189543	0.010093	18.77967	0.0000
	Q75	0.216249	0.011631	18.59272	0.0000
	Q90	0.277249	0.019697	14.07589	0.0000
TAPU	Q10	0.070368	0.016502	4.264229	0.0000
	Q25	0.060322	0.012295	4.906152	0.0000
	Q50	0.040085	0.010434	3.841673	0.0001
	Q75	0.001415	0.014289	0.099003	0.9211
	Q90	-0.014702	0.020891	-0.703744	0.4816

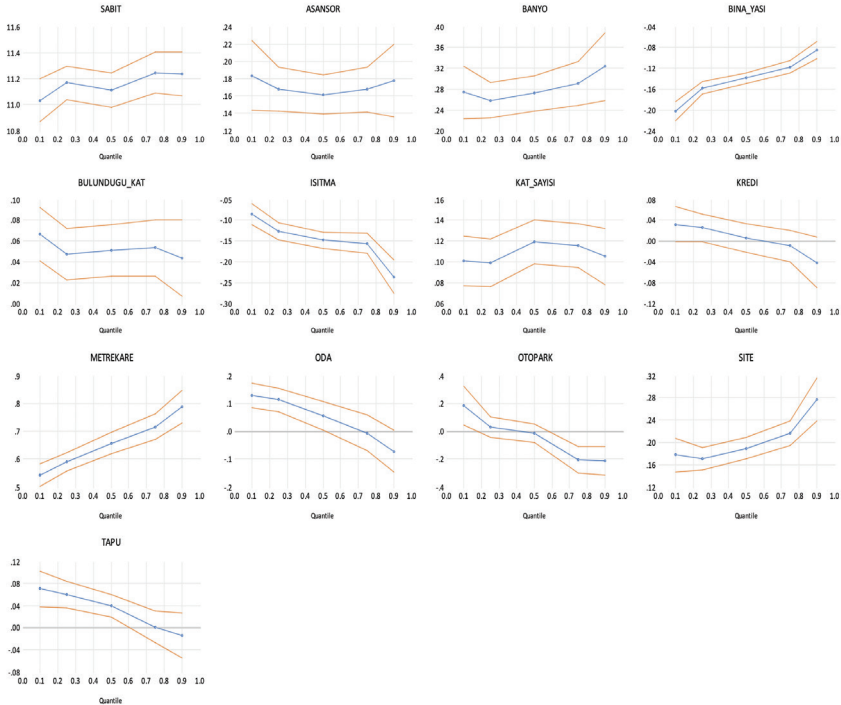
Buna karşın konutun krediye uygun olup olmamasının Q10, Q25 ve Q90 kantillerinde anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle konutun krediye uygun olmasının düşük fiyatlı konutlarda (Q10 ve Q25) konutun fiyatı üzerinde pozitif ancak istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı etkisi bulunmuşken, yüksek fiyatlı konutlarda (Q90) bu etki negatif ve zayıf düzeydedir. Q50 ve Q75 kantillerinde konutun krediye uygunluğunun konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunamamıştır.

Oda sayısı değişkeni incelendiğinde, oda sayısının konut fiyatları üzerinde Q10, Q25 ve Q50'nci kantillerde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç düşük ve orta fiyatlı konutlarda konutun oda

sayısının artması konutun fiyatını artırdığını ortaya koymaktadır. Fakat Q75'inci kantilde negatif ama anlamsız bir etki bulunmuşken, Q90'uncü kantilde yine etki negatif ve istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamıdır. Yüksek fiyatlı konutlarda da sayısındaki artış konutun fiyatını negatif etkilemektedir. Benzer sonuç otopark değişkeni için de elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle düşük fiyatlı konutlarda (Q10), konutun otoparkının olması konut fiyatını artırırken, yüksek fiyatlı konutlarda (Q75 ve Q90) ise konutun otoparkının olması fiyat üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Konutun tapusunun kat mülkiyetli olmasının düşük ve orta fiyatlı konutlarda (Q10, Q25 ve Q50) konut fiyatı üzerinde pozitif etkisi vardır. Diğer bir ifadeyle düşük ve orta fiyatlı konutlarda konutun kat mülkiyetli tapulu olması konutun fiyatını artırmakta, diğer tapu türleri ise konutun fiyatını azaltmaktadır.

Şekil 1'de tahmin edilen parametrelerin Bursa geneli için kantillere göre dağılımları gösterilmektedir. Konutun asansörünün olmasının kantiller bağlamında konut fiyatları üzerindeki etkisinin yaklaşık aynı olduğu görülmektedir. Fiyatı düşük olan ve fiyatı yüksek olan konutlarda konutun asansörünün olması konutun fiyatını %0.16-%0.18 aralığında artırmaktadır. Benzer yapı konutun bulunduğu kat için de geçerlidir. Düşük ve yüksek fiyatlı konutlarda konutun bulunduğu kat artarsa, konutun fiyatı ortalama %0.04-%0.06 aralığında artmaktadır.

Şekil 1. Bursa geneli için kantillere göre parametre dağılımları.

Şekil 1’de sunulan sonuçlara göre konutun metrekaresi ve site içerisinde olmasının konutun fiyatı üzerinde pozitif ve doğrusal bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle düşük fiyatlı konutlarda (Q10) site içerisinde olan ve metrekaresi %1 artan bir konutun fiyatının %0.71 (%0.54+%0.17) artması beklenmektedir. Ancak yüksek fiyatlı konutlarda (Q90) site içerisinde olan ve metrekaresi %1 artan bir konutun fiyatının %1.07 (%0.79+%0.28) artması beklenmektedir. Bu durum otopark ve oda sayısı değişkenlerinde ise tam tersidir. Yani konutun otoparkının olması ve oda sayısının fazla olması düşük fiyatlı konutlarda fiyat üzerindeki etkisi fazla iken, bu etki yüksek fiyatlı konutlarda daha azalmaktadır.

Bursa geneli için sonuçlar değerlendirildiğinde fiyatı düşük olan konutlarda (Q10) konutun fiyatını en çok artıran özellikler sırasıyla; konutun büyüklüğü, banyo sayısı, asansör olması, otoparkının olması ve site içerisinde olması şeklindedir. Yüksek fiyatlı konutlarda (Q90) ise konutun fiyatını en çok artıran özellikler konutun büyüklüğü, banyo sayısı, site içerisinde olması ve asansörünün olmasıdır.

Nilüfer İlçesi için Tahmin Sonuçları

Nilüfer ilçesi için satılan konutların özelliklerinin konut fiyatları üzerindeki etkileri incelendiğinde, konutun banyo sayısı, binanın yaşı, ısıtma sistemi, binanın kat sayısı, konutun metrekaresi ve site içerisinde olmasının tüm kantillerde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tüm kantillerde anlamsız olan bir değişken olmamasına rağmen, konutun bulunduğu kat sadece düşük fiyatlı konutlarda (Q10) istatistiksel olarak %10 düzeyinde anlamlı diğer kantillerde ise istatistiksel olarak anlamsızdır. Tahmin edilen parametrelerin büyüklükleri incelendiğinde en büyük etki tüm kantillerde konutun metrekaresindedir. Diğer bir ifadeyle Nilüfer ilçesi için tüm kantillerde konutun fiyatını en fazla artıran özellik konutun metrekaresidir. Düşük fiyatlı konutlarda (Q10) konutun metrekaresi %1 artarsa konutun fiyatı %0.63 artmaktadır. Bu artış Q25’te %0.71, Q50’de %0.82, Q75’te %0.88 ve Q90’da %1.01’dir.

Tablo 4. Nilüfer ilçesi model tahmin sonuçları.

	Kantil	Parametre	Standart hata	t-istatistiği	Marjinal anlamlılık
SABİT TERİM	Q10	10.7372	0.113176	94.87136	0.0000
	Q25	10.80914	0.0824	131.1795	0.0000
	Q50	10.82046	0.098801	109.5174	0.0000
	Q75	10.84349	0.101225	107.1226	0.0000
	Q90	10.61174	0.124374	85.32136	0.0000

ASANSÖR	Q10	0.002183	0.035857	0.060879	0.9515
	Q25	-0.07094	0.03183	-2.22884	0.0259
	Q50	-0.09301	0.026476	-3.51308	0.0004
	Q75	-0.06538	0.028844	-2.26673	0.0234
	Q90	0.007102	0.042051	0.168882	0.8659
BANYO	Q10	0.223083	0.038345	5.817815	0.0000
	Q25	0.222197	0.03212	6.917691	0.0000
	Q50	0.189413	0.030319	6.247245	0.0000
	Q75	0.176911	0.033542	5.27426	0.0000
	Q90	0.263399	0.063937	4.11968	0.0000
BİNA YAŞI	Q10	-0.06888	0.017417	-3.95452	0.0001
	Q25	-0.04937	0.010678	-4.62333	0.0000
	Q50	-0.06151	0.009239	-6.65682	0.0000
	Q75	-0.05915	0.012571	-4.70559	0.0000
	Q90	-0.06128	0.020124	-3.0451	0.0023
BULUNDUGU KAT	Q10	0.046209	0.023952	1.929254	0.0538
	Q25	0.010034	0.018566	0.540476	0.5889
	Q50	0.007362	0.019501	0.377506	0.7058
	Q75	-0.0116	0.023362	-0.49649	0.6196
	Q90	0.000465	0.028433	0.016348	0.9870
ISITMA	Q10	-0.15472	0.020841	-7.42378	0.0000
	Q25	-0.16115	0.015657	-10.2921	0.0000
	Q50	-0.17608	0.014737	-11.9478	0.0000
	Q75	-0.19835	0.018649	-10.636	0.0000
	Q90	-0.24676	0.028962	-8.52017	0.0000
KAT SAYISI	Q10	0.238399	0.023088	10.32572	0.0000
	Q25	0.249227	0.016132	15.44944	0.0000
	Q50	0.229038	0.015498	14.77894	0.0000
	Q75	0.213799	0.014367	14.88157	0.0000
	Q90	0.173267	0.025506	6.793264	0.0000
KREDİ	Q10	0.041536	0.025489	1.629585	0.1032
	Q25	-0.0059	0.024182	-0.24384	0.8074
	Q50	-0.05064	0.019181	-2.64023	0.0083
	Q75	-0.07694	0.030822	-2.49632	0.0126
	Q90	-0.08716	0.048401	-1.80078	0.0718
METRE KARE	Q10	0.633709	0.032277	19.6336	0.0000
	Q25	0.715249	0.026157	27.34455	0.0000
	Q50	0.824764	0.029732	27.73963	0.0000
	Q75	0.885627	0.030388	29.14437	0.0000
	Q90	1.008746	0.038979	25.87911	0.0000

ODA SAYISI	Q10	0.180158	0.040156	4.48642	0.0000
	Q25	0.131232	0.035175	3.73081	0.0002
	Q50	0.011582	0.041402	0.279732	0.7797
	Q75	-0.06218	0.047012	-1.32263	0.1860
	Q90	-0.24027	0.06471	-3.71308	0.0002
OTOPARK	Q10	0.047498	0.0929	0.511276	0.6092
	Q25	-0.17729	0.062732	-2.82606	0.0047
	Q50	-0.29096	0.058143	-5.00418	0.0000
	Q75	-0.24767	0.047409	-5.22409	0.0000
	Q90	-0.2767	0.078259	-3.53568	0.0004
SİTE	Q10	0.056378	0.015238	3.699852	0.0002
	Q25	0.080802	0.01331	6.071007	0.0000
	Q50	0.080972	0.014628	5.535563	0.0000
	Q75	0.114789	0.020162	5.693416	0.0000
	Q90	0.185065	0.02796	6.6190	0.0000
TAPU	Q10	0.028223	0.02039	1.384194	0.1664
	Q25	0.046814	0.017691	2.646241	0.0082
	Q50	0.037697	0.017437	2.161919	0.0307
	Q75	0.051345	0.026756	1.919032	0.0550
	Q90	0.086492	0.028229	3.063886	0.0022

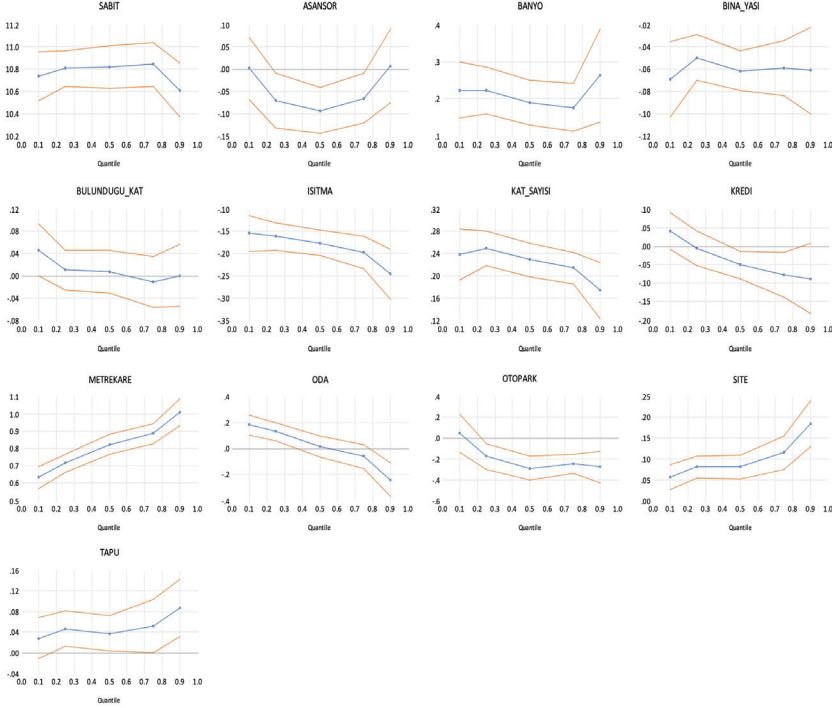
Nilüfer ilçesinde konutun banyo sayısı ve kat sayısının artması konutların fiyatlarını artırmaktadır. Bu etki tüm kantiller için geçerli olup yaklaşık olarak %0.18-%0.26 aralığındadır. Düşük fiyatlı konutları temsil eden Q10'da konutun banyo sayısı ve kat sayısı arttığında konutun fiyatı sırasıyla %0.22 ve %0.23 artmaktadır. Bu sonuç Q25, Q50 ve Q75'te de yaklaşık olarak aynıdır. Fiyatı yüksek olan konutları temsil eden Q90'da konutun banyo sayısı ve kat sayısı arttığında konutun fiyatı sırasıyla %0.26 ve %0.17 artmaktadır.

Tüm kantillerde konut fiyatı üzerinde negatif etkisi olduğu bulunan değişkenler binanın yaşı ve ısıtma sistemidir. Isıtma sisteminin kombi dışında başka bir sistem olması konutun fiyatını artırırken, ısıtma sisteminin kombi olması konutun fiyatını tüm kantillerde düşürmektedir. Benzer şekilde tüm kantillerde binanın yaşının artması konutun fiyatını yaklaşık %0.05 azaltmaktadır.

Konutun tapusunun kat mülkiyeti olması tüm kantillerde konutun fiyatını artıran bir özellik olmasına rağmen sadece düşük fiyatlı konutlarda bu etki istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Ancak bu etki konutun fiyatı arttıkça hem konutun fiyatı üzerindeki etkisi artmakta hem de istatistiksel olarak anlamlı olmaktadır. Fiyatı en yüksek olan konutlarda (Q90) kat mülkiyetli konutların fiyatı kat mülkiyetli olmayan konutlara göre %0.08 daha fazladır.

Şekil 2'de tahmin edilen parametrelerin kantiller bağlamında davranışı görülmektedir. Konutun metrekaresinin ve konutun site içerisinde olmasının konutun fiyatı üzerinde artan oranda artış sergilediği söylenebilir. Konutun metrekaresi ve konutun site içerisinde olması en fazla yüksek fiyatlı (Q90) konutlarda konut fiyatını artırmaktadır.

Şekil 2. Nilüfer ilçesi için kantillere göre parametre dağılımları.

Konutun oda sayısının artması düşük fiyatlı konutlarda (Q10 ve Q25) konutun fiyatı üzerinde pozitif etki yaparken, yüksek fiyatlı konutlarda (Q90) konutun oda sayısının artması konut fiyatını %0.24 azalttığı görülmektedir.

Osmangazi İlçesi için Tahmin Sonuçları

Osmangazi ilçesi için konutun özellikleri bağlamında fiyat üzerinde tüm kantillerde anlamsız olan tek değişkenin binanın kat sayısı olduğu görülmektedir. Bunun dışında konutun diğer özelliklerinin konutun fiyatı üzerinde anlamlı etkisi söz konusudur. Tahmin edilen parametrelerin büyüklükleri incelendiğinde en büyük etkinin konutun metrekaresinde olduğu bulunmuştur. Bu etki kantiller bağlamında %0.35-%0.51 aralığındadır. Buna göre konutun metrekaresi %1 arttığında düşük fiyatlı konutlarda (Q10) konutun fiyatı %0.35, Q25'te %0.38, Q50'de %0.40, Q75'te %0.52 ve Q90'da %0.47 artmaktadır.

Dikkat edileceği üzere konutun fiyatı arttıkça konutun metrekaresindeki artışın konutun fiyatı üzerindeki etkisi de artmaktadır.

Osmangazi ilçesi için konutun fiyatını artıran özellikler arasında konutun oda sayısı, site içerisinde olması, asansörünün olması ve banyo sayısı yer almaktadır. Bu özelliklerin tüm kantiller bağlamında yaklaşık etkilere sahip oldukları görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle konutun oda sayısı Q10 kantilinde %0.27, Q25'te %0.27, Q50'de %0.26, Q75'te %0.21 ve Q90'da %0.28 konut fiyatını artırmaktadır. Konutun asansörünün olmasının tüm kantil sonuçları çerçevesinde %0.17-%0.22 aralığında konutun fiyatını artırdığı görülmektedir.

Tablo 5. Osmangazi ilçesi model tahmin sonuçları.

	Kantil	Parametre	Standart hata	t-istatistiği	Marjinal anlamlılık
SABİT TERİM	Q10	11.84294	0.203721	58.13308	0.0000
	Q25	11.90926	0.126496	94.14725	0.0000
	Q50	11.99524	0.162952	73.61233	0.0000
	Q75	11.72032	0.21749	53.8889	0.0000
	Q90	12.15279	0.23829	50.99995	0.0000
ASANSÖR	Q10	0.174599	0.026371	6.620829	0.0000
	Q25	0.191754	0.021109	9.083891	0.0000
	Q50	0.217992	0.023669	9.209913	0.0000
	Q75	0.195413	0.027827	7.022535	0.0000
	Q90	0.206944	0.048326	4.282236	0.0000
BANYO	Q10	0.124976	0.048021	2.602517	0.0093
	Q25	0.166163	0.031179	5.329406	0.0000
	Q50	0.207324	0.032101	6.458565	0.0000
	Q75	0.237614	0.050505	4.704736	0.0000
	Q90	0.324319	0.091317	3.551561	0.0004
BİNA YAŞI	Q10	-0.17809	0.01469	-12.123	0.0000
	Q25	-0.14256	0.010345	-13.7814	0.0000
	Q50	-0.11746	0.00979	-11.9974	0.0000
	Q75	-0.09217	0.011741	-7.85024	0.0000
	Q90	-0.0509	0.018836	-2.70212	0.0069

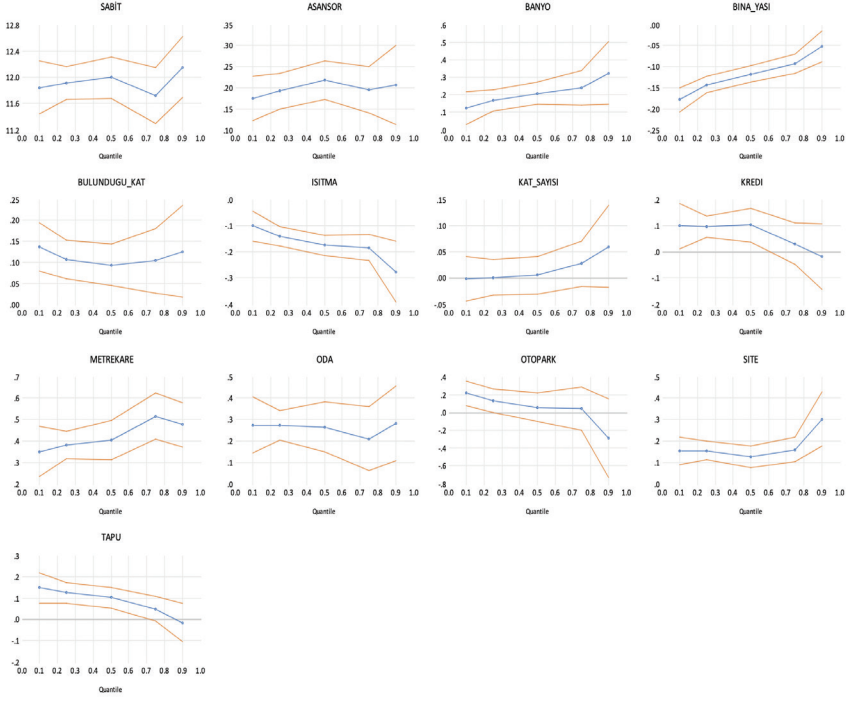
BULUNDUĞU KAT	Q10	0.136887	0.029015	4.717819	0.0000
	Q25	0.106292	0.023712	4.482653	0.0000
	Q50	0.093844	0.025542	3.674183	0.0002
	Q75	0.103985	0.039103	2.659234	0.0079
	Q90	0.125942	0.05527	2.278677	0.0228
ISITMA	Q10	-0.10266	0.028524	-3.5991	0.0003
	Q25	-0.14285	0.018768	-7.6114	0.0000
	Q50	-0.17558	0.019637	-8.94108	0.0000
	Q75	-0.18354	0.025803	-7.11327	0.0000
	Q90	-0.27558	0.059004	-4.67049	0.0000
KAT SAYISI	Q10	-0.00224	0.021556	-0.10408	0.9171
	Q25	0.001126	0.017641	0.06382	0.9491
	Q50	0.005377	0.018383	0.292503	0.7699
	Q75	0.027722	0.022022	1.258802	0.2082
	Q90	0.059963	0.040127	1.494323	0.1352
KREDİ	Q10	0.097926	0.044335	2.208777	0.0273
	Q25	0.095233	0.020985	4.538236	0.0000
	Q50	0.101657	0.033107	3.070576	0.0022
	Q75	0.030455	0.040122	0.759063	0.4479
	Q90	-0.01776	0.063497	-0.27975	0.7797
METRE KARE	Q10	0.350486	0.059183	5.922121	0.0000
	Q25	0.382192	0.0331	11.54652	0.0000
	Q50	0.405495	0.046816	8.661442	0.0000
	Q75	0.516136	0.055782	9.25272	0.0000
	Q90	0.475731	0.052224	9.109469	0.0000
ODA SAYISI	Q10	0.274959	0.065772	4.180463	0.0000
	Q25	0.273988	0.034504	7.940807	0.0000
	Q50	0.265078	0.05997	4.42016	0.0000
	Q75	0.210889	0.075418	2.796265	0.0052
	Q90	0.282652	0.089325	3.1643	0.0016
OTOPARK	Q10	0.216407	0.069471	3.115056	0.0019
	Q25	0.132721	0.06784	1.956385	0.0505
	Q50	0.05518	0.082172	0.671525	0.5019
	Q75	0.043292	0.12187	0.355229	0.7224
	Q90	-0.28761	0.22625	-1.27119	0.2038

SİTE	Q10	0.15383	0.032673	4.708152	0.0000
	Q25	0.15507	0.022946	6.758096	0.0000
	Q50	0.127978	0.025682	4.983218	0.0000
	Q75	0.160282	0.029963	5.349277	0.0000
	Q90	0.301737	0.064939	4.646453	0.0000
TAPU	Q10	0.148295	0.036014	4.117758	0.0000
	Q25	0.124454	0.025199	4.938905	0.0000
	Q50	0.10109	0.02424	4.170328	0.0000
	Q75	0.04790	0.029431	1.627535	0.1037
	Q90	-0.01640	0.045782	-0.35812	0.7203

Osmangazi ilçesi bağlamında konutun site içerisinde olması düşük fiyatlı konutlarda (Q10) konutun fiyatını %0.15 artırırken, yüksek fiyatlı konutlarda (Q90) konut fiyatını %0.30 artırmaktadır. Benzer şekilde banyo sayısının fiyat üzerindeki etkisi tüm kantiller için değerlendirildiğinde 0.32%-0.12% aralığında konutun fiyatını artırdığı görülmektedir. Konutun site içerisinde olması ve banyo sayısındaki artış en çok yüksek fiyatlı konutlarda konutun fiyatını artırmaktadır. Otopark değişkeninin konut fiyatı üzerindeki etkisi sadece düşük fiyatlı (Q10 ve Q25) konutlar için belirlenmiştir. Yüksek fiyatlı konutlarda ise otopark değişkeninin konut fiyatı üzerinde anlamlı etkisi bulunmamıştır.

Şekil 3'te Osmangazi ilçesi için kantillere göre parametre dağılımları sunulmaktadır. Kantiller çerçevesinde konutun fiyatı üzerinde etkili olan değişkenler pozitif bir davranış sergilemektedir. Şekil 3 incelendiğinde, asansörünün olması, banyo sayısı ve bina yaşı için parametrelerin pozitif olduğu görülmektedir. Bunlardan bina yaşı değişkeni tüm kantillerde anlamsız bulunmuştur. Ancak konutun bulunduğu binanın asansörünün olması ve konutun banyo sayısı konutun fiyatını artırmaktadır. Buna karşın; konutun ısıtma sistemi, konutun krediye uygunluğu, otoparkının olması ve tapusunun kat mülkiyetli olmasının konut fiyatı üzerinde ters yönlü etki yarattığı görülmektedir. Fakat bu değişkenler incelendiğinde sadece konutun ısıtma sistemi tüm kantillerde anlamlı bulunmuştur. Diğer değişkenlerin farklı kantillerinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle konutun krediye uygun olması ve kat mülkiyetli tapulu olmasının yüksek fiyatlı olan Q75 ve Q90 kantillerde anlamsız olduğu, otopark değişkeninin orta ve üstü fiyatlı konutlar olan Q50, Q75 ve Q90 kantillerde anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 3. Osmangazi ilçesi için kantillere göre parametre dağılımları.

Şekil 3'teki konutun bulunduğu kat ve konutun oda sayısı gibi değişkenlerin düşük ve yüksek fiyatlı konutları temsil eden kantillerde çok değişkenliğe sahip olmadığı söylenebilir.

Yıldırım İlçesi için Tahmin Sonuçları

Yıldırım ilçesi için tahmin sonuçları Tablo 6'de sunulmaktadır. Sonuçlar incelendiğinde tüm kantillerde anlamsız bulunan bir değişkenin olmadığı görülmektedir. Sadece konutun tapusunun kat mülkiyetli olmasının düşük ve orta fiyatlı konutları tasvir eden Q10, Q25 ve Q50'de anlamsız olduğu, buna karşın nispeten yüksek fiyatlı konutlarda (Q75 ve Q90) kat mülkiyeti tapusunun konutun fiyatı üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur. Konutun krediye uygun olmasının görece yüksek fiyatlı konutları tasvir eden Q75 ve Q90 kantillerinde, otoparkının olması Q25 kantilinde, ısıtma sisteminin kombi olması ise Q90 kantilinde anlamsızdır.

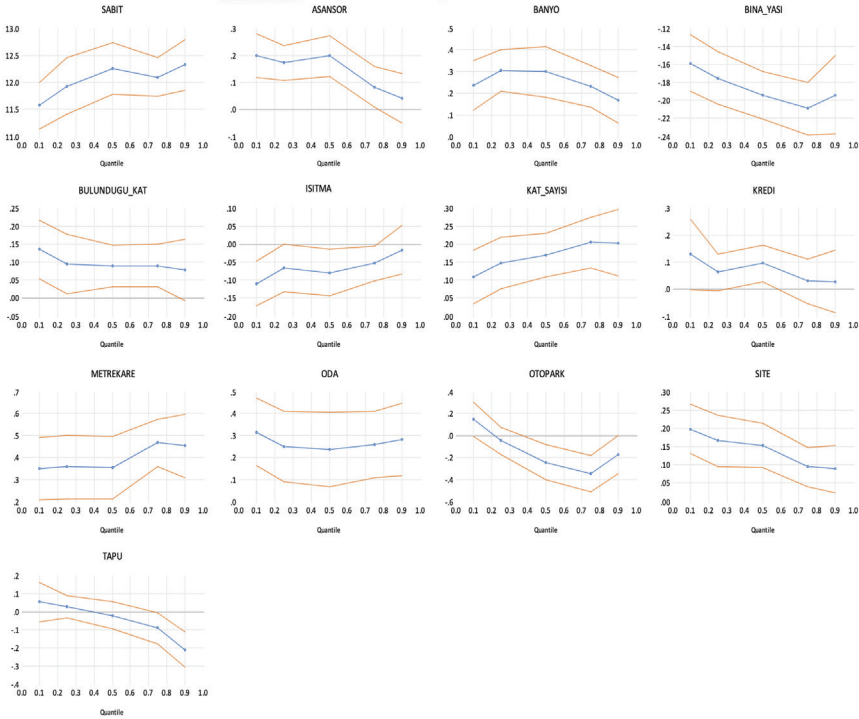
Tablo 6. Yıldırım ilçesi model tahmin sonuçları.

	Kantil	Parametre	Standart hata	t-istatistiği	Marjinal anlamlılık
SABİT TERİM	Q10	11.56952	0.222744	51.94085	0.0000
	Q25	11.92896	0.266989	44.67962	0.0000
	Q50	12.25921	0.24025	51.02695	0.0000
	Q75	12.09513	0.18423	65.65244	0.0000
	Q90	12.32529	0.238868	51.59872	0.0000
ASANSÖR	Q10	0.197721	0.041328	4.784175	0.0000
	Q25	0.171844	0.032428	5.299331	0.0000
	Q50	0.197792	0.037996	5.205629	0.0000
	Q75	0.082676	0.037968	2.177525	0.0296
	Q90	0.040068	0.046845	0.855339	0.3925
BANYO	Q10	0.236921	0.058982	4.016825	0.0001
	Q25	0.304388	0.048805	6.236802	0.0000
	Q50	0.298222	0.060803	4.904707	0.0000
	Q75	0.231903	0.049346	4.699537	0.0000
	Q90	0.166792	0.053758	3.102633	0.0020
BİNA YAŞI	Q10	-0.15888	0.016076	-9.88311	0.0000
	Q25	-0.17526	0.015025	-11.6646	0.0000
	Q50	-0.19422	0.013507	-14.3787	0.0000
	Q75	-0.20907	0.014888	-14.0428	0.0000
	Q90	-0.1938	0.022032	-8.79622	0.0000
BULUNDUĞU KAT	Q10	0.13515	0.041371	3.26678	0.0011
	Q25	0.095425	0.042326	2.254545	0.0243
	Q50	0.088413	0.029321	3.015344	0.0026
	Q75	0.089205	0.030175	2.956251	0.0032
	Q90	0.078495	0.04325	1.814932	0.0698
ISITMA	Q10	-0.10978	0.031363	-3.50041	0.0005
	Q25	-0.06727	0.033683	-1.99703	0.0460
	Q50	-0.07912	0.032472	-2.43656	0.0150
	Q75	-0.05406	0.024983	-2.16383	0.0307
	Q90	-0.01626	0.03441	-0.47238	0.6367

KAT SAYISI	Q10	0.108512	0.038067	2.850546	0.0044
	Q25	0.146854	0.036457	4.028106	0.0001
	Q50	0.169682	0.030518	5.560042	0.0000
	Q75	0.203766	0.0358	5.691804	0.0000
	Q90	0.202828	0.047128	4.303757	0.0000
KREDİ	Q10	0.127791	0.066023	1.935564	0.0531
	Q25	0.062574	0.034584	1.809335	0.0706
	Q50	0.095098	0.034459	2.759717	0.0059
	Q75	0.030215	0.042133	0.717147	0.4734
	Q90	0.027009	0.058895	0.458591	0.6466
METRE KARE	Q10	0.350136	0.072057	4.859172	0.0000
	Q25	0.357575	0.073525	4.863282	0.0000
	Q50	0.354899	0.072391	4.902566	0.0000
	Q75	0.466103	0.055979	8.326314	0.0000
	Q90	0.453224	0.073666	6.152442	0.0000
ODA SAYISI	Q10	0.316435	0.079224	3.994167	0.0001
	Q25	0.248757	0.081691	3.04511	0.0024
	Q50	0.235539	0.086652	2.718223	0.0066
	Q75	0.258483	0.076696	3.370241	0.0008
	Q90	0.283865	0.08406	3.376944	0.0008
OTOPARK	Q10	0.146202	0.078752	1.856472	0.0636
	Q25	-0.04904	0.063915	-0.76723	0.4431
	Q50	-0.24244	0.08196	-2.95809	0.0032
	Q75	-0.34513	0.084719	-4.07387	0.0000
	Q90	-0.17166	0.089302	-1.9222	0.0548
SİTE	Q10	0.198072	0.033923	5.838877	0.0000
	Q25	0.165851	0.036097	4.594634	0.0000
	Q50	0.152814	0.031022	4.925973	0.0000
	Q75	0.094817	0.027359	3.465697	0.0005
	Q90	0.088639	0.032655	2.714398	0.0067
TAPU	Q10	0.050908	0.055734	0.913403	0.3612
	Q25	0.024472	0.030935	0.791075	0.4290
	Q50	-0.02474	0.038152	-0.64848	0.5168
	Q75	-0.09405	0.044501	-2.11345	0.0347
	Q90	-0.21276	0.049114	-4.33204	0.0000

Yıldırım ilçesi için tüm kantillerde konutun fiyatı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olan özellikler; konutun banyo sayısı, bulunduğu kat, binanın kat sayısı, konutun metrekaresi, oda sayısı ve konutun site içerisinde olmasıdır. Bu etkiler karşılaştırıldığında konutun metrekaresi, banyo sayısı ve oda sayısı değişkenlerinin Yıldırım ilçesi için daha önemli olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Yıldırım ilçesi için kantillere göre parametre dağılımları.

Kantiller bağlamında binadaki kat sayısı, konutun metrekaresi, ısıtma sisteminin kombi dışında olması gibi özelliklerdeki artışın konutun fiyatını artırdığı Şekil 4'ten izlenebilir. Ancak konuttaki oda sayısının konut fiyatı üzerindeki etkisi Q10 ve Q90'da yüksek iken Q25-Q75'te yakın değerler almaktadır. Benzer yapı konutun bulunduğu katın fiyat üzerindeki etkisi için de geçerlidir.

Tartışma

Kantil regresyon analiziyle Bursa ve Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım merkez ilçeleri için tahmin edilen konut hedonik fiyat modelinden elde edilen sonuçlar literatür çerçevesinde şu şekilde değerlendirilebilir.

Konut fiyatlarını tahmin etmek için kullanılan en önemli değişkenlerden bir tanesi konutun büyüklüğüdür. Hem tüm kantillerde hem de tüm sonuçlarda konut büyüklüğünün fiyat üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu bulunmuştur. Literatür çalışmalarından; Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Selim (2008), Gül (2012), Yayar ve Gül (2014), Bekar ve Çağlayan-Akay (2014), Çiçek ve Hatırlı (2015), İslamoğlu ve Bulut (2018), Güler vd. (2019), Işık (2015), Afşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017), Alkan-Gökler (2017), Ellibeş ve Görmüş (2018), Çelik ve Turgut (2019), Kangallı-Uyar ve Ketten (2020), Gözen ve Bostancı (2021), Akkılıç, Yıldırım ve Dikici (2021), Mağden (2022) konutun büyüklüğünün fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Nitekim çalışma sonucunda literatür çalışmaları ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuç birkaç yönüyle değerlendirilebilir. Daha büyük konutlar, inşaat maliyetleri açısından daha fazla malzeme, işçilik ve zaman gerektirmektedir. Bu maliyetler doğrudan konut fiyatına yansımaktadır. Daha büyük konutlar, kullanıcıya daha geniş yaşam alanı sağlamakta, bu da konutun daha işlevsel ve konforlu olması anlamına gelmektedir. Aileler, çocuklu kişiler veya daha geniş yaşam alanına ihtiyaç duyanlar büyük konutları tercih etmektedir.

Konut fiyatlarının tahmininde kullanılan bir diğer değişken konutun oda sayısıdır. Çalışmada özellikle düşük ve orta fiyatlı konutlarda pozitif ve anlamlı ilişki elde edilmiştir. Literatür çalışmalarından Selim (2008), Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011), Çiçek ve Hatırlı (2015), Kördiş vd. (2014), Işık (2015), Afşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017), Alkan-Gökler (2017), Çelik ve Turgut (2019), Gözen ve Bostancı (2021), Güller ve Varol (2022) konutun oda sayısının konutun fiyatını artırdığını bulmasına rağmen, Baldemir vd. (2007) ise çalışmalarında oda sayısının konut fiyatları üzerinde negatif etkisi olduğunu bulmuşlardır. Konutun oda sayısının artması, genellikle konutun toplam kullanılabilir alanını artırmaktadır. Daha fazla alan, daha fazla konfor ve yaşam alanı anlamına gelmektedir. Fazla oda, evin çok amaçlı kullanımını kolaylaştırmaktadır. Ekstra odalar, misafir odası, çalışma odası veya çocuk odası gibi farklı amaçlarla kullanılabilmesine olanak tanımaktadır. Tüm bu durumlar konutun cazibesini ve dolayısıyla fiyatını yükseltmektedir.

Çalışma sonucunda konutun asansörünün olmasının konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Literatür çalışmaları incelendiğinde; Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Yayar ve Gül (2014), Yayar ve Karaca (2014), Çiçek ve Hatırlı (2015), Kördiş vd. (2014), Işık (2015), Afşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017), Uladi ve Uladi (2017), Gözen ve Bostancı (2021)'in de çalışmalarında konut fiyatını tahmin ederken asansör değişkenini kullandıkları ve asansörün konutun fiyatını pozitif etkilediğini buldukları görülmektedir. Asansörlü binalar, genellikle daha modern ve konforlu olarak algılanmaktadır. Özellikle üst katlarda yer alan dairelerin daha erişilebilir olmasını sağlamaktadır. Bu durum, özellikle yaşlılar, çocuklu aileler ve engelli bireyler için büyük bir avantaj sunmakta ve konutun pazar değerini

artırmaktadır. Çalışmada sadece Nilüfer ilçesinde Q25, Q50 ve Q75 kantillerde asansörün konutun fiyatı üzerinde negatif etkisi olduğu elde edilmiştir.

Konutun banyo sayısı tüm kantillerde konut fiyatlarını pozitif etkilemektedir. Birden fazla banyoya sahip konutlar, genellikle lüks ve rahat bir yaşam tarzının göstergesi olarak algılanmaktadır. Ekstra banyolar, aileler, misafirler veya evde yaşayan birden fazla kişi için daha fazla konfor sağlamaktadır. Bu da konutun cazibesini artırmakta ve potansiyel alıcıların gözünde değer katmaktadır. Bu da konutun piyasa değerini yükseltmektedir. Üçdoğruk (2001), Baldemir vd. (2007), Çağlayan-Akay ve Arıkan (2011), Yayar ve Gül (2014), Yayar ve Karaca (2014), Bekar ve Çağlayan-Akay (2014), Işık (2015), Afşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017), Alkan-Gökler (2017), Çelik ve Turgut (2019), Çalmaşur ve Aysin (2019), Gözen ve Bostancı (2021), Akkılıç, Yıldırım ve Dikici (2021) çalışmaları banyo sayısının fiyat artırıcı bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla elde edilen sonuç literatür çalışmalarını desteklemektedir.

Bina yaşının konut fiyatları üzerindeki etkisi hem tüm kantillerde hem de tüm sonuçlarda negatif ve anlamlı bulunmuştur. Eski binalarda binanın bakım, tadilat veya yenileme (elektrik, su tesisatı gibi) maliyetleri yüksek olduğundan, genellikle fiyat olarak daha düşüktür. Özellikle Bursa gibi deprem kuşağında olan bölgelerde eski binalar, depreme dayanıklılık bağlamında daha az tercih edilmektedir. Literatür çalışmalarından; Çiçek ve Hatırlı (2015), İslamoğlu ve Bulut (2018), Güler vd. (2019), Işık (2015), Uladi ve Uladi (2017), Çalmaşur ve Aysin (2019), Kangallı-Uyar ve Keten (2020), Mağden (2022), Güller ve Varol (2022) konut fiyatı ile bina yaşı arasında negatif ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Ancak Alkan-Gökler (2017) çalışmalarında çalışmamızdan ve diğer literatür çalışmalarından farklı olarak bina yaşı ile konut fiyatı arasında pozitif ilişki bulmuşlardır.

Çalışmada konutun site içerisinde olmasının fiyatı üzerinde pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. Bu sonuç Bursa geneli, Osmangazi ve Yıldırım ilçelerinde tüm kantiller için elde edilmiştir. Site içerisinde konutlar genellikle güvenlik önlemleri (güvenlik görevlisi, kamera sistemleri, kontrollü giriş-çıkış) sunmaktadır. Siteler, yüzme havuzu, spor salonu, çocuk oyun alanları, yürüyüş yolları gibi sosyal olanaklar sunabilmektedir. Site içerisindeki konutlar genellikle daha prestijli ve modern olarak algılanmaktadır. İlaveten siteler benzer yaşam tarzlarına sahip kişilerin bir arada yaşadığı yerlerdir. Bu durum, daha uyumlu bir sosyal çevre ve güçlü komşuluk ilişkileri sunmaktadır. Bu özellikler alıcılar için konutun konforu ve yaşam kalitesini artırarak önemli bir tercih sebebi olmakta ve konutun değerini artırmaktadır. Benzer sonuç; İslamoğlu ve Bulut (2018), Işık (2015), Ellibeş ve Görmüş (2018), Çelik ve Turgut (2019), Gözen ve Bostancı (2021) çalışmalarından da elde edilmiştir. Ancak Baldemir vd. (2007) ve Yayar ve Gül (2014) çalışmalarında farklı olarak konutun site içerisinde olmasının fiyatı üzerinde negatif etkisi olduğunu ortaya koymaktadırlar.

Konutun bulunduğu katın konutun fiyatı üzerinde pozitif etkisi olduğunu Alkan-Gökler (2017) ve Çalmaşur ve Aysin (2019) çalışmaları göstermektedir. Nitekim çalışmada Bursa geneli, Osmangazi ve Yıldırım ilçeleri için benzer sonuçlar elde edilmiştir. Özellikle şehir merkezlerinde alt katlar, sokak gürültüsü ve hava kirliliğinden daha fazla etkilenebilir, üst katlarda daha güvenli, daha iyi bir manzara, daha fazla doğal ışık alabilmektedir. Bu da bireylerin yaşam kalitesini artırarak konutun değerini artırabilmektedir.

Binanın kat sayısındaki artış Bursa geneli, Nilüfer ve Yıldırım ilçesinde konutun fiyatı üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu belirlenmiştir. Yüksek katlı binaların inşa edilmesi, daha fazla mühendislik, yapı malzemesi ve güvenlik önlemi gerektirmektedir. Bu durum, inşaat maliyetlerini artırmakta ve nihayetinde konut fiyatlarına yansımaktadır. Bu sonuç; Üçdoğruk (2001), Çiçek ve Hatırlı (2015), Kangallı-Uyar ve Yayla (2016), Yiyit ve Gövdere (2017), Çelik ve Turgut (2019) ve İğdeli (2021) çalışmalarını desteklemektedir. Osmangazi ilçesinde ise anlamlı bir etki bulunamamıştır.

Konutun açık/kapalı otoparkının olmasının fiyat üzerinde pozitif etkisi olduğunu ortaya koyan Afşar, Yılmazel ve Yılmazel (2017), Çalmaşur ve Aysin (2019), Kangallı-Uyar ve Ketten (2020) gibi çalışmalar olmasına rağmen, çalışmamızda otopark değişkeni Bursa geneli ve Osmangazi ilçelerinde düşük fiyatlı konutlar için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Otopark, özellikle Bursa gibi büyük şehirlerde park yeri sorununun yaşandığı bölgelerde önemli bir avantajdır. Konut alıcıları, park yeri sıkıntısı çekmemek için otoparkı olan konutları tercih etmektedir. İlâveten otopark, araç sahiplerine güvenlik ve konfor sağlamaktadır. Bu da talebi artırarak konutların fiyatlarını yükseltmektedir.

Bursa geneli, Osmangazi, Nilüfer ve Yıldırım ilçelerinde konutun ısıtma sisteminin kombi dışında başka bir şekilde olması konutun fiyatını artırdığı, buna karşın kombili bir konutun fiyatının daha düşük olduğu görülmektedir. Benzer sonuç Baldemir vd. (2007) çalışmalarında da elde edilmiştir. Kombi sistemi, bireysel ısınma sağlayan bir sistemdir ve genellikle merkezi ısıtma sistemlerine göre daha yüksek kullanım maliyetleri sunmaktadır. İlâveten kombili sistemler, genelde tüm konutun eşit sıcaklık sağlamasında yetersiz kalmakta bu da konutun konfor düzeyini etkilemektedir. Özellikle doğalgaz fiyatlarındaki artış, kombi sistemlerinin kullanım maliyetlerini yükseltebilmektedir. Kombi sistemleri, bireysel kontrol sağlar ancak bakım ve teknik problemler kullanıcılar için ek bir sorumluluk oluşturmaktadır. Merkezi ısıtma sistemlerinde ise bu bakım ve kontrol yönetimleri tarafından yapılmakta ve kullanıcılara ekstra iş yükü getirmemektedir. Merkezi ısıtma, ısı dağılımı ve konfor açısından daha istikrarlı bir ısıtma sağlamaktadır. Merkezi ısıtma sistemleri, daha modern ve yüksek standartlı konut projeleriyle ilişkilendirilmekte, aksine kombili sistemler, eski ya da daha ekonomik sınıftaki konutlarla ilişkilendirilmektedir. Yeni yapılan ve daha lüks projelerde merkezi ısıtma ve soğutma sistemleri standart hale getirilmektedir. Bu da kombili konutların daha eski

ve düşük kalitede algılanmasına yol açmaktadır. Bu durumlar potansiyel alıcılar için dezavantaj oluşturmaktadır. Konutların ısıtma sistemi alıcıların konfor, maliyet ve enerji verimliliği gibi kriterlere verdiği önemi yansıtmaktadır.

Konutun krediye uygunluğunun Bursa geneli, Osmangazi ve Yıldırım ilçelerinde düşük fiyatlı konutlarda fiyat üzerinde pozitif etki yarattığı tespit edilmiştir. Krediye uygun konutlar, daha fazla bir alıcı kitlesine hitap etmektedir. Bu durum, özellikle bankalar aracılığıyla konut kredisi kullanmak isteyen alıcılar için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Talebin artması, genellikle konut fiyatlarının yükselmesine neden olmaktadır. Kangallı-Uyar & Yayla (2016) çalışmalarında bu etkiyi pozitif tahmin etmişlerdir. Ancak yüksek fiyata sahip konutların krediye uygunluk derecesinin negatif olduğu görülmektedir. Bu sonucun yegâne nedenlerinden biri çalışmanın kapsadığı dönemle ilişkili olmasıdır. Yukarıda da üzerinde durulduğu üzere konutun krediye uygunluk durumu makroekonomik olgulardan etkilenmektedir. Çalışma verilerinin alındığı 01-31 Mart 2024 döneminde konut kredi faizleri ortalama %3 civarında olup, bu durum bireylerin konut satın almasını etkileyecek derecede yüksek bir faiz oranıdır. İkincisi ise makro ihtiyati tedbirler kapsamında kullanılabilen konut kredilerinde kısıtlamaya gidilmiş olmasıdır. Diğer bir ifadeyle ilgili dönemde ilk konut için konutun değerinin ortalama %75'ine kadar olan kısmı kredi olarak kullanılabilirken, ikinci konutlarda bu oran %22,5 - 5,17% aralığına düşmektedir. Dolayısıyla ilgili dönemde tüketiciler konut satın alırken kredi kullanamadığından nakit olarak ödeme yapmaktadırlar. Bu durumda bireylerin (iyi özelliklere sahip) konutları almasının önüne geçmektedir.

Konutun tapusunun kat mülkiyetli olmasının konutun fiyatı üzerinde Bursa geneli, Nilüfer ve Osmangazi ilçelerinde özellikle düşük fiyatlı konutlarda fiyat artırıcı bir etki ortaya koymaktadır. Kat mülkiyetli tapuya sahip olan konutlar mülk sahibine yasal güvence sağlamaktadır. Alıcılar, yapı kullanma izin belgesi (iskân) alınmış, her türlü yasal süreçleri tamamlanmış bir mülk aldıklarını bildiklerinden daha fazla ödeme yapmaya razı olurlar ve bu da konutun fiyatı üzerinde artırıcı bir etki yaratmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın amacı Bursa'da konut fiyatlarını etkileyen faktörleri incelemek ve konutun temel özelliklerinin konutun fiyatı üzerindeki etkisini tespit etmektir. Emlak sitesinden elde edilen veriler farklı kategorilere göre düzenlenmiş ve analize uygun hale getirilmiştir. Daha sonra hedonik fiyat modeli yardımıyla analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada ele alınan bağımlı değişken konut fiyatı iken nicel bağımsız değişkenler; konutun metrekaresi, oda sayısı, banyo sayısı, bina yaşı, bina kat sayısı, bulunduğu kattır. İlaveten çalışmada ısınma sistemi, krediye uygunluğu, mülkiyet tapulu ya da kat irtifaklı olması, site içerisinde olup olmaması, otoparka sahip olup olmaması, asansörlü olup olmaması gibi nitel bağımsız değişkenler kullanılmıştır.

Gerek Bursa geneli gerekse Nilüfer, Osmangazi ve Yıldırım merkez ilçeler bağlamında kantiller çerçevesinde tahmin edilen model bulgularına göre; konutun büyüklüğü, oda sayısı, bina yaşı, asansörünün olması gibi bağımsız değişkenler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve konutun fiyatını etkilediği elde edilmiştir. Sonuçlar özellikle Yıldırım ilçesinde konutların fiyatlarının oda sayısı, metrekare, banyo sayısı gibi iç özelliklerine göre belirlendiğini göstermektedir. Bursa geneli, Nilüfer ve Osmangazi’de ise gerek konutun gerekse konutun bulunduğu binanın özelliklerinin fiyat üzerinde etkisi olduğu belirlenmiştir.

Analiz sonuçları, konut fiyatlarının kantiller arasında önemli farklılıklar gösterdiğini ve belirli özelliklerin farklı fiyat seviyelerinde değişen etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Konutun metrekare büyüklüğü, banyo sayısı, oda sayısı ve bulunduğu kat gibi özellikler tüm kantillerde konut fiyatı üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkiler yaratmaktadır. Özellikle metrekare büyüklüğü, banyo sayısı ve oda sayısı gibi özellikler konut fiyatlarının en önemli belirleyicileri olarak öne çıkmaktadır.

Nilüfer ilçesi, Bursa’nın modern ve gelişmiş bölgelerinden biridir. Buradaki konut piyasası, genellikle orta ve üst gelir gruplarına hitap etmektedir. Özellikle Nilüfer ilçesi için lüks ve modern konut projeleri talep görmektedir. Bu nedenle, yüksek metrekareli, oda ve banyo sayısı fazla konutlar yatırım için uygundur. Yeni yapılmış, modernize edilmiş ve enerji verimliliği yüksek konutlar Nilüfer’de daha yüksek fiyatlarla alıcı bulması muhtemeldir. Özellikle Nilüfer’de site içerisinde yer alan (yüzme havuzu, spor salonu gibi) sosyal olanaklara sahip konutlar tercih sebebi olmaktadır.

Osmangazi, Bursa’nın merkezi ve en eski ilçelerinden biridir. Tarihi yapılar ve daha eski konutlar bu bölgede yoğundur. Tarihi dokusu olan binalara yönelik yatırımlar değerlendirilebilir. Bu durumda Osmangazi ilçesi için eski binaların yenilenmesi veya tarihi dokuyu koruyarak restore edilmesi, konutların değerini artırabilir. Osmangazi, Bursa’nın merkezi olduğundan, merkezi lokasyonlarda yer alan konutlar her zaman değerli olmaktadır. Ulaşım ağına yakın, iş merkezlerine ve sosyal olanaklara yakın konutlar tercih edilmektedir. Osmangazi’de daha küçük, fakat fonksiyonel daireler, özellikle çalışan kesime hitap eden daireler yatırım için uygun olabilir.

Yıldırım, Bursa’nın hem eski hem de hızla yeni konut projelerinin geliştirildiği hatta nispeten uygun fiyatlı konutlar barındıran bir ilçesidir. Yıldırım ilçesinde yatırım yaparken büyük metrekareli ve banyo sayısı fazla olan konutlar tercih edilmelidir. Modern ısıtma sistemlerine sahip konutlar tercih edilebilir. Uygun fiyatlı, geniş metrekareli konutlara yönelmek hem hane hakları hem de yatırımcılar için uygun olabilir. Bu özellikler konut değerini önemli ölçüde artırmaktadır.

Bu bulgular her ilçenin kendine özgü piyasa dinamikleri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Bursa genelinde ve her ilçede konut yatırımı yaparken, bölgenin dinamiklerine uygun özelliklere sahip konutlar tercih edilmelidir.

Nilüfer ilçesi modern ve yüksek gelir gruplarına hitap eden konutlar ile dikkat çekerken, Osmangazi ilçesi tarihi ve merkezi yapısıyla konut çeşitliliği sunmaktadır. Yıldırım ilçesi ise orta gelir grubuna hitap eden uygun fiyatlı konutları ile öne çıkmaktadır. Bu farklılıklar, yatırım kararlarının bölgeye özgü piyasa dinamikleri dikkate alınarak yapılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma, konut piyasasında etkin bir yatırım stratejisi oluşturmak isteyen yatırımcılara, konut geliştiricilerine ve alıcılara önemli bilgiler sunmaktadır. Elde edilen bulgular, konut piyasasında doğru kararlar alabilmek için fiyat farklılıklarının dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Konutların fiziksel ve yapısal özelliklerinin yanı sıra, tapu durumu ve krediye uygunluk gibi faktörlerin de konut değerini belirlemede kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Gelecekteki çalışmalar, bu analizleri diğer demografik ve sosyoekonomik faktörler ile birleştirerek daha geniş kapsamlı ve bölgesel bazlı stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Kaynaklar

- Afşar, A., Yılmazel, Ö. & Yılmazel, S. (2017). Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Model İle Belirlenmesi: Eskişehir Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (37), 195-205.
- Akkılıç, M. E., Yıldırım, H. H. & Dikici, M. S. (2021). Balıkesir İlinde Konut Fiyatlarındaki Farklılıkları Oluşturan Unsurların Tespiti. *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 2(1), 38-62.
- Alkan-Gökler, L. (2017). Ankara'da Konut Fiyatları Farklılaşmasının Hedonik Analiz Yardımıyla İncelenmesi. *Megaron*, 2(2), 304-315.
- Baldemir, E., Kesbiç, C.Y. & İnci, M. (2007). Emlak Piyasasında Hedonik Talep Parametrelerinin Tahminlenmesi: Muğla Örneği. *İnönü Üniversitesi 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, Malatya.
- Bekar, E. & Çağlayan Akay, E. (2014). Modelling Housing Prices in Istanbul by Applying the Spatial Quantile Regression. *The Empirical Economics Letters*, 8(13), 863-869.
- Çağlayan-Akay, E. & Arıkan, E. (2011). Determinants of House Prices in Istanbul: Quantile Regression Approach. *Quality & Quantity*, 45(2), 305-317.
- Çalmaşur, G. & Aysin, M. E. (2019). Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TRA1 Alt Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (22), 77-92.
- Çelik, İ. & Turgut, E. (2019). Antalya İlinde Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Mekânsal Ekonometri İle İncelenmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 39-48.
- Çınar, U. K. (2019). En Küçük Kareler Regresyonuna Alternatif Bir Yöntem: Kantil Regresyon. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 57-71.
- Çiçek, U. & Hatırlı, S. A. (2015). Isparta İlinde Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli İle Analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 98-114.
- Ellibeş, E. & Görmüş, Ş. (2018). Kocaeli İlinde Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Yatay Kesit Analizi İle İncelenmesi. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 47-56.
- Erdoğanaras, F., Cihangir Çamur, K., & Satoğlu, G. (2023). A Study Of The Metro And Housing Value Interaction with The Hedonic Price Model: Comparison of Ankara Batıkent and Koru Metro Stations. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8(1), 161-177. <https://doi.org/10.30785/mbud.1284843>
- Girouard, N. & Blöndal S. (2001). House Prices and Economic Activity. *OECD Economics Department Working Papers*, No. 279, OECD Publishing, Paris.
- Gözen, M. Ç. & Bostancı, F. C. (2021). Konut Özelliklerinin Konut Fiyatlarına Etkisinin Kantil Regresyon Yöntemi İle İncelenmesi: İzmit Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 506-532.
- Gül, D. (2012). *Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Fiyat Modelle Belirlenmesi: Mersin İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

- Güler, İ., Başer, U. & Bozoğlu, M. (2019). Rize İli Merkez İlçesinde Konut Fiyatlarının Hedonik Fiyat Modeliyle Değerlemesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(4), 2294-2302.
- Güller, C. & Varol, Ç. (2022). Erzurum'da Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Analiz Yardımıyla Belirlenmesi. *Sosyoekonomi*, 30(54), 377-400.
- Işık, C. (2015). Erzurum İlinde Konut Fiyatlarının Çevresel, Yapısal Ve Sosyal Farklılaşması: Hedonik Fiyatlama Örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 23-32.
- İğdeli, A. (2021). Konut Fiyatının Belirleyicilerinin Hedonik Fiyat Modeliyle Analizi: TR71 Bölgesi Örneği. *Fiscaoeconomia*, 5(2), 611-629.
- İslamoğlu, E. & Bulut, H. (2018). Nevşehir İli Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli İle İncelenmesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 80-90.
- Kangallı-Uyar, S. G. & Keten, N. D. (2020). Konut Fiyatlarının Mekânsal Kantil Regresyon Yaklaşımına Göre Modellenmesi: Denizli İli Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 11(3), 713-734.
- Kangallı-Uyar, S. G. & Yayla, N. (2016). Konut Fiyatlarının Hedonik Fiyatlama Yaklaşımına Göre Mekânsal Ekonometrik Modeller İle Tahmini: İstanbul Konut Piyasası Örneği. *Social Sciences*, 11(4), 326-342.
- Koenker, R., & Bassett, G. (1978). Regression Quantiles. *Econometrica*, 46(1), 33.
- Kolcu, F., & Yamak, N. (2018). Gelir ve Faiz Oranlarının Konut Fiyatları Üzerindeki Kısa ve Uzun Dönem Etkileri. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 141-152.
- Kördiş, G., Işık, S. & Mert, M. (2014). Antalya'da Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli İle Tahmin Edilmesi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 14(28), 103-132.
- Liao, W. C. & Wang, X. (2012). Hedonic House Prices and Spatial Quantile Regression. *Journal of Housing Economics*, 21(1), 16-27.
- Mağden, B. (2022). Ordu İlinde Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Yatay Kesit Analizi İle İncelenmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 16-26.
- Selim, S. (2008). Determinants of House Prices in Turkey: A Hedonic Regression Model. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 65-76.
- Uladi, Ş. U. & Uladi, A. İ. (2017). Osmaniye İli Genelinde Konut Özellikleri İle Konut Fiyatları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 475-480.
- Üçdoğruk, Ş. (2001). İzmir İlinde Emlak Fiyatlarına Etki Eden Faktörler-Hedonik Yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 149-161.
- Yayar, R. & Gül, D. (2014). Mersin Kent Merkezinde Konut Piyasası Fiyatlarının Hedonik Tahmini. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(3), 87-100.
- Yayar, R. & Karaca, S. S. (2014). Konut Fiyatlarına Etki Eden Faktörlerin Hedonik Modelle Belirlenmesi: TR83 Bölgesi Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 14(4), 509-518.

- Yiyit, M. & Gövdere, B. (2017). Isparta İlinde Konut Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Hedonik Fiyat Modeli İle Belirlenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 7(1), 152-173.
- Zhang, L., & Yi, Y. (2017). Quantile House Price Indices in Beijing. *Regional Science and Urban Economics*, (63), 85-19.

1893 Şikago Fuarı'nda Osmanlının Üç Kadın Temsilcisi: Cervantes, Vielé ve Fatma Aliye*

İrfan SANCAK**

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Öz

Osmanlı İmparatorluğu için devletin çıkarlarını korumak maksadıyla askeri ve ekonomik kapasiteden oluşan sert güç kullanımı 19. yüzyıl sonlarında çoğu zaman bir seçenek olmaktan uzaktı. Böyle bir ortamda yumuşak güç ve onun eyleme geçirilmiş hali olan kamu diplomasisi eskisine göre daha önemli hale gelmişti. Dönemin en önemli uluslararası organizasyonlarından biri olan Dünya Fuarları devletlerin tanıtımı için oldukça elverişli bir ortam sunuyordu. Batı toplumunun önyargılı bakışının muhatabı olan Osmanlı İmparatorluğu için 1893 Şikago Fuarı iyi bir fırsattı. Batı dünyasındaki İslam ve Osmanlı karşıtı, kadın hakları temelli önyargıları ortadan kaldırmak için bu fuarda Osmanlı kadını yine kadınların anlatması daha etkili olabilirdi. Bu bağlamda, Osmanlı'nın ilk kadın yazarlarından Fatma Aliye Hanım her ne kadar fuara katılmasa da eserleri ile fuarda yer almış, İspanyol müzisyen Esmeralda Cervantes ve Fransız yazar Teresa Vielé ise yaptıkları sunumlarla Batı dünyasındaki Müslüman Türk karşıtı önyargıları yıkmaya çalışmıştı. Bu çalışmada, adı geçen üç kadının 1893 Şikago Fuarı'ndaki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin Batı dünyasına yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri bağlamında ele alınmış, konu hakkındaki veriler arşiv ve literatür taraması ile toplanmıştır. Elde edilen verilere dayanılarak yapılan değerlendirmede söz konusu faaliyetlerin faydalı olsa da yeterince etkili olamadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Kamu Diplomasisi, Cervantes, Fatma Aliye, Vielé, Şikago Fuarı

* Bu makale 27-30 Ocak 2024 tarihinde Bakü'de düzenlenen 2nd International Turkic and World Women's Studies Congress isimli kongrede sunulan ve tam metin bildiri olarak yayımlanan "1893 Şikago Fuarı'nda Osmanlı Kamu Diplomasisine Kadın Desteği" başlıklı metinden geliştirilip genişletilerek yazılmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü irfan.sancak@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9386-8420

Three Female Representatives of the Ottoman at the 1893 Chicago Fair: Cervantes, Vielé And Fatma Aliye

Abstract

For the Ottoman Empire, the use of hard power, consisting of military and economic capacity to protect the interests of the state, was often not an option in the late 19th century. In such an environment, soft power and its operationalized form, public diplomacy, became more important than before. World Fairs, one of the most important international organizations of the period, offered a very favorable environment for the promotion of states. The Chicago Fair of 1893 was a good opportunity for the Ottoman Empire, which was the recipient of the prejudiced view of Western society. It would have been more effective for women to present the Ottoman women in this fair in order to eliminate the anti-Islamic and anti-Ottoman prejudices in the Western world based on women's rights. In this context, Fatma Aliye Hanım, one of the first female writers of the Ottoman Empire, took part in the fair with her works even though she did not attend the fair, while Spanish musician Esmeralda Cervantes and French writer Teresa Vielé tried to break down anti-Turkish Muslim prejudices in the Western world with their presentations. In this study, the activities of these three women at the 1893 Chicago Fair are analyzed in the context of the Ottoman Empire's public diplomacy activities towards the Western world. The data on the subject was collected through archival and literature review. Based on the data obtained, it is concluded that these activities, although useful, were not effective enough.

Keywords

Ottoman, Public Diplomacy, Cervantes, Fatma Aliye, Vielé, Chicago Fair

Extended Abstract

The late 19th century was a period marked by profound challenges for the Ottoman Empire. Faced with military, political, and economic decline, Sultan Abdülhamid II prioritized avoiding warfare, recognizing its potential to further destabilize the already weakened state. In this context, public diplomacy emerged as a critical tool for preserving national security and reshaping the empire's image abroad. Among the most prominent platforms for international engagement during this era were the World's Fairs—major global events that offered states an opportunity to showcase cultural, technological, and political accomplishments. Of particular importance was the 1893 Chicago World's Fair, officially titled the World's Columbian Exposition, which stood as the final major world exposition of the 19th century and served as a strategic site for Ottoman diplomacy.

The Ottoman Empire's participation in the 1893 fair was initiated following an invitation from U.S. President Benjamin Harrison in 1891. Despite economic constraints, the Ottoman government committed significant resources to its involvement, reflecting the value it placed on international representation. Within the Ottoman pavilion, a "Turkish village" was constructed, opening on July 3, 1893. Visitors observed a blend of traditional Ottoman and

European-style dress, and social gatherings—such as a Turkish-style banquet featuring champagne—were praised in contemporary periodicals. Beyond cultural displays, the pavilion also highlighted technological innovations, including naval torpedoes, thereby aiming to present a dual identity: modern yet Muslim. This strategic self-representation sought to challenge Western stereotypes and affirm the Empire's position as both Islamic and modern.

The fair thus functioned as an instrument of public diplomacy, with particular emphasis on cultural promotion. A noteworthy dimension of this effort was the role played by three women—Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé, and Fatma Aliye Hanım—who contributed to the Empire's image-making and soft power projection. Cervantes and Vielé, through their direct participation at the fair, and Fatma Aliye Hanım, through her literary contributions, added an intellectual and gendered layer to the Ottoman strategy. Their shared goals were twofold: to underscore the cultural richness of the Ottoman world and to counter negative Western perceptions of Islam and Muslim women.

Esmeralda Cervantes, a Spanish musician of international repute, spoke at the Women's Literature Congress, emphasizing the educational rights of Muslim women by citing Quranic verses. Her advocacy for women's education within Islamic tradition, delivered by a respected European artist, resonated positively in American press coverage and received commendation from the Ottoman authorities. Moreover, Cervantes' renown as a famous musician in the Western world can be regarded as a pioneering instance of the utilisation of celebrities in public diplomacy. Cervantes' presentation was particularly noteworthy in two respects. First, Cervantes' fame as a musician in the Western world can be considered an early example of the use of celebrities in public diplomacy. Second, her presentation emphasized the place of women in the Islamic world, beyond their place in the Ottoman world, which was a kind of religious diplomacy.

Teresa Vielé, an American writer, also addressed the Women's Literature Congress with a speech titled "Turkey and Islam". She aimed to challenge entrenched Western biases by highlighting moral, philosophical, and spiritual similarities between Islam and Christianity. Drawing on Islamic teachings from Imam Ali and various hadiths, and referencing Goethe, Victor Hugo and American writer Washington Irving's favorable views of the Quran, Vielé sought to humanize Islam and, by extension, the Ottoman Empire. Her efforts exemplify the use of third-party voices to legitimize Ottoman narratives in Western discourse. She also spoke highly of Sultan Abdulhamid II's commitment to education, describing him as a benefactor of the state. She painted a different portrait of the Sultan, who was portrayed negatively in Western media.

Fatma Aliye Hanım, a Muslim woman and daughter of prominent Ottoman statesman Ahmet Cevdet Paşa, did not attend the fair but contributed indirectly. Her literary works—three of which were included in the fair's Women's

Works Library—challenged the Western image of Ottoman women as uneducated and oppressed. Indeed, she was the living embodiment of the message wished to be conveyed by the Ottoman administration at the fair: a society that was compatible with the West, well-educated, Muslim, and which placed a high value on women. Though her efforts received minimal attention in the U.S. press, her role as an educated, intellectual Ottoman woman reinforced the Empire's broader narrative of progress and modernity. Her inclusion in the fair's programming, and the formal recognition she received from the Board of Lady Managers, underscored her symbolic importance in countering orientalist stereotypes.

In sum, while the Ottoman Empire's presence at the 1893 Chicago World's Fair was ambitious and multi-faceted, its impact was somewhat limited by the relatively modest attention it received in the U.S. media. The cultural diplomacy advanced by Cervantes, Vielé, and Fatma Aliye Hanım contributed meaningfully to the empire's efforts to promote a more nuanced image of Islam and Ottoman society, particularly regarding the status of women. However, these initiatives—though significant in substance—faced challenges in achieving broader diplomatic traction amid the overwhelming scale and diversity of the exposition.

Nevertheless, the Ottoman state's substantial investment in the fair reflects a clear commitment to shaping international perceptions. These efforts, especially the involvement of women in cultural diplomacy, highlight a deliberate strategy to align the Ottoman Empire with values of education, modernity, and gender progressiveness. In doing so, the Empire sought not only to defend itself against Western criticism but also to assert its place within a rapidly globalizing world order.

Giriş

Kaynağını askeri ve ekonomik kapasiteden alan sert gücün kullanımı devletler için dış politikadaki hedeflerine ulaşmak için genelde en kısa ve net sonuç alınan bir yöntemdir. Fakat bu yöntem çoğunlukla beraberinde getirdiği yüksek maliyet sebebi ile genelde son çare olarak düşünülür. Belirtmek gerekir ki klasik diplomasi faaliyetleri de sert güç kullanımı kapsamında değerlendirilir. Çünkü klasik diplomasi faaliyetlerinde askeri ve ekonomik güç doğrudan kullanılmasa da bunların kullanılması tehdidi de aynı sonuca varır. Bu yöntemlerin alternatifi, önemi gittikçe artan yumuşak güç kullanımıdır. Yumuşak gücün en basit ifadesi cazibedir. Bu güç, ülkenin başkalarını cezbettiği durumda kültürüne, siyasi değerlerine ve dış politikasına dayanır (Nye, 2005: 20). Yumuşak güçten beslenen kamu diplomasisinin ise yüzden fazla farklı tanımı yapılmış olsa da kapsayıcı bir tanımla, kamu diplomasisi devletlerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek maksadı ile diğer dış politik eylemlerine destek olacak şekilde başka ülkelerin halklarını ve o halklar aracılığı ile karar alıcılarını akla gelebilecek doğru içerikli her türlü meşru araçla etkileme faaliyetleridir denebilir (Fitzpatrick, 2010: 89). Özellikle sert güç kullanma imkânı olmayan devletler için yumuşak güç unsurlarından faydalanmak ve kamu diplomasisi uygulamak bazen bir seçenek değil bir mecburiyet halini almaktadır.

Günümüzdeki anlamıyla ilk kez 1965 yılında ABD’de kullanılan (Cull, 2009: 19) kamu diplomasisi kavramı son yıllarda ülkemiz akademik yazınında büyük rağbet görmüş ve bu alanda çok sayıda tez, makale ve kitap yazılmıştır. Akademik alan itibarı ile bakıldığında konunun hem Halkla İlişkiler hem de Uluslararası İlişkiler kapsamında çalışıldığı görülmektedir. Bu yönüyle kamu diplomasisi disiplinler arası bir konu olarak değerlendirilebilir. Muharrem Ekşi (2014), Meltem Ünal Erzen (2014), Haluk Karadağ (2016), Gaye Aslı Sancar (2014) ve Gonca Yıldırım (2015) gibi isimler, konu üzerine yazdıkları kitaplarla Türkiye’de bu alanda ilk literatürün oluşmasına önemli katkı

sağlamışlardır. Ayrıca kamu diplomasisini farklı yönleri ile ele alan çok sayıda makale akademik yazına kazandırılmıştır. Günümüzde bu alandaki çalışmalar hızla artmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, teorik çerçevesi yirminci yüzyılın ikinci yarısında oluşturulmuş olsa da saha uygulamaları çok daha eskiye giden kamu diplomasisinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki son dönem uygulamalarının bir bölümüne ışık tutmaktır. Kamu diplomasisi alanındaki akademik çalışmaların önemli bir bölümü teorik ve günümüzdeki ya da yakın dönemdeki uygulamalarla ilgilidir. Bu çalışmanın hazırlandığı dönem itibarı ile ülkemizde kamu diplomasisinin Cumhuriyet öncesi dönemdeki uygulamaları ile ilgili halihazırda tek kitap basılmıştır (Sancak, 2022). Oysa kamu diplomasisinin bir kavram olarak literatüre girmeden önce de uzun bir geçmişi vardır. Bu çalışmanın amacı, teorik çerçevesi yirminci yüzyılın ikinci yarısında oluşturulmuş olsa da saha uygulamaları çok daha eskiye giden kamu diplomasisinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki son dönem uygulamalarının bir bölümüne ışık tutmaktır. Geçmişteki bu tür uygulamaların incelenmesinin günümüzdeki kamu diplomasisi uygulayıcıları için yol gösterici olması beklenmektedir.

Yüz yıldan daha eski bir dönemde gerçekleşen bir etkinlikle ilgili olmasından ve konunun içeriğinden dolayı çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup çalışmanın konuyu siyah-beyaz netliğinde ortaya koymak gibi bir iddiası yoktur. Ele alınan kamu diplomasisi faaliyetlerinin başarısı ya da başarısızlığı bu faaliyetlerin basında yer alıp almamasına ve yer almışsa söz konusu metinlerde kullanılan dilin olumlu olup olmamasına göre çalışma yazarı tarafından yorumlanmıştır.

Çalışmada kullanılan verilere ulaşmak için öncelikle literatür tarama tekniği kullanılmış ancak asıl önemli bilgiler başta The Chicago Tribune olmak üzere o dönemde ABD'de yayımlanmış ve açık veya ücretli olarak arşivlerine ulaşılabilen bazı gazetelerin haberlerinden elde edilmiştir. Osmanlı arşivlerinde de tarama yapılmış olmakla birlikte konunun özü itibarı ile yabancı kamuoyundaki etkiye odaklanmasından dolayı sadece bir belge dışında bu arşivlerden faydalanılmamıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé ve Fatma Aliye (Topuz) Hanım'ın fuar kapsamındaki kamu diplomasisi faaliyetlerinin ülkemiz için bir ilk olmaları münasebeti ile önemli oldukları görülmektedir. Ancak sonuçlarına ilişkin elde edilen bulgular bu faaliyetlerin etkisinin çok büyük olmadığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1893 Şikago Fuarı'na Katılımı

Geçmişteki ihtişamından geriye fazla bir şey kalmayan Osmanlı İmparatorluğu için on dokuzuncu yüzyıl sonları devleti Batılı büyük güçlere karşı korumanın gittikçe güçleştiği bir dönemdi. Bu dönemde özellikle Ermeni meselesi ve Balkanlardaki karışıklıklar Batı dünyasının gündeminde olan ve Osmanlı

İmparatorluğu'nun başını ağrıtan sorunlardı. Genel olarak Batılıların Türkleri barbar olarak gördüğü¹ bu dönemde bu olumsuz imajı yıkmak, Batılı ülkelerin halklarının gözünde Türkleri temize çıkararak bu ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu aleyhine girişecekleri hareketleri engellemeye yardımcı olabilirdi. Bu ortamda kamu diplomasisi uygulamaları son derece önemli bir dış politika enstrümanı haline almıştı.

Ele alınan dönemde Osmanlı İmparatorluğu tahtında Sultan II. Abdülhamid oturmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve ekonomik alanlarda, diğer bir ifade ile sert güç alanında oldukça zayıf olduğu bu dönemde, son derece temkinli bir kişiliğe sahip olan II. Abdülhamid için savaş her zamankinden daha fazla kaçınılması gereken bir durumdu. Bu sebeple devletin selameti için kamu diplomasisinden faydalanmak her zamankinden daha gerekli hale gelmişti. Osmanlı yönetimi, devleti güçlü ve aynı zamanda Batı dünyasında "daha sempatik" göstermek için her fırsattan yararlanmaya çalışıyordu (Sancak, 2022). Dönemin en önemli uluslararası etkinliklerinden olan Dünya Fuarları bu iş için önemli fırsatlar sunmaktaydı.

Yüzyıllardan beri insanların ticaret için bir araya geldiği organizasyonlar yapılmıştır. Günümüzdeki fuarlara benzer işleve sahip ilk panayırların M.Ö. 2000'li yıllarda çoğunlukla Ortadoğu coğrafyasında kurulduğu düşünülmektedir. Eski Yunan devletlerinde ve Roma İmparatorluğu sınırları içinde de ticari malları sergilemek ve ticaret yapmak için panayırlar kurulmuştur (Kaçan Erdoğan, 2016: 124). Bu organizasyonlar ticari işlevlerinin yanı sıra insanlar arasındaki kültürel etkileşime de katkıda bulunmuştur. İslamiyet öncesi dönemde Arap yarımadasındaki en önemli panayırlardan biri olan Ukaz'da kabileler arasında şiir yarışmaları gibi ticaret dışı kültürel faaliyetlerin yürütülmesi bu konudaki iyi örneklerden biridir (Sarıcık, 2013: 122-123).

Modern anlamdaki ilk dünya fuarı 1851 yılının 1 Mayıs - 11 Ekim tarihleri arasında açık kalan Londra Büyük Sanayi Sergisi idi (Mattie, 2007: 11). Ülkenin sınai ve zirai ürünlerini dünyaya tanıtmak maksadı ile Osmanlı İmparatorluğu da bu fuara katılmıştır (Demir, 2018: 157). Bu fuar ile çalışmanın konusunu oluşturan 1893 Şikago Fuarı arasında çoğunluğu Avrupa'nın büyük şehirlerinde olmak üzere çok sayıda dünya fuarı düzenlenmiştir. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu da 1863 yılında Sergi-i Umumi-i Osmani adı ile esas olarak ulusal çapta olması planlanan ancak bazı Batılı ülkelerin de katılımı ile bir fuar düzenlemiştir (Işıklı vd., 2008). Ancak bu, dünya fuarları ile kıyaslandığında daha küçük bir organizasyondur.

Resmi adı "World's Fair: Columbian Exposition" olan ancak Türkçe literatürde daha çok "1893 Şikago Fuarı" olarak bilinen etkinlik Amerika'nın

¹ Örnek için bkz. "Some Turkish Superstitions", The Chicago Tribune, 31 Ekim 1893, 14.; "Wily Turks proclaimed poverty", The Chicago Tribune, 1 Kasım 1893, 16; "But he didn't go home", East Oregon Herald, 10 Mayıs 1893, 1.

Christopher Columbus (Kristof Kolomb) tarafından keşfedilmesinin 400. yıl dönümü münasebeti ile düzenlenmiş; 1 Mayıs'ta açılıp 30 Ekim'e kadar açık kalmıştı (Şafak, 2003: 160). Fuarı bütün dünyadan oldukça geniş bir katılım olmuştu. Bazı kaynaklara göre otuz yedi (Şafak, 2003: 160), bazı kaynaklara göre elli (Kanca, 2013: 164) ve fuarın resmi rehber kitapçığına göre ise ABD dışında elli yedi (Flinn, 1893: 132-145) ülke fuarda temsil edilmişti. Katılımcı sayısı konusunda kaynaklardaki bu farklılık temelde katılımcıların bağımsız devlet olup olmaması ile ilgilidir. Bazı kaynaklarda sadece bağımsız devletler katılımcı olarak yer alırken fuarın resmi kitapçığında "yabancı ülkeler" başlığı altında örneğin Rusya'nın bir parçası olan Sibirya ve o dönemde Büyük Britanya'nın kolonileri olan Cape of Good Hope ve Cape Colony de yer almıştır. Açık kaldığı 179 gün boyunca fuara 21.477.218 biletli ziyaretçi girmişti ki bu, günlük yaklaşık 120 bin kişiye karşılık gelmektedir ("Attendance at the fair", 1893: 4).

Osmanlı İmparatorluğu, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Benjamin Harrison'ın 19 Şubat 1891'deki daveti üzerine 1893 Şikago Fuarı'na katılma kararı almıştır (Ergüney, 2015: 236). Osmanlı yönetimi bu kararın alınmasında devletin içinde bulunduğu olumsuz mali durumdan dolayı önce tereddüt etmişti. Yapılan inceleme sonucunda fuara katılım maliyetinin 750 bin kuruş olacağı hesaplanmıştı. II. Abdülhamid gibi oldukça tutumlu bir padişahın önemli görmediği bir etkinliğe bu bütçeyi vermesi mümkün değildi. Fuarın dönemin yükselen ekonomik ve askeri gücü ABD ile ticareti artırması umulmaktaydı (Şafak, 2003: 161-162).

Ancak fuardaki Osmanlı temsiline bakılırsa Sultan'ın beklentisi muhtemelen sadece ekonomik değildi. Esas olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun "Müslüman ama aynı zamanda modern dünyanın bir üyesi" olduğu mesajı verilmek isteniyordu (Gürler, 2011: 9). Fuarda Osmanlı İmparatorluğu'na ayrılan alana bir Türk köyü kuruldu ve bu alan 3 Temmuz 1893'te açıldı (Şafak, 2003: 162). Fuardaki Osmanlı pavyonunun açılışında Türk usulü servis edilen öğle yemeğinin ardından şampanya ikram edildi. Türkler bu açılışa başlarındaki siyah püsküllü kırmızı fesler dışında Avrupa tarzı kıyafetleri ile katıldılar. Bu açılış programının fuardaki en güzel kabullerden biri olduğu ifade edilmişti (Bancroft, 1893: 909-910).

Resmi Osmanlı pavyonunda her ne kadar öncelikle geleneksel el sanatları ürünleri sergileniyor olsa da gemi torpidoları gibi teknolojik bazı ürünler de sergilenmekteydi (Bancroft, 1893: 909; Germaner, 1991: 39; Kanca, 2013: 165). Yapılan faaliyetlere ve sergilenen ürünlere bakılarak fuarın tamamı Osmanlı İmparatorluğu için bir kamu diplomasisi faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Ancak bu makalede, yaptıkları çalışmalarla İmparatorluk lehine kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmüş olan üç kadından, Esmeralda Cervantes, Teresa Vielé ve Fatma Aliye Hanım'dan söz edilecektir.

1893 Şikago Fuarı'nda Esmeralda Cervantes

1863 yılında İspanya'da doğan Esmeralda Cervantes henüz on iki yaşındayken 1876 Philadelphia Fuarı'na katılmış ve bir arp sanatçısı olarak azımsanmayacak bir ün kazanmıştı. Dönemin müzik çevrelerinde ünlü bir arp virtüözü olarak tanınmıştı. Şikago Fuarı'na katılmadan önceki birkaç yılda Osmanlı sarayında müzik öğretmenliği yapan Cervantes, Osmanlı yönetimi tarafından Şikago Fuarı'nda müzik ürünleri ve yayınları jürisine üye olarak gönderilmişti. O dönemde farklı ülkelerde arp konserleri verecek kadar ünlü bir müzisyendi. Ayrıca ana dili olan İspanyolca dışında iyi derecede Türkçe, Fransızca, Almanca ve Rusça biliyordu (Abbott, 1895: 43).

Fuar kapsamında düzenlenen Kadınlar Kongresi'ne katılan Cervantes burada "The Women of Turkey" (Türkiye'nin Kadınları) başlıklı bir sunum yaptı ("The Women of Turkey", 1894). Sunumun konusu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Müslüman kadınların eğitimi ve edebiyat dünyasındaki yerleriydi. Yazıya döküldüğünde yaklaşık dokuz sayfa tutan bu sunumun, İmparatorluğun kamu diplomasisi açısından doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yönü vardır. İçeriğin bir bölümünde İmparatorluk dahilindeki kadınların eğitiminden ve edebiyat alanındaki yerlerinden olumlu bir şekilde söz ediyordu ki bu doğrudan İmparatorluğun kamu diplomasisi faaliyetleri kapsamında değerlendirilecek bir durumdur. Sunumda doğrudan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadınlardan söz edilmeyen ancak İslam'ın kadınlara verdiği değeri anlattığı bölümleri ise İmparatorluğun kamu diplomasisine dolaylı bir destek söz konusudur. Zira o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük İslam ülkesi olması ve Osmanlı Sultanının aynı zamanda İslam Halifesi olması sebebi ile İslam lehine ortaya konulacak her düşüncenin İmparatorluğun yumuşak gücüne bir destek olarak yorumlanması gerekir.

Cervantes, sunumunun ilk bölümlerinde İslam'ın kadına verdiği değeri ortaya koymak için Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden olduğunu ileri sürdüğü "Kadınların eğitimi, erkeklerin eğitimine eşit olmalı" ve "Allah'ın istediği şekilde, erkekleri ve kadınları birbirinden ayırt etmem. Erkekler ve kadınlar için ödüllendirme biçimi de cezalandırma biçimi de aynıdır" gibi bazı cümleleri paylaşmıştır. Bu çalışma her ne kadar sunumdaki ifadelerin doğruluğu üzerine bir inceleme olmasa da Cervantes'in atıfta bulunduğu bu cümlelerin Kur'an-ı Kerim'de yer almadığını belirtmek gerekir. Sunumuna İslam'ın ilk yıllarından itibaren itibar gören meşhur kadınlardan ve Hz. Muhammed'in kadınlara verdiği değerden söz ederek devam eden Cervantes'in ayetlerle hadisleri birbirine karıştırdığı, genel olarak İslam'a dair bilgisinin az olduğu görülmektedir.

Yine ilk bölümlerde Cervantes, Sultan II. Abdülhamid'e dua edip onu "devleti için bir velinimet" olarak tanımlıyordu. Sultan'ın lütufkâr himayesi sayesinde, çok uzun bir süre kesintiye uğrayan Doğulu kadının eğitimi onun tahta çıkışından bu yana rotasına girmiş; onun tüm engelleri aşan güçlü iradesi, geniş ve gelişmiş zihni, tükenmez cömertliği sayesinde Müslüman kadınların

eğitimi son on beş yılda harika bir ilerleme kaydetmişti. Cervantes'e göre Doğulu kadının bu kadar kısa bir süre içinde bu kongrede şahsen ya da temsilen yer almaya layık olabilmesi için zihinsel yetilerinin gelişmesine biraz yardım etmek yeterliydi.

Sunumunun sonraki bölümlerinde Cervantes öncelikle aşağıda sözü edilecek olan Fatma Aliye Hanım olmak üzere Türk kadın edebiyatçılarından söz ediyordu. Sunumda verilen bilgilere göre Makbule Hanım'ın felsefi yazıları her gün Tercüman-ı Hakikat'te yayımlanıyordu. Ayrıca "Vedat" isimli bir kitapçığı basılmıştı. Merhum İsmail Paşa'nın kızı Leyla Hanım'ın makale ve şiirleri kitaplaştırılmamış olsa da farklı gazetelerde yayımlanıyordu. Gülnar Hanım dikkate değer bir felsefe yazarıydı. Mihrünnisa Hanım henüz çok genç olsa da dergilerdeki çalışmaları ile tanınıp beğenilen ve büyük gelecek vaat eden bir yazardı. Hilmi Efendi'nin eşi Zafer Hanım, biri roman olmak üzere dört kitap yazmıştı. Ayrıca Fransızca, Yunanca, Arapça ve Farsça dillerine aşinaydı. Kamer Hanım dini bir eser yazmıştı. Emine Semiye Hanım ise yoksullar yurdu yararına matematik alanında yazılmış bir kitabın yazarıydı.

Cervantes sunumunun bu bölümünü "Daha birçok Türk kadın yazardan söz edebilirim, ancak bu çalışmanın çok dar sınırları daha ileri gitmeme izin vermiyor." diyerek bitirmiştir. İngiltere'de yayımlanan aylık bir dergi olan The Islamic World sunumun buraya kadar olan kısmını sayfalarına taşımıştı. Ancak buraya kadar olan kısımda söz konusu dergi ile uyumlu olan Osmanlı arşivindeki belgelere göre sunumun devamı vardı.

Sunumun devamı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadın eğitimi hakkındaydı ve bu bölümde aşağıdaki bilgiler veriliyordu (Kırca & Şeker, 2015: 282-286): 1893 yılında İstanbul'da üç tane Osmanlı kız okulu vardı. Bu okullardan ikisi on sene önce Subhi Paşa tarafından açılmıştı. Matmazel Kalavas ve Matmazel Hanlı'nın becerikli idareleri sayesinde bu okulların oldukça düzenli olduğu belirtiliyordu. Birinde yüz kadar yatılı, diğerinde yüz on dört gündüzlü öğrenci vardır. Üçüncü okul ise Hâlet Paşa'nın kızı Muhsine Hanım'ın yönetiminde Üsküdar'da eğitim vermekteydi. Bu okulun öğrenci sayısı yüz elli idi.

Cervantes'in belirttiğine göre bu öğrenciler II. Abdülhamid'in himayesinde olup yemek ve giyim ihtiyaçları Sultan tarafından karşılandığı gibi evlenecekleri zaman kendilerine çeyiz de verilmekteydi. Okulların müfredatında yer alan dersler Türkçe, Tarih, Osmanlı Coğrafyası, Hesap, Resim ve Pişano idi. Ayrıca Doğu ve Avrupa usulü el becerileri de öğretiliyordu.

Sunumda bunların dışında bir de dört yıllık eğitim veren kız öğretmen okulundan söz ediliyordu. Refika Hanım'ın yönettiği kız öğretmen okulu yirmi iki yıldır eğitim vermekteydi. Gündüzlü ve parasız olan okulun yüz doksan öğrencisi ve yirmi öğretmeni vardı. Bu okulda resim ve pişano da öğretiliyordu. Cervantes okulun düzenini ve müdiresini överek müdire hanımın bilgili ve zeki olmasının yanı sıra Türkçe dışında Almanca, Ermenice, Fransızca, İngilizce ve Rumca bildiğini belirtiyordu.

Bu sunumda verilen bilgilere göre o dönemde İstanbul'da çoğunluğu ilkokul düzeyinde olmak üzere farklı seviyelerde doksan yedi tane kız okulu vardı ve bu okullarda üç yüz yirmi yatılı, altı bin beş yüz kırk beş gündüzlü öğrenci eğitim görüyordu.

Sonraki bölümler İstanbul'da eğitim veren gayrimüslimlere ait okullara ayrılmıştı. Burada verilen bilgilere göre Rumlara ait otuz sekiz kız okulu vardı ve on yedi okulda ise erkek öğrencilerle birlikte kız öğrenciler de eğitim almaktaydı. Öğrenci sayısı beş bin iki yüz otuz üçtü. Ermenilere ait okullarda altmış yedi sınıfta bin sekiz yüz seksen; Fransızlara ait elli sekiz sınıfta bin beş yüz on dört; Almanlara ait yirmi iki sınıfta iki yüz elli kız öğrenci vardı. Musevi okullarında paralı ya da parasız eğitim gören öğrencilerin sayısı bin yüz altmış sekizdi. Bunların dışında Ruslara, İranlılara, İngilizlere, Amerikalılara, Avusturyahlılara ve İtalyanlara ait okullar da vardı.

Cervantes sunumunda, Doğulu kadınların “esir ve cansız vücutlar ve harem dairesine mahpus oldukları ve bütün vakitlerini cehalet ve atalet ile geçirdikleri” Batılı milletlere anlatılmışsa da bu durumun geneli kapsayan bir durum olduğunu zannetmenin Doğulu kadının durumunu doğru bir şekilde bilmekten kaynaklandığını belirtiyordu. Ona göre Osmanlı kadınının talim ve terbiyesi Batılılardan geri değildi.

Bu sunum Osmanlı yönetimince büyük bir memnuniyetle karşılandı ve Cervantes taltif edildi (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DAB, OA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. Hus), 279/36, 1893).

1893 Şikago Fuarı'nda Teresa Vielé

Yaptığı sunumdan dolayı taltif edilen bir diğer kadın Teresa Vielé oldu. “Turkey and the Religion of Islam” (Türkiye ve İslam Dini) başlıklı bir bildiri sunan ABD'li yazar Vielé de kadınlara mahsus bir nişan olan Şefkat Nişanı ile ödüllendirildi (“Personals”, 1894: 6). 1831'de ABD'de doğan ve seçkin okullarda eğitim alan Teresa (Griffin) Vielé avukat bir baba ve yazar bir annenin kızıydı. Bir biyografi yazarı onu “güzelliği, zekâsı, serveti ve aynı zamanda yılmaz bir karakteri olan” bir kadın olarak tanımlamıştı. Bilinen tek yayımlanmış eseri *Following the Drum (Davulun Ardından)* olan Vielé 1872'de eşinden boşanıp Fransa'ya yerleşmişti (Myres, 2020). Onun fuardaki sunumu hakkında The Chicago Tribune gazetesinin 26 Eylül 1893 tarihli nüshasında şöyle bir haber vardı:

Yardım kuruluşunun kadın kolunun himayesinde dün öğleden sonra Salon 6'da özel bir toplantı düzenlendi ve bu toplantıda farklı ülkelerdeki kadınların çalışmaları hakkında çeşitli tebliğler okundu. Bayan Charles Henrotin'in başkanlık ettiği toplantıda ilk tebliğ Türkiye delegesi Bayan Teresa Vielé tarafından “Türkiye ve İslam dini” üzerine sunuldu. Vielé, Türk hükümetinin ve Sultan'ın İslam dini ile olan ilişkisini ve bu dinin Türk halkını etkileyen pratik işleyişini gözden geçirdi. Türkiye'de İslam dininin öğretilmesinin

sonuçlarından birinin de çocuklara ve genç kızlara gösterilen özen olduğunu söyledi ("Woman's Auxillary", 1893: 11).

Gazete başka bir ayrıntıya yer vermemişti. Ancak sunumun elimizde aşağıdaki bilgilerin kaynağı olan bir örneği vardır (Al-Ahari, 2018: 180-196). Bu sunum da Cervantes'in sunumuna benzer şekilde konuyu iki yönü ile ele almıştı. Sunumun bazı bölümleri genel olarak İslam dini ve onun güzellikleri üzerine iken diğer bölümleri Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulamaları hakkında idi.

Vielé sunumunun başında bu sunumu yapmaktaki amacını açıklıyordu: "Bu sayfaların Chicago Fuarı Kadınlar Edebiyat Kongresi'nde sunulması bana emanet edilmiş bir görev hissi veriyor. Kendimi, İslam dini ve onun Hıristiyanlıkla uzlaştığı noktalar hakkında var olan bilgi eksikliğinden doğan önyarguları azaltmak ya da mümkünse yok etmek için görevlendirilmiş gibi hissediyorum."

Vielé, Goethe ve Victor Hugo gibi yazarlara atıfta bulunarak Hz. Muhammed'in ve İslam'ın büyüklüğünü ortaya koymaya çalışıyordu. Bir yandan İslam'daki tek tanrı inancını diğer taraftan İslam ile Hıristiyanlığın uzlaştığı noktaları vurguluyordu. ABD'li yazar Washington Irving'in "Kur'an en saf ahlakı ve edebi açıdan en yüce duyguları içerir. Allah'ın gücünün ve ilham ettiği sevginin asil tasarımlarını, bu konularda şimdiye kadar yazılmış olan her şeyin ötesinde şiirsel bir ihtişamı içerir." cümlesi ile sunumunu zenginleştiriyordu.

Batı toplumlarında sıkça eleştirilen erkeklerin dört kadınla evlenebilmesi konusunu "İbrahim, İshak ve Yakup zamanında hoşgörüle karşılanan birkaç yüz eş sayısı dörde indirildi" diyerek aslında İslam'ın tek eşliliği dörde çıkarmadığını, evliliği dört eşle sınırlandırdığını ayrıca İstanbul'da çok eşliliğin artık uygulanmadığını belirtiyordu.

Vielé harem-selamlık uygulamasının kökenlerinin eski Yunan medeniyetinden geldiğini iddia ediyordu. Kur'an'da bu yönde bir hüküm yoktu ama geleneklere uygun olan bu uygulama ona göre yakın zamanda kalkacağına benzemiyordu.

Vielé'ye göre Müslüman kadın, Hıristiyan kadından çok daha fazla yasal özgürlüğe ve bağımsızlığa sahip olduğunu ve aynı zamanda servetinin mutlak kontrolüne sahip olduğunu bilir. Doğulu kadın Avrupa'dan gelen özgürleşme dersine kulak asmaz çünkü Avrupa medeniyetini aşağı görür. Ancak ABD gibi yüksek hedefleri olan ve özgürlüklerini nasıl kullanacaklarını ve onlara nasıl saygı duyacaklarını en iyi bilen kadınlara sahip olan bir ülkeden gelen ses Doğulu kadını etkileyecektir.

İslam, doğal koruyucusu olmayan çocuklara sahip çıkmayı emrettiği için Türkiye'de terkedilmiş çocuk yoktu. Bundan dolayı Chicago ziyaretinde Vielé'yi etkileyen hayır organizasyonlarına ihtiyaç duyulmuyordu. Benzer

durum hayvanlar için de geçerliydi. Sunumun burasında Vielé şu hadisi nakleder: “Allah merhamet edenlere merhamet eder; yeryüzünde ve gökyüzünde yaşayan herkes için adaletli olun ve merhamet gösterin.”

Gerçek demokrasinin olduğu ya da Padişahın iradesinin kitleler tarafından basit bir inançla kabul edildiği; yüksek makam sahiplerini en mütevazi zanaatkârla kibarca muhatap olduğu bu ülkede ne anarşi ne de sosyalizm yayılabiliirdi. Kur’an’a göre tüm insanlar ABD Anayasası’nda da belirtildiği gibi “özgür ve eşit doğarlar”. Üstünlük zekâ, eğitim ve bilgide idi. Vielé hadislere ve Hz. Ali’nin sözlerine atıfta bulunarak İslam’ın bilime verdiği önemi vurguluyordu.

Türkler sakin, kibar, dürüst, samimi dindar ve şefkatli insanlar olarak tasvir ediliyordu. Bu özellikler sadece eğitimle kazanılmamış, İslam’ın öğretileri ile yaratılıştan gelen karakterleri sayesinde elde edilmiştir. Bir Türk, toplumun hangi sınıfından olursa olsun, diğer uluslardan insanların ancak uzun yıllar süren çaba ve eğitimden sonra edinebildikleri bir incelik ve nezakete sahiptir.

Sunumun sonraki bölümünde Vielé II. Abdülhamid’den övgüyle söz ediyordu. Hilafetin merkezi olan Türkiye’de, ABD dışında hiçbir ülkede görülemeyecek derecede dini hoşgörü vardı. Sultan Rumluların, Katoliklerin, Ermenilerin, Amerikalıların, İngilizlerin ve İbranilerin hayır kurumlarına sık sık bağışlar göndermekteydi.

Sonraki bölümlerde daha ziyade İslam’ın sanata, bilime ve eğitime verdiği önem ve bunun Türkiye’de uygulanmasından söz ediliyordu. Kur’an’ın sanata ve bilimlerin geliştirilmesine karşı olduğu önyargısına karşın gerçekte bilimi kadın-erkek tüm Müslümanlar için bir görev olarak gördüğü belirtiliyordu. Sultan II. Abdülhamid’in iktidarında Türkiye’deki okul sayısı iki katına çıkarak otuz bine ulaşmıştı. Kızlara özel okullar ve fabrikalar vardı. Sultan sanat ve bilimin koruyucusuydu ve bilimsel çalışmalar aktif olarak teşvik ediliyordu.

İslam, Fransız ve İngiliz hakimiyetindeki topraklarda büyük rağbet görüyordu. Avrupalılar istila ettikleri topraklara sefahat, ahlaksızlık ve alçaklık getirirken İslam’ın ilk dersi itidal, kişisel temizlik ve özsayı idi. Kur’an, doğa yasaları ile uyumlu ve akılcı hukuk kuralları getirmişti.

Vielé sunumunu Victor Hugo’nun “Peygamberin Ölümü” şiirinin İngilizce çevirisi ile bitiriyordu. Onun öncesinde ise II. Abdülhamid’den bir alıntı vardı: “İslamcılık, güzelliğiyle, kuvvetiyle, dayanıklılığıyla ve hızıyla inancı güçlendiren güçlü bir beygir gibidir. Argümanları güçlü bir savaşçının kılıcı kadar net ve keskindir. İnsana yaşamayı öğretir, ona günleri sayılı olduğu için öleceğini, dolayısıyla ölüme hazırlanarak yaşaması gerektiğini hatırlatır.”

Genel olarak İslam hakkında verdiği bilgilerin Cervantes'in verdiği bilgilere göre daha doğru olduğu görülmektedir. Vielé'nin sunumdaki bilgiler için fuardaki Osmanlı temsilcisi İbrahim Hakkı Bey'e ve Osmanlı Maarif Nezareti Ataşesi Muhammed Ubeydullah'a teşekkür etmesi bu bilgilerin onlar tarafından temin edildiğini göstermektedir.

Bu sunumlar Osmanlı yönetimince büyük memnuniyetle karşılanmış, Ticaret ve Nafia Nazırı Hasan Tevfik Paşa tarafından aşağıdaki arıza Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuştur:

Kadınlar Edebiyat Kongresinin içtimasında İspanyالی olub müddet-i medide dersaadette ikamet eylemiş olan Matmazel Esmeralda Cervantes tarafından memalik-i şahanede kadınların terbiye ve talimlerine dair bir makale kıraat edildiği ve bu babdaki eltaf ve inayat-ı seniyyeden dolayı atebe-i ulyaya bir arıza-i teşekkürkiye takdimine karar verildiği ve Parisden gelmiş olan Tereza Viyele dahi din-i Mübin-i İslamın fezail ve mehasinine dair kadınlar kongi resinde bir makale irad etmesi mukarrer olduğu ve makalelerin matbu nüshaları derdest ve takdim bulunduğu hakkında bazı ifadati havi şikago'daki saltanat-ı seniyye komiserliğinden mebus tahrirat leffen takdim kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir (DAB, OA, Y.A. Hus., 279/36, 1893).

1893 Şikago Fuarı'nda Fatma Aliye Hanım

Burada çalışmalarından söz edilecek olan diğer bir kişi Fatma Aliye Hanım'dır. Yukarıda sözü edilen iki kadından farklı olarak Fatma Aliye Hanım Müslüman ve Türk'tür. Hukukçu ve yazar Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. 1862 yılında İstanbul'da doğan Fatma Aliye Hanım özel hocalardan iyi bir eğitim alarak yetişti. Bilinen ilk çalışması George Ohnet'in Volonté romanını Meram adıyla Türkçeye çevirmesidir. Bu çeviride "Bir Kadın" takma adını kullandı. Sonrasında Servet ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde çıkan yazıları ile edebi çevrelerde -takma adı ile- tanındı. Gerçek kimliğini ancak 7 Ekim 1890'da Tercüman-ı Hakikat'te yayımladığı "Sürat: Aylar'ın Prensese İkinci Mektubu" başlıklı çevirisi ile açıkladı (Aşa, 1995: 261-262; Kızıltan ve Gençtürk, 1993: 2-3).

Yukarıda sözü edilen Meram'dan sonra Şikago Fuarı öncesinde Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yine Bir Kadın takma ismini kullanarak Hayal ve Hakikat isimli bir roman yazdı. Kendi adı ile yayımlattığı ilk romanı 1891'de basılan Muhadarat (Muhazarat) oldu.² Anı türünde bir kitap olan Nisvan-ı İslam (İslam Kadınları) Fatma Aliye Hanım'ın dönemin Türkiye'sindeki çok eşlilik, cariyelik ve örtünme gibi çok tartışılan konularda Batılı kadınlarla yaptığı

² Osmanlı Türkçesinde "مخاضرات" şeklinde yazılan kelimedeki "ض" harfinin günümüz Türkçesinde tam karşılığı yoktur. "D" harfi ile "Z" harfi arasında bir ses verir. Bu sebeple bazı Türkçe kaynaklarda kitabın adı "Muhadarat" şeklinde yazılırken bazılarında "Muhazarat" olarak yazılmıştır. Dinî ve kültürel bilgiler vermeyi amaçlayan bir edebî türdür.

diyaloglardan doğmuştur. Sonraki yıllarda bu kitabın Arapça, Fransızca ve İngilizce çevirileri de basılmıştır.

Fatma Aliye Hanım, Fuarın düzenlendiği 1893'ten sonra da çoğu yine kadın sorunlarını ele alan çok sayıda eser vermiştir. Ancak fuara üç kitapla katıldığı bilindiğine göre bunlar yukarıda adı geçen üç eser olmalıdır (Clark, t.y.).

Şikago Fuarı kapsamında düzenlenen Dünya Temsilci Kadınlar Kongresi'nin organizatörlerinden biri olan May Wright Sewall ABD'nin İstanbul'daki tam yetkili temsilcisi David P. Thompson aracılığı ile Osmanlı hükümetini Kongre'ye bir temsilci göndermeye davet etti. Ancak bu daveti sonuçsuz kaldı. İstanbul'daki misyoner İncil Evi'nin müdürünün eşi olan M. Bowen aracılığı ile Fatma Aliye Hanım'dan haberdar olan ABD'deki Kadın Yöneticiler Kurulu, eserlerinden bazılarını Kadın Eserleri Kütüphanesi'nde sergilenmek üzere göndermesi için Fatma Aliye Hanım'la iletişime geçtiler. Bu davete olumlu cevap verilmesi üzerine Fatma Aliye Hanım'ın üç kitabı kütüphanede sergilendi. Kadın Yöneticiler Kurulu sekreteri Susan Gale Cooke ona gönderdiği teşekkür mektubunda "bu kitapları sergilemekten büyük mutluluk duyduklarını" yazdı (Van Os, 2016: 18-19).

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı yönetiminin bu fuarda Batı'ya vermek istediği mesajın ete kemiğe bürünmüş hali idi denebilir. Dini ve milli değerlere bağlı, iyi eğitilmiş ve aynı zamanda Batılı bir görüntü veren bir kadındı. Ancak günümüzde özellikle feminizmle ilgili çalışmalarda kendisinden epeyce söz edilse de³ bu çalışma için dönemin ABD gazetelerinde yapılan taramada Fatma Aliye Hanım'ın adına maalesef rastlanmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu başka fuarlara da katıldı ancak 1893 Şikago Fuarı kamu diplomasisi bağlamında bu fuarların en verimlisiydi. ABD'de yayımlanan dönemin önemli gazetelerinden The Chicago Tribune gazetesi Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî pavyonuna (fuarda ayrılan alana) ayrıntılı bir şekilde yer verdi. Ayrıca yazının içeriğinde olumlu bir dil kullanılması bu yazıyı kamu diplomasisi açısından değerli kılmaktadır (Acehan, 2018).

Bu fuar münasebeti ile ABD'de Musavver Şikago Sergisi adı ile ilk kez bir Türkçe gazete yayımlanmışsa da hedef kitesinin yabancılar olmaması sebebi ile bu gazetenin yabancılar üzerinde muhtemelen herhangi bir etkisi olmamıştır (Sancak, 2022: 201). Zaten gazetenin amacı da Osmanlı İmparatorluğu'nu yabancılar için tanıtmak değil, fuarı Osmanlı vatandaşlarına tanıtmaktı. Gazetenin ilk sayısının ikinci sayfasında bu amaç "[...] gazetemizi mütalaa edenler Şikago'ya gelmemiş olsalar bile sergiyi ziyaret etmiş ve acı ve garibini temaşa eylemiş olacaklardır" cümlesi ile açık bir şekilde belirtilmişti (Varlık, 1995: 38).

Sonuç ve Değerlendirme

³ Örnekler için bkz. Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadinsız İnkılap*. Metis Yayınları; Forsås-Scott, H. (Ed.) (2015). *Textual Liberation: European Feminist Writing in the Twentieth Century*. Routledge; Timuroğlu, S. (2020) *Kanatlanmış Kadınlar: Osmanlı ve Avrupalı Kadın Yazarların Dostluğu*, İletişim Yayınları.

Osmanlı İmparatorluğu için 19. yüzyıl sonları oldukça sıkıntılı bir dönemdi. Devletin bekası ciddi tehdit altındaydı ve bu konuda sert güç kullanarak bir sonuç elde etme imkânı son derece kısıtlıydı. Tehdidin temel kaynağı Batılı ülkeler olduğu için o ülkeler nezdinde yapılacak her türlü olumlu faaliyete ihtiyaç vardı. İletişim imkanlarının günümüze göre çok daha sınırlı olduğu 19. yüzyıl sonlarında ABD gibi Batı dünyasının yükselen bir devletinde tanıtım imkânı verdiği için 1893 Şikago Fuarı oldukça iyi bir fırsattı. O günün şartlarında maddi olarak pek de uygun olmayan katılım giderlerine rağmen ve üstelik de tahtta II. Abdülhamid gibi tutumluluğu ile ünlü bir padişah varken bu meblağın göze alınıp fuara katılma kararının verilmesi Osmanlı yönetiminin buradaki tanıtıma verdiği önemi göstermektedir.

Özellikle Ermeni meselesi gibi Osmanlı yönetiminin başını fazlasıyla ağrıtan ve Batılı yayın organlarında kendine çokça yer bulan konulara karşı Osmanlı yönetimini, Türkleri ve İslamiyet'i olumlu yönleri ile anlatacak olan çalışmalar çok değerli idi. Türkleri gaddar ve yobaz olarak yaftalayan yazılarla her zaman karşılaşmak mümkündü. Bunlara karşı ortaya konulacak olan çalışmaların, Osmanlı İmparatorluğu'nda değersiz görüldüğü iddia edilen, kadınlar tarafından yürütülmesi çalışmaların değerini artıracak bir unsurdu. Ayrıca bu kadınların gayrimüslim olması çalışmaları bir kat daha değerli hale getiriyordu.

Tanıtım faaliyetlerinde ünlü kişilerin yer alması günümüzde yaygın bir uygulama madır. Osmanlı yönetiminin de 1893 Şikago Fuarı'nda öncelikle Batı'da ünlü bir müzisyen olan Cervantes'in ve yine bilinen bir yazar olan Vielé'nin ününden faydalandığı görülmektedir. ABD basınında az da olsa yer bulmalarını da muhtemelen ünlü olmalarına borçluydular. Cervantes'in ve Vielé'nin sunumları Osmanlı yönetimini oldukça memnun etmişti. Onların sunumlarının yanı sıra fuarda Fatma Aliye Hanım'ın da kitapları ile yer alması Osmanlı kadınına "eğitimsiz" ve "boyunduruk altında" gören Batı toplumuna adeta bir cevap niteliğindeydi.

Diğer taraftan fuardaki genel katılımcı sayısına bakılarak bu faaliyetler değerli bir katkı olarak değerlendirilebilse de dönemin gazete haberlerinde fazlaca yer bulamadıkları dikkate alındığında bu faaliyetlerin çok büyük bir kamu diplomasisi başarısı olarak değerlendirilmeleri zordur. Tanınıyor olmanın Cervantes'in ve Vielé'nin gazetelerde daha fazla yer bulmalarını sağladığı görülmektedir. Buna karşın Fatma Aliye Hanım'ın hem Batı toplumunda tanınmıyor oluşu hem de doğrudan fuara katılmaması, onun basında yer bulamamasının sebebi olmalıdır.

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi kamu diplomasisinin etkisini doğrudan ölçmenin bir yolu yoktur. Ancak yürütülen faaliyetlere dair basındaki yansımalar o faaliyetlerin etkisi hakkında dolaylı bir bilgi verebilmektedir. Bu bağlamda 1893 Şikago Fuarı eldeki imkânlar ölçüsünde genel olarak Osmanlı İmparatorluğu için başarılı bir kamu diplomasisi faaliyeti olarak görülebilir ancak bu faaliyetlerin basında pek az yer bulmuş olması sebebiyle, çalışmanın konusunu oluşturan Cervantes'in ve Vielé'nin sunumları ile Fatma Aliye Hanım'ın dolaylı katılımının bu faaliyete katkısının sınırlı olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

- Abbott, F. D. (Ed.). (1895). *Musical instruments at the World Columbian Exposition*. The Presto Co.
- Acehan, I. (2018). *1893 Chicago Dünya Fuarı'nda 'Padişahım çok yaşa!'* Forum USA - Turkish American Newspaper, <https://forumusa.com/turk-toplumu/1893-chicago-dunya-fuarinda-padisahim-cok-yasa/> [01.03.2018].
- Al-Ahari, M. A. (2018). *1893 World Parliament of Religions: Papers on Islam*. Magribine Press.
- Aşa, E. (1995). Fatma Aliye Hanım. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 12, 261-262) Türkiye Diyanet Vakfı.
- Attendance at the fair. (1893, Kasım 1). *The Chicago Tribune*, 4.
- Bancroft, H. H. (1893). *The Book of the fair*. The Bancroft Company Publisher.
- Clark, E. E. (t.y.). *A Celebration of woman writers*. <https://digital.library.upenn.edu/women/clarke/library/library.html> [06.09.2019]
- Cull, N. J. (2009). Public diplomacy before Gullion, lessons from the past. *Routledge Handbook of Public Diplomacy*. (19-23). New York – London: Routledge.
- Demir, K. (2018). Sergi-i umumi-i Osmanî'nin (1863) açılışı ve Sergi'nin duyurulmasında gazetelerin rolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 155-169.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DAB, OA), Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y.A. Hus), 279/36. (1893).
- Ekşi, M. (2014). *Kamu diplomasisi ve Ak Parti dönemi Türk dış politikası*. Siyasal Kitapevi.
- Ergüney, Y. D. (2015). Ottoman representation in nineteenth century universal expositions. *MEGARON / Yıldız Technical University, Faculty of Architecture E-Journal*, 10(2), 224-240. <https://doi.org/10.5505/megaron.2015.14238>
- Erzen, M. Ü. (2014). *Kamu diplomasisi*. Derin Yayınları.
- Fitzpatrick, K. R. (2010). *The Future of U.S. public diplomacy: An uncertain fate*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Flinn, J. J. (Ed.). (1893). *Official guide to the World's Columbian Exposition*. John Anderson Publishing Company.
- Germaner, S. (1991). Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası sergilere katılımı ve kültürel sonuçları. *Tarih ve Toplum*, 95, 33-40.
- Gürler, A. Ş. (2011). 1893 Şikago Dünya Fuarı'nda Osmanlı hipodromu ve Şirket-i Hamidiye. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi*, XVII(65), 7-18.
- Işıklı, A., Durak, B., & Arca, H. (Ed.). (2008). *Osmanlı ve Avrupalı yazarların gözüyle 19. yüzyıl fuarlarında Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul Fuar Merkezi Yayınları.
- Kaçan Erdoğan, M. (2016). Balkanlarda uluslararası bir organizasyon: İslimye Panayırı. *Belleten*, LXXX(287), 123-155.
- Kanca, H. (2013). XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863-Sergi-i Umumi-i Osmanî. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, 159-187.
- Karadağ, H. (2016). *Uluslararası ilişkilerde yeni bir boyut kamu diplomasisi*. Nobel Yayınları.

- Kırca, E., & Şeker, K. (Ed.). (2015). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı'da kadın*. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Kızıltan, M., & Gençtürk, T. (Ed.). (1993). *Atatürk kitaplığı Fatma Aliye Hanım evrakı kataloğu - I*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.
- Mattie, E. (2007). *Dünya fuarları*. İstanbul Fuar Merkezi Yayınları.
- Myres, Sandra L. (2020). *Vielé, Teresa Griffin (1831–1906)*. Texas State Historical Association, <https://www.tshaonline.org/handbook/entries/viele-teresa-griffin> [03.12.2021].
- Nye, J. S. (2005). *Yumuşak güç*. Elips Kitap.
- Personals. (1894, Eylül 6). *The Chicago Tribune*, 6.
- Sancak, İ. (2022). *II. Abdülhamid dönemi kamu diplomasisi uygulamaları*. Nobel Yayıncılık.
- Sancar, G. A. (2014). *Kamu diplomasisi ve uluslararası halkla ilişkiler*. Beta Basım Yayın.
- Sarıcık, M. (2013). Cahiliye döneminde Arap Yarımadası panayırıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2(31), 109-140.
- Şafak, N. (2003). *Osmanlı – Amerikan ilişkileri*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- The Women of Turkey. (1894). *The Islamic World*, 71-76.
- Van Os, N. A. N. M. (2016). "They can breathe freely now: The international council of women and Ottoman Muslim women (1893-1920s). *Journal of Women's History*, 28(3), 17-40.
- Varlık, M. B. (1995). Musavver Şikago Sergisi (1893). *Kebikeç*, 1, 35-42.
- Woman's Auxillary. (1893, Eylül 26). *The Chicago Tribune*, 11.
- Yıldırım, G. (2015). *Uluslararası halkla ilişkiler perspektifinden kamu diplomasisi*. Beta Yayıncılık.

The Effect of Organizational Socialization on Career Development, Emotional Commitment, and Turnover Intention in Healthcare Workers*

Furkan ALP**

Istanbul Medeniyet University

Aygül YANIK***

Istanbul Medeniyet University

Abstract

The socialization of healthcare workers in the workplace plays a crucial role in shaping career paths and supporting professional development. This process enhances employees' job commitment, strengthens organizational and emotional attachment, and positively influences both individual and institutional performance. Healthy workplace relationships enable healthcare professionals to perform their duties more effectively, whereas turnover intention may undermine this process. This study aimed to examine the effect of organizational socialization on career development, emotional commitment, and turnover intention among healthcare workers. Data were collected via a structured questionnaire from 515 healthcare professionals employed in three private hospitals in Istanbul, and analyses were performed using SPSS 26.0 with a 95% confidence interval. Descriptive statistics summarized socio-demographic characteristics, correlation analysis assessed relationships among variables, and regression analysis determined the predictive effects of organizational socialization. The results indicated that organizational socialization was positively associated with career development and emotional commitment, but negatively associated with turnover intention. Regression analysis confirmed that organizational socialization significantly increased career development and emotional commitment while reducing turnover intention.

Keywords

Organizational Socialization, Career Development, Emotional Commitment, Turnover Intention

* This article is derived from a Master's thesis.

** Research Assistant, Istanbul Medeniyet University, Faculty of Health Sciences, Department of Healthcare Management, furkan.alp@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6007-1212

*** Prof., Istanbul Medeniyet University, Faculty of Health Sciences, Department of Healthcare Management, aygul.yanik@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6736-0391

Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Sosyalleşmenin Kariyer Gelişimi, Duygusal Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi

Öz

Sağlık çalışanlarının iş ortamında sosyalleşmesi, kariyer yollarını şekillendirmede ve mesleki gelişimlerini desteklemede kritik bir rol oynamaktadır. Bu süreç çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırırken, aynı zamanda örgütsel ve duygusal bağlılığı da güçlendirmekte; dolayısıyla bireysel ve örgütsel performansı olumlu yönde etkileyebilmektedir. Sağlık çalışanlarının iş ortamında kurdukları sağlıklı sosyal ilişkiler, işlerini daha verimli ve etkili bir şekilde yapmalarına yardımcı olabilmektedir. Çalışanların işten ayrılma niyetinde olmaları ise süreci olumsuz etkileyebilmektedir. Bu çalışma, sağlık çalışanlarında örgütsel sosyalleşmenin kariyer gelişimi, duygusal bağlılık ve işten ayrılma niyetine etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında veriler, İstanbul'daki üç özel hastanede görev yapan toplam 515 sağlık çalışanından anket formu aracılığıyla toplanmış olup, verilerin analizi SPSS 26.0 paket programında %95 güven aralığında gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri tanımlayıcı istatistikler ile analiz edilmiş olup, değişkenler arası ilişki korelasyon analizi ve örgütsel sosyalleşmenin diğer değişkenlere olan etkisi ise regresyon analizi ile belirlenmiştir. Çalışma bulgularına göre, korelasyon analizi sonucunda örgütsel sosyalleşme ile kariyer gelişimi ve duygusal bağlılık arasında pozitif yönlü ilişki bulunurken, işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü ilişki tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda ise, örgütsel sosyalleşme, çalışanların kariyer gelişimini ve duygusal bağlılık düzeylerini artırırken, işten ayrılma niyetini ise anlamlı bir şekilde azalttığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Örgütsel Sosyalleşme, Kariyer Gelişimi, Duygusal Bağlılık, İşten Ayrılma Niyeti

Giriş

In the protection, development, and maintenance of health, it is necessary to ensure the career development of health workers, their commitment to the organization, and reduce their intention to leave the job. In this context, the effect of organizational socialization is important. In today's healthcare organizations, it is desirable to have employees who work proactively, possess strong communication skills, believe in and adhere to organizational values, have a strong sense of belonging, align their own values with organizational values, and continuously improve themselves. It is essential to have employees with these qualities in the organization and to ensure their continuity within the organization. In this way, employees and organizations can achieve the strategic goals of the organization, and competitive advantage and sustainability can be ensured by demonstrating high performance with a holistic approach.

Organizational socialization is crucial for employees who start a new job in an organization or move to a different job within the same organization. Organizational socialization is the process of employees learning the attitudes, values, and behaviors expected of them in their new work environment (Feldman & Arnold, 1985; Leidner, Gonzalez & Koch, 2020). During this process, recruits learn job descriptions and social activities required within the organization to resolve role ambiguity and integrate into the organization (Kowtha, 2018). The socialization process can occur formally through institutionalized socialization and training programs or informally through interactions between employees and observations (Leidner, Gonzalez & Koch, 2020). The main goal is for employees to become effective members of the organization (Feldman & Arnold, 1985). Successful socialization of newcomers means that they better understand processes, show higher productivity, and reduce recruitment and training costs. Most of them receive professional socialization through training and work-related experience. Thus, in the socialization

process, which includes harmonious work in the organizational environment, employees' commitment to work, achievement, and job satisfaction increase, leading to higher performance (Leidner, Gonzalez & Koch, 2020). The socialization process is associated with various key organizational outcomes such as performance and productivity, as well as individual outcomes like organizational commitment, job satisfaction, role clarity, and stress (Moysen et al., 2018). Therefore, organizational socialization involves both learning and change (Feldman & Arnold, 1985). Employees' integration into the organization, career initiation, and career progression depend on the socialization program implemented by the organization and the success of the staff in this program. Taormina (1994) examines the content of organizational socialization in four main dimensions: nurturing, understanding of the organization, coworker support, and future expectations. According to Taormina (1994), these dimensions can be described as follows. Nurturing refers to the process within organizations of transferring the necessary knowledge and skills to newcomers so they can effectively fulfill their organizational roles (Taormina, 1994; Taormina 1997). The understanding of the organization represents a newcomer's effort to process the knowledge and experiences gained during the nurturing phase, aiming to develop a deeper comprehension of organizational roles and functions (Bandura, 1979; Feldman, 1981). Louis (1980) describes this effort to interpret the organizational environment as "sense-making." Coworker support highlights the essential role that other members of the organization play as socialization agents during the newcomer's integration process (Louis, 1980; Reichers, 1987). Finally, future expectations reflect the newcomer's career aspirations and outlook within the organization as shaped by their socialization experiences (Buchanan, 1974; Taormina, 1994; Taormina 1997).

The process of creating reliable human resources and recruitment within an organization, selecting, classifying, and placing employees according to their skills and expertise begins with career development (Niati, Siregar & Prayoga, 2021). Career development can be defined as a continuous process that employees pursue through personalized career planning and individual efforts to achieve organizational goals (Priyono & Sunda Ariana, 2017). Career planning requires the harmonization of individual career goals and organizational opportunities. It is the process of determining individual career goals and the means to achieve these goals (Hitt, Middlemist & Mathis, 1986). In this context, career development is important. It is the process of increasing individual employability to achieve the desired career goal (Adnyani & Dewi, 2019). Career development should be seen not only as providing opportunities for employees to achieve higher career paths but also as gaining more responsibility and appreciation for the efforts made by employees (Afiyati, 2019). On one hand, career development provides motivation by enabling employees to plan their own future and career; on the other hand, it offers benefits to the

organization, such as increasing employee satisfaction and commitment, as well as enriching their skills (Super & Minor, 1987). Organizations organize career development programs to respond to social demands as well as specific goals and requirements. These programs play an important role in the development of employees.

In the 21st century, motivating and retaining employees has become increasingly complex for managers, especially human resource managers (Idris, 2014). The globalization of the workforce through advances in computer technology and telecommunications creates more challenges for managers in attracting talent. This makes it increasingly difficult to provide an environment where employees can contribute to the organization as long-term assets (Singh & Gupta, 2015). This situation makes organizational commitment the focus of managers in general. Organizational commitment is used as a key determinant of employee retention (Idris, 2014). Employees with high organizational commitment are more diligent in performing their jobs, stay in the organization longer, and have better relations with the organization (Saylan & Cerev, 2019). For these reasons, organizations aim to increase the organizational commitment of employees. Organizational commitment was explained by Meyer and Allen (1991) with an approach consisting of three factors: affective commitment, continuance commitment, and normative commitment. This approach has been widely accepted in the literature (Meyer & Allen, 1991; Meyer, Allen & Smith, 1993). Affective commitment represents the emotional attachment of the employee to the organization. Continuance commitment means that the employee believes that leaving the organization will be costly and acts accordingly. Normative commitment means that the employee feels a sense of obligation to stay with the organization. Individuals with strong normative commitment are generally committed to the organization due to obligatory reasons. In this study, the affective commitment factor was taken as a basis, and its relationship with other variables was analyzed. Employees with affective commitment identify themselves with the organization and can establish a strong bond with it. It can be said that the level of belonging and participation of employees with affective commitment to the organization is quite high (Elban & Keleş 2020). Affective commitment is the most desired type of commitment to be developed within the organization (Ahad et al., 2021). Employees who are emotionally committed to the organization have developed a positive attitude towards the organization and are integrated with it.

Another important concept for the organization is the turnover intention of employees. Turnover intention refers to an employee's intention to quit their job and seek another job outside the organization (Jaharuddin & Zainol, 2019). There may be various reasons for employees' turnover intention, such as dissatisfaction and workplace bullying (mobbing). Being the target of uncivil behaviors in the workplace has been found to be directly related to

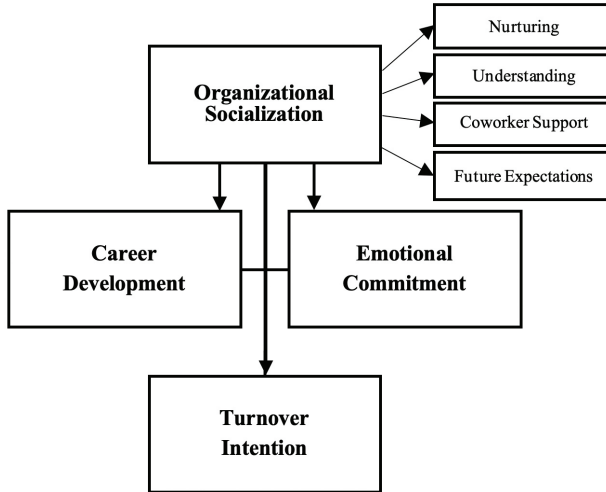
turnover intention. Additionally, job satisfaction decreases in employees who face mobbing in the workplace, which may result in a high turnover intention (Saeidipour, Akbari & Alizadeh, 2021). Such negative situations in the workplace can lead to severe psychological pressure for employees and create high turnover intention (Zulfiqar et al., 2020). When employees fully intend to quit, the costs associated with recruiting, training, developing, maintaining, and retaining employees in an organization start to increase. In addition, employees who have a turnover intention often develop this idea due to dissatisfaction within the organization. An employee with a turnover intention usually demonstrates this intention or shows lower productivity within the organization (Ahuja, 2016; Namin, Øgaard & Røislien, 2021). In the literature, studies have been conducted using various variables related to organizational socialization, career development, organizational commitment, and turnover intention from different perspectives. These studies have found that organizational socialization increases career success (Wei & Taormina, 2014), positively affects emotional commitment and learning (Filstad, 2011), is related to organizational commitment (Afsanepurak et al., 2012) and that organizational socialization training programs are effective in increasing organizational commitment and reducing turnover intention (Choi, 2014). However, there is no study in which all these variables are evaluated together. Therefore, this study is the first to examine the relationship and interaction between these four variables.

The aim of the study is to determine the effect of organizational socialization on career development, emotional commitment, and turnover intention among healthcare workers (doctors, nurses, health technicians, administrative healthcare workers) working in private hospitals.

Methods

Study Design and Sample

This study focuses on the components of organizational socialization, career development, emotional commitment, and turnover intention of healthcare workers. The study population consists of 2435 healthcare professionals working in three private hospitals in Istanbul. Data were collected through a questionnaire during a cross-sectional study conducted in three private hospitals in Istanbul between 30.12.2020-30.03.2021. A total of 600 healthcare workers, who were selected by the convenience sampling method and participated voluntarily, were asked to fill in the questionnaire form. Of the completed questionnaire forms, 525 were returned. However, in 10 of the questionnaire forms, questions other than socio-demographic characteristics were not answered and were considered invalid. The 515 valid questionnaire forms were included in the evaluation, and analyses were conducted. The sample represents approximately 21% of the population.

Figure 1. Research Model

Data Collection Tools

The data were collected using a questionnaire form consisting of 40 questions to determine the organizational socialization scale, career development scale, emotional commitment scale, turnover intention scale, and socio-demographic characteristics of the employees. A five-point Likert-type scale was used for the scale statements. The organizational socialization scale was developed by Taormina (1994) and updated by Taormina (2004). This scale was translated into Turkish and adapted by Balcı et al. (2012). In this study, the 'Organizational Socialization Scale,' which was designed using both the original and the adapted scale, was utilized. The translation of the scale into Turkish was checked by at least three experts fluent in English, and the final valid form was established. The scale consists of four factors: nurturing, understanding of the organization, coworker support, and future expectations. The factor loadings of the items in the scale vary between 0.39 and 0.98. According to the factors, Cronbach's Alpha (α) values were determined as 0.92 for 'nurturing,' 0.79 for 'understanding of the organization,' 0.96 for 'coworker support,' and 0.91 for 'future expectations.' The overall Cronbach's α value of the scale is 0.77. In this study, it was found that the scale consisted of 4 factors with 5 items each and had a total explained variance of 69.204. Scale factors and Cronbach's α values are as follows: Factor 1. Nurturing (0.89), Factor 2. Understanding of the organization (0.84), Factor 3. Coworker support (0.88), Factor 4. Future expectations (0.88). The Cronbach's α value of the general scale consisting of 20 items in total is 0.93. The career development scale consists of 9 items. The first six items in the scale were developed by Simpson (2014), and the last three items were added by Demirer and Kaya (2020), with the validity and reliability study of the

entire scale, including adaptation to Turkish, being conducted. According to the items in the original scale, the Cronbach's α value was found to be 0.86. In this study, the Cronbach's α value of the scale is 0.90. The organizational commitment scale was developed by Meyer and Allen (1991) and is stated to consist of three factors: affective commitment, continuance commitment, and normative commitment. This scale was adapted to Turkish by Dađlı, Elçiçek and Han (2018) by performing validity and reliability analyses. Cronbach's α values were found to be 0.80 for the affective commitment factor, 0.73 for the continuance commitment factor, 0.80 for the normative commitment factor, and 0.88 for the overall scale. In this study, the affective commitment factor of the organizational commitment scale was used. This factor consists of 6 items and the Cronbach's α value was found to be 0.83. The turnover intention scale consists of 5 items. The first three items of the scale were developed by Landau and Hammer (1986), and the last two items were developed by Jackofsky and Slocum (1988). The Cronbach's α value of the scale, adapted into Turkish by Kūçūkusta (2007:147), was reported as 0.691, and was found to be 0.87 in the present study. The statements in the turnover intention scale are measured with reverse statements (R). Therefore, these statements were recoded during the analyses. Regarding turnover intention, the participants generally indicated that they did not intend to quit their jobs. As explained above, it is evident that all of the scales used in the study are quite reliable.

Statistical Analysis

Statistical analysis of the data was performed with 95% confidence using IBM SPSS Statistics Version 26. The following hypotheses were developed for the study and tested:

Hypothesis 1 (H_1): There is a significant relationship between organizational socialization and career development.

Hypothesis 2 (H_2): There is a significant relationship between organizational socialization and emotional commitment.

Hypothesis 3 (H_3): There is a significant relationship between organizational socialization and turnover intention.

Hypothesis 4 (H_4): There is a significant relationship between career development and emotional commitment.

Hypothesis 5 (H_5): There is a significant relationship between career development and turnover intention.

Hypothesis 6 (H_6): There is a significant relationship between emotional commitment and turnover intention.

Hypothesis 7 (H_7): Organizational socialization of healthcare workers affects their career development.

Hypothesis 8 (H₈): Organizational socialization of healthcare workers affects their emotional commitment.

Hypothesis 9 (H₉): Organizational socialization of healthcare workers affects their turnover intention.

Ethical Issues

Ethics committee approval dated 14.08.2020 was obtained from Istanbul Medeniyet University Social and Human Sciences Research and Publication Ethics Committee for the study. All participants voluntarily consented to participate in the study, and all procedures were conducted in accordance with the principles of the Declaration of Helsinki.

Limitations of the Research

During the study period, research permissions were restricted in public hospitals due to the Covid-19 outbreak in Türkiye. Therefore, healthcare professionals working in public hospitals could not be included in the sample. This study was limited to data collected from healthcare professionals working in only three private hospitals in Istanbul. The sample size is relatively small, and the findings are only partially generalizable.

Results

Socio-Demographic Characteristics

It was determined that 78.1% of the participants were female, 85.6% were 35 years of age or younger, 51.4% had a bachelor's degree or higher, and 52.5% were doctors and nurses. Additionally, 80.8% had worked in the institution for less than 5 years, and 61.7% had less than 5 years of professional experience. It was observed that 40.6% of the participants stated that the written career planning and development (CPD) process was not defined in the institution, 53% did not receive CPD training, and 64.9% did not receive socialization training. Furthermore, 7.8% of the participants were managers, while 92.2% were employees (Table 1).

Table 1. Socio-Demographic Characteristics

Socio-Demographic Characteristics	Subgroups	Frequency (%)
Gender	Female	402 (78.1)
	Male	113 (21.9)
Marital Status	Married	138 (26.8)
	Single	377 (73.2)
Age	Under 25	249 (48.3)
	25-35 years	192 (37.3)
	Over 36 years	74 (14.4)

Education	High school or equivalent	87 (16.9)
	Associate degree	163 (31.7)
	Bachelor's degree	148 (28.7)
	Master's degree or higher	97 (22.7)
Profession	Doctor	90 (17.5)
	Nurse	180 (35.0)
	Health technician	91 (17.6)
	Administrative health worker	154 (29.9)
Length of service in the institution	Under 5 years	416 (80.8)
	5-10 years	73 (14.2)
	Over 11 years	26 (5.0)
Total professional experience	Under 5 years	318 (61.7)
	5-10 years	123 (23.9)
	Over 11 years	74 (14.4)
Is there a defined career planning and development process in the institution?	Yes	159 (30.9)
	No	209 (40.6)
	Partially	147 (28.5)
Have you received socialization training?	Yes	119 (23.1)
	No	334 (64.9)
	Partially	62 (12.0)
Have you received career planning and development training?	Yes	161 (31.3)
	No	273 (53.0)
	Partially	81 (15.7)
Position in the institution	Employee	475 (92.2)
	Manager	40 (7.8)
Total		515 (100)

Validity and Reliability Analysis of Scales

The validity and reliability results for the scale items are presented in Table 2. Additionally, the KMO value and factor loadings of the Organizational Socialization Scale are shown in Table 3 and Table 4.

Table 2. Validity and Reliability Analysis of Scales

Dimension	Mean	S.D.	Skewness	Kurtosis	Cronbach's Alpha
Organizational Socialization	3.350	3.350	-0.190	0.042	0.93
Career Development	3.127	0.914	-0.037	-0.643	0.90
Emotional Commitment	3.050	0.945	-0.066	-0.430	0.83
Turnover Intention	3.262	1.087	-0.231	-0.801	0.87

The analysis results in Table 2 indicate that the scales used are both reliable and valid. All dimensions have Cronbach's Alpha values above 0.80, indicating a high level of reliability. Skewness and Kurtosis values suggest a normal distribution, confirming that the scales are suitable for analysis. These findings support that the study variables are measured reliably.

Table 3. KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin	0.930
Bartlett's Test	6587.992
df	190
Significance Level (p-value)	p<0.001*

In the study, the validity and reliability of the Organizational Socialization Scale were examined through both expert review-based validity and factor analysis. As a result of the analysis, the KMO value of the Organizational Socialization Scale, which consists of 4 factors and 20 items, was found to be 0.93. This coefficient indicates a high value for the scale (Table 3).

Table 4. Factor Loadings of the Organizational Socialization Scale

FACTORS	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
Nurturing1	0.735			
Nurturing2	0.788			
Nurturing3	0.766			
Nurturing4	0.555			
Nurturing5	0.718			

Understanding6				0.719
Understanding7				0.618
Understanding8				0.644
Understanding9				0.773
Understanding10				0.529
Coworker Support11			0.728	
Coworker Support12			0.754	
Coworker Support13			0.660	
Coworker Support14			0.787	
Coworker Support15			0.574	
Future Expectations16				0.731
Future Expectations17				0.679
Future Expectations18				0.768
Future Expectations19				0.776
Future Expectations20				0.539
Explained Variance	18.599	18.144	17.269	15.192
Total Explained Variance	69.204			

In Table 4, it was observed that the first sub-factor consists of 5 items (Nurturing). When examining the factor loadings of the items within the first sub-factor, they range between 0.788 and 0.555. The second sub-factor, consisting of 5 items (Understanding), has factor loadings ranging between 0.773 and 0.529. The third sub-factor (Coworker Support) also comprises 5 items, with factor loadings between 0.787 and 0.574. The fourth sub-factor (Future Expectations) consists of 5 items as well, with factor loadings between 0.776 and 0.539. The variance explained by the Organizational Socialization Scale, which comprises 20 variables, is 69.204%. It was observed that all variables are positively aligned with their respective factor groups with high loadings, achieving a coherent factor structure.

Correlation Analysis Between Variables

The correlation analysis results between organizational socialization, career development, emotional commitment, and turnover intention are provided in the table below Table 5.

Table 5. Correlation Analysis Between Variables

Variables		Nurturing	Understanding	Coworker Support	Future Expectations	General Organizational Socialization	Career Development	Emotional Commitment	Turnover Intention
Nurturing	r	1	0.564**	0.502**	0.685**	0.865**	0.744**	0.602**	0.502**
	p		p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001
Understanding	r		1	0.592**	0.445**	0.788**	0.566**	0.409**	0.324**
	p			p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001
Coworker Support	r			1	0.414**	0.757**	0.501**	0.401**	0.314**
	p				p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001
Future Expectations	r				1	0.812**	0.810**	0.594**	0.541**
	p					p<0.001	p<0.001	p<0.001	p<0.001
General Organizational Socialization	r					1	0.825**	0.631**	0.532**
	p						p<0.001	p<0.001	p<0.001
Career Development	r						1	0.599**	0.494**
	p							p<0.001	p<0.001
Emotional Commitment	r							1	0.669**
	p								p<0.001
Turnover Intention	r								1

p<0.001, n=515

The correlation analysis revealed significant positive relationships between the socialization sub-factors (nurturing, understanding of the organization, coworker support, and future expectations) and career development, emotional commitment, and turnover intention in Table 5. Specifically, significant positive correlations were found between general organizational socialization and career development ($r=0.825$, $p<0.001$), emotional commitment ($r=0.631$, $p<0.001$), and turnover intention ($r=0.532$, $p<0.001$); between career development and emotional commitment ($r=0.599$, $p<0.001$) and turnover intention ($r=0.494$, $p<0.001$); and between emotional commitment and turnover intention ($r=0.669$, $p<0.001$). It is important to note that turnover intention scores were reverse-coded during analysis. Therefore, higher values reflect a lower intention to leave. These results suggest that higher levels of organizational socialization, career development, and emotional commitment are associated with reduced turnover intention. Based on these results, hypotheses H_1 , H_2 , H_3 , H_4 , H_5 , and H_6 are accepted.

Regression Analysis Between Variables

Regression analysis explains the relationship between a dependent variable and one or more independent variables using a mathematical equation.

Simple linear regression aims to explain changes in the dependent variable based on changes in an independent variable, measuring the effect of one unit change in the independent variable. Multiple regression analysis examines the relationship between one dependent variable and multiple independent variables (Gao et al., 2021). It evaluates the total variance explained by the independent variables, the statistical significance of the explained variance and the independent variables, and the direction of their relationships with the dependent variable. Before regression analysis, multicollinearity and correlation between variables were assessed. Variance inflation factor (VIF) values were analyzed to detect multicollinearity. A VIF value greater than 10.0 and tolerance less than 0.10 indicate a multicollinearity problem (Hair et al., 1998).

Table 6 below presents the regression analysis results for the sub-factors of organizational socialization and their impact on career development, emotional commitment, and turnover intention.

Table 6. The Effect of Organizational Socialization Sub-factors on Career Development, Emotional Commitment and Turnover Intention

Dependent variable	Predictor Variable	<i>B</i>	Standard Error	Beta (β)	t	p	VIF
Career Development	Nurturing	0.249	0.032	0.264	7.775	0.001*	2.297
	Understanding	0.152	0.033	0.139	4.607	0.001*	1.810
	Coworker Support	0.068	0.031	0.063	2.175	0.030*	1.654
	Future Expectations	0.483	0.028	0.542	17.536	0.001*	1.911
R= 0.863, R ² = 0.745, R _{adj.} = 0.743, F. Change = (372.445), p<0.05.							
Dependent variable	Predictor Variable	<i>B</i>	Standard Error	Beta (β)	t	p	VIF
Emotional Commitment	Nurturing	0.307	0.049	0.315	6.224	0.001*	2.297
	Understanding	0.038	0.051	0.033	0.742	0.458	1.810
	Coworker Support	0.099	0.048	0.088	2.051	0.041*	1.654
	Future Expectations	0.302	0.042	0.328	7.106	0.001*	1.911
R= 0.658, R ² = 0.433, R _{adj.} = 0.428, F. Change = (97.295), p<0.05.							
Dependent variable	Predictor Variable	<i>B</i>	Standard Error	Beta (β)	t	p	VIF
Turnover Intention	Nurturing	0.253	0.062	0.226	4.100	0.001*	2.297
	Understanding	0.008	0.064	0.007	0.133	0.894	1.810
	Coworker Support	0.060	0.061	0.046	0.995	0.320	1.654
	Future Expectations	0.386	0.053	0.364	7.259	0.001*	1.911
R= 0.572, R ² = 0.327, R _{adj.} = 0.322, F. Change = (62.020), p<0.05.							

The effects of organizational socialization sub-factors on career development, emotional commitment, and turnover intention were determined by multiple regression analysis (Table 6). First, the presence of multicollinearity and relationships between variables were analyzed. The VIF values ranged from 1.654 to 2.297, indicating no multicollinearity problems, and the test assumptions were met. Organizational socialization sub-factors explain 74.3% of the variance in career development (adjusted $R^2=0.743$), 42.8% in emotional commitment (adjusted $R^2=0.428$), and 32.2% in turnover intention (adjusted $R^2=0.322$). The factors of nurturing, understanding of the organization, coworker support, and future expectations are positively and significantly related to career development and have a positive effect on it ($p<0.05$). An increase of 1 unit in the nurturing factor is expected to result in a 26.4% increase in career development, a 1-unit increase in understanding of the organization will lead to a 13.9% increase, a 1-unit increase in co-worker support will lead to a 6.3% increase, and a 1-unit increase in future expectations will lead to a 54.2% increase in career development. It was found that nurturing, coworker support, and future expectations positively and significantly relate to emotional commitment ($p<0.05$), while understanding of the organization does not affect it ($p>0.05$). An increase of 1 unit in nurturing is predicted to result in a 31.5% increase in emotional commitment, a 1-unit increase in coworker support will lead to an 8.8% increase, and a 1-unit increase in future expectations will lead to a 32.8% increase in emotional commitment. The analysis showed that understanding of the organization and coworker support do not affect turnover intention ($p>0.05$); while nurturing and future expectations positively affect it ($p<0.05$). An increase of 1 unit in nurturing is expected to result in a 22.6% decrease in turnover intention, and a 1-unit increase in future expectations is expected to cause a 36.4% decrease in turnover intention.

Table 7 below presents the regression analysis results for general organizational socialization level and its impact on career development, emotional commitment, and turnover intention.

Table 7. The Effect of General Organizational Socialization on Career Development, Emotional Commitment and Turnover Intention

Dependent variable	Predictor Variable	B	Standard Error	Beta (β)	t	p
Career Development	Organizational Socialization	1.018	0.031	0.825	33.040	0.001*
R= 0.825, R ² = 0.680, R _{adj.} = 0.680, F. Change = (1091.644), p<0.05.						
Dependent variable	Predictor Variable	B	Standard Error	Beta (β)	t	p
Emotional Commitment	Organizational Socialization	0.805	0.044	0.631	18.423	0.001*
R= 0.631, R ² = 0.398, R _{adj.} = 0.397, F. Change = (339.391), p<0.05.						
Dependent variable	Predictor Variable	B	Standard Error	Beta (β)	t	p
Turnover Intention	Organizational Socialization	0.780	0.055	0.532	14.215	0.001*
R= 0.532, R ² = 0.283, R _{adj.} = 0.281, F. Change = (202.064), p<0.05.						

The effect of general organizational socialization on career development, emotional commitment, and turnover intention was examined using simple regression analysis (Table 7). General organizational socialization has a positive explanatory power of 68%, 39.8%, and 28.3% for career development, emotional commitment, and turnover intention (not considering quitting), respectively. These data indicate that general organizational socialization is a significant predictor of career development, emotional commitment, and turnover intention. Based on these analysis results, hypotheses H₇, H₈, and H₉ are accepted.

Discussion and Conclusion

In this study based on the data set collected from healthcare workers, the effect of organizational socialization on career development, emotional commitment, and turnover intention was examined by determining the relationship between the variables. A positive and significant relationship was found between these variables, supporting hypotheses H₁, H₂, H₃, H₄, H₅, and H₆. Similar findings have been reported in other studies. For instance, Purnomo, Utami and Gill (2022) found a significant positive relationship between organizational socialization and career development. Afsanepurak et al. (2012) found that organizational socialization is significantly related to organizational commitment, particularly the factors of nurturing and future expectations. Al-Haraisa (2022) showed that organizational socialization mediates the relationship between emotional intelligence and career development, improving new employees' behavior and supporting team performance. Effective personnel selection, performance appraisal techniques, promotion, training and development opportunities, career opportunities, and talent management, as well as strong communication, trust, and fairness, will not only strengthen organizational commitment but also attract and retain talented employees. Vazifehdust and Khosrozadeh (2014) demonstrated that organizational socialization positively affects organizational commitment and negatively affects turnover intention, with both organizational commitment and career development positively influencing turnover intention. Yilmaz and Yilmaz (2016) found that the level of organizational socialization has a positive and significant effect on organizational commitment. Nishanthi and Kailasapathy (2018) also reported that organizational socialization positively affects three types of commitment, although career orientation did not moderate these relationships. Wei and Taormina (2014) concluded that organizational socialization facilitates resilience within the organization, enhancing career success. Filstad (2011) found that newcomers' participation in work activities and social interactions with colleagues positively affects their emotional commitment and learning processes. Choi (2014) showed that an organizational socialization training program is effective in increasing job satisfaction and organizational commitment and reducing turnover intention among new nurses. In the study by Spagnoli (2020), a moderated mediation model was examined within the framework of organizational socialization, focusing on the relationship between organizational career

growth, organizational socialization learning, and job satisfaction. Organizational career growth was found to fully mediate the relationship between socialization learning and performance, while it provided partial mediation in the relationship with job satisfaction. These results indicate that organizational socialization processes can contribute to employees' career development, positively impacting their job satisfaction and performance. Al Balushi et al. (2022) investigated the effect of career development on turnover intention among employees in the public sector of Oman, as well as the mediating role of organizational commitment (affective, continuance, and normative commitment) in this relationship. Data obtained from a survey administered to 500 public sector employees were analyzed. The findings showed that career development enhances employee commitment, thereby reducing turnover intention, with affective and continuance commitment playing significant mediating roles in this relationship. In the study by Park, Bang and Je, (2020), significant effects of turnover intention and job stress on organizational socialization among nurses were demonstrated. The findings reveal a significant inverse relationship between organizational socialization and both turnover intention and job stress, while indicating a significant positive relationship with social awareness. The factors exerting the strongest influence on organizational socialization were identified as turnover intention, social awareness, and job stress. Cepale et al. (2021) explored the factors that indirectly affect individuals' turnover intention through organizational socialization. The analysis results indicate that individuals with high levels of self-efficacy beliefs participate more robustly in organizational socialization processes, and this process has a reducing effect on turnover intentions. This finding suggests that organizational socialization plays a crucial role in enhancing employees' adaptation to the organization and their inclination to remain within the organization.

Overall, significant relationships and interactions between the variables in this study are supported by the literature. This study determined that all sub-factors of organizational socialization influenced participants' career development. Additionally, participants' emotional commitment was influenced by the sub-factors of nurturing, coworker support, and future expectations, but not by understanding the organization. Conversely, participants' turnover intention was influenced by the sub-factors of nurturing and future expectations, but not by understanding the organization or coworker support. Participants' organizational socialization was found to be a significant predictor of their career development, emotional commitment, and turnover intention. Therefore, hypotheses H₇, H₈, and H₉ were accepted. The results of the study highlight the importance of socialization for health managers and employees working in hospitals in terms of organizational performance and continuity. These findings can contribute to the development of human resources management policies in the health sector. They can help to determine effective strategies to increase the career development and organizational commitment of healthcare workers and to reduce turnover intention. Thus, high organizational performance can be achieved.

References

- Adnyani, N., & Dewi, A. (2019). *Pengaruh Pengalaman Kerja, Prestasi Kerja Dan Pelatihan Terhadap Pengembangan Karier Karyawan*. (Doctoral dissertation, Udayana University).
- Afiyati, E. M. (2019). *Pengaruh Pengembangan Karir, Motivasi Kerja, Dan Disiplin Kerja Terhadap Kinerja Karyawan Bank Syariah Mandiri Cabang Surakarta*. (Doctoral dissertation, IAIN SALATIGA).
- Afsanepurak, S. A., Hossini, R. N. S., Seyfari, M. K., & Nasab, Z. M. (2012). The Relationship between Organizational Socialization and Organizational Commitment in Physical Education Departments' Employees in Mazandaran-Iran. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(1), 187.
- Ahad, R., Mustafa, M. Z., Mohamad, S., Abdullah, N. H. S., & Nordin, M. N. (2021). Work attitude, organizational commitment and emotional intelligence of Malaysian vocational college teachers. *Journal of Technical Education and Training*, 13(1), 15-21.
- Ahuja, S. (2016). *Employee work engagement: An empirical study of higher education sector in Punjab*. (Doctoral dissertation, Lovely Professional University).
- Al Balushi, A. K., Thumiki, V. R. R., Nawaz, N., Jurcic, A., & Gajenderan, V. (2022). Role of organizational commitment in career growth and turnover intention in public sector of Oman. *Plos one*, 17(5), e0265535. DOI: 10.1371/journal.pone.0265535
- Al-Haraisa, Y. E. (2022). Emotional intelligence and career development through organizational socialization: A practical study. *Journal of Governance and Regulation/ Volume*, 11(3). DOI: 10.22495/jgrv11i3art13
- Balci, A., Baltacı, A., Fidan, T., Cereci, C., & Acar, U. (2012). Örgütsel sosyalleşmenin, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlıkla ilişkisi: İlköğretim okulu yöneticileri üzerinde bir araştırma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 47-74.
- Bandura, A. (1979). Self-referent mechanisms in social learning theory. *American Psychologist* 34(5), 439-441. DOI: 10.1037/0003-066X.34.5.439.b
- Buchanan, B. (1974). Building organizational commitment: The socialization of managers in work organizations. *Administrative Science Quarterly*, 19(4), 533-546.
- Cepale, G., Alessandri, G., Borgogni, L., Perinelli, E., Avanzi, L., Livi, S., & Coscarelli, A. (2021). Emotional efficacy beliefs at work and turnover intentions: the mediational role of organizational socialization and identification. *Journal of Career Assessment*, 29(3), 442-462. DOI: 10.1177/1069072720983209
- Choi, G. H. (2014). The effects of the organizational socialization education program on job satisfaction, organizational commitment and turnover intention of new nurses. *The Korean Journal of Health Service Management*, 8(3), 89-102.
- Dağlı, A., Elçiçek, Z., & Han, B. (2018). Örgütsel Bağlılık Ölçeği'nin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Electronic Journal of Social Sciences*, 17(68).
- Demirer, Ö., & Kaya, A. (2020). Kariyer Gelişim Sürecinin Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Yer Hizmetleri Çalışanları Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 4175-4210. DOI: 10.15295/bmij.v8i5.1654

- Elban, S., & Keleş, R. (2020). Mediator Role of Emotional Commitment for the Effect of Perceived Training Service Quality on Job Satisfaction: An Implementation in Local Government Unions. *Revista Argentina de Clínica Psicológica*, 29(5), 2030-2051.
- Feldman, D. C. (1981). The multiple socialization of organization members. *Academy of management review*, 6(2), 309-318.
- Feldman, D. C., & Arnold, H. J. (1985). *Managing individual and group behavior in organizations*. McGraw-Hill Book Company.
- Filstad, C. (2011). Organizational commitment through organizational socialization tactics. *Journal of Workplace Learning*, 23(6), 376-390. DOI: 10.1108/13665621111154395
- Gao, D., Guo, L., Wang, F., & Zhang, Z. (2021). Study on the spontaneous combustion tendency of coal based on grey relational and multiple regression analysis. *ACS omega*, 6(10), 6736-6746. DOI: 10.1021/acsomega.0c05736
- Hair, J.F.H., Anderson, R.E., Tatham, R.L., & Black, W.C. (1998). *Multivariate data analysis* (5th Ed.). Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Hitt, M. A., Middlemist, R. D., & Mathis, R. L. (1986). *Management: Concepts and Effective Practice*. West Publishing Company. 2nd Edition, New York.
- Idris, A. (2014). Flexible working as an employee retention strategy in developing countries. *Journal of Management Research*, 14(2), 71-86.
- Jackofsky, E. F., & Slocum Jr, J. W. (1988). A longitudinal study of climates. *Journal of organizational behavior*, 9(4), 319-334. DOI: 10.1002/job.4030090404
- Jaharuddin, N. S., & Zainol, L. N. (2019). The impact of work-life balance on job engagement and turnover intention. *The South East Asian Journal of Management*, 13(1), 7. DOI: 10.21002/seam.v13i1.10912
- Kowtha, N. R. (2018). Organizational socialization of newcomers: the role of professional socialization. *International Journal of Training and Development*, 22(2), 87-106. DOI: 10.1111/ijtd.12120
- Küçükusta, D. (2007). *Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesine etkisi*. Doctoral dissertation, Dokuz Eylül Üniversitesi, Turkey.
- Landau, J., & Hammer, T. H. (1986). Clerical employees' perceptions of intraorganizational career opportunities. *Academy of Management Journal*, 29(2), 385-404. DOI: 10.5465/256194
- Leidner, D. E., Gonzalez, E., & Koch, H. (2020). An affordance perspective of enterprise social media and organizational socialization. In *Strategic information management* (pp. 402-364). Routledge.
- Louis, M. R. (1980). Surprise and sense making: What newcomers experience in entering unfamiliar organizational settings. *Administrative science quarterly*, 226-251. DOI: 10.2307/2392453
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human resource management review*, 1(1), 61-89. DOI: 10.1016/1053-4822(91)90011-Z
- Meyer, J. P., Allen, N. J., & Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of applied psychology*, 78(4), 538. DOI: 10.1037/0021-9010.78.4.538

- Moyson, S., Raaphorst, N., Groeneveld, S., & Van de Walle, S. (2018). Organizational socialization in public administration research: A systematic review and directions for future research. *The American Review of Public Administration*, 48(6), 610-627. DOI: 10.1177/0275074017696160
- Namin, B. H., Øgaard, T., & Røislien, J. (2021). Workplace incivility and turnover intention in organizations: A meta-analytic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(1), 25. DOI: 10.3390/ijerph19010025
- Niati, D. R., Siregar, Z. M. E., & Prayoga, Y. (2021). The effect of training on work performance and career development: the role of motivation as intervening variable. *Budapest International Research and Critics Institute (BIRCI-Journal): Humanities and Social Sciences*, 4(2), 2385-2393. DOI: 10.33258/birci.v4i2.1940
- Nishanthi, H. M., & Kailasapathy, P. (2018). Employee commitment: The role of organizational socialization and protean career orientation. *South Asian Journal of Human Resources Management*, 5(1), 1-27. DOI: 10.1177/2322093717739729
- Park, M. R., Bang, S. Y., & Je, N. J. (2020). The effects of nurses' turnover intention, nunchi, and job stress on organizational socialization. *Journal of digital convergence*, 18(1), 159-168.
- Priyono, P., & Sunda Ariana, A. (2017). Influence of work environment, motivation and career development on the work achievement on a timeless gift Pt. aligned Sidoarjo. *International Journal of Applied Business and Economic Research*, 15(8), 247-261.
- Purnomo, S., Utami, I. W., & Gill, A. A. (2022). The impact of organizational socialization and career development on intention to change work in public companies in Pakistan. *Jurnal Manajemen Bisnis*, 13(1), 108-120. DOI: 10.18196/mb.v13i1.14102
- Reichers, A. E. (1987). An interactionist perspective on newcomer socialization rates. *Academy of management review*, 12(2), 278-287. DOI: 10.5465/amr.1987.4307838
- Saeidipour, B., Akbari, P., & Alizadeh, Z. (2021). The role of organizational silence & organizational mobbing on the turnover intention. *International Journal of Ethics and Society*, 3(1), 59-69.
- Saylan, E., & Cerev G. (2019). Yerel Yönetim Çalışanlarının Örgütsel Bağlılık ile İş Doyumları Arasındaki İlişkiye Yönelik Nicel Bir Araştırma: Elazığ İl Özel İdaresi Örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 6(11), 103-118.
- Simpson, M. J. (2014). The relationship between provision of career development services and employee turnover. *A Doctoral Dissertation, Dekalb, Illinois: Northern Illinois University, USA*.
- Singh, A., & Gupta, B. (2015). Job involvement, organizational commitment, professional commitment, and team commitment: A study of generational diversity. *Benchmarking: An International Journal*, 22(6), 1192-1211. DOI: 10.1108/BIJ-01-2014-0007
- Spagnoli, P. (2020). Organizational socialization learning, organizational career growth, and work outcomes: A moderated mediation model. *Journal of career development*, 47(3), 249-265. DOI: 10.1177/0894845317700728

- Super, D., & F. Minor. (1987). Career development and planning in organizations." *Advances in organizational psychology: An international review*. Newbury Park, CA, Sage Publ.
- Taormina, R. J. (1994). The organizational socialization inventory. *International journal of selection and assessment*, 2(3), 133-145. DOI: 10.1111/j.1468-2389.1994.tb00134.x
- Taormina, R. J. (1997). Organizational socialization: A multidomain, continuous process model. *International Journal of Selection and Assessment*, 5 (1), 29-47. DOI: 10.1111/1468-2389.00043
- Taormina, R. J. (2004). Convergent validation of two measures of organizational socialization. *The International Journal of Human Resource Management*, 15(1), 76-94. DOI: 10.1080/0958519032000157357
- Vazifehdust, H., & Khosrozadeh, S. (2014). The effect of the organizational socialization on organizational commitment and turnover intention with regard to moderate effect of career aspirations intention. *Management Science Letters*, 4(2), 277-286. DOI: 10.5267/j.msl.2013.12.027
- Wei, W., & Taormina, R. J. (2014). A new multidimensional measure of personal resilience and its use: Chinese nurse resilience, organizational socialization and career success. *Nursing inquiry*, 21(4), 346-357. DOI: 10.1111/nin.12067
- Yılmaz, H. U., & Yılmaz, A. (2016). The effect of organizational socialization on organizational commitment: Mediation role of psychological empowerment. *Journal of Human Sciences*, 13(3), 6204-6219. DOI: 10.14687/jhs.v13i3.4206
- Zulfiqar, A., Bashir, I., Ahmad, M. M., Fatima, N., & Ajaz, S. (2020). Mobbing exerts pressure on Employees; an empirical study exploring the mediating role of mobbing between Organizational Silence and Turnover Intentions. *Paradigms*, (S1), 32-37.

Türkiye’de Öğrenim Gören Uluslararası Öğrencilerin Sağlık Hizmet Deneyimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

Yalçın KARAGÖZ*

Düzce Üniversitesi

Yusuf KARAŞİN**

İstanbul Gedik Üniversitesi

Mehmet ATEŞ***

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sağlık hizmet deneyimlerini belirleyen bir ölçüm aracının geliştirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda İstanbul ilindeki devlet ve vakıf üniversitelerinde öğrenim görmekte olan 233 uluslararası öğrenciye ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında ölçek geliştirme sürecindeki adımlar takip edilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak literatür taraması yapılmış, buradan hareketle kavramsal yapı oluşturulmuştur. Kavramsal yapıdan yola çıkılarak da 33 ifadeden oluşan taslak ölçek oluşturulmuştur. Uzman görüşü ve pilot çalışma yapılmasının ardından 10 ifade taslak ölçek dışında bırakılmıştır. Kalan 23 ifade örneklem grubuna uygulanmıştır. Çalışma kapsamında toplanan verilere ilk olarak açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda 23 ifade ve 7 boyuttan oluşan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapının teyit edilmesi için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen modelin verilere mükemmel seviyede uyum sağladığı tespit edilmiştir. Geliştirilen ölçeğin benzer çalışmalara öncü olup rehberlik etmesi beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Öğrenci, Ölçek Geliştirme, Sağlık Hizmet Deneyimi

* Prof. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, yalcinkaragoz@duzce.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5642-6498.

** Öğr. Gör., İstanbul Gedik Üniversitesi, Gedik Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü Tıbbi Dokümantasyon ve Sekreterlik Programı, yusuf.karasin@gedik.edu.tr, ORCID:0000-0002-4594-9290.

*** Doktora Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, atesmehmet1114@gmail.com, ORCID:0000-0002-5465-8401

Scale Development Study to Determine the Health Service Experiences of International Students Studying in Türkiye

Abstract

The aim of this study is to develop measurement tool that determines the health service experiences of international students studying in Türkiye. For this purpose, 233 international students studying at state and foundation universities in Istanbul were reached. Within the scope of the study, the steps in the scale development process were followed. In this context, firstly, a literature review was conducted and from this, a conceptual structure was created. Based on the conceptual structure, a draft scale consisting of 33 statements was created. After expert opinion and pilot study, 10 statements were excluded from the draft scale. The remaining 23 statements were applied to the sample group. First, explanatory factor analysis was applied to the data collected within the scope of the study. As a result of the analysis, a structure consisting of 23 expressions and 7 dimensions emerged. Confirmatory factor analysis was applied to confirm this structure. As a result of the analysis, it was determined that the resulting model fit the data perfectly. It is expected that the developed scale will pioneer and guide similar studies.

Keywords

International Student, Scale Development, Healthcare Experience

Extended Abstract

The increase in transportation networks around world allows individuals to receive education in country other than their nationality or country where they were born and raised. Individuals in this situation are called international students. There are international students in Türkiye as well as all over the world. International students are of great importance for countries. There are various reasons for importance. These reasons can be explained as follows; An individual who comes as an international student can act as an ambassador to introduce country in which he/she is studying to his/her own society, can contribute to arrival of other students to the country, and can be an important human resource for the country in which he/she is studying. When the literature is examined, it is possible to see that there are various studies on international students. These studies generally focus on student's adaptation to the society in which he or she comes to study, miscommunication due to language barrier, cultural shock in the society in which he or she lives, and satisfaction with society in which he or she lives. Within the scope of this study, the aim was to develop a psychometric measurement tool regarding the health service experience of international students. There are studies in literature that include international students' experiences regarding health care and health system in country where they study. In these existing studies, semi-structured interviews, which are among qualitative research methods,

were mostly used, and the sample groups reached were sufficient for semi-structured interviews. The most important reason for this situation is that it is difficult to reach international students in terms of sample. This can be explained as international students not wanting to fill out scale, having difficulty understanding expressions, and lack of confidence. Within the scope of this study, sufficient sampling for scale development process was reached.

Within scope of this study, scale development process was applied. In this context, first literature was scanned and a conceptual structure was created from this literature. A draft scale was created from this conceptual structure. There are 33 statements in draft scale. Draft scale created by researchers was presented to opinion of experts with expertise in subject. Of these 10 experts whose opinions were taken, 3 are academic staff at the faculty of business administration, 4 at faculty of health sciences, and 2 at faculty of educational sciences. In assessing content validity, Lawshe technique was used to examine agreement between experts. This technique is used as a prediction tool for the compatibility or incompatibility of expert opinions obtained from preliminary studies, such as the clarity of scale items and their suitability for target audience, as well as content or structure validity (Yurdugül, 2005). As a result of evaluations of experts, the content validity rate calculated with Lawshe Technique was found to be 0.96. This finding is sufficient according to content validity rate at the $\alpha=.05$ significance level. After expert opinion, the pilot study phase was started. After these two stages, 10 statements were excluded from draft scale. Remaining 23 statements were applied twice to 37 people within a certain period of time (3 weeks). Purpose of doing this is to determine harmony between answers given and to determine reliability of statements. As a result of analysis, a correlation coefficient of 0.82 (82%) was found between the 3-week answers given by 37 people (between first and second application). This value is a finding that there is a statistically very high correlation between answers given by participants in 3-week period. Following this stage, the scale was applied to final target group. In this study, which focuses on international students, a group that is difficult to reach, scale was applied to participant group in both English and Turkish. In the 1-year period between 01.01.2023 and 31.12.2023, 233 international students were reached both online and face-to-face using convenience sampling method. All students reached are considered as samples within the scope of study. International students evaluated within the scope of study study at foundation and state universities in Istanbul. No discrimination was made among students by nationality, gender, level of education, or class of study. The reason for this situation is that scale is applied to sample group, which currently poses serious difficulties to reach. After data was collected, analysis phase started. First, Exploratory Factor Analysis (EFA) was applied to collected data through IBM SPSS package program. As a result of the analysis, the factor loadings of the remaining 23 statements were determined and the number of factors under which the structure was

located. The lowest value among the calculated factor load was determined as 0.499. The expressions in the scale are grouped under 7 factors. Factors are named in a way that best explains the expressions under them. The factors were named “Feeling of exclusion, negative social perception, dissatisfaction, satisfaction, negative employee perception, positive employee perception, positive procedure”. Feeling of Exclusion: The dimension in which the expressions that include the exclusion that the international student feels made by the society he lives in together is called the feeling of exclusion. Negative Social Perception: The dimension that includes expressions of negative views towards foreign nationals by the society, especially immigrant groups, is called negative social perception. Dissatisfaction: This is the dimension that includes statements about international students being dissatisfied with the health services they receive. Satisfaction: This is the dimension that includes expressions that international students are satisfied with the health service. Negative Employee Perception: This is the dimension that includes statements that the employees of the health institutions where international students apply to receive health services have a negative perception of the students. Positive Employee Perception: This is the dimension that includes statements about the positive attitude of the employees of the health institutions where international students apply to receive health services towards the students. Positive Procedure: This is the dimension that includes statements about the bureaucratic processes that make it easier for international students to access health care in Turkey. While the feeling of exclusion factor consists of 5 statements; Negative social perception, dissatisfaction, satisfaction, negative employee perception, positive employee perception and positive procedure sub-factors consist of 3 expressions. Confirmatory Factor Analysis was applied to the data via the IBM AMOS package program to confirm the structure determined by factor analysis. As a result of the analysis, it was statistically determined that the data fit the model perfectly. CMIN/df (χ^2/sd), GFI, RMSEA and SRMR values were determined to determine model fit. The acceptable value for CMIN/df (χ^2/sd) value is <5 . Within the scope of this study, CMIN/df (χ^2/sd) was found to be 2.065. This ultimately results in the value being statistically significant. While the acceptable value for GFI value is >0.85 , in this study the GFI value was found to be 0.870. This shows that the value is statistically significant. While the acceptable value for the RMSEA value is <0.08 , as a result of the analysis conducted within the scope of this study, the RMSEA value was determined to be 0.068. This shows that the result is statistically significant. The value of SRMR fit, which is considered an acceptable value when it is <0.08 , is 0.0647 within the scope of this study. This shows that the result is statistically significant.

International students are becoming the state policy of countries. Students who come to a country other than their own nationality to study, then become instrumental in other students coming to the relevant country to study. It

is normal for an individual who comes to a country other than his/her own nationality to study to have difficulties. When the literature on this situation is examined, Studies on international students seem to focus on education and culture shock, language barrier and social impact (Mori, 2000: 137; Lee and Rice, 2007: 381). As international students' satisfaction with the health services in the country where they study increases, their satisfaction with their living conditions also increases (Yılmaz et al., 2021:707). The purpose of this study is to determine the health care experiences of international students by developing a psychometric measurement tool. In the relevant study, a survey consisting of 26 statements was applied to international students studying in Isparta. As a result, it was determined that there was a structure consisting of 6 factors. In this study, a psychometric measurement tool consisting of 23 statements and 7 factors was developed. In this study, a valid and reliable measurement tool was developed that includes all stages in the scale development process in the literature (DeVellis, 2022; Karagöz, 2021; Karagöz and Bardakçı, 2020). The developed measurement tool can be used to measure the healthcare experience of international students studying in Turkey. As with every research, this research also has limitations.

As with every research, this research also has limitations. It is possible to list the limitations of this research as follows; Only international students in Istanbul were included in the scope of the research, and since the main purpose was scale development, demographic data of the students such as gender, age and nationality were excluded from the scope of the research. It is recommended that studies that will reach more people than the sample included in this research be included in the literature.

Giriş

Uyruğu dışındaki başka bir ülkede öğrenim ve uluslararası öğrenci olarak adlandırılan öğrencilerin sayısı Türkiye’de artan bir ivme göstermektedir. Yükseköğretim istatistikleri incelendiğinde 2023-2024 Eğitim-Öğretim döneminde Türkiye’de 336366 uluslararası öğrenci bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 118789’u İstanbul ilindeki vakıf ve devlet üniversitelerinde öğrenim görmektedirler (<https://istatistik.yok.gov.tr>). Alışık olduğu ülkenin dışında yaşamakta olan uluslararası öğrencilerin kültür şokuna ve dolaylı olarak da kaygıya uğramaları olağan bir durumdur (Mori,2000: 137). Uluslararası öğrencilik gerek ulusal gerekse uluslararası anlamda önem arz eden konulardan birisidir. Kıtaların kesişim noktasında yer alan Türkiye’de de çeşitli dönemlerde yapılan politikalar ile farklı ülkelerden uluslararası öğrenci getirilmesine ilişkin adımlar atılmıştır. Öyle ki İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak hizmet veren Göç İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan son açıklamaya göre 20 Haziran 2024 tarihi itibarıyla Türkiye’de öğrenci ikamet izniyle yaşamını sürdüren uluslararası öğrencilerin sayısının 173.194 olduğu belirtilmiştir. Öğrenci ikamet izniyle Türkiye’de yaşamını sürdüren uluslararası öğrencilerin uyrukları bakımından incelendiğinde İran ilk sırada yer almakla birlikte onu sırasıyla Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan gibi Türki Cumhuriyetlerden gelen öğrenciler ile Suriye, Mısır, Irak gibi Türkiye ile aynı coğrafyada yer alan ülkelerden gelen öğrenciler takip etmektedir. Eğitim almak amacıyla menşei ülkelerinden göç ederek öğrenci izniyle Türkiye’de yaşamını sürdüren uluslararası öğrencilerin farklı toplumsal sorunlarla karşılaştıklarını söylemek mümkündür (Genç,2020; Yılmaz, Fettahoğlu & Mackenzie, 2021:707). Literatür incelendiğinde uluslararası öğrencileri kapsayan bilimsel yayınların daha çok öğrencilerin topluma uyumu, kültür şoku, yaşadıkları kaygı gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir (Mori,2000: 137; Lee & Rice, 2007: 381). Bu çalışmada ise uluslararası öğrencilerin Türkiye’deki sağlık hizmetlerine erişim sürecinde yaşadıkları deneyiminin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Alanyazında uluslararası öğrenciler örnekleminde sağlık hizmet deneyiminin

incelendiği çalışmalar yer almaktadır. Aşağıda bu çalışmalardan bazılarının yer verilmektedir.

Türkiye’de ikamet eden yabancı uyruklu bireylerin Türkiye’deki sağlık hizmetlerine erişimi ve kısıtlamaları Genç(2020)’in yürütücü olarak görev yaptığı TUBİTAK 3001 projesi ile desteklenmiştir. Çalışma kapsamında ulaşılan yabancı uyruklu bireyler içerisinde öğrenciler, emekliler, yabancı uyruklu gelin ve damatlar, düzenli- düzensiz göçmenler ve sığınmacılar yer almaktadır. Çalışma kapsamında 16 yabancı uyruklu öğrenciye ulaşılmıştır. Bu öğrencilerin 8’i erkek 8’i ise kadındır. Çalışmanın bulguları incelendiğinde yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye’deki sağlık sistemiyle karşılaştıkları ilk zamanın sağlık raporu almak için sağlık kurumlarına başvurdukları süreç olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada yabancı uyruklu öğrencilerin Türkiye sağlık sistemi konusunda olumlu tutum içerisinde oldukları bulgulanmıştır. Öğrenciler Türkiye’de hekim ve sağlık hizmetine ulaşmanın kendi ülkelerine göre daha kolay olduğu, Türkiye’deki sağlık çalışanlarının kendi ülkelerindekilere kıyasla daha nitelikli olduklarını düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Uluslararası öğrencilerin yaşadığı sorunların başında dil bariyeri geldiği çalışmanın bir diğer bulgusudur. Bunun dışında ayrımcılık görme ve tedavi sonrası bakım konusundaki eksiklik yaşanması Türkiye’de sağlık sisteminin yabancılar üzerindeki bir başka sorun olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Proje kapsamında ortaya konan bir başka bulgu ise, yabancılara yönelik özellikle özel sağlık kurumlarında farklı ücretlendirme politikalarına gidilmesidir. Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021) tarafından alana kazandırılan ve örnekleme içerisinde Isparta Süleyman Demirel Üniversitesinde öğrenim görmekte olan uluslararası öğrencilerin katılım gösterdiği çalışmada araştırmacılar tarafından oluşturulan ve 26 ifadenin yer aldığı anket kullanılarak öğrencilerin sağlık hizmet tectübeleri ve hizmet kullanım eğilimleri ölçülmüştür. Araştırmacılar tarafından yapılan faktör analizinde ilgili durumu belirleyen 6 faktör (erişim, ayrımcılık ve eşitsizlik, iletişim, yakın çevre ve sosyal destek, anlaşılabilirlik, uzak çevre ve sosyal destek) olduğu bulgulanmıştır. Buran, Başoğlu ve Cindaş (2022) tarafından alana kazandırılan çalışmada 62 kadın uluslararası öğrencinin kadın sağlığı ve sağlık hizmet bakımı alma durumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, öğrencilerin sağlık hizmeti alma konusunda engel olarak görülen dil bariyeri, iletişim sorunu gibi faktörler arttıkça sağlık bakım hizmeti alma durumu da olumsuz olarak etkilenmektedir. Bu durumun tam tersi de doğrudur. Soneta vd.(2021)’nin çalışmasında Japonya’da öğrenim görmekte olan yabancı uyruklu öğrencilerin sağlık hizmet deneyimi 9 öğrenci üzerinden yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak belirlenmiştir. İnceleme kapsamına alınan öğrencilerin ortak özelliği İngilizce dilinde öğrenim görmekte olan lisansüstü tıp öğrencileri olmalarıdır. Yapılan analiz sonucunda çalışma kapsamına alınan öğrencilerin Japonya sağlık sisteminden memnun kaldıkları ve kalmadıkları hususlarının varlığı tespit edilmiştir. Japonya sağlık sisteminden katılımcıların memnun kaldıkları

hususlar; etkin sağlık sistemi ve güler yüzlü sağlık personeliyken, memnun kalmadıkları hususlar; dil, kültür farklılıkları dolayısıyla iletişim ve sağlık hizmeti almada yaşanan zorluktur. Mattila, Pitkääjärvi ve Eriksson (2010) tarafından alana kazandırılan çalışmada Finlandiya’da hemşirelik alanında eğitim gören 14 uluslararası öğrencinin Finlandiya sağlık sistemindeki hemşireler için klinik pratik deneyimleri incelenmiştir. Çalışma kapsamına alınan uluslararası öğrenciler Asya ve Afrika kökenlidir. Yapılan analiz sonucunda uluslararası öğrencilerin Finlandiya’daki hemşirelik klinik pratik eğitimden memnun olmadıkları noktalar öğrenmenin kısıtlı olması, yabancı olmaktan kaynaklanan olumsuz duygular hissetmek olarak tespit edilirken, memnun olunan noktalardaki tespitler ise takdir odaklı olunması, ekibe ait olma hissiyatının öğrencilere sunulması, bağımsız çalışmanın geliştirilmesidir. Khunkhun ve Fournier (2021) tarafından alana kazandırılan çalışmada ise Kanada’ya lisans ve lisansüstü öğrenim görmek için yeni gelmiş olan Asya kökenli uluslararası öğrencilerin Kanada sağlık sistemi üzerindeki deneyimleri incelenmiştir. Çalışma kapsamına alınan uluslararası öğrenciler 12 aydan daha kısa süreli olarak Kanada’da ikamet etmekte olan 8 Asya kökenli öğrencidir. Kapsama alınan öğrenciler nitel yöntem kullanılarak araştırmaya dahil edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda Kanada sağlık sistemi üzerinde katılımcıların olumlu ve olumsuz deneyimlerinin olduğu görülmektedir. Sağlık hizmetine erişimde yaşanan engeller, eğitim sürecinde Kanada sağlık sistemi ile ilgili detaylı oryantasyon yapılmamış olması olumsuz deneyim olarak tespit edilirken Kanada’da sosyal destek sisteminin olması olumlu deneyim olarak tespit edilmiştir. Cooper ve Yarbrough (2016) tarafından alana kazandırılan çalışmada Amerika Birleşik Devletleri’nde üniversite öğrenimini gören Asyalı-Hintli uluslararası öğrencilerin mevcut sağlık sistemi üzerindeki deneyimi incelenmiştir. Araştırma kapsamına alınan katılımcılar ile önce yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiş sonrasında ise sağlık inançları ile ilgili olarak fotoğraf çekmeleri istenmiştir. Uluslararası öğrencilerin sosyal çevreye uyumları, sağlık deneyimi ile ilgili bilgiler edinilmiştir. Awe(2014) tarafından alana kazandırılan çalışmada Finlandiya’da hemşirelik alanında öğrenim gören uluslararası öğrencilerin klinik pratik deneyimleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda özellikle dil ve iletişim konusunda uluslararası öğrencilerin zorluklar yaşadığı tespit edilmiştir. Lum, Swartz ve Kwan (2016) tarafından alana kazandırılan çalışmada Niagara Bölgesinde ikamet eden 13 yabancı uyruklu bireyin birinci basamak sağlık hizmetine erişimindeki deneyimleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda yabancı uyruklu bireylerin yaşadığı sorunların sosyal temas olmaması, evrensel sağlık sigortası eksikliği, hizmet alınan kuruma olan coğrafi uzaklık, dil engeli olduğu bulgulanmıştır. Teraoka ve Muranaka (2017) tarafından alana kazandırılan çalışma Japonya’da ikamet eden yabancı uyruklu bireylerin Japonya sağlık sistemi üzerindeki deneyimleri incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Japonya’daki yabancı uyruklu bireyler sağlık hizmeti alırken dil ve iletişim engeli yaşadığı, fiziksel görüşmelerinden dolayı ayrımcılığa sağlık çalışanları tarafından uğradıkları

tespit edilmiştir. Her ne kadar bu çalışma kapsamına sadece uluslararası öğrenciler alınmamış olsa da örneklem grubu içerisinde uluslararası öğrencilerin olması çalışmayı konuyla uyumlu hale getirmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Etik Yönü

Bu araştırma kapsamında İstanbul Esenyurt Üniversitesi Etik Kurulunun 2022/09-03 nolu toplantısındaki 11.10.2022 tarih, E.12483425-299-22800 sayılı yazısı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini, İstanbul ilindeki 44 vakıf ve 13 devlet üniversitesi olmak üzere 57 üniversitede öğrenim görmekte olan uluslararası öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem kapsamına ise 233 öğrenci alınmıştır. Çalışma kapsamına sadece İstanbul ilindeki vakıf ve devlet üniversitelerinde öğrenim görmekte olan uluslararası öğrencilerin alınmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bu sebepler; araştırma grubunun İstanbul ilinde öğrenim görmekte olan uluslararası öğrencilere daha kolay ulaşabilmesi, Türkiye'nin tamamında öğrenim görmekte olan uluslararası öğrencilere ulaşmanın gerek maddi gerekse de zaman açısından olağan olmamasıdır. Literatür incelendiğinde ölçek geliştirme çalışmalarında ulaşılacak örneklem sayısı ile ilgili olarak ölçek ifade sayısının 5 veya 10 katı bireye ulaşılması gerektiği (Bryman ve Cramer, 2001) yönündedir. Bryman ve Cramer(2021)'in ölçek geliştirme çalışmalarında ulaşılacak örneklem sayısını esas alan çalışmalar alanyazında (Karaşin ve Öztürk, 2023; Karaşin, Karagöz ve Aşçı, 2023; Karaşin ve Karagöz,2023; Filiz, Karaşin ve Karagöz, 2024; Karagöz ve Karaşin,2024) yer almaktadır. Bu çalışma kapsamında 23 ifadeden oluşan ölçek için 233 uluslararası öğrenciye ulaşılması örneklemin yeterli olduğunun göstergesidir.

Araştırmanın Kavramsal Modeli

Uluslararası öğrencilerin sağlık hizmeti deneyimi durumundaki tutumları (dışlanmışlık hissi, negatif toplumsal algı, memnuniyetsizlik, tatmin, negatif çalışan algısı, pozitif çalışan algısı, olumlu prosedür) ile bu tutumların arasında yer alan yapısal ilişkilerin tespit edilebilmesi için araştırmanın kavramsal modeli oluşturulmuştur. Boyutlar altında toplanan ifadeleri en iyi açıklayacak şekilde boyutlar isimlendirilmiş olup buna ilişkin açıklamalar aşağıdaki gibidir;

Dışlanmışlık Hissi: Uluslararası öğrencinin yaşadığı toplum tarafından kendisine yapıldığını hissettiği dışlanmışlığı içeren ifadelerin bir arada olduğu boyut dışlanmışlık hissi olarak isimlendirilmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu faktörü içeren çalışmaların olduğu görülmektedir (Yılmaz, Fettahoğlu & Mackenize,2021:707; Buran, Başıoğlu & Cindaş, 2022:51).

Negatif Toplumsal Algı: Göçmen gruplar başta olmak üzere yaşanan toplumsal tarafından yabancı uyruklu bireylere yönelik olan negatif görüşlerin yer aldığı ifadeleri içeren boyut negatif toplumsal algı olarak isimlendirilmiştir. Alanyazın incelendiğinde bu faktörü içeren çalışmaların olduğu görülmektedir (Cooper & Yarbrough, 2016:1033; Khunkhun & Fournier, 2021: 53).

Memnuniyetsizlik: Uluslararası öğrencilerin almış oldukları sağlık hizmetlerinden memnun olmamasını içeren ifadelerin yer aldığı boyuttur. Alanyazın incelendiğinde bu faktörü içeren çalışmaların olduğu görülmektedir (Awe, 2014:3; Lum, Swartz & Kwan, 2016:73).

Tatmin: Uluslararası öğrencilerin sağlık hizmetinden memnun olduklarını içeren ifadelerin yer aldığı boyuttur. Alanyazın incelendiğinde bu faktörü içeren çalışmanın olduğu görülmektedir (Genç,2020).

Negatif Çalışan Algısı: Uluslararası öğrencilerin sağlık hizmeti almak için başvurdukları sağlık kurumlarındaki çalışanların öğrencilere ilişkin negatif algıda bulduklarını içeren ifadelerin yer aldığı boyuttur (Yılmaz, Fettahoğlu & Mackenize, 2021:707 ; Soneta vd., 2021: 1)

Pozitif Çalışan Algısı: Uluslararası öğrencilerin sağlık hizmeti almak için başvurdukları sağlık kurumlarındaki çalışanların öğrencilere ilişkin gösterdikleri tutumun olumlu olduğunu içeren ifadelerin yer aldığı boyuttur. Alanyazın incelendiğinde bu faktörü içeren çalışmanın olduğu görülmektedir (Genç,2020).

Olumlu Prosedür: Türkiye’de uluslararası öğrencilerin sağlık hizmetine ulaşmasını kolaylaştıran bürokratik süreçlerin yer aldığı ifadelerin yer aldığı boyuttur. Alanyazın incelendiğinde bu faktörü içeren çalışmanın olduğu görülmektedir (Genç, 2020).

Ölçeğin Oluşturulma Süreci

Araştırma kapsamına alınan bireylere uygulanacak ölçek formu ele alınırken ortaya konan kavramsal yapı literatürden (Genç, 2020; Lee ve Rice, 2007:381 ; Soneta vd., 2021: 9; Mattila vd., 2010: 153; Khunkhun ve Fournier,2021:10; Awe,2014: 26) yola çıkılarak oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından da soru havuzu bu yapıdan yola çıkılarak meydana getirilmiştir.

Verilerin Toplanma Süreci

Çalışma kapsamında İstanbul ilindeki devlet ve vakıf üniversitelerinde öğrenim gören uluslararası öğrencilere 31.12.2023-01.01.2023 tarihleri arasında ulaşılmıştır. Ölçek formu hem yüz yüze hem de online olarak bireylere uygulanmış olup, katılımcılara ulaşılırken kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Uluslararası öğrencilerin çalışmaya katılmak istememesi, ölçekteki ifadeleri anlamakta zorluk çekmeleri, öğrencilere ulaşmakta güçlük çekilmesi nedenlerinden dolayı 1 yıl gibi bir süre içerisinde öğrencilere ulaşılabilmiştir.

Uluslararası öğrencilere ulaşılırken ilgili ölçek hem Türkçe hem de İngilizce dilinde uygulanmıştır.

Bulgular

Ölçeğin Kapsam Geçerliliği ve Pilot Çalışma

Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sağlık hizmet deneyimlerinin ölçek geliştirme yoluyla belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışma kapsamında öncelikle konuyla ilgili literatür taranmıştır. Bu aşamanın ardından, ilgili literatüre dayalı olarak araştırmacılar tarafından kavramsal yapı oluşturulmuştur. Sonraki süreçte bu kavramsal yapıdan yola çıkılarak 33 ifade-den oluşan soru havuzu oluşturulmuştur. Soru havuzundaki ifadeler konuyla ilgili uzmanlığı bulunan 10 uzmanın görüşü alınmıştır. Görüşü alınan bu 10 uzmanın 3’ü işletme fakültesi, 5’i sağlık bilimleri fakültesi, 2’si de eğitim bilimleri fakültesinde hizmet sunan akademik personeldir. Kapsam geçerliliğinin değerlendirilmesinde uzmanlar arasındaki anlaşmayı incelemek Lawshe tekniğinden faydalanılmıştır. Bu teknik, ölçek maddelerinin anlaşılır olması ve hedef kitleye uygunluğu gibi ön çalışmalardan elde edilen uzman görüşlerinin uyumu veya uyumsuzluğu, aynı zamanda kapsam veya yapı geçerliliği için bir tahmin aracı olarak kullanılmaktadır (Yurdugül, 2005: 2). Uzmanların değerlendirmeleri sonucunda uygulanan Lawshe Tekniği ile hesaplanan kapsam geçerlik oranı 0,96 olarak bulgulanmıştır. Bu bulgu $\alpha=,05$ anlamlılık düzeyindeki kapsam geçerliliği oranına göre yeterlidir (Yurdugül, 2005; Veneziano ve Hooper, 1997: 67). Uzman görüşü sonrasında pilot çalışma 20 birey üzerinde ele alınmıştır. Pilot çalışma sonrasında taslak ölçekteki 10 madde ölçekten çıkarılmış olup taslak ölçekteki soru sayısı 23’e düşürülmüştür. Soru havuzunda kalan 23 ifade 37 kişiye 3 haftalık zaman periyotlarında iki defa uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda birinci ve ikinci uygulama arasındaki korelasyon katsayısı 0.82 (%82) olarak bulunmuştur. Bulunan bu değer 3 haftalık zaman diliminde katılımcıların verdikleri cevaplar arasında istatistiki olarak çok yüksek bir korelasyon olduğunun göstergesidir. Bu güvenilirlik belirlendikten sonra son halini alan ölçek 233 kişilik hedef kitleye uygulanmıştır.

Ölçeğin Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Araştırmacılar tarafından oluşturulan soru havuzundaki ifadeler IBM SPSS paket programı aracılığıyla faktör analizine tabi tutulmuştur. Faktör analizi sonucunda, ilgili ifadelerin faktör yükleri belirlenmiştir. Faktör yükünün .30 ve üzerinde olması gerekmektedir (Karagöz & Bardakçı, 2020: 109; Karagöz, 2021:71). Bu çalışma kapsamında da belirlenen faktör yükünün en az .499 olduğu görülmektedir. Bu da faktör yüklerinin istatistiki olarak yeterli olduğunun göstergesidir. Yapılan analiz sonucunda ortaya çıkan açıklayıcı faktör analizine ilişkin buğular Tablo 1’deki gibidir.

Tablo 1. Açıklayıcı faktör analizine ilişkin bulgular

Faktör	İfadeler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)
Dışlanmışlık Hissi Faktörü	M1: Sağlık hizmeti alırken yabancı olduğum için daha uzun süre bekletildiğimi hissettim	.520	11.658
	M4: Dış görünüşümden dolayı sağlık hizmeti alırken kendimi ayrımcılığa uğramış hissettim	.667	
	M6: Ten rengimden dolayı sağlık hizmeti alırken farklı bakışlar üzerimde olmuştur	.721	
	M7: Sağlık hizmeti alırken yabancı olduğumu gizlemeye çalıştığım dönemler oldu	.523	
	M19: Sağlık çalışanları tarafından dili tam anlayamadığım için yetersiz bilgilendirildiğimi hissettiğim oldu	.729	
Negatif Toplumsal Algı Faktörü	M17: Sağlık hizmeti için kurumda beklediğimde, bekleyen diğer hastaların bana karşı olan tavırları negatiftir.	.832	10.818
	M18: Sağlık hizmeti alırken bekleyen diğer kişiler tarafından ülkeme yönelik ön yargıların olduğunu gördüm	.820	
	M21: Hizmet aldığım kurumlarda bekleyenler tarafından ırkçı söylemlere maruz kaldım	.750	
Memnuniyetsizlik Faktörü	M25: Genel olarak aldığım sağlık hizmetinden memnun kalmadım	.703	9.175
	M26: Yabancı olduğum için bana eksik tedavi uygulandığı düşündüğüm oldu	.710	
	M27: Yabancı olduğum için sağlık kurumunda daha uzun süre bekletildim	.521	
Tatmin Faktörü	M10: Yasal olarak sağlık hizmetine nasıl erişeceğimi biliyorum	.735	8.607
	M22: Sağlık hizmeti alırken rahatsızlığım ile ilgili yeterli bilgiler edindim	.675	
	M24: Genel olarak almış olduğum sağlık hizmetleri tatmin edicidir	.499	
Negatif Çalışan Algısı Faktörü	M8: Sağlık çalışanları tarafından hizmet alırken ülkemle ilgili olarak negatif söylemler duydum	.725	8.073
	M30: Sağlık çalışanlarından tarafıma ırkçı söylemlerin olduğunu deneyimledim	.688	
	M31: Sağlık çalışanları yabancı olduğum için tedavim ile ilgili kararlara katılmama engel oldu	.606	
Pozitif Çalışan Algısı Faktörü	M9: Sağlık çalışanlarından hizmet alırken ülkemle ilgili olarak herhangi bir negatif söyleme maruz kalmadım	.499	7.610
	M20: Yabancı olduğum anlaşıldığında sağlık çalışanları bana daha çok yardımcı oldular	.680	
	M32: Yabancı uyruklu olmak sağlık hizmetine katılım sağlamamda bir engel değildir	.770	

Olumlu Prosedür Algısı Faktörü	M11:Yabancı uyruklu öğrenciler için uygulanan sağlık sigortacılığında memnunum	.735	7.500
	M15:Türkiye'deki sağlık sigortacılığı öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere kolaylık tanımaktadır	.818	
	M16:Yasal olarak sağlık hizmetinden en uygun maliyetle nasıl yararlanacağımı bilirim.	.506	

Değerlendirme Kriterleri

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy: 0.784

Approx. Chi-Square: 1673.551

Barlett's Test of Sphericity: 0.000

Extraction Method: Principal Components Rotation Method: Varimax Açıklanan Varyans Toplamı: 63.441

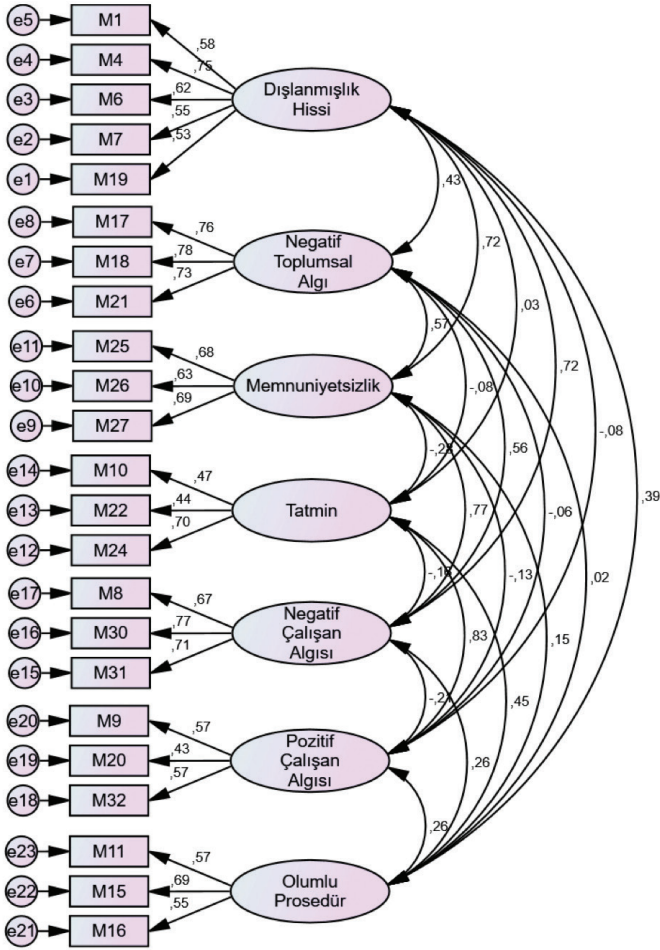
Güvenilirlik Katsayısı: 0.799

Tablo 1 incelendiğinde Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0.784 olduğu görülmektedir. Bu değer $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında değer aldığı istatistiki olarak uyumlu bir değer aralığında olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışma kapsamında da KMO değeri 0.784 olarak tespit edilmiştir. Bu da değer uyumlu olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu değer istatistiki anlamda istenen aralıkta olması ulaşılan örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermektedir. KMO değerinin yanı sıra Barlett testinin sonucu da $p < 0.05$ olarak tespit edildiği için istatistiki olarak anlamlıdır. Bu da verilerin çoklu dağılımdan geldiğini ve değişkenler arasında yüksek korelasyonun mevcut olduğunu göstermektedir. İstatistiki olarak tespit edilen her iki bulgu değerlendirildiğinde toplanan verilerin faktör analizi için uygun olup örneklem kapsamında da yeterli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Özdeğerler açıkladıkları varyans miktarı kapsamında ele alındığında toplam %63.441'lik bir varyansı açıkladığı görülmektedir. Çalışma kapsamında geliştirilen ölçeğin 23 maddeden ve 7 boyuttan oluştuğu yapılan analizler neticesinde tespit edilmiştir. Ölçek kapsamında maddelerin taşıdıkları anlam dikkate alınarak elde edilen boyutlara sırasıyla "Dışlanmışlık Hissi, Negatif Toplumsal Algı, Memnuniyetsizlik, Tatmin, Negatif Çalışan Algısı, Pozitif Çalışan Algısı ve Olumlu Prosedür" isimleri verilmiştir. Geliştirilen ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0.799 olarak bulunmuştur. Bu değer de $0.60 \leq \alpha < 0.80$ aralığında olduğu için güvenilirdir.

Aynı örneklem üzerinde hem Açıklayıcı hem de Doğrulamalı Faktör Analizi yapıldığında verinin yapısı deneysel olarak ortaya konulmaktadır (Worthington & Whittaker, 2006: 832). Bu durumdan hareketle bu çalışma kapsamında aynı örneklem grubundan toplanan veriler hem Açıklayıcı hem de Doğrulamalı Faktör Analizine tabi tutulmuştur.

Alanyazına kazandırılması amaçlanan ölçeğe IBM AMOS paket programı aracılığıyla Doğrulamalı Faktör Analizi uygulanmıştır. Veri setine doğrulamalı faktör analizi uygulanmasının sebebi, varsayılan modele verilerin uyum derecesinin tespit edilmesinin sağlanmasıdır. Buna ilişkin diyagram Şekil 1'deki gibidir.

Şekil 1. Ölçüm modeli ve uyum iyiliği sonuçları

Tablo 2. Araştırma model uyumu sonuçları

	CMIN/df (χ^2/sd)	GFI	RMSEA	SRMR
Kabul Edilebilir Değer*	<5	>0,85	<0,08	<0,08
Hesaplanan Değer	2,065	0,870	0,068	0,0647

(* Kaynak: Munro,2005; Browne & Cudeck,1993: 136; Hooper, Coughlan & Mullen, 2008: 53; Kline,2011; Hu & Bentler, 1999: 52; Schumacher ve Lomax,2010)

Tablo 2’de yer alan uyum değerleri istatistiki açıdan ele alındığında model uyumunun (model fit) iyi uyum sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu da modelin yapı geçerliliği olduğunu göstermektedir.

Araştırma kapsamında tespit edilen iyileştirilmiş ölçüm modeline ilişkin DFA sonuçları Tablo 3'teki gibidir.

Tablo 3. DFA sonuçlarının iyileştirilmiş ölçüm modeline ilişkin sonuçları

Faktör	İfadeler	Standartlan- dırılmış Değer	Tahmin	Standart Değer	t Değeri	p
Dışlanmışlık Hissi Faktörü	M1	.583	1.109	.175	6.338	***
	M4	.746	1.411	.195	7.217	***
	M6	.622	1.241	.188	6.584	***
	M7	.547	1.097	.180	6.085	***
	M19	.530	1.000			
Negatif Toplumsal Algı Faktörü	M17	.763	1.094	.107	9.863	***
	M18	.783	1.060	.110	9.978	***
	M21	.728	1.000			
Memnuniyetsizlik Faktörü	M25	.684	.981	.116	8.472	***
	M26	.629	.913	.117	7.937	***
	M27	.685	1.000			
Tatmin Faktörü	M10	.470	.705	.130	5.427	***
	M22	.440	.590	.115	5.146	***
	M24	.695	1.000			
Negatif Çalışan Algısı Faktörü	M8	.670	1.003	.113	8.848	***
	M30	.768	1.093	.111	9.822	***
	M31	.711	1.000			
Pozitif Çalışan Algısı Faktörü	M9	.573	1.029	.193	5.341	***
	M20	.426	.634	.141	4.498	***
	M32	.574	1.000			
Olumlu Prosedür Algısı Faktörü	M11	.572	1.057	.196	5.392	***
	M15	.686	1.158	.208	5.560	***
	M16	.546	1.000			

Tablo 3 incelendiğinde her ikili ilişki için “p” değerinin 0.001’den düşük bir değer aldığı istatistiki olarak tespit edilmiştir. Bu durum faktör yüklenimlerinin önemli olduğunu ve ifadelerin faktörlere doğru yüklendiğinin bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bunun yanı sıra standardize edilmiş regresyon katsayılarının 0.426 ve daha büyük bir değer almış olması gizli değişkenleri tahmin etme gücünün, yani her bir maddenin faktör yüklenimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tartışma

Literatür incelendiğinde uluslararası öğrencilere yönelik çalışmaların genellikle yaşadığı topluma uyum, kültür şoku, yaşamış oldukları kaygı ve anksiyete durumu üzerinde olduğu görülmektedir. Bu tür konuların yanı sıra uluslararası öğrencilerin sağlık hizmet durumları üzerinde çalışmaların az sayıda da olsa olduğunu görmek mümkündür (Lum, Swartz ve Kwan, 2016; Teraoka ve Muranaka, 2017; Genç,

2020; Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie,2021; Buran, Başoğlu ve Cindaş ,2022). Bu çalışmalarda genellikle yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Doğrudan uluslararası öğrencilerin sağlık hizmet deneyimini ölçen bir psikometrik ölçüm aracına rastlanmamış olması bu çalışmanın ortaya konmasındaki temel motive faktördür. Genç (2020)'in yürütücülüğünde sürdürülen TÜBİTAK 3001 projesinde içlerinde uluslararası öğrencilerin de yer aldığı Türkiye'deki yabancı uyruklu bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda uluslararası öğrencilerin hekime ve sağlık hizmetine ulaşım, alınan sağlık hizmetinin daha nitelikli olması hususlarında Türkiye'deki sağlık hizmetlerinden memnun oldukları bulgulanmıştır. Bu bulgu, bu çalışma kapsamında alana kazandırılan bu ölçeğin "Tatmin" ve "Pozitif Çalışan Algısı" faktörleriyle benzerlik göstermektedir. Bu faktörlerde de çalışma kapsamına alınan uluslararası öğrenciler Türkiye'deki sağlık hizmeti deneyimlerinin olumlu ve memnun edici yönlerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Genç (2020)'in yürütücülüğündeki projedeki diğer bulgular çalışma kapsamına alınan bireylerin Türkiye'deki sağlık hizmet erişiminde dil bariyeri engeliyle karşılaştıkları, yabancılara farklı ücretlendirmenin olduğu yönündedir. Ayrıca ayrımcılık görme ve alınan tedavi sonrasındaki bakıma yönelik eksikliklerin de olduğu Genç(2020)'in yürütücülüğündeki projedeki başka bulgulardır. Bu çalışma kapsamında da alt faktörlerden birisi olan "Dışlanmışlık Hissi" faktörü ile Genç (2020)'in projesindeki ayrımcılık görme bulgusu benzerlik taşıyan yönlerden birisidir. Ayrıca bu çalışma kapsamındaki faktörlerden olan "Negatif Çalışan Algısı" faktörü ile "Memnuniyetsizlik" faktörü Genç(2020)'in yürütücülüğündeki projedeki bulgular ile benzerlik taşıyan başka yöndür. Bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçeğe benzer bir çalışma Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021) tarafından alana kazandırılmıştır. Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021)'nin çalışmasında örneklem olarak Isparta Süleyman Demirel Üniversitesinde öğrenim gören öğrenciler incelenmiştir. Çalışma kapsamında 16 ifadeden yer alan anket kullanılmıştır. Veri toplandıktan sonra yapılan faktör analizi sonucunda uluslararası öğrencilerin sağlık hizmet tecrübeleri ve hizmet kullanım eğilimlerini etkileyen 6 faktör bulgulanmıştır. Bu faktörler; erişim, ayrımcılık ve eşitsizlik, iletişim, yakın çevre ve sosyal destek, anlaşılabilirlik, uzak çevre ve sosyal destek şeklinde isimlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçekte hem açıklayıcı hem de doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Bu durum da bu çalışma ile Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021) 'nin çalışması arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçekte 7 faktör olduğu bulgulanırken, Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021) 'nin çalışmasında 6 faktörden oluşan bir yapı bulgulanmıştır. Ayrıca Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021) tarafından alana kazandırılan çalışma kapsamına sadece Isparta ilindeki Süleyman Demirel Üniversitesinde öğrenim gören uluslararası öğrenciler alınırken bu çalışma kapsamına İstanbul ilindeki devlet ve vakıf üniversitelerinde öğrenim gören uluslararası öğrencilerin alınması bu çalışmanın Yılmaz, Fettahoğlu ve Mackenzie (2021) tarafından alana kazandırılan çalışmadan bir başka farklı yönüdür. Buran, Başoğlu ve Cindaş (2022) tarafından alana kazandırılan çalışma 62 kadın uluslararası öğrenci örnekleminde yürütülmüştür.

Çalışma kapsamında kadın sağlığı ve sağlık bakımı alma durumu ele alınmıştır. Yapılan analiz sonucunda uluslararası kadın öğrencilerin sağlık hizmeti alam konusundaki engelleri olarak dil bariyeri ve iletişim sorunu olduğu bulgulanmıştır. Bu bulgu, bu çalışma kapsamında alana kazandırılan ölçekteki “Dışlanmışlık Hissisi” ve “Memnuniyetsizlik” faktörleriyle benzer bir yön taşımaktadır. Soneta vd. (2021) tarafından alana kazandırılan çalışmada yöntem olarak yarı yapılandırılmış görüşme yönteminden faydalanılmıştır. Çalışmada Japonya’da öğrenim görmekte olan uluslararası öğrencilerin Japonya sağlık sisteminden memnun olduğu ve olmadıkları yönler ele alınmıştır. Çalışma sonunda öğrencilerin etkin sağlık sistemi ve güler yüzlü personel açısından Japonya sağlık sisteminden memnun oldukları tespit edilmiştir. Bu durum bu çalışma kapsamında geliştirilen “Olumlu Prosedür Algısı” ve “Pozitif Sağlık Çalışanı Algısı” faktörleriyle benzer yön taşımaktadır. Soneta vd. (2021)’nin çalışmasındaki bir başka bulgu, dil, kültür farklılıkları sebebiyle oluşan iletişimsizliktir. Bu durum da bu çalışma kapsamındaki “Dışlanmışlık Hissisi” faktörü ile benzer yönü içermektedir. Khunkhun ve Fournier (2021) tarafından alana kazandırılan çalışmada da nitel yöntemlerden olan yarı yapılandırılmış görüşmeden faydalanılmıştır. Çalışma kapsamına Kanada’da ikamet eden 8 Asya kökenli öğrenci alınmıştır. Yapılan çalışmada öğrencilerin Kanada sağlık sisteminden memnun olduğu ve olmadığı yönlerin olduğu bulgulanmıştır. Kanada’da sosyal destek sisteminin olması öğrenciler açısından sağlık sisteminin olumlu yönü olarak belirtilirken, Kanada sağlık sistemi ile ilgili olarak yabancı uyruklu statüsündeki öğrencilere yönelik ortantasyon durumunun olmaması Kanada sağlık sisteminin olumsuz yönüdür. Bu durum bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçekteki “Memnuniyetsizlik” faktörü ile benzer bir yön taşımaktadır. Bu çalışma kapsamında geliştirilen ölçekteki “Dışlanmışlık Hissisi”, “Memnuniyetsizlik” faktörleriyle benzer bulguları taşıyan başka çalışmaların (Lum, Swartz ve Kwan,2016; Teraoka ve Muranaka,2017) olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada literatürde yer alan ölçek geliştirme sürecindeki (DeVellis,2022; Karagöz,2021; Karagöz ve Bardakçı,2020) tüm aşamaları içeren, geçerli ve güvenilir olan bir ölçüm aracı geliştirilmiştir. Geliştirilen ölçek 7 faktör ve 23 ifadeden(Dışlanmışlık hissi faktörü-5 ifade, negatif toplumsal algı faktörü-3 ifade, memnuniyetsizlik faktörü-3 ifade, tatmin faktörü- 3 ifade, negatif çalışan algısı faktörü-3 ifade, pozitif çalışan algısı faktörü-3 ifade, olumlu prosedür faktörü-3 ifade) oluşmaktadır. Geliştirilen ölçüm aracı Türkiye’de öğrenim gören uluslararası öğrencilerin sağlık hizmeti deneyiminin ölçülmesinde kullanılabilir. Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu araştırmanın sınırlılıkları, sadece İstanbul ilindeki uluslararası öğrencilerin çalışma kapsamına alınması, örnekleme ulaşma zorluğu açısından demografik veriler açısından çalışma kapsamına bilgilerin dahil edilmemesi şeklindedir. Örneklem sayısının daha yüksek sayıda belirlenecek çalışmaların alana kazandırılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Awe, O. (2014). Communication barrier during clinical placement: challenges and experiences of international nursing students. Arcada University of Applied Science Bachelor Thesis.
- Browne, M. W. & Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*, In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models*, (136–162). Newbury Park, CA: Sage.
- Bryman, A. & Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for windows: A guide for social scientists*. Routledge. DOI: 10.4324/9780203471548.
- Buran, G., Başoğlu, M. & Cindaş, P. (2023). Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Kültürel Özellikleri, Kadın Sağlığı ve Sağlık Hizmeti Alımı İlişkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 16(1), 51-62. DOI: 10.46483/deuhfed.1050403.
- Cooper, C., & Yarbrough, S. (2016). Asian-Indian Female International Students: A Photovoice Study of Health and Adaptation to the Immigration Experience. *Qualitative Report*, 21(6),1035-1051.
- DeVellis, F. (2022). Ölçek Geliştirme Kuram ve Uygulamalar (Scale Development Theory and Applications), Çev. Ed: Totan, T. *Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Basım*.
- Filiz, M., Karaşin, Y., & Karagöz, Y. (2024). The Development of A Scale to Measure The Fear of Earthquake. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 27(1), 133-152. DOI: 10.5782/2223-2621.2024.27.1.133.
- Genç, H. D. (2020). Türkiye’de yabancıların sağlık hizmetlerine erişimi üzerine kapsamlı bir çalışma: Kısıtlar ve fırsatların araştırılması. *TÜBİTAK SOBAG Proje*.
- Hooper, D., Coughlan, J. & Mullen, M. R. (2008). Structural equation modelling: Guidelines for determining model fit. *Electronic journal of business research methods*, 6(1), pp53-60.
- <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi:10.09.2024)
- Hu, L. T. & Bentler, P. M. (1999). "Cutoff criteria for fit indexes in covariances structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives", *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1-55. DOI: 10.1080/10705519909540118.
- Karagöz, Y. & Bardakçı, S. (2020). Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Ölçme Araçları ve Ölçek Geliştirme. *Ankara: Nobel akademik yayıncılık*.

Karagöz, Y. & Karaşin, Y. (2024). Sağlık Çalışanlarının Göçmenlere Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 16(30), 88-98. DOI: 10.20990/kilisiibfa-kademik.1434057.

Karagöz, Y. (2021). SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karşin, Y. & Karagöz, Y. (2023). Hekim Beyin Göçünü Etkileyen Faktörlerin Ölçek Geliştirme Yoluyla Belirlenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(4), 1083-1096. DOI: 10.61859/hacettepesid.1351743.

Karşin, Y. & Öztürk, M. (2023). Sessiz istifa tutum ölçeğinin geliştirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(4), 1443-1460. DOI: 10.18074/ckuiibfd.1311522.

Karşin, Y., Karagöz, Y., & Aşçı, S. (2023). Sağlık Çalışanları İçin Dijital Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 838-865. DOI: 10.14520/adyusbd.1355962.

Khunhkhun, I. K. & Fournier, B. (2021). Newly Arrived South Asian Students' Experience with the Canadian Healthcare System. *Journal of Comparative and International Higher Education*, 13(2), 53-64. DOI: 10.32674/jcihe.v13i2.2138.

Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*, New York: Guilford Press.

Lee, J. J. & Rice, C. (2007). Welcome to America? International student perceptions of discrimination. *Higher education*, 53(3), 381-409. DOI: 10.1007/s10734-005-4508-3.

Lum, I. D., Swartz, R. H. & Kwan, M. Y. (2016). Accessibility and use of primary healthcare for immigrants living in the Niagara Region. *Social Science & Medicine*, 156, 73-79. DOI: 10.1016/j.socscimed.2016.03.0.

Mattila, L. R., Pitkääjärvi, M. & Eriksson, E. (2010). International student nurses' experiences of clinical practice in the Finnish health care system. *Nurse Education in Practice*, 10(3), 153-157. DOI:10.1016/j.nepr.2009.05.009

Mori, S. C. (2000). Addressing the mental health concerns of international students. *Journal of counseling & development*, 78(2), 137-144. DOI: 10.1002/j.1556-6676.2000.tb02571.x.

Munro, B. H. (2005). *Statistical methods for health care research (Vol. 1)*. lip-pincott williams & wilkins.

Schumacher, R. E. & Lomax, R. G. (2010). *A beginners guide to structural equation modeling: SEM*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Soneta, M., Kondo, A., Abuliezi, R. & Kimura, A. (2021). International students' experience with health care in Japan. *Sage Open*, 11(2),1-14. DOI: 10.1177/21582440211009211.

Teraoka, M. & Muranaka, Y. (2017). Aspects of cross-cultural experience perceived by foreigners living in Japan when using its healthcare services. *J Jpn Acad Nurs Sci*, 37, 35-44. DOI: 10.5630/jans.37.35.

Veneziano, L. & Hooper, J. (1997). A method for quantifying content validity of healthrelated questionnaires. *American Journal of Health Behavior*, 21, 67-70.

Worthington, R. L. & Whittaker, T. A. (2006). Scale development research: A content analysis and recommendations for best practices. *The Counseling Psychologist*, 34(6), 806-838. DOI: 10.1177/0011000006288127.

Yılmaz, N., Fettahoğlu, R. & Mackenzie, O. M. (2021). Uluslararası Öğrencilerin Sağlık Hizmeti Tecrübeleri ve Sağlık Hizmeti Kullanma Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 707-740. DOI: 10.33437/ksusbd.561977.

Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Denizli.

Ek: Uluslararası Öğrencilerin Sağlık Hizmet Deneyimi Ölçeği

Aşağıda yer alan ölçek 5'li likert (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum, 4: Katılıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) şeklindedir. 5 alt boyut bulunmaktadır.

1-5 nolu ifadeler DIŞLANMIŞLIK HİSSİ faktörünü,

6-8 nolu ifadeler NEGATİF TOPLUMSAL ALGI faktörünü,

9-11 nolu ifadeler MEMNUNİYETSİZLİK faktörünü,

12-14 nolu ifadeler TATMİN faktörünü,

15-17 nolu ifadeler NEGATİF ÇALIŞAN ALGISI faktörünü,

18-20 nolu ifadeler POZİTİF ÇALIŞAN ALGISI faktörünü,

21-23 nolu ifadeler OLUMLU PROSEDÜR faktörünü ifade etmektedir.

Çalışmadaki No	No	İfade	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	1	Sağlık hizmeti alırken yabancı olduğum için daha uzun süre bekletildiğimi hissettim					
4	2	Dış görünüşümden dolayı sağlık hizmeti alırken kendimi ayrımcılığa uğramış hissettim					
6	3	Ten rengimden dolayı sağlık hizmeti alırken farklı bakışlar üzerimde olmuştur					
7	4	Sağlık hizmeti alırken yabancı olduğumu gizlemeye çalıştığım dönemler oldu					
19	5	Sağlık çalışanları tarafından dili tam anlayamadığım için yetersiz bilgilendirildiğimi hissettiğim oldu					
17	6	Sağlık hizmeti için kurumda beklediğimde, bekleyen diğer hastaların bana karşı olan tavırları negatiftir.					
18	7	Sağlık hizmeti alırken bekleyen diğer kişiler tarafından ülkeme yönelik ön yargıların olduğunu gördüm					
21	8	Hizmet aldığım kurumlarda bekleyenler tarafından ırkçı söylemlere maruz kaldım					
25	9	Genel olarak aldığım sağlık hizmetinden memnun kalmadım					
26	10	Yabancı olduğum için bana eksik tedavi uygulandığı düşündüğüm oldu					
27	11	Yabancı olduğum için sağlık kurumunda daha uzun süre bekletildim					

10	12	Yasal olarak sağlık hizmetine nasıl erişeceğimi biliyorum					
22	13	Sağlık hizmeti alırken rahatsızlığım ile ilgili yeterli bilgiler edindim					
24	14	Genel olarak almış olduğum sağlık hizmetleri tatmin edicidir					
8	15	Sağlık çalışanları tarafından hizmet alırken ülkemle ilgili olarak negatif söylemler duydum					
30	16	Sağlık çalışanlarından tarafıma ırkçı söylemlerin olduğunu deneyimledim					
31	17	Sağlık çalışanları yabancı olduğum için tedavim ile ilgili kararlara katılmama engel oldu					
9	18	Sağlık çalışanlarından hizmet alırken ülkemle ilgili olarak herhangi bir negatif söyleme maruz kalmadım					
20	19	Yabancı olduğum anlaşıldığında sağlık çalışanları bana daha çok yardımcı oldular					
32	20	Yabancı uyruklu olmak sağlık hizmetine katılım sağlamamda bir engel değildir					
11	21	Yabancı uyruklu öğrenciler için uygulanan sağlık sigortacılığında memnunuz					
15	22	Türkiye'deki sağlık sigortacılığı öğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilere kolaylık tanımaktadır					
16	23	Yasal olarak sağlık hizmetinden en uygun maliyetle nasıl yararlanacağımı bilirim.					

Hâfıza, Dezenformasyonun/Yanlıştırma Bilginin Yayılgısının Sebeplerinden Biri Olabilir Mi? Filistin Haberlerinin Seri Yeniden Üretimi Üzerine Bir Uygulama

Ozan KOCABAŞ*
İnönü Üniversitesi

Öz

Bartlett'in rasyonelleştirme, seviyeleme ve keskinleştirme kavramlarıyla tanımladığı hâfıza yanılgılarının haber aktarımında nasıl ortaya çıktığını gözlemlemek ve bunların hakikat sonrası tartışmalarının esasını oluşturan dezenformasyon ve yanlış bilgi ile olan ilişkisini anlamak bu çalışmanın amacıdır. Çalışma nitel bir desende tasarlanmış ve çalışmada Bartlett'in geliştirdiği seri yeniden üretim metodu kullanılmıştır. Gönüllü 48 kişi arasından anket ile seçilen 40 katılımcı rastgele 5'li 8 insan zincirine ayrılmıştır. Filistin ve İsrail yanlısı olmak üzere iki farklı haberin her bir zincirdeki seri yeniden üretimi nitel içerik analiziyle tahlil edilmiştir. Analiz sonucunda seri yeniden üretim sürecinde haberlerdeki ifadelerin genelleştirildiği, çıkarmalar yoluyla yoğunlaştırıldığı veya anlamsızlaştırıldığı ve zaman zaman ifadelerin tümüyle değiştirilerek haberin anlamının kırıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hâfıza, Dezenformasyon, Seri Yeniden Üretim, Hakikat Sonrası, Bartlett

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ozankcbs@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4966-7730

Could Memory Be One of the Reasons for the Spread of Disinformation/Misinformation? An Application on the Serial Reproduction of Palestinian News

Abstract

The aim of this study is to examine how memory errors, defined by Bartlett through the concepts of rationalization, leveling, and sharpening, emerge in news transmission, and to explore their relationship to disinformation and misinformation, which constitute the basis of post-truth debates. The study adopted a qualitative design, employing Bartlett's serial reproduction method. Forty participants, selected via questionnaire from among 48 volunteers, were randomly assigned to 8 chains of 5 individuals. The serial reproduction of two different news items, one pro-Palestinian and one pro-Israeli, within each chain was analyzed using qualitative content analysis. The findings indicate that during the process of serial reproduction, news expressions were often generalized, condensed, or rendered meaningless through omissions, while in some cases their meaning was fractured by completely altering the expressions.

Keywords

Memory, Disinformation, Serial Reproduction, Post-truth, Bartlett

Extended Abstract

Memory does not function by preserving information exactly as it is and transferring it in a complete form after a certain period of time. On the contrary, it retains what is useful; it evaluates, separates, and selects details, while disregarding those that are unlikely to be relevant during the perception phase. Memory is a constructive and complex system: it perceives the information encountered, sought, or exposed to; preserves it by transforming it into meaningful forms; and revives it in various ways when needed. The notion of constructive memory is based on the research and conceptualizations of Sir F. Bartlett. According to Bartlett, what is retained in memory consists not only of sensations but also of schemas such as interests, emotions, personality traits, and expectations that have been formed and stored up to that point. These schemas adapt what is retained to the individual's culture and life (rationalization), simplify and condense it (leveling), and highlight certain elements (sharpening). The aim of this study is to examine how Bartlett's concepts of leveling, sharpening, and rationalization manifest in interpersonal news transmission, and to provide a different perspective on their relation to the causes of post-truth debates, particularly their potential connections to the production and dissemination of disinformation and misinformation. Bartlett categorized the changes or errors caused by schemas in recall as follows: Subtraction: the loss of certain details from the narrative during recall. Rationalization: adapting the content of the narrative to the individual's cultural structure and expectations, often by removing some details and adding others in the process of comprehension. Clarification of details: discarding general aspects of the narrative while emphasizing specific details. Change of details: replacing unfamiliar or uncommon names with more general and

familiar ones. Later researchers grouped the effects of schemas on recall under the categories of rationalization, leveling, and sharpening. Leveling involves ignoring unfamiliar details in the narrative, whereas sharpening refers to elaborating on and emphasizing information that is compatible with the individual's schematic structure. Schemas thus serve as tools for individuals attempting to make sense of life, allowing them "to cope with complexity, albeit imperfectly." In this regard, existing schemas influence how news is interpreted. Individuals already possess mental structures composed of "incomplete" schemata, within which alternative truths or recollections can emerge. Constructive memory is thus activated not only by schemas but also by declining trust in experts, science, and scientists, actors who, despite constantly telling people how to interpret events through mass media, are often unsuccessful in their predictions, and by social media algorithms that repeatedly expose individuals to similar information. In this study, the serial reproduction method, established as a paradigm in research on constructive memory, was employed. This method is a qualitative, data-rich approach that aims to derive interpretive insights from quantitative data, with a focus on the analysis of individual cases. Alongside demographic data, a questionnaire measuring perceptions and knowledge of the Palestinian-Israeli conflict was administered to 48 volunteers. Based on the results, 40 participants were selected. The first news item, starting on 7 October 2023, was the attack on the Al-Ahli hospital, in which approximately 500 people died, one of the most tragic events of the ongoing conflict and still salient at the time of the study. The Israeli side claimed the attack was unrelated to them, whereas the Palestinian side asserted that Israel was responsible. For the study, a pro-Israeli version of the news was compiled from six articles published on CNN's website, one of the world's leading international news organizations, and translated from English into Turkish. The second news item concerned Aaron Bushnell, an American soldier who set himself on fire in protest of events in Palestine. This was compiled from reports on TRT News. Both items were standardized to ensure consistency, with word counts set between 300 and 400 in line with similar serial reproduction studies (pro-Israeli item: 330; pro-Palestinian item: 379). The computerized data were analyzed quantitatively in two ways. First, each reproduction was counted verbatim, coded, and its frequencies calculated. Second, the texts were categorized and quantified into four groups: (1) unchanged, the expression retained the same meaning as in the comparison text; (2) slightly changed, the expression was similar but its meaning shifted slightly; (3) deleted, an expression in the comparison text had no equivalent in the reproduced text; (4) added, the reproduced text included new or irrelevant expressions. Qualitative analysis proceeded in three stages. First, the original news items were divided into information units. When tracking changes in these units, the above categories were applied, though here the focus was on sentences rather than words. This allowed changes in meaning to be identified and the final form of each chain categorized as "the essence of

the news is the same,” “different,” or “partially changed.” Second, qualitative changes within each chain were examined in depth. Finally, the findings were thematized. The quantitative results show that as the steps progressed, there was a steady decrease in the total number of words and in the number of unique words counted. In the first news item, the striking observation emerged in comparing the first and last reproductions: as the number of words recalled in the first step decreased, their likelihood of being retained in the final reproduction increased. However, this pattern did not appear in the second news item. The qualitative findings were thematized under the categories of “Generalization,” “Extraction–Condensation,” “Extraction–Loss of Meaning,” and “Meaning Fracture”. This research should be regarded as a step toward filling the gap in the literature on the relationship between post-truth debates and memory. Future studies with more diverse participants and alternative analytical methods are expected to further address this gap.

Giriş

Mutlak hatırlamanın ileri teknolojiye sahip bir cihaz yoluyla insana eklenmesini konu edinen popüler kültürün kültleşmiş dizilerinden birinde,¹ duyumsanan her şeyin hatırlanabilmesinin hâfızayı yanıltabileceği işlenmişti. Hâfıza, sadece zayıfladığında değil kuvvetli olduğunda da yanıltabilir, inşâci hâfıza geleneğinin ana fikrini içeren (Bartlett, 1932: 205, 213) bu önermedeki vakıyı Özakpınar (2010: 11-12) şu şekilde izah eder:

“... insan hâfızası, bir fotoğraf makinesi ya da bir teyp cihazı gibi aynen kaydeden ve tutan bir sistem değildir. İnsan biyolojik bir varlık olduğu için, onun hâfızası, hayatta kalmaya hizmet edecek surette işler. Eğer hâfıza, yaşananları, görülenleri, işitilenleri, kısacası bütün deneyimleri aynen kaydetse, aynen tutsa ve sonraki bir zamanda onları hiç kaybetmeden ve seçmeden aynı içerikle ve aynı sırada yeniden canlandırsaydı, biyolojik açıdan çok anlamsız bir iş yapmış olurdu. İnsan ...onları, geçmiş deneyimlerine, bilgilerine, o andaki ihtiyaçlarına, ilgilerine ve geleceğe ilişkin tasarımlarına göre yorumlar, hükme bağlar, seçer, kısaltır, birleştirir, özümler. Kaydedilen içerik, bütün bu işlemlerden sonra, zihnin kendi işi- ne yarayacak şekilde oluşturduğu bir düzenlemedir.”

Hâfıza, olanı olduğu gibi tutan, belirli bir zaman sonra eksiksiz bir şekilde onu aktaran mâhiyette değildir. Aksine işe yarayacak olanı tutmakta, işe yarama olasılığı düşük olanı algılama safhasında ayırmakta, seçmektedir (Özakpınar, 2010: 12).² Hâfıza, karşılaşılan, istenen veya maruz kalınan enformasyonu algılayan, belirli bir anlam biçimine çevirerek muhafaza eden ve onu ihtiyaç hâlinde çeşitli yollarla yeniden canlandıran inşâ edici, karmaşık bir yapıdır (Matsumoto, 2009: 303; Menzel, 2008: 5; Statt, 1998: 85); üstelik görgü

¹ Black Mirror 1. Sezon 3. Bölüm “The Entire History of You”.

² Tutma, “zihnin kendi etkinlikleriyle oluşturduğu bir içeriğin zihinde saklanması”; algı, “zihnin, dış dünyadan duyu kanallarıyla izlenimler alması”; (Özakpınar, 2010: 15); dikkat ise iç ve dış “uyaranlarla meşgul olmaya ilişkin seçme operasyonları”dır (Özakpınar, 1997: 92).

tanıklığı durumlarında orijinalde bulunmayan, nesne ve kişileri de aktarıma dâhil edebilmekte (Loftus, 1975, 1979), kişinin o anki ruh hâline göre olumlu, olumsuz bir tutum benimseyebilmektedir (Fiedler, Asbeck & Nickel, 1991).

İnşâ edici hâfıza ile ilgili çalışmaların temelinde Sir Frederic Bartlett'in (1886-1969) yürüttüğü araştırmalar ve ulaştığı kavramsallaştırmalar yatmaktadır. Bartlett'e (1932) göre hâfızada tutulanlar, salt duyum-samayla değil ilgiler, duygular, kişilik, beklentiler gibi o ana kadar oluşturulmuş, saklanmış şemalardan müteşekkildir. Şemalar tutulanları kişinin kültürüne ve yaşantısına uydurmakta, (rasyonalizasyon/rationalization), sadeleştirip basitleştirmekte (seviyeleme/levelling) ve bunlardan bazılarını ön plana çıkarıp belirginleştirmektedir (keskinleştirme/sharpening) (Eysenck et al., 1991: 499-500)³. Farklı bir deyişle inşâ edici hâfıza olanı, zihin durumuna göre yeniden biçimlendirerek, inşâ ederek aktaran yaratıcı bir vasıftır (Riegler, 2005: 95).

İletişim sahasının hâfızayı bir araştırma nesnesine çevirmesi yeni bir olgu değildir. Hâfızayı ele alan çalışmalar daha çok *dedikodu*'ya odaklanmıştır (Allport & Postman, 1947, 1945; Liu, Zeng & Luo, 2018; Miller & Stiff, 1993; Rosnow & Fine, 1976; Schachter & Burdick, 1955; Sunstein, 2014; Treadway & McCloskey, 1987). *Dedikodu*, muayyen bir grubun faydasına olacak şekilde araçsallaştırılmış ifadeler veya toplumsal kaygı oluşturan doğrulanmamış bilgi olarak tanımlanmaktadır (DiFonzo & Bordia, 2007: 13).

Profesyonel gazetecilik pratiklerinin bir ürünü olarak belirli bir doğrulama sürecine tâbi tutulan (Bülbül, 2001: 288), ferdin içinde yaşadığı söylemi inşâ eden haberden farklı olarak (Nisan, 2022) *dedikodu*, resmi olmayan iletişim kanallarıyla, doğrulanmadan, aniden ve hızlıca yayılmaktadır (Allport & Postman, 1947, 1945; Schachter & Burdick, 1955). Gerçeklik, kitle iletişim kaynaklarından yayılan haber yoluyla, tek yönlü biçimde (Broersma, 2010) değil fertlerin haberleri yorumlaması yoluyla da inşâ edilebilmektedir. Haberin yorumlanması üzerinde şahsî ve toplumsal tecrübeler, dili kullanma becerisi, aceleci hüküm verme davranışı, anlama çabası, sorgulayıcı veya kabul edici tutumlar, toplumsal söylemin farkında olma gibi fertten ve toplumdan kaynaklanan bir takım *hermeneutik unsurlar* tesirli olabilmektedir (Kocabaş, 2021: 311-324). Dolayısıyla hem haberin yoruma dayalı mâhiyetinin bir neticesi (Waisbord, 2018: 1866) hem de *dedikodu*nun oluşması, yayılması ve hakikat sonrası tartışmalarının esas konuları olan dezenformasyonun ve yanlış bilginin (misinformation) sebeplerinden biri olarak, hâfızada tutulanların aktarım biçimlerinin rolü olduğunu düşünmek mümkündür.

Dezenformasyon, zarar vermek veya hedefini yönlendirmek için kasıtlı olarak üretilen ve genellikle kaynağı tayin edilemeyen yanıltıcı bilgi olarak tanımlanmaktadır (Hernon, 1995). Yanlış bilgi ise kaynağın doğru olduğunu düşündüğü

³ Bartlett'in rasyonalleştirme kavramı literatürde, "asimilasyon" ve "gelenekselleştirme" isimleriyle de ifade edilmektedir (McIntyre et al., 2004; Wagoner, 2017: 193).

ancak esasında yanlış olan, manipüle etme kastı olmadan yanlışlıkla yayılan bilgidir (Fallis, 2015: 402; Ireton & Posetti, 2018: 7). Dezenformasyon kasten üretilmiş yanlış bilgidir; sahte haber (fake news) ise kasıtlı olarak yanlış üretilen, okuyucuları yanıltmayı, yönlendirmeyi amaçlayan haber metinleridir (Allcott & Gentzkow, 2017). Her ne kadar yanlış bilginin ve dezenformasyon aracı olarak sahte haberin (Soll, 2016) kökenini haberin hatta yazının doğuşuna bağlamak mümkünse de (Marconi, 2019: 87), dezenformasyon kavramı özellikle 1950'lerden itibaren sıkça kullanılır olmuştur (Manning, Manning & Romerstein, 2004). Söz konusu bu iki olgunun dijitalleşme ve sosyal medya ile kitlesel tesirlerini artırdığı görülmektedir (Hancock, 2007). Kitlesel dezenformasyonun temel aracı olarak sahte haberin içeriği, kasten ideolojik, siyasî veya ekonomik sebeplere bağlı olarak insanları, kitleleri yönlendirebilmek amacıyla hatalı inşâ edilmekte, ancak haber görünümünü tümüyle taşımasına özen gösterilmektedir (McIntyre, 2018: 105, 112, 173; Galeotti, 2019: 60). Zira sahte haberin tümüyle yanlış olması istenmeyen bir durumdur; böyle bir durumda haberin kitleler üzerindeki tesirinin sınırlı olması, reddedilme olasılığının artması, tespit edilebilmesinin kolaylaşması mümkündür. Bu zeminde dezenformasyona sebep olacak sahte haberin çekirdeği hatalı, yanlış; çeperi ise inandırıcılığı artırması amacıyla doğru, tutarlı bir şekilde inşâ edilir; inandırıcılığın artırılabilmesi için olayın bilinmeyen, yeni bir şeymiş gibi servis edilmesi sıkça rastlanan bir durumdur (Harsin, 2018: 9-10).

Bu çalışmanın amacı, Bartlett'in seviyeleme, keskinleştirme ve rasyonelleştirme kavramlarıyla ifade ettiği olguların, kişiler arası haber aktarımında nasıl ortaya çıktığını gözlemlemek ve bunun hakikat sonrası tartışmalarının sebepleriyle olan rabitasını anlamaya çalışmaktır. Ayrıca bahsi geçen olguların bilhassa dezenformasyon ve yanlış bilginin üretimi, dağıtımıyla olan muhtemel bağlantılarının neler olabileceğine yönelik farklı bir bakış açısı geliştirilmesine kaynaklık etmek de çalışmanın esas amaçlarından biridir. Söz konusu amaçlara ulaşabilmek için aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Özneler arası yayılımı esnasında haberin içeriğinde yaşanan nicel ve nitel değişimler nelerdir?
- Değişimlerin seviyeleme, keskinleştirme ve rasyonelleştirme olgularıyla ilişkisi nedir?
- Muhtemel ilişkinin hakikat sonrası tartışmalarının sebepleriyle bağlantısı nedir ve bu durumun dezenformasyonun/yanlış bilginin yayılmasındaki rolü ne olabilir?

Çalışmada Bartlett'in hâfıza araştırmalarında kullandığı ve sonradan bir paradigmaya dönüşen "seri yeniden üretim yöntemi"⁴ kullanılmış, araştırma, İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencileri üzerinde Filistin-İsrail çatışmalarını konu edinen 2 haber⁵ ile yürütülmüştür. Veriler nitel içerik analiziyle

4 Özakpınar (2010: 25) "serial reproduction"ı "zincirleme iade" olarak tercüme etmiştir, bu çalışmada ise yöntemin inşâ edici yönünü vurgulamak adına "seri yeniden üretim" olarak tercüme edilmesi uygun bulunmuştur.

5 İçerik açısından ilk haber İsrail, ikinci haber ise Filistin yanlısıdır.

tahlil edilmiş, haber metinlerindeki değişiklikler, muhafazalar ve eklemeler Bartlett, Allport ve Postman'ın rasyonelleştirme/asimilasyon/gelenekselleştirme, seviyeleme ve keskinleştirme kavramlaştırmaları çerçevesinde, hakikat sonrası mefhumu zemininde tartışılmıştır. Hem kullanılan yöntem hem de hâfıza araştırmaları, hakikat sonrası tartışmaları ve gazetecilik arasında bağ kurmasıyla özgün olan bu çalışma, konuya disiplinler arası bir bakışı yansıtmaktadır.

Karmaşık Bir Hatırlama Süreci Olarak Hâfıza

Hâfizayla ilgili objektif gözleme dayanan ilk deneysel çalışmaları yürüten Hermann Ebbinghaus (1850-1909) olmuştur (Roediger, Zaromb & Goode, 2008: 13). Deneysel hâfıza araştırmalarının esasını fikirlerin çağrışım yoluyla hatırlanmasına ve unutulmasına dayandıran Ebbinghaus, deneylerinde genellikle “bir sonrakini söyleme metodunu” kullanmıştır (Özakpınar, 1997: 27, 2010: 17-18). Odaklandığı husus, çevre şartlarının kişinin hatırlamasını zorlaştıran veya kolaylaştıran tesirleridir. Hatırlanmak istenenlerin miktarı, tekrar etme sıklığı ve tekrar ile hatırlama arasındaki sürenin kısalığı kişinin hatırlama gücünü etkileyebilmektedir (Cangöz, 2005: 54; Ebbinghaus, 1885). Son tekrardan hemen sonra yapılan hatırlama denemesinde tüm veri eksiksiz hatırlanmışsa öğrenilmiş demektir, tekrar sayısı verinin miktarına göre değişebilmektedir (Healy & Bonk, 2008: 53-54).

Diğer taraftan H. Meyer'e göre ise esas olan “hatırlama bağlamı”nın yeniden canlandırılabilmesidir. Başarılı bir hatırlama için kayıt, hâfizada tutma ve canlandırma safhalarının tümünün sorunsuz gerçekleşmesi gerekmektedir (Meyer 1908'den aktaran Özakpınar, 2010: 32-33). Bu safhalarda yaşanan bir aksaklık başarılı bir hatırlamanın gerçekleşmesini engellemektedir. Kayıt ve hâfizada tutma safhalarında başarılı olursa da canlandırma esnasında (örneğin verinin arayıp bulunması sırasında) yaşanabilecek bir aksaklık hatırlamayı engelleyecek, unutmaya⁶ geçilecektir. Tutma safhasında zihin mütemadiyen farklı uyaranların tesiri altında kaldığından hatırlanmak istenenin biçimi, şekli zamanla değişebilmektedir. Neticede başarılı hatırlama, kayıt ve tutma işinin otomatik bir sonucu değildir (Özakpınar, 1997: 52, 66, 86, 2010: 17, 33, 34). Algılama ve tutma safhasındaki başarı arayıp bulma ve canlandırma safhasındaki başarıya tesir etmektedir (Roediger, 1980: 232). İnsanların “dilimin ucunda” diyerek tanımladıkları olgu bu durumun en net göstergelerinden biridir (Brown & McNeill, 1966).

Hatırlama, “zihin” denilen karmaşık mekanizma içerisinde gerçekleşmektedir (Roediger, 1980) ancak çalışma biçimlerine, niteliklerine göre hâfıza türlerini ayırmak da mümkündür. Tulving, hâfizayı epizodik ve semantik olarak iki temel biçime ayırmıştır. Epizodik hâfıza, hatırlanmak istenen verinin

⁶ Unutma, daha önce hatırlanan şeyin şu anda hatırlanamaması, bilginin o anlık veya mutlak suretle yitmesidir (Frise, 2018: 223-225).

kişinin kendi hayat deneyiminde bir yere ve zamana yerleştirilmesi yoluyla çağırılması, semantik hâfıza ise verinin kişinin şahsî zemininden kopuk, parçası olunan kolektif hâfızaya ait objektif bir bilgi niteliğinden yola çıkılarak çağırılmasıdır (Fortin, 2008: 398-399; Tulving, 1972). Tulving (2007), uzun süren gözlemlerinin sonunda epizodik ve semantik hâfızanın altında 256 farklı hâfıza türünün olabileceğini ileri sürmüştür.

Şu hâlde hatırlama edimini Ebbinghaus'un ileri sürdüğü biçimiyle, veriyi olduğu gibi "iade" etmek olarak tanımlamak doğru görünmemektedir. Zira anlamlı veri olarak bilgi, zihnin karmaşık yapısı içerisinde algılanan malumatın belirli bir bağlamda (dil) işlenerek inşâ edilmesinden doğmaktadır. Üstelik ferдин içinde bulunduğu kültür ve kullandığı dil, bilgiyi muhafaza etme şekline de tesir etmektedir (Roediger, Zaromb & Goode., 2008: 19-20, 22). Farklı bir deyişle öznelere arası zeminde, dili teşekkül ettiren göstergeler üzerinden kolektif gerçekliğin devamlı inşâ edildiğini söylemek mümkündür (Urban, 2014). Fert hatırlarken hatırlamak istediği bilgiyi şahsî hayatından bir duruma veya kesite yüklemekte, onunla bağdaştırmaktadır.

İnşâ Edici Bir Güç Olarak Şematik Hâfıza

Bartlett'in şemaları esas alan (Eysenck & Keane, 2020: 498) bilimsel çalışmaları, hâfızanın çalışma şeklini ferдин içinde bulunduğu ortama, duygu durumuna bağlı olarak açıklaması bakımından önemlidir. Bartlett (1932), hâfıza üzerinde tesirli olabilecek anlam, duygu, ilgi, karakter, tutum, kişisel tecrübeler ve beklentiler üzerine yoğunlaşmıştır. Böylece Ebbinghaus'un hatırlama ve unutmaya dayalı klasik yaklaşımını aşan bir görüş ortaya koyabilmiştir (Eysenck et al., 1991).

Şemalar dünya, olaylar, insanlar, eylemler ve yaşananların muhtemel sonuçları hakkında ferde nasıl hareket edeceğiyle ilgili çerçeveler çizmektedir (Brewer, 2000: 69-89; Cherry, 2023). Ghosh ve Gilboa (2014: 105)'ya göre şemalar, birbirleriyle ilişkili çağrışımsal yapılara dayanan, birden çok benzer olaya yaslanmış entegre bilgiyi temel alan çoklu bölüm esaslı, şemayı oluşturan olayların çeşitliliğine bağlı olarak ayrıntıları kapsamayan *birim detay noksanlı* ve yeni bilgilerle güncellendikçe *uyarlanabilirliği* yükselen bir niteliktedir. Şemaları: Ferдин görünüşü, davranışı, kişiliği veya tercihlerine odaklanan *kişisel*, toplumsal durumda nasıl davrandığına odaklanan *sosyal*, kendi benliği hakkında bildiklerini idealize ettiği veya gelecekte sahip olabileceği benlik hakkındaki fikirlerini içeren *benlik* ve belirli bir olay hakkında nasıl davranacağına, ne söyleyeceğine odaklanan *olay* olmak üzere 4 ana tipe ayırmak da mümkündür (Baldwin, 1992). Şemalar, genellikle öngörülebilir beklentilerin doğrulanmasına olanak vererek dünyayı çok daha tahmin edilebilir kılan, önemsiz detayları göz ardı ederek kapsayıcı bağlantılara odaklanılmasını sağlayan dolayısıyla daha üst düzeyde bir bilgiye ulaşabilmeyi mümkün hâle getiren, bu nitelikleriyle ferдин duyduğunu, gördüğünü ve okuduğunu anlamasına imkân tanıyan temel yapılarıdır (Eysenck et al., 1991: 499; Zacks, Bezdek & Cunningham, 2022).

Bartlett'in şema kavrayışında geçmiş, sabit zaman aralıklarıyla değil, algılananların birbirleriyle kurdukları ilişkilere göre organize olmaktadır. Yeni algılamalar mevcut geçmişin o andaki durumla en ilişkili kısmına bağlanmaktadır. Bartlett'in kavrayışını Özakpınar (1997: 125) "... insan, detayları birleştirerek algının bütününe varmaz; bütünün genel izleniminden hareket ederek, ilgili şemaya göre ve o anda takınmış olduğu tavrı haklı gösterecek biçimde, muhtemel detayları inşa eder." şeklinde tanımlamaktadır. Nesne, orijinalinde olduğu gibi tutulmamakta aksine o anki ihtiyaç, beklenti ve tutumlara uygun hâle getirilerek saklanmakta ve yeniden canlandırılmaktadır (Cangöz, 2005: 55; Nadel, 2008: 48; Özakpınar, 2010: 24-28; Rosnow & Fine, 1976: 38; Sara, 2008: 461). Yaşananlar olduğu gibi hatırlanmamakta, andaki şartlara en uygun olacak şekilde seçilmekte (Özakpınar, 1997: 126); geleceğe yönelik olarak adapte edilmekte, uyarlanmakta (Wagoner, 2017: 187), mevcut şemaya uymayanlar ise dönüştürülmektedir. Kısmen uygun olanların dönüşümü çok daha ılımlı olmaktadır (Ost et al., 2022: 776).

Tüm bu süreç bir takım hâfıza yanlışlarını/değişimlerini/hatalarını beraberinde getirmektedir. Bartlett, şemaların hatırlamada sebep olduğu yanlışları/değişimleri/hataları şu şekilde gruplandırmıştır:

- *Çıkarma*: Hatırlama esnasında anlatımda birtakım ayrıntıların kaybolması;
- *Rasyonelleştirme*: Anlatının içeriğinin ferdin kültürel yapısıyla ve beklentisiyle uyumlu hâle getirilmesi (Fert, anlama çabası esnasında bazı ayrıntıları anlatımdan çıkarmakta bazılarını ise eklemektedir.);
- *Bazı detayların belirginleşmesi*: Kimi zaman anlatının genel hatlarının atılması fakat bazı ayrıntıların ön plana çıkarılması;
- *Detayların değişmesi*: Çok sık karşılaşılmayan özel isimlerin, eşya isimlerinin yerini genel, tanıdık isimlerin alması;
- *Sıranın değişmesi*: Anlatı içerisindeki olayların önceliği ve sonralığının değişmesi (Bartlett, 1932: 125-128, 137-138, 172-176; Özakpınar, 1997: 126-127).

Sonraki araştırmacılar şemaların hatırlamadaki tesirlerini, Bartlett'in tanımlamalarından çok farklı olmamakla birlikte, *rasyonelleştirme*, *seviyeleme* ve *keskinleştirme* şeklinde kategorileştirmiştir. *Seviyeleme*, anlatı içeriğindeki yabancı, bilinmeyen detayların görmezden gelinmesi; *keskinleştirme* bilinen ve ferdin kendi şematik yapısına uygun olan bilgilerin detaylandırılması, öne çıkarılmasıdır, *rasyonelleştirme* ise anlatının ferdin kendi hâfıza yapısına uyarlanmasıdır (Eysenck et al., 1991: 499-500).

Hatırlamayı *tekrarlı yeniden üretim* (repeated reproduction) ve *seri yeniden üretim* (serial reproduction) olmak üzere iki yöntemle inceleyen Bartlett, hatırlama hatalarını bir dizi deneyle ortaya koymuştur. Bunlardan en dikkat çeken *Hayaletler savaşı* (The War of the Ghosts) isimli Amerikan yerlilerine

ait fantastik bir hikâyenin aktarımına dayanmaktadır. Bartlett, hikâyeyi katılımcılarına 15 dakika arayla yüksek sesle iki kez okutmuş, çeşitli aralıklarla (hikâyenin başka bir sunumu olmaksızın) neler hatırladıklarına bakmıştır. Bu yöntem ile (tekrarlı yeniden üretim) aynı hikâyeyi farklı zamanlarda tekrar tekrar yeniden üreten katılımcının hâfızasının sebep olduğu değişimlere ve tekrarlamalara odaklanmak mümkün olmuştur. Katılımcılar zaman geçtikçe hikâye ile ilgili daha az şey hatırlamış, anlatımlar kısalmış, basitleşmiş ve doğüstü unsurlar ya yok olmuş ya da yeniden yorumlanmıştır. Fertler yabancı unsurlara eklemeler yaparak anlayabilecekleri bir biçim vermiş, kimi detayları korumuş, şemalarına aykırı olanları tamamen çıkarmıştır. Hikâyenin tekrarlanan yeniden anlatımı, tüm şaşırtıcı, sarsıcı ve önemsiz ayrıntılardan soyutlanmasına, sıradan bir anlatıma indirgenmesine sebep olmuştur (Bartlett, 1932: 125-128, 153; Roediger, 2003).

Hakikat Sonrası'nda Yanıltıcı Bir Güç Olarak Hâfıza

Dil referanslı gerçeklik algısı, gerçekliğin yoruma dayalı olduğu fikrini doğurmuştur (Jackendoff, 2019: 95-105). Gerçekliğin toplumsal inşası, kullanılan dil ve diğer semiyotik sistemlerin rolünü vurgulamakta, müdahil söylemde kabul edilenlerin gerçekliğini beslemektedir. Fert, “ortak tecrübeye” dayanan bir dünyada yaşamaktadır (Schutz & Luckmann, 1974: 68). İçinde yaşanan toplumsal gerçekliği inşâ eden semiyotik sistemler, kültüre, yaşantıya özgü “tecrübe alanlarında” şekillenen ve aktarılan şemalarda kendini göstermektedir (Lakoff, 1986: 135). Urban’ın ifadesiyle “Bizden bağımsız bir fiziksel çevre olduğundan kimsenin şüphesi yoktur, ancak söylem bağlamı olduğu ölçüde bu çevrenin kendisi de büyük ölçüde ‘inşâ edilmiştir.’” (Urban, 2014: 204). Bireysel, müstakil hâfızalardan ziyade hatıraların tümünün tâbi olunan topluluk ile şekillendiği kolektif bir hâfızanın hakikat kavrayışımızı şekillendirdiğini (Connerton, 1999: 60; Halbwachs, 2007) söz konusu kavrayışın sadece hayata bakışımızda değil çeşitli sanat eserlerinde de tecessüm ettiğini söylemek mümkündür (Kocabaş, 2020).

Hakikat sonrası tartışmaları, kolektif hâfızanın ürettiği şemalara bağlı gerçeklik kavrayışıyla doğrudan bağlantılı görünmektedir. Hakikat sonrası, siyasî yalanların oluşturduğu genel bir eğilim olarak kavransa da (Barton, 2019: 1030); fertlerin zihnindeki parçalı bilgi kırıntılarını [şemalara] seslenerek gerçekliği yeniden inşâ eden böylece rasyonelliği devre dışı bırakan baskın bir yöne sahiptir. Dolayısıyla hakikat sonrasındaki söylem, sıradan bir yalandan, yanıltmadan [hatırlatmadan] (Prado, 2018: 7-8; Wierzoslawski, 2021: 67) veya belirli amaçlar dâhilinde dolaşıma sokulan propagandanın (Severin & Tankard, 2014: 127) farklıdır.

Şemalar hayatı anlamlandırmaya gayret eden fertlerin “karmaşıklıkla başa çıkmak için kusurlu da olsa” kullanabildikleri araçlardır (Fiske & Kinder, 1981: 173). Dolayısıyla haberin nasıl yorumlanacağını, sahip olunan mevcut şemalar belirleyebilmektedir (Graber, 1988: 28). Fertler, kitle iletişim araçları

yoluyla insanların olayları nasıl düşünmesi gerektiğini mütemadiyen dillendiren fakat tahminlerinde pek de başarılı olamayan uzmanlara, bilime ve bilim insanlarına azalan güvenleri (Sismondo, 2018: 73; Spiegelhalter, 2019: 13-14) ve benzer bilgileri devamlı önüne getiren sosyal medya algoritmaları sebebiyle (Laybats & Tredinnick, 2016: 204) hâlihazırda alternatif hakikatlerin veya hatırlamaların kuluçkalanabileceği farklı bir deyişle inşâ edici hâfızanın faaliyete geçebileceği “eksik” şemalardan oluşan uygun zihin yapısına da sahiptir. Anlamlandırmanın parçası olabilen sahte haberler, farklı kesimlerin kolektif hâfızalarına yer etmiş mukim çerçevelere dayanan bakış açılarını birbirlerine dayatmalarının bir aracına da dönüşebilmektedir (Fuller, 2018: 185). Bu zeminde kitleleri yanıltmak için tasarlanan ve haber olarak sunulan dezenformasyon metinlerinin/sahte haberlerin (Harsin, 2018: 8-9) kişiler tarafından nasıl algılanacağı ve yorumlanacağı ve kaynağın kendisinin doğru kabul ettiği, tamamen veya nispeten yanlış bir bilginin (misinformation) (Barzilai & Chinn, 2020: 108) algılanması, yorumlanması üzerinde de hâfızanın rolü olduğunu söylemek mümkündür.

Hâfıza ve iletişim ilişkisiyle ilgili ilk araştırmalarda veri toplamak için genellikle Bartlett’in seri yeniden üretim yöntemi kullanılmış, bilginin aktarımı esnasında sık sık bozulmaların yaşandığı tespit edilmiştir (Lynch, Rosnow & Fine, 1978: 38). Bu araştırmaların incelediği esas olgu “dedikodu”dur. Dedikodu, resmi kurumlara veya medyaya güvenin azaldığı toplumlarda insanların hayatı anlamlandırmak için dahil oldukları bir iletişim biçimidir (Lynch, Rosnow & Fine, 1978: 213-214). Dedikodunun geliştiği ve yayıldığı toplumsal koşulları dikkate almaması (Shibutani, 1966) ve siyasî dedikodulara odaklanmaması sebebiyle eleştirilse de (Shin et al., 2017: 3) bu araştırmalar, inşâ edici hâfızanın iletişimdeki rolüne odaklanmaları sebebiyle özgünlüklerini korumaktadır. Bu araştırmaların önde gelenlerinden bazıları Allport ve Postman’ın (1947) *The psychology of rumor* eserinin muhtevasını oluşturmaktadır. Hâfızanın yaratıcı ve yanıltıcı yönüyle bilginin aktarımı arasındaki ilişkiyi inceleyen bahsi geçen araştırmaların sonuçlarının Bartlett’in sonuçlarıyla paralel olduğu görülmektedir (Lynch, Rosnow & Fine, 1978: 39).

Allport ve Postman’ın konuyla ilgili dikkat çeken esas deneyinde, birbiriyle ilişkili çok sayıda ayrıntının bulunduğu dramatik bir sahne içeren resim katılımcılara gösterilmiştir. İlk katılımcıya resim gösterildikten sonra ikinci katılımcı odaya alınmış, ikinci katılımcı resmi görmeden yalnızca ilk katılımcının detaylı bir anlatımıyla resmi kavramaya çalışmış, süreç bu şekilde ilerlemiştir (Treadway & McCloskey, 1987: 20-22). Süreç dahilindeki ferdi anlatımlar tek tek analiz edilmiş ve resimle karşılaştırılmıştır. Nihayetinde birbiriyle ilişkili ve eş zamanlı olmak üzere; *seviyeleme*, *keskinleştirme* ve *asimilasyon* süreçlerinin yaşandığı tespit edilmiştir. Bartlett’te olduğu gibi *seviyeleme*, anlatının yayıldıkça kısalması, önemsiz ayrıntıların atılması, kolay anlaşılır bir hâle dönüşmesidir. *Keskinleştirme*, geniş bağlamdan sınırlı sayıda detayın seçilmesidir. *Keskinleştirme*, *seviyelemenin* karşıtıdır. Zira *seviyeleme*

işlemi gerçekleştikten sonra geriye kalanlar öne çıkmakta, belirginleşmektedir. Allport ve Postman'ın deneyinde istasyonda sabit şekilde duran trenin sık sık hareket hâlinde tanımlanması, resmin ön kısmında kalan nesnelerin arka planda kalanlara nazaran daha fazla anlatılması, resimdeki görsel sembollerin (Örneğin, işaretler) anlatılarda yer alması belirgin keskinleştirme örnekleridir. *Asimilasyon* ferdin anlatıyı istediği biçime uyarlaması, rasyonel bir zemine oturtmasıyla ilgilidir. Asimilasyon, seviyeleme ve keskinleştirmeye aracılık etmekte, sahneyi ferdin zihnindeki mevcut şematik yapıya uyarlamaktadır. Böylece inşâ edici hâfızanın anlatıyı çarpıtması veya yeniden inşâ etmesi kolaylaşmaktadır. Anlatıdaki hâkim uyarıcılar kişinin kendi ilgi alanlarına, tecrübelerine göre şekillenmekte, basit ve anlamlı bir yapıya indirgenmektedir (Allport & Postman, 1947: 75-116, 1945: 66-81; Rosnow & Fine, 1976: 39-41).

Dedikodu ve hâfıza ilişkisini inceleyen dönemin diğer araştırmaları genellikle Allport ve Postman'ı destekleyen neticelere ulaşmıştır (Rosnow & Fine, 1976: 39). Örneğin Jones ve Kohler (1958), fertlerin tartışmalı ifadelerde mevcut tutumlarına uyumlu olan argümanları daha kolay öğrendiklerini ve akılda tuttuklarını, Levine ve Murphy (1943) ise Sovyet yanlısı veya karşıtı materyallerle karşılaşan katılımcıların bunları daha yavaş öğrendiklerini ve kendi görüşleriyle çeliştiğinde daha çabuk unuttuklarını tespit etmiştir. Diğer taraftan dedikodu ile ilgili araştırmaların kitle iletişim teknolojilerinin dönüşümüne paralel değiştiği de söylenebilir. İlk dönem araştırmalar daha çok yüz yüze ve geleneksel kitle iletişim araçlarının dedikodunun ortaya çıkışı ve yayılımı üzerindeki tesirini incelerken (Daley & Kendall, 1964; Miller & Stiff, 1993: 33; Schachter & Burdick, 1955), sosyal medya ile birlikte bilhassa siyasî dedikoduların nasıl yayıldığı, toplumun hangi grupları üzerinde ne derece etkili olduğu gibi araştırma sorularına sahip çalışmalar yürütülmüştür (Bodaghi & Oliveira, 2020; Shin et al., 2017; Sunstein, 2014: 1-6). Zira iletişim teknolojilerindeki gelişim ve onlarda geçirilen süre arttıkça doğru habere ulaşım zorlaşmakta, dezenformasyon ve yanıltıcı içeriklerle karşılaşma olasılığı artmaktadır. Haberin doğruluğuna olan inancın gittikçe azalmasının sebeplerinden biri de budur (Severin & Tankard, 2014: 8).

İletişim teknolojilerindeki ağ tabanlı ilerlemeler (ilk safhada siber uzamın özgürlükçü yeni bir kamusal alan olarak ortaya çıktığı izlenimini vermiş olsa da) sahte haberin ve dedikodunun görülmemiş hızlarda yayılmasına imkân tanımıştır (Sunstein, 2014; Liu, Zeng & Luo, 2018; Kocabaş & Çetin, 2015: 70; Kocabaş, 2022: 48-62). Bu durum, yayılım sürecinde hatırlama (Kawachi, 2008), unutma (Zhao et al., 2011) ve şüphe gibi psikolojik faktörlerin nasıl etkili olduğuna yönelik konulara olan ilgiyi artırmıştır (Liu, Zeng & Luo, 2018: 537; Pennycook & Rand, 2021). Hâfıza ve iletişim ilişkisini tetkik eden güncel araştırmalar daha çok siyasî dedikodulara odaklanmakta (Bodaghi ve Oliveira, 2020; Kawachi, 2008; Shin et al., 2017; Zhao et al., 2011), hakikat sonrası durumun insan psikolojisi ve toplum üzerindeki tesirlerini anlamaya

çalışmaktadır (Glăveanu, 2017: 375). Dezenformasyon, sahte haber ve yanlış bilgi kavramlarının dedikodu ile eş anlamlı veya sıkı ilişkili bir şekilde kullanılmış olması (Huang, 2022; Juul & Ugander, 2021; Pröllochs, Bär & Feuerriegel, 2021; Qazvinian et al., 2011; Vosoughi, Roy & Aral, 2018) söz konusu olguların arasında simbiyotik denebilecek kadar bağımlı bir ilişkinin olduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır. Zira herhangi bir dedikodu yayıldığında, sahte haberler dedikodunun yayılımını desteklemek ve toplumlar üzerinde tesirini artırmak için kullanılabilmekte veya sahte haberler dedikodular yoluyla “doğrulanabilmekte”dir.

Yöntem

Nitel araştırmalar, gerçek dünya sorunlarını derin bir iç görü ile anlamayı amaçlamaktadır dolayısıyla sayılardan ziyade katılımcıların tecrübelerine, algılarına, davranış biçimlerine, bunların nasıl ve nedenlerine odaklanmaktadır (Tenny, Brannan & Brannan, 2017). Haberin aktarımında hâfızanın rolünü, hakikat sonrası tartışmaları ve dezenformasyon ile bağlantısını anlamaya çalışması sebebiyle, bu araştırma da nitel bir desene sahiptir. Çalışmada, inşâ edici hâfızaya yönelik araştırmalarda kullanılan ve bir paradigmaya dönüşen *seri yeniden üretim* yöntemi kullanılmıştır (Kashima & Yeung, 2010). Seri yeniden üretim yöntemi, nicel verilerden nitel sonuçlar çıkarmayı amaçlayan, tekil vakaların analizine odaklanan (Nahari et al., 2015; Wagoner, 2010: 146-147) nicel olduğu kadar nitel veri açısından da zengin bir yöntemdir.

Bartlett tarafından geliştirilen yöntem, deneysel psikoloji araştırmalarında 1960'lara kadar sıkça kullanılmış, sonrasında kullanımı azalmıştır. 2000'li yıllardan itibaren yöntemin yeniden canlandırıldığı söylenebilir (Kashima & Yeung, 2010: 56). Bilhassa iletişim ve psikolojinin kesiştiği noktalarda sıkça kullanılan bu yöntemle, (Allport & Postman, 1945; Gilovich, 1987; Lyons & Kashima, 2001, 2006; Thompson, Judd & Park, 2000) toplumsal gerçekliğin nasıl kavrandığı hususunda literatüre önemli bilgiler kazandırılmıştır (Kashima, 2014). Zira seri yeniden üretim yöntemi sosyo-psikolojik süreçleri, kültürel değişimleri ve bunların nasıl aktarıldığını, dönüştüğünü (Kashima & Yeung, 2010; Roediger, 2003: 3), basitleştirildiğini ve belirginleştirildiğini (Gilovich, 1987) anlamak için kullanışlıdır. Bu yöntem ile fertlerin anlatılardan hangi bilgileri nasıl hatırladıkları (doğru/yanlış) ve aktardıkları ortaya koyulabilmektedir (Coronel et al., 2023; Stafford, Waldron & Infield, 1989). Kashima ve Yeung'a göre (2010: 59) seri yeniden üretim yöntemi, katılımcıların ortak bir kültürel temeli paylaşıyor olmaları (1), bir uyarıcı oluşturulması, belirlenmesi (2), deneysel bir prosedürün⁷ yürütülmesi (3) ve veri kodlamasıyla, analizini (4)

⁷ Burada araştırmanın tasarımından değil yöntemin uygulanması açısından deneysel bir prosedürün kullanılması gerektiği belirtilmektedir (Nahari et al., 2015). Bu çalışma, metnin değişimine nitel bir bakış açısıyla (Bartlett'in klasik araştırmalarında olduğu biçimiyle) odaklanmaktadır.

içeren bir biçime sahiptir. Bu araştırmada da Kashima ve Yeung'un gösterdiği uygulama biçimi takip edilmiş, katılımcıların ortak bir kültürel temeli paylaşmaları, araştırmanın bir uygulama prosedürü çerçevesinde yürütülmesi, nicel verilerin kategorize edilerek kodlanması ve bu analizlerin nitel olarak yorumlanması temin edilmiştir.

Katılımcıların Belirlenmesi

Nitel araştırmaların amacı bulguları genellemek değil, araştırılan olguyu derinlemesine betimlemek ve anlamaya çalışmaktır (Connelly, 2016; Patton, 2018: 46). Dolayısıyla nitel araştırmalarda katılımcılar genellikle az sayıda kişiden araştırmanın amacına göre belirlenmektedir (Lune & Berg, 2017: 39).

Seri yeniden üretim yönteminde katılımcıların sayısının kaç olması gerektiğiyle ilgili literatürde sabit bir rakama rastlanmamıştır ancak ilk araştırmaların toplumun farklı kesimlerini içerecek şekilde fakat daha az kişiden (7-15) (Alport & Postman, 1947; Bartlett, 1932), sonraki araştırmaların ise demografileri benzer fakat daha fazla kişiden oluşan insan zincirlerinde gerçekleştirildiği görülmüştür (Ferreira et al., 2015).⁸ Çalışmanın katılımcıları araştırmacının kolay ulaşabileceği kişiler arasından, İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi öğrencilerinden seçilmiştir.⁹ Katılımcı olmak isteyenlere fakülte panolarından ve sosyal medya gruplarından yapılan ilanlar yoluyla ulaşılmıştır. Ulaşılan 48 kişiye demografik bilgilerin yanı sıra, Filistin-İsrail çatışmasıyla¹⁰ ilgili algı ve bilgi düzeylerini ölçen bir anket¹¹ uygulanmıştır. Anket sonuçlarından yola çıkılarak

⁸ Katılımcı sayısı fazla olan fakat insan zinciri az olan çalışmalar da vardır (Lyons & Kashima, 2003: 992). İnsan zincirine atanan kişi sayısının az olmasının sebebi 4'üncü kişiden sonra üretilen metinlerin içeriğinin bir cümleye kadar düşüyor olmasıdır (Nahari et al., 2015: 112). Bu çalışmadaki insan zinciri sayısı söz konusu uyarılar dikkate alınarak tespit edilmiştir.

⁹ Seri yeniden üretim yönteminin kullanıldığı araştırmaların birçoğunda katılımcılar erişilebilirliğin kolaylığı dolayısıyla üniversite öğrencilerinden seçilmiştir (Bangertner, 2000; Lee, Gelfand & Kashima, 2014; Lyons & Kashima, 2001, 2003; Xu & Griffiths, 2010).

¹⁰ Seri yeniden üretim yöntemiyle hâfıza değişikliklerini tespit etmeyi amaçlayan araştırmalar genellikle ortak kültüre sahip katılımcılar üzerinde gerçekleştirilmiştir (Kashima & Yeung, 2010, s. 59). Hâfızanın, dezenformasyonun yayılmasında doğal bir unsur olup olmadığını anlamaya çalışan bu araştırmanın amacına uygun olacak şekilde; katılımcıların kültürel yakınlık kurabilecekleri ve güncel bir konu olarak Filistin meselesi seçilmiştir. Filistin meselesinin Türk toplumundaki yansımalarıyla ilgili çok sayıda akademik ve akademik olmayan yayın olması (Kemiksiz, 2016; Yıldırım, 2021; Yiğit, 2019) Filistin meselesinin katılımcıların mevcut kültürel şemalarına uygun olduğu varsayımını güçlendirmiştir. Söz konusu varsayımı somutlaştırmak için katılımcıların Filistin meselesiyle ilgili genel bilgilerini ölçen bir anket uygulanmış, anket sonucuna göre katılımcılar elemeye tâbi tutulmuştur. Böylece meseleye yakınlığı bulunan kişilerin araştırmaya dâhil edilmesi sağlanmıştır.

¹¹ Anket için katılımcıların çatışma algısını din, milliyetçilik ve maddesel olmak üzere 3 boyutla ele alan (din 17, milliyetçilik 21, maddesel 17 toplam 55) Khatib ve arkadaşlarının geliştirdiği "Conflict perception: a new scale with evidence from Israel and Palestine" (2018) ölçeği Türkçeye uyarlanmıştır. Türkçeye çevrilen ölçeğin güvenilirliği pilot bir uygulama yapılarak 0,261 bulunmuştur. Literatürde kabul edilen güvenilirlik aralığı ise 0,70-0,90'dır (Tavakol & Dennick, 2011). Güvenilirliği artırmak için sorular revize edilmiş, katılımcılar tarafından algılanmadığı görülen 6 soru (din 2, milliyetçilik 3, maddesel 1) çıkarılmıştır. Revize anket katılımcılara uygulanmış ve güvenilirlik 0,873 bulunmuştur. Anketin amacı seri yeniden üretim araştırması

katılımcılar arasında 40 kişi seçilmiştir. Seçilen katılımcıların 27'si kadın, 13'ü erkektir, 36'sı gazetecilik, 3'ü Halkla İlişkiler ve Tanıtım, 1'i ise Radyo Televizyon ve Sinema bölümü öğrencisidir. 7'si birinci, 14'ü ikinci, 5'i üçüncü, 8'i 4'üncü sınıf lisans öğrencisi, 6'sı ise yüksek lisans öğrencisidir. 4'ü 18-20, 17'si 21-23, 6'sı 24-26, 6'sı 27-29, 7'si ise 30 ve üstü yaştadır.

Veri Toplama Tekniği

Seri yeniden üretim yöntemiyle yürütülen çalışmalarda katılımcılardan kendilerine verilen bilgiyi yeniden üretmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla verilerin toplanması için insan zincirleri oluşturulmalıdır. Zincirdeki ilk kişi araştırmanın konusuyla ilgili esas kaynağa (metin, film, resim, haber vs.) doğrudan erişir ve kişinin kaynağı kavraması sağlanır.¹² İlk kişi ikinciye, kaynağa bakmadan tamamen hâfızasından, bilgiyi olabildiğince eksiksiz şekilde aktarır ve süreç bu şekilde devam eder (Lyons & Kashima, 2003: 989).¹³ Ortaya çıkan veriler, içerik veya söylem analiziyle tahlil edilebilmektedir (Kashima & Yeung, 2010: 61).

Seri yeniden üretim yöntemiyle yürütülen araştırmalarda kaynak olarak haber kullanılabilir (Nahari et al., 2015). Nahari ve arkadaşları (2015) sansasyonel ve trajik olayları ele alan haberlerin bir derlemesini kullanmış, böylece katılımcıların hâfızasında yer etmiş olaylara daha kolay ulaşabileceklerini varsaymıştır. Araştırmanın kaynak seçiminde Nahari ve arkadaşlarının yukarıdaki varsayımından yola çıkılmış, 7 Ekim 2023'te başlayan ve çalışmanın yürütüldüğü tarihte güncelliğini koruyan Filistin-İsrail çatışmalarında yaşanan en trajik olaylardan biri olan (Şentuna, Han & Kılınç Olgaç, 2023: 6) yaklaşık 500 kişinin öldüğü (NTV, 2023) El-Ehli hastanesi saldırısı ilk haber olarak seçilmiştir. İsrail tarafı saldırının kendileriyle ilgisinin olmadığını, Filistin tarafı ise İsrail tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmüştür (CNN, 2023). Söz konusu haberin İsrail tezlerini savunan biçimi uluslararası haber kuruluşu CNN'nin internet sitesinde yayınlanan 6 haberin bir derlemesi olarak İngilizceden Türkçeye tercüme edilerek uygulamaya dâhil edilmiştir (Cassidy, 2023; Chance, 2023; Flower et al., 2023; Gold, 2023; McCluskey, 2023; Natasha, 2023). İkinci haber Filistin'de yaşananları protesto etmek için kendisini yakan Amerikalı Asker Aaron Bushnell ile ilgilidir. TRT Haber'de olayla ilgili yayınlanan haberlerden bir derleme yapılmış ve uygulamaya dâhil edilmiştir (TRT Haber, 2024a, 2024b, 2024c, 2024d). Haberler aslına uygun şekilde derlenmiş, kelime sayısı benzer seri yeniden üretim araştırmaları

için uygun olan katılımcıları belirlemektir. Bu doğrultuda 49 sorunun %60'ına (20 ve üzeri) "fikrim yok" cevabını veren 8 kişi ana çalışmaya dâhil edilmemiştir.

¹² Genellikle katılımcıya iki, üç kez metni okuması için izin verilmektedir, okuma süresi araştırmanın amacına, katılımcının demografik niteliklerine göre değişebilmektedir (Kashima & Yeung, 2010: 61).

¹³ Aktarma işi yazılı veya sözlü olarak yapılabilir.

dikkate alınarak 300-400 kelime arasında belirlenmiştir (İsrail yanlısı haber 330, Filistin yanlısı haber 379) (Bangerter, 2000; Lyons & Kashima, 2003; Ost et al., 2022).

Uygulama Süreci

Katılımcı 40 kişiden rastlantısal 5'li 8 insan zinciri oluşturulmuş, her zincirin ilk katılımcısı rastlantısal olarak seçilmiştir. İlk katılımcıya orijinal metni kavraması için 5 dakika süre verilmiştir. Süre sonunda orijinal metin katılımcıdan alınmış ve metni olabildiğince aslına uygun şekilde boş bir kâğıda yazması istenmiştir. İlk katılımcı yazma işlemini bitirdikten sonra ikinci katılımcı odaya alınmış ve ilk katılımcıdan yazdıklarını yüksek sesle okuması istenmiştir. İkinci katılımcıdan ise duyduklarını yazması istenmiştir. Süreç bu şekilde devam etmiştir. Aynı uygulama ikinci haber için de bir önceki rastlantısal eşleştirmeler dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Her zincirin ilk katılımcısı yazdığı metnin başka bir kişi tarafından okunacağı ve orijinal metni sadece kendisinin göreceği konularında bilgilendirilmiştir. Çalışmanın etik onayı, İnönü Üniversitesi Etik Kurulu'na başvurularak alınmıştır (Oturum Tarihi: 02.04.2024, Sayı: 2024/09-42). "Onam Formu" marifetiyle katılımcılardan uygulamadan önce etik izin alınmıştır.

Veri Analizi

Hatırlama yoluyla üretilen verinin hangisinin doğru kabul edileceği hususunda literatürde görüş birliği yoktur (Banaji & Crowder, 1989; Koriat & Goldsmith, 1996). Kabul gören yol, metnin her kelimesinin (bağlaçlar dâhil) sayılmasıdır (Erdelyi, 1998). Detaylar kaybolursa bile metnin özünün korunması doğru hatırlama olarak kabul edilebilmektedir (Ost et al., 2022: 778). Bu çalışmada seri yeniden üretim yöntemiyle üretilen metinler (kelime değişimi, eş anlamlı kelime, yeni kelime veya kavram vb.) nitel içerik analizi ile tahlil edilmiştir. İçerik analizi bir veya bir dizi açık iletişimi, sembolik davranışı sistematik, nesnel ve nicel bir şekilde tanımlamak, açıklamak için kullanılmaktadır (Berelson, 1952: 18; Cartwright, 1953: 424). İçerik analizi ile metne ait karakteristik (Smith, 2000, s. 314) ve tekrarlanabilir çıkarımlar yapmak mümkündür (Krippendorff, 1980: 21). Nitel içerik analizi ile ise metnin kodları, temaları, tutarlılıkları, örüntüleri sistematik bir biçimde belirlenmeye çalışılmaktadır (Hsieh & Shannon, 2005). Nitel analizlerde tema/kategori oluşturma süreci, veriyi devamlı ayırmayı, birleştirmeyi, sürekli karşılaştırarak anlamlı birimler hâline getirmeyi amaçlamaktadır (Marshall & Rossman, 2014).

Bilgisayara geçirilen veriler, nicelik açısından iki şekilde analiz edilmiştir. İlk analizde her yeniden üretim, kelimesi kelimesine sayılmış ve kodlanarak frekansları çıkarılmıştır.¹⁴ İkinci analizde ise Ferreira ve arkadaşlarına

¹⁴ İlki 40, ikincisi 40 olmak üzere 2 haber toplamda 80 kez yeniden üretilmiştir (8*5+8*5).

benzer biçimde (2015: 13): “(1) *değişmemiş* - ifadenin karşılaştırma metnindekiyle aynı anlamda olması, (2) *biraz değiştirilmiş* - ifadenin karşılaştırma metninde yer alan ifadeye benzer, ancak anlamının biraz değiştirilmiş olması, (3) *silinmiş* - ifadenin karşılaştırma metninde bir karşılığının bulunmaması, (4) *eklenmiş* - ifadenin oluşturulan metindeki konuyla ilgisinin olmaması, yeni olması” şeklinde kodlamalar yapılmış ve kelimeler kategorilere ayrılarak niceliğe dökülmüştür. Böylece her yeniden üretimi bir öncekiyle kıyaslamak mümkün olmuştur.

Nitel veriler 3 safhali olarak analiz edilmiştir. İlk safhada orijinal haberler, Nahari ve arkadaşlarına (2015) uygun şekilde, bilgi birimlerine ayrılmıştır.¹⁵ Bilgi birimlerinin değişimi izlenirken yukarıda ifade edilen kategorileştirme (*değişmemiş*, *biraz değiştirilmiş*, *silinmiş*, *eklenmiş*) esas alınmıştır fakat burada yukarıdakinden farklı olarak kelimelerin değil, cümlelerin değişimine odaklanılmıştır. Böylece anlam değişikliklerini tespit etmek ve her zincirin son hâlini “*haber in özü aynı, farklı, kısmen değişmiş*” şeklinde üç kategoriye ayırmak mümkün olmuştur. İkinci nitel safhada ise zincirlerin son hâllerinden ulaşılan *haber in özünün aynılığı, farklılığı ve kısmen değişikliği* kategorileri ışığında her bir zincirdeki nitel değişime odaklanılmıştır. Böylece nitel sonuçları daha kapsayıcı şekilde temalaştırmak mümkün olmuştur.

Güvenduyulabilirlik

Nitel araştırmalarda güvenduyulabilirlikle ilgili kıstasları; inandırıcılık (credibility), aktarılabilirlik (transferability), güvenilebilirlik (dependability) ve onaylanabilirlik (confirmability) olarak sıralamak mümkündür. Yöntem üçgenlemesi, akran incelemesi, olumsuzlayıcı olgu analizi, referans yeterliliği, katılımcı denetimi, *inandırıcılık*; verilerin zengin biçimde tasvir edilmesi *aktarılabilirlik*; araştırmada uygun metot ve tekniklerin kullanılması, sürecin bağımsız ve uzman bir akademisyen tarafından kontrol edilmesi *güvenilebilirlik*; üçgenleme, denetim izi ve refleksif günlük tutma *onaylanabilirlik* kıstasını oluşturmaktadır (Lincoln & Guba, 1985: 300-327).

İnandırıcılık kıstası için; çalışma akran incelemesine, sorgulamasına açık tutulmuş ve eleştiriler ile önerilere göre çalışma revize edilmiş, amaca uygun olmayan veriler analize eklenmiş, veriler sonradan ulaşılabilir şekilde arşivlenmiş, katılımcıların kendilerinden toplanan verileri kontrol etmesine izin verilmiştir. *Aktarılabilirlik için*, çalışmanın deseni ve yöntemi detaylı şekilde tasvir edilmiştir. *Güvenilebilirlik için* kodlamalar uzman

Kodlama kelime kökü esas alınarak yapılmış, anlam değişikliğine sebep olan kelime ekleri dikkate alınmıştır. Bu şekildeki kelimeler yeni kelime olarak kabul edilmiştir.

¹⁵ 1’inci haber: Kim (suçlayan, suçlanan), Nerede, Nasıl, Tepkiler (Pentagon, İngiltere, İSK) olmak üzere 4 ana bilgi birimine ve alt birimlere ayrılırken; 2’nci haber: Kim, Nerede, Neden (Protestonun sebebi, Protestonun amacı), Nasıl (eylemin gerçekleşmesi, eylemin yayılması), Tepkiler (Hamas, ABD) olmak üzere 5 ana bilgi birimine ve alt bilgi birimlerine ayrılmıştır.

bir akademisyene kontrol ettirilmiş ve kodlamaların uygunluğu hususunda mutabık kalınmıştır. *Onaylanabilirlik* için araştırma verileri kayıt altına alınmış ve refleksif araştırmacı günlüğü tutulmuştur.

Bulgular

Nicel Bulgular

1'inci haber İsrail yanlısı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Haberdeki toplam kelime sayısı 330, frekansı alınan benzersiz kelime sayısı ise 173'tür. Söz konusu haberin 8 zincirdeki nicel değişimi aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

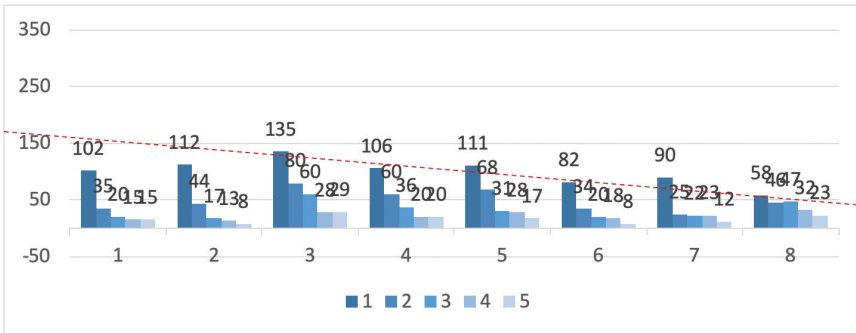
Tablo 1. 1'inci haberin toplam, benzersiz, eklenen, değişen, değişmeyen ve silinen kelimelere göre frekans değerleri.

	Toplam Kelime	Benzersiz Kelime	Eklenen	Değişen	Değişmeyen	Silinen
Orjinal Metin	330	173	0	0	0	0
1. Zincir						
1	102	61	16	4	41	113
2	35	26	4	3	19	35
3	20	16	6	1	9	10
4	15	12	2	2	8	4
5	15	10	1	0	9	2
2. Zincir						
1	112	56	14	3	39	118
2	44	21	6	4	11	35
3	17	13	6	1	6	8
4	13	12	1	1	10	1
5	8	8	1	1	6	4
3. Zincir						
1	135	56	18	5	33	117
2	80	43	26	4	13	13
3	60	39	22	1	16	4
4	28	15	6	0	9	24
5	29	20	10	3	7	(+)5
4. Zincir						
1	106	62	16	6	40	111
2	60	38	7	2	29	24
3	36	22	2	4	16	16
4	20	12	3	2	7	10
5	20	13	0	2	11	(+)1
5. Zincir						
1	111	33	6	0	27	140

2	68	40	23	1	16	(+)7
3	31	22	9	3	10	18
4	28	20	4	0	16	2
5	17	13	1	0	12	7
6. Zincir						
1	82	40	8	7	25	130
2	34	18	5	2	11	22
3	20	12	2	2	8	6
4	18	13	5	2	6	(+)1
5	8	7	2	1	4	6
7. Zincir						
1	90	35	6	1	28	138
2	25	19	6	2	11	16
3	22	17	3	4	10	2
4	23	17	0	2	15	0
5	12	11	1	0	10	6
8. Zincir						
1	58	28	6	8	14	145
2	46	27	9	4	14	1
3	47	23	6	6	11	4
4	32	21	2	3	15	2
5	23	17	1	3	13	4

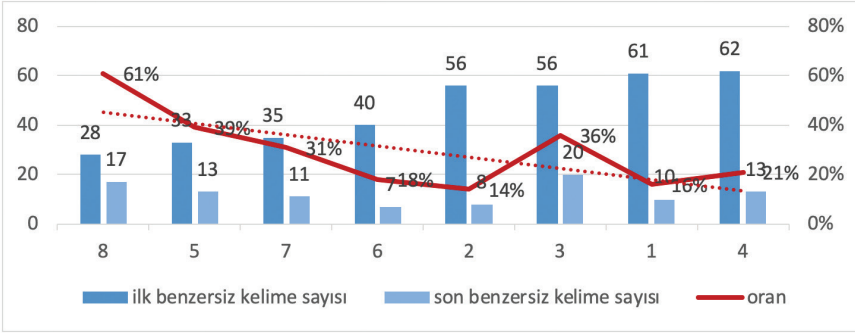
Orijinal haberde 330 olan toplam kelime sayısı yeniden üretim adımları ilerledikçe azalmıştır. Zincirlerin tümünde 1'inci adımdan 2'nci adıma geçişte toplam kelime sayısında keskin bir düşüş gözlenmiştir. Zincirlerin çoğunda (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) özellikle 3'üncü ve 4'üncü adımda dikkat çekici bir düşüş görülmüştür. 2'nci (112'den 8'e) ve 6'ncı (82'den 8'e) zincirde toplam kelime sayısındaki dalgalanma daha belirgindir. Tüm zincirlerde 3'üncü adımdan sonra toplam kelime sayısında daha kararlı bir düşüş vardır (Grafik 1).

Grafik 1. 1'inci haber toplam kelime sayısının zincirlere göre nicel değişimi.

Benzersiz kelime sayısı (173) da toplam kelime sayısı gibi adımlar boyunca genel olarak azalmıştır. 1'inci (61), 2'nci (56), 3'üncü (56) ve 4'üncü (62) zincirin ilk adımındaki düşüş miktarları ile 5'inci (33), 6'ncı (40), 7'nci (35) ve 8'inci (28) zincirin ilk adımındaki düşüş miktarı benzerdir. Benzersiz kelime sayısındaki kırılmanın 2'nci adımda gerçekleştiği sonraki adımlarda düşüşlerin daha kararlı olduğu görülmüştür.

Grafik 2. Benzersiz kelime sayılarının 1'inci ve 5'inci adımlardaki değişiminin, zincirler arasındaki oransal karşılaştırılması.

İlk adımdaki ve son adımdaki benzersiz kelime sayılarının zincirler arasındaki oransal karşılaştırılmasında dikkat çekici bir sonuç ortaya çıkmıştır (Grafik 2). İlk adımda yeniden üretilen metindeki benzersiz kelime sayısı ile son adımda yeniden üretilen metindeki benzersiz kelime sayısı arasında ters bir orantı vardır; buna göre ilk adımda yeniden üretilen benzersiz kelime sayısı ne kadar az ise genel olarak son adımda yeniden üretilen kelime sayısının ilk adımda üretilen benzersiz kelime sayısına oranı artmaktadır. Söz konusu ters orantının ilk adımda çıkarılan benzersiz kelime sayısı ile de orantılı olduğunu belirtmek gerekir.

3'üncü ve 5'inci zincirler hariç genel olarak diğer zincirlerde eklenen kelime sayısı ilk adımda yüksek iken diğer adımlara doğru azalmıştır. 3'üncü ve 5'inci zincirlerin ikinci adımında dikkat çekici bir artış yaşanmıştır. Söz konusu zincirlerin sonraki adımlarında eklenen kelime sayısının diğer zincirlerdekine benzer miktarlara gerilediği görülmüştür.

Değişen kelimelerde ise daha dağınık bir yapı söz konusudur, adımlar boyunca azalan bir yapı ortaya çıkmamıştır. Buna rağmen ilk adımlarda daha çok kelimenin değiştirildiğini söylemek mümkündür.

2'nci Haber Filistin yanlısı bir bakış açısını yansıtmaktadır. Haberdeki toplam kelime sayısı 379, frekansı alınan benzersiz kelime sayısı 196'dır. Haberin 8 farklı zincirdeki niceliksel değişimi aşağıdaki gibidir:

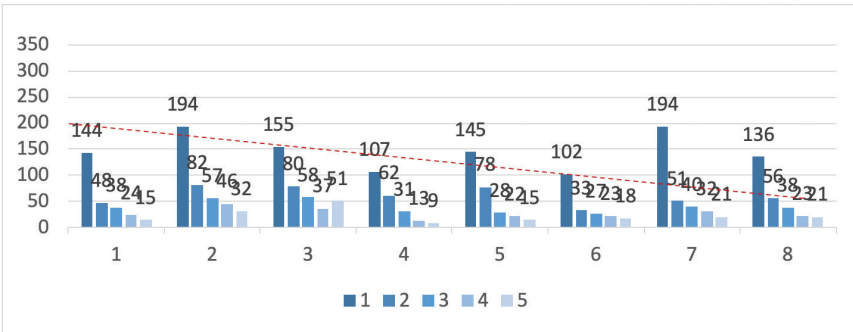
Tablo 2. 2'nci haberin toplam, benzersiz, eklenen, değişen, değişmeyen ve silinen kelimelere göre frekans değerleri.

	Toplam Kelime	Benzersiz Kelime	Eklenen	Değişen	Değişmeyen	Silinen
Orijinal Metin	379	196	0	0	0	0
1	144	78	27	9	42	118
2	48	28	10	2	16	50
3	38	22	2	3	17	6
4	24	12	1	1	10	10
5	15	10	1	1	8	2
2. Zincir						
1	194	106	27	7	72	90
2	82	65	16	6	43	41
3	57	39	18	2	19	26
4	46	28	7	2	19	11
5	32	22	5	5	12	6
3. Zincir						
1	155	83	27	14	42	113
2	80	49	17	7	25	34
3	58	42	17	2	23	7
4	37	22	8	2	12	20
5	51	34	12	2	20	(+)12
4. Zincir						
1	107	53	8	6	39	143
2	62	39	9	3	27	14
3	31	17	2	1	14	22
4	13	11	3	0	8	6
5	9	8	0	0	0	3
5. Zincir						
1	145	82	15	15	50	114
2	78	47	19	7	21	35
3	28	19	3	2	14	28
4	22	18	4	2	12	1

5	15	13	2	1	10	5
6. Zincir						
1	102	55	11	7	37	141
2	33	25	3	4	18	30
3	27	17	5	1	11	8
4	23	18	4	2	12	(+)1
5	18	16	1	2	13	2
7. Zincir						
1	194	106	16	16	74	90
2	51	32	8	2	22	74
3	40	26	6	1	19	6
4	32	19	1	1	17	7
5	21	17	3	3	11	2
8. Zincir						
1	136	91	2	0	89	105
2	56	33	12	6	15	58
3	38	30	2	1	27	3
4	23	21	6	0	15	9
5	21	21	4	1	16	0

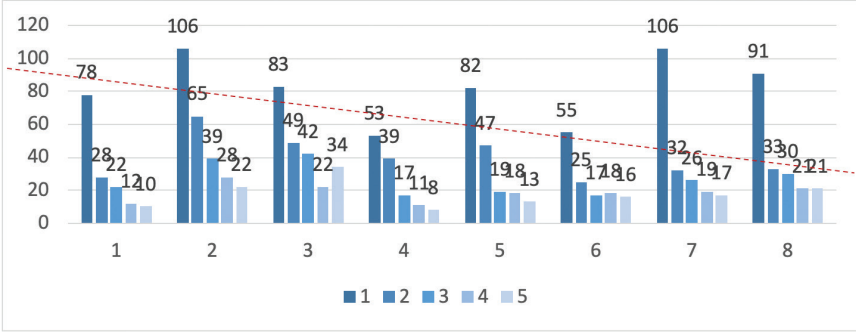
Orijinal haberde 379 olan toplam kelime sayısı adımlar ilerledikçe (3'üncü zincir hariç) azalmıştır. Zincirlerin tümünde özellikle 2'nci adıma geçişte toplam kelime sayısında keskin bir düşüş yaşanmıştır. 4'üncü zincirde dalgalanma daha keskindir (107'den 9'a). Özellikle 3'üncü adımdan sonra toplam kelime sayısında genel olarak daha istikrarlı bir düşüş çizgisi oluşmuştur (Grafik 3).

Grafik 3. 2'nci haberin toplam kelime sayısının zincirlere göre nicel değişimi.

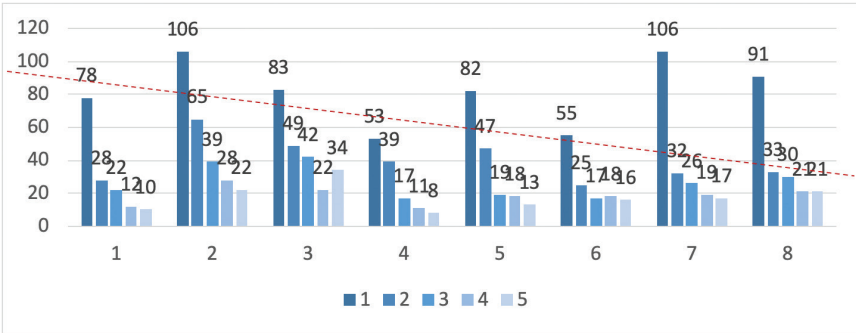
Benzersiz kelime sayısı (196) toplam kelime sayısı gibi adımlar boyunca azalmıştır ancak bazı zincirlerin ilk adımlarındaki düşüş miktarı birbirine benzerdir. Örneğin 1, 3, 5 (78, 83, 82); 2 ve 7 (106), 4 ve 6 (53, 55) benzerdir. Benzersiz kelime sayısındaki esas düşüş 2'nci adımda gerçekleşmiş, sonrasında düşüşler daha stabil olmuştur (Grafik 4).

Grafik 4. 2'nci haberin benzersiz kelime sayısının zincirlere göre nicel değişimi.

İlk adımdaki ve son adımdaki benzersiz kelime sayılarının zincirler arasındaki oransal karşılaştırılmasında 1'inci haberde ortaya çıkan istikrarlı artışa 2'nci haberde rastlanmamıştır. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi dalgalı bir seyir olmakla birlikte, ilk adımda üretilen benzersiz kelime sayısının fazlalığı ile söz konusu oran arasında doğrusal bir örtüşme söz konusudur.

Grafik 5. 2'nci haberin benzersiz kelime sayılarının 1'inci ve 5'inci adımlardaki değişiminin zincirler arasındaki oransal karşılaştırılması.

Eklenen kelime sayısı ilk adımda yüksek iken diğer adımlara doğru azalmıştır ancak 3'üncü zincirin son adımında ciddi bir artış söz konusudur (12). Değişen kelime sayısında da aynı istikrarlı azalış görülmüştür.

Nitel Bulgular

Nitel açıdan veriler, “haber bilgi birimlerinin değişimi”, “zincirlerdeki nitel değişimin ortaya konması” ve “temalaştırma” olmak üzere üç safhali olarak analiz edilmiştir. 1’inci habere ait bilgi birimlerinin değişimi şu şekilde gerçekleşmiştir.¹⁶

Tablo 3. 1’inci habere ait bilgi birimlerinin yeniden üretim adımlarına göre değişimi.

1. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kismen
1	A	A	A	A	A	Y	A	E		
2	A	A	B	B	A	Y	Y			
3	A	A	B	A	Y	Y	Y			
4	Y	A	B	A	Y	Y	Y			
5	Y	A	Y	Y	Y	Y	Y			
2. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kismen
1	A	A	A	B	A	A	Y			E
2	A	B	A	B	A	B	Y			
3	A	Y	B	A	Y	F	Y			
4	A	Y	B	A	Y	F	Y			
5	A	Y	B	B	Y	F	Y			

¹⁶ Tabloda, “A” harfi anlamın orijinal haberle aynı, “B” biraz değişmiş, “F” tümüyle değişmiş olduğunu, “Y” harfi ise orijinal haberdeki bilgi biriminin üretilen metinde olmadığını simgelemektedir. “E” harfi onaylama anlamına gelmektedir.

3. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kismen
1	A	A	A	A	Y	B	Y		E	
2	A	A	Y	Y	Y	B	Y			
3	A	Y	Y	Y	Y	B	Y			
4	Y	F	Y	F	Y	F	Y			
5	Y	F	Y	F	F	F				
4. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kismen
1	A	A	A	A	A	A	A			E
2	A	A	B	A	A	B	B			
3	A	A	A	A	Y	B	B			
4	A	B	B	A	Y	B	Y			
5	Y	Y	B	A	Y	B	Y			
5. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kismen
1	A	A	A	A	A	A	A			E
2	A	A	A	B	Y	Y	Y			
3	A	Y	B	A	Y	Y	Y			
4	A	Y	B	B	Y	Y	Y			
5	B	Y	Y	Y	Y	Y	Y			
6. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kismen
1	A	A	A	A	Y	B	Y			E
2	A	A	B	A	Y	B	Y			
3	A	Y	B	A	Y	B	Y			
4	A	Y	B	A	Y	B	Y			
5	B	Y	B	A	B	B	Y			

7. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kısmen
1	A	A	A	A	Y	A	A		E	
2	A	B	F	A	Y	F	Y			
3	A	B	F	B	Y	F	Y			
4	A	B	F	B	Y	F	Y			
5	A	B	F	F	Y	F	Y			
8. Zincir										
	Kim		Nerede	Nasıl	Tepkiler			Haberin Özü		
	Suçlayan	Suçlanan			Pentagon	İngiltere	İSK	Aynı	Farklı	Kısmen
1	A	A	A	B	B	A	Y		E	
2	B	A	B	B	B	A	Y			
3	B	A	B	B	B	A	Y			
4	B	Y	B	B	B	A	Y			
5	B	F	B	B	Y	B	Y			

2, 4, 5 ve 6'nci zincirlerde anlam, eklemeler ve çıkarmalar yoluyla orijinalinden kısmen farklılaşmıştır. 3, 7 ve 8'inci zincirde anlam tümüyle değişmiştir. Orijinal anlam sadece 1'inci zincirde korunmuştur.

1'inci zincirin ilk adımlarında haber detaylı iken gittikçe daha fazla genelleştirici ifadeler kullanılmış ve haber kısalmıştır. Örneğin 200-300 kişinin hayatını kaybettiği bilgisi 4'üncü adımdan itibaren 203'e dönüşmüştür. Orijinal metindeki suçlama ifadesi 1'inci adımda "Hastane Saldırısının Sorumlusu 'Barbar Gazzeliler'" şeklinde genelleştirilmiştir. Genelleştirmeler Netanyahu, ABD ve İngiltere'nin açıklamalarında da görülmektedir: "Saldırıya dair birçok ülkeden kınama ve İsrail'i destekleme haberleri geldi.". 3'üncü adımda "Barbar" kelimesinin çıkarılıp "Gazzeliler" ibaresinin kullanılması dikkat çekicidir. Genelleştirme eğilimi son adımda "Bütün suç Gazze'nindir." ifadesiyle pekiştirilmiştir. 5'inci adımda hastane saldırısıyla ilgili herhangi bir ibare yoktur, Hamas'ın halkından 203 kişiyi öldürdüğü belirtilmekte ve "suçlu Hamas'tır." denerek suçlama pekiştirilmektedir. Son metinde suçlayan taraf belli olmasa da suçlanan taraf orijinal metindekiyle aynı kalmıştır. Bu haliyle haberin özünün (İsrail'in suçsuzluğu) korunduğunu söylemek mümkündür.

2'nci zincirin 3'üncü adımına kadar ciddi bir değişiklik yaşanmamıştır ancak saldırıyla ilgili tepkiler ilk adımlarda değişikliğe uğramış veya yok olmuştur. Adımlar ilerledikçe genelleştirici ifadeler artmıştır. Örneğin ilk adımdan itibaren "barbar terörist" olarak nitelendirilen saldırganlar, 2'nci adımda "Filistin terör ordusu" şeklinde genellenmiştir. 3'üncü adımda saldırının neyle ilgili olduğu, nasıl gerçekleştiğiyle ilgili detaylar kaybolmuş ve İngiltere'nin "asil-siz haber" yaydığı ifade edilmiştir. Bu durum 4'üncü ve 5'inci adımlarda da devam etmiştir. Haberın aktörlerinden suçlanan kısmı değişikliğe uğramış ve anlam değişmiş, haber özü itibarıyla korunurken, saldırı haberinin İngiltere

tarafından yürütülen bir dezenformasyon olduğu ileri sürülmüştür (1:2-5): “Netanyahu biz hastane vurmamak, İngiltere yalan haber yapıyor”. Neticede haberin özünün korunmakla birlikte kısmen değişikliğe uğradığı söylenebilir.

3’üncü zincirin ilk adımından itibaren genelleştirici ifadeler kullanılmış, Filistin’deki tüm Müslümanlar “barbar” olarak nitelendirilmiştir. ABD’nin destek açıklamaları birinci adımdan itibaren kaybolmuştur, İngiltere’nin rolü değişikliğe uğramış, silah yardımının ABD tarafından değil İngiltere tarafından yapılmakta olduğu ifade edilmiştir. Bu ifadeler son adımda da yer almaktadır. 3’üncü adımda saldırıların “İsrail’in haklı davası” olarak “sınırlarını korumak” için yürütüldüğü eklenerek anlam tamamıyla İsrail yanlısı bir hâl almıştır. Anlam 4’üncü adımda tam tersi bir yönde değişmiş “İsrail’in haksız bir şekilde Filistin topraklarını işgal etmesi ve bu gücü İngiliz hükümetinden” aldığı ifade edilmiştir. Bu zeminde 3’üncü ve 4’üncü adım arasında taban tabana zıt bir duruş söz konusu olmuştur. 5’inci adımda bu anlam daha da keskinleştirilmiş, İsrail’in İngiltere ve ABD’nin desteğini alarak Filistin halkına zulmettiği ifade edilmiştir (1: 3-5): “İsrail-Filistin savaşında İsrail’in haksız bir şekilde ve uluslararası hukuka uygun olmayan işgalde bulunması. İsrail’in İngiltere ve Amerika tarafından desteklenmesi. İsrail’e taraf olmaları. İsrail’in bu haksız koşullarda Filistin halkına zulmetmesi.”. Dolayısıyla son adımda orijinal anlam tamamen değişmiştir.

4’üncü zincirin 2 ve 3’üncü adımlarında İngiltere’nin orijinal haberde istihbarat desteğine yönelik açıklamaları silah yardımına dönüşmüştür. Saldırının yeri belirsizleşmiş, “Filistin” kelimesi çıkarılmış, “hastane” kelimesi kalmıştır. 4’üncü adımda hastane saldırısının İsrail tarafından gerçekleştirilen bir misilleme olduğu imâsı (1: 4-4): “İsrail başkanı ilk saldırıyı biz başlatmadık dedi.” ve 5’inci adımda söz konusu imânın pekiştirilmesi (1:4-5): “İsrail başkanı hastaneyi bombalamayı ilk biz başlatmadık dedi. Filistin başkanı biz yapmadık dedi. İngiltere başkanı yardımı ilk biz yaptık dedi.”, anlamın kısmen değişmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan İngiltere’nin saldırıdan sonra mağdurlara yardımı ilk ulaştıran ülke olarak ifade edilmesi dikkat çekicidir.

5’inci zincirde 2’nci adımdan itibaren ABD, İngiltere ve İSK’nin açıklamaları çıkarılmıştır. 2’nci adımda haberin özü korunmakla birlikte İsrail’in “haksız” bir savaş yürüttüğü, insanlara “soykırım” uyguladığı, “masum çocukları, bebekleri” öldürdüğü metne eklenmiştir. “Soykırım” kelimesinin zincirlerde ilk defa kullanılması açısından bu nokta önemlidir. 3’üncü adımdan itibaren söz konusu yorumlar metinden çıkarılmış ve haberin özünü yansıtan ifadeler korunmuştur. 4’üncü adımda İsrail’in suçsuzluğunu yansıtan ifadeler keskinleşmiştir. 5’inci adımda ise ne hastane ne bombalama ne de ölü sayısı ile ilgili herhangi bir ifade kalmış fakat İsrail’in suçsuzluğunu yansıtan ibareler korunmuştur (1: 5-5): “İsrail başbakan yardımcısı sözcüsü yaptığı açıklamada ‘hiçbir insanı öldürmedik, insanlara zarar vermedik, biz insan öldürme yanlısı değiliz’ dedi.”.

6'nci zincirde ilk adımdan itibaren ABD ve İSK'nin açıklamaları çıkarılmış, 4'üncü adıma kadar İngilizlerin konu ile ilgili açıklamaları, İsrail'e İngiliz hükümetinin silah yardımı yaptığına yönelik değişikliğe uğrayarak varlığını sürdürmüştür. İlk adımdan itibaren Filistin halkının tümünün suçlandığı bir dil kullanılmıştır. 2'nci adımdan itibaren saldırının failinin İsrail olduğu kabulü metne eklenmiş ve bu kabul son metinde de korunmuştur. Ayrıca son metine kadar İsrail'in suçsuzluğuna yönelik ifadeler de korunmuştur (1: 6-5): "İsrail Filistin'deki bir hastaneyi bombaladı. İsrail bunu yalanladı.". İsrail'in bombalama eyleminin faili olduğu kabulü fakat İsrail'in bu eylemi yalanladığına yönelik son metin, orijinal anlamın kısmen değiştiğini göstermektedir.

7'nci zincirde 2'nci adımdan sonra Gazze'den İsrail'e bir saldırı olduğu ve 300 kişinin yaralandığı ibareleriyle anlam tamamen değişmiştir. İsrail saldırısı söz konusu saldırıya karşı İsrail'in gerçekleştirdiği bir misilleme niteliği taşımaktadır. Söz konusu anlam son adıma kadar korunmuştur (1: 7-5): "Netanyahu İngiltere'ye yaptığı açıklamada 300 kişinin yaralandığını, sıranın kendi ailelerine de geleceğini söyledi.". Açıklamalar 2'nci metinden itibaren İngiltere hariç çıkarılmıştır. İsrail Başbakanı Netanyahu'nun İngiltere'ye saldırıyla ilgili bir açıklamada bulunduğu ifade edilerek İngiltere'nin açıklamasındaki anlam da değiştirilmiştir. Nihayetinde 5'inci adımda orijinal anlamın tümüyle değiştirildiğini söylemek mümkündür.

8'inci zincirde de genelleştirici ifadeler (1: 8-1: Gazzeli teröristler, 1: 8-2: Gazzeli silahlı kişiler vb.) kullanılmıştır. 2'nci adımdan itibaren saldırı biçimi sadeleştirilerek yalnızca "saldırı" şeklinde ifade edilmiştir. ABD'nin açıklamaları 4'üncü adıma kadar korunmuş, İSK'nin açıklamaları ilk adımda çıkarılmıştır. Anlamı değiştiren, saldırıyla ilgili suçlanan tarafın değişmesidir. 2'nci adımda "Gazzeli silahlı kişiler", 3'te "Gazze" olarak ifade edilen failer, 4'üncü adımda metinden çıkarılmıştır. 5'inci adımda anlam kırılması yaşanmış, saldırının faili ABD olmuştur (1: 8-5): "İsrail Cumhurbaşkanı Babil hastanesindeki saldırının kendileri tarafından yapılmadığını saldırının ABD tarafından yapıldığını söylemiştir. İngiltere basını saldırının ABD tarafından yapıldığını İsrail'in suçsuz olduğunu kanıtlamıştır.". İngiltere'nin açıklamaları 5'inci adıma kadar korunmuş, 5'inci adımda tamamen değişerek İngiliz basınının saldırıyı ABD'nin yaptığına yönelik yayın yaptığı ifadesi metne eklenmiştir. Bu zeminde metnin orijinal anlamının eklemeler yoluyla tümüyle değiştirildiğini söylemek mümkündür.

Aşağıdaki tabloda 2'nci habere ait bilgi birimlerinin değişimi gösterilmiştir.

Tablo 4. 2'nci habere ait bilgi birimlerinin yeniden üretim adımlarına göre değişimi.

1. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	B	A	A	A	Y	B	A	A	Y		E	
2	B	B	A	A	Y	B	A	A	Y			
3	F	B	B	A	Y	B	B	B	Y			
4	F	B	B	A	Y	Y	Y	Y	Y			
5	F	B	Y	A	Y	Y	Y	Y	Y			
2. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	A	A	A	A	A			E
2	A	A	B	A	A	Y	A	Y	B			
3	F	B	B	B	F	Y	B	Y	Y			
4	F	B	B	B	F	Y	B	Y	Y			
5	F	B	B	B	F	Y	B	Y	Y			
3. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	B	Y	A	Y	A			E
2	B	B	B	A	B	Y	Y	Y	B			
3	B	A	B	A	Y	Y	Y	Y	Y			
4	B	F	B	A	Y	Y	Y	Y	Y			
5	B	Y	B	A	Y	Y	Y	Y	Y			
4. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	Y	Y	A	A	A		E	
2	B	B	F	A	Y	Y	A	A	Y			
3	B	Y	A	A	Y	Y	Y	Y	Y			
4	B	Y	B	A	Y	Y	Y	Y	Y			
5	B	Y	Y	A	Y	Y	Y	Y	Y			
5. Zincir												

	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	Y	B	A	A	A	E		
2	B	Y	B	A	Y	Y	Y	F	Y			
3	B	Y	F	A	Y	Y	Y	Y	Y			
4	B	Y	F	B	Y	Y	Y	Y	Y			
5	B	Y	F	F	Y	Y	Y	Y	Y			
6. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	A	A	Y	F	F	E		
2	B	B	B	A	Y	Y	Y	Y	F			
3	F	Y	B	F	Y	Y	Y	F	F			
4	F	Y	B	A	Y	Y	Y	F	F			
5	F	Y	B	A	Y	Y	Y	F	F			
7. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	A	B	A	A	A	E		
2	B	B	B	A	B	Y	B	Y	Y			
3	F	B	B	A	B	Y	Y	Y	Y			
4	F	B	B	A	B	Y	Y	Y	Y			
5	F	B	B	B	B	Y	Y	Y	Y			
8. Zincir												
	Kim	Nerede	Neden	Nasıl			Tepkiler			Haberin Özü		
				Yakma	Müdahale	Yayımla	Hamas	ABD	Arkadaş	Aynı	Farklı	Kısmen Değişmiş
1	A	A	A	A	A	A	Y	A	Y	E		
2	A	B	B	A	A	Y	Y	A	Y			
3	A	B	B	A	A	Y	Y	Y	Y			
4	F	B	B	A	A	Y	Y	Y	Y			
5	F	B	B	B	B	Y	Y	Y	Y			

2'nci haberde anlam değişimleri ilk habere göre çok daha keskindir. 8 zincirin 4'ünde anlam farklılaşmış, 4'ünde ise kısmen değişikliğe uğramıştır. Orijinal anlamın korunduğu zincir olmamıştır.

İlk zincirde değişim haberin aktörü üzerinden gerçekleşmiştir. Aktör, ilk iki adımda “hava kuvvetlerinde çalışan bir asker” iken, 3'üncü adımdan itibaren “ABD’de bir kişi” olmuştur. Olayın tam yeri 5'inci adımda belirsizleşmiştir (ABD’de). 4'üncü adıma kadar olay kısmen korunurken 5'inci adımda korunan sadece “yakma” eylemidir (2: 1-5): “ABD’de bir kişi kendini yaktı.”. Haberın yayılma biçimi (3'üncü), olaya müdahale şekli (1'inci) ve tarafların

tepkileri (arkadaş 1'inci, diğerleri 3'üncü adımda) çıkarılmıştır. Olayın sebebi de çıkarılmış fakat suçlanan taraf olarak "ABD" ifadesi eklenmiştir (2: 1-5): "Bir kişi kendini yaktı. Bütün suçun ABD'de olduğunu dile getirdi.". Her ne kadar son metinde suçlanan bir taraf olsa da eylemin amacına dair herhangi bir bilgi bulunmayışı anlamın korunamadığını göstermektedir.

2'nci zincirde anlam 3'üncü adımda değişmiştir. Haberin aktörü "bir gösterici"ye yakma eylemi ise "yakma isteği"ne dönüşmüş, eylemin yeri yanlış yazılmıştır. ABD polisinin eylemciye benzine ihtiyacı olup olmadığını sorması, anlamı değiştiren esas noktadır (2: 2-3): "Müdahale esnasında polis göstericiye bir ihtiyacınız var mı diye soruyor. ... Benzine ihtiyacın varsa veriyim diye soruyor.". 4'üncü adımda metne ABD polisinin eylemciyle "dalga" geçtiği, "tiye alıp, alay konusu" ettiği eklenmiştir. 5'inci adımda bu anlam korunmuştur. ABD yetkilisinin (2'nci) ve eylemcinin arkadaşının açıklamaları (3'üncü adımda) metinden çıkarılmıştır. Hamas'ın açıklaması ise "Filistin'in tepkisi" şeklinde genelleştirilmiştir (2: 2-5): "Amerika'da Wastink'te bir adam Filistin için protesto yapıyor. Kendini benzin dökerek yakmaya çalışıyor. Bunu gören Amerikan polisi 'benzin istiyorsan getireyim' diyerek protesto eden adamla alay ediyor. Filistin buna tepki gösteriyor.". Bu zeminde haberin anlamının eklemeler yoluyla kısmen değiştirildiği söylenebilir.

3'üncü zincirde 5'inci adımda ayrıntıların neredeyse tümü; olay yeri, müdahale biçimi ve tepkiler çıkarılmıştır. Eylemin sebebinin kısmen de olsa korunması (1: 3-5): "Filistin'in yaşadığı işgalin sorumlusunun Amerika olduğunu düşünmesinden dolayı..." anlamın tümüyle yitmesine engel olmuştur. Anlamı bozan esas husus aktörün yakma eyleminden sonra hayatta kaldığının ima edilmesidir: "...eylemin sonucunda ise ABD vatandaşı olmaktan çıkarılmak istedi.". Dolayısıyla haberin orijinal anlamının kısmen korunduğu söylenebilir.

4'üncü zincirde olayın yeri (3'üncü), müdahale şekli (1'inci) ve tepkiler (3'üncü adımda) çıkarılmışsa da 4'üncü adıma kadar orijinal anlamın korunduğu görülmüştür (2: 4-4): "Eski Amerikan askeri kendini yaktı. 'Bunun sebebi ABD'dir' dedi.". 4'üncü adımda metne "Eski kargo uçağı düştü." şeklinde bir eklemenin yapılması, 5'inci adımda sebebin çıkarılması, orijinal anlamın tümüyle kaybolmasına yol açmıştır (2: 4-5): "Eski Amerikan askeri kendisini yaktı. Amerikan kargo uçağı düştü.". Dolayısıyla son adımda haberin özünü oluşturan sebep gitmiş, alakasız bir ekleme yapılarak anlam tamamıyla değiştirilmiştir.

5'inci zincirin ikinci adımına kadar aktör aynı kalsa da ayrıntılardan birçoğu çıkarılmıştır. 3'üncü adımda aktörün bir dava için kendini yaktığı ifade edilmiştir (2: 5-3): "ABD'li hava pilotu davasından vazgeçmeyip üzerine benzin dökerek eylemine devam etti.". Eylemin gerçekleştiği yer 2'nci adımda, aktör aynı kalmakla birlikte, sebep ve tepkiler 5'inci adımda çıkarılmıştır. Yakma eylemi "üzerine benzin döktü" şeklinde yumuşatılmıştır (2: 5-5): "ABD'li hava savunma bakanlığına ait pilot kendi üzerine benzin döküp yine de davasından

vazgeçmediğini söyledi.”. Aktörün eylemini nerede ve neden gerçekleştirdiği sorularının cevabının olmayışı, orijinal anlamın korunmadığını göstermektedir.

6'nci zincirde 3'üncü adımdan itibaren “ABD’li hava savunma pilotu”, “İsraili bir genç”e dönüşmüştür. Dolayısıyla anlam tamamen değişmiştir. Olayın gerçekleştiği yer (3'üncü), olaya müdahale biçimi (2'nci) ve yayılma şekli (2'nci adımda) çıkarılmıştır. Anlamı değiştiren esas unsurlardan biri aktörün arkadaşıyla ilgili ifadelerdir (2: 6-1): “...arkadaşının Busheli arayarak ABD’nin İsrail’e destek verdiğini söylemesi sonucunda Aaron büyük bir şaşkınlık yaşayarak durumu protesto etti.”. 3'üncü adımda aktörün “şaşkınlığı”, aktörün arkadaşının şaşkınlığına dönüşmüş, 5'inci adımda ise şaşkınlık ifadesi çıkarılmış, aktörün eylemi Filistinliler için yaptığı eklenmiştir (2: 6-5): “İsraili genç kendini yaktı. İsraili gencin arkadaşı bunu Filistinliler için yaptığını söyledi.”. Neticede, protestonun sebebi korunmuşsa da aktörün kimliğinin değişmiş olması, orijinal anlamı değiştirmiştir.

Her ne kadar *7'nci zincirde* eylemin aktöründen ve yerinden 3'üncü adımdan itibaren “ABD’de bir kişi” olarak bahsedilse de eylemin sebebi, biçimi ve müdahale şekli son adıma kadar kısmen korunmuştur. Haberin yayılma biçimi (1'inci) ve tarafların tepkileri (2'nci adımda) çıkarılmıştır. Anlamı bozacak eklemelerin olmaması ve anlamı oluşturan temel bilgi birimlerinin kısmen korunmuş olması, 5'inci adımda anlamın kısmen korunduğunu söylemeyi mümkün kılmıştır (2: 7-5): “Amerika’da bir kişi kendini yakmaya çalıştı. Amerikan polisi yangın söndürme tüpü ile müdahale etti. Eylemini yapan kişi Filistin davası için yaptığını söyledi.”.

8'inci zincirde haberin yayılma şekli (2'nci) ve tarafların tepkileri (Hamas 1'inci, ABD 3'üncü, arkadaş 1'inci adımda) metinden çıkarılmıştır. 5'inci adımda aktörün, olay yerinin, sebebin, şeklin ve müdahale biçiminin orijinaline yakın olması haberin anlamının kısmen korunduğunu göstermektedir (2: 8-5): “ABD büyükelçiliği önünde bir genç, İsrail-Filistin arasında yaşanan olayları kaldıramadığı için kendini yakmaya kalkıştı. ABD polisi destekçiye yere yat uyarısında bulundu.”.

Bulguların Değerlendirilmesi ve Temalaştırma

Nicel bulgular, adımlar ilerledikçe toplam kelime ve frekansı alınan benzersiz kelime sayısında istikrarlı bir düşüş olduğunu göstermektedir. 1'inci haberin nicel bulgularında dikkat çeken husus birinci ve son adımlarda üretilen metinlerin karşılaştırılmasında ortaya çıkmıştır. İlk adımda hatırlanan kelimelerin sayısı azaldıkça son adımda korunma olasılıklarının arttığı görülmüştür. Bununla birlikte aynı duruma 2'nci haberde rastlanmamıştır.

Araştırmanın nitel bulgularını “Genelleştirme”, “Çıkarma-Yoğunlaşma”, “Çıkarma-Anlamsızlaşma” ve “Anlam kırma” olarak temalaştırmak mümkündür.

a. Genelleştirme

Haberin aktörü ve olayın yeri hususunda genelleştirici ifadelerin adımlar boyunca sık sık ortaya çıktığı görülmüştür. 1'inci haberde ilk adımlarda "barbar teröristler" olarak suçlananlar ilerleyen adımlarda "Gazze'deki Müslüman Teröristler"e ve nihayetinde "Gazzeliler"e dönüşmüştür. 2'nci haberde aynı eğilim kendini haberin aktörü Amerikalı Hava Savunma Pilotu Aaron Bushnell'de göstermiş, adımlar boyunca isim "ABD'li asker", "ABD'li bir adam" veya "bir genç" ifadelerine dönüşmüştür. 2'nci haberde olay yerinde de genelleştirici ifadeler görülmüş, "İsrail'in Washington Büyükelçiliği", "Büyükelçilik"e oradan da "ABD'de" şekline dönüşmüştür. Haberin tarafları veya tepki verenler her iki haberde de genelleşme eğilimi göstermiştir (ABD sözcüsü ABD'ye, İngiltere Başbakanı İngiltere'ye vb.).

Genelleştirici ifadelerin tesirlerinden biri keskin ifadeleri yumuşatmasıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi 1'inci haberdeki "Barbar" kelimesi genellikle metinden çıkarılmış yalnızca 1'inci zincirde "Gazzeliler"e dönüşmüştür. Söz konusu durum ikinci haberde "yakma" eyleminde görülmüştür. Yakma eylemi, "yakma isteği"ne (2: 2-5), "benzin dökme"ye (2: 5-5), yakmaya "çalışma"ya (2: 7-5), "kalkışma"ya (2: 8-5) dönüştürülerek yumuşatılmıştır.

b. Çıkarma-Yoğunlaşma / Çıkarma-Anlamsızlaşma

Zincirler boyunca rakam ve isim içeren ayrıntıların çıkarıldığını söylemek mümkündür. Çıkarmanın metin üzerinde esasta iki tesiri olduğu gözlenmiştir. İlki habere derinlik katan ayrıntıların (nasıl, tepkiler) çıkarılması sonucunda haberin esasını oluşturan kısımlarda (kim, suçlayan-suçlanan, nerede, neden)¹⁷ yoğunlaşma¹⁸ olmasıdır: "Bütün suç Gazze'nindir. Hamas kendi halkını öldürmüştür. Hamas kendi halkından 203 kişiyi öldürmüştür. Suçlu Hamas'tır." (1: 1-5); "İsrail Filistin'deki bir hastaneyi bombaladı. İsrail bunu yalanladı." (1: 6-5).

Haberin esasını oluşturan kısımların metinden çıkarılması ise haberin anlamsızlaşmasına, haberin anlamının yitip gitmesine sebep olmaktadır.¹⁹ Dolayısıyla çıkarmanın anlamın yoğunlaştırılması ve yitip gitmesi olgusuyla doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür: "İsrail başbakan yardımcısı sözcüsü yaptığı açıklamada 'hiçbir insanı öldürmedik, insanlara zarar vermedik, biz insan öldürme yanlısı değiliz' dedi." (1: 5-5); "Eski Amerikan askeri kendisini yaktı. Amerikan kargo uçağı düştü." (2: 4-5); "ABD'li hava savunma bakanlığına ait pilot kendi üzerine benzin döküp yine de davasından vazgeçmediğini söyledi." (2: 5-5).

¹⁷ Orijinal anlamla tutarlı veya tutarsız olmasına bakılmaksızın.

¹⁸ Söz konusu tesirin özellikle 1'inci haberde daha çok görüldüğünü söylemek mümkündür.

¹⁹ 1'inci haberde çıkarma işleminin yoğunlaştırma tesirine sebep olmasına, 2'nci haberde ise anlamsızlaştırma tesirine sebep olmasına daha çok rastlanmıştır. Söz konusu farklılık ilk haberde neden sorusunun haberin esas bilgi birimlerinden biri olmamasıyla açıklanabilir.

c. Anlam kırma

Kim (suçlayan, suçlanan), nerede ve neden sorularına verilen cevapların niteliğindeki değişikliklerin haberin anlamını değiştiren esas müdahale olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu müdahaleler *anlam kırma* olarak tanımlanmıştır; 1'inci haberde 2, 4, 5 ve 6'ncı zincirlerde kısmen 3, 7 ve 8'inci zincirde anlamı değiştirecek şekilde anlam kırma gerçekleşmiştir.

Birinci haber 3'üncü zincirin son adımında İsrail'in suçlanması, 7'nci zincirde saldırının İsrail'e düzenlenmiş olduğunun ifade edilmesi ve 8'inci zincirde saldırıyı ABD'nin düzenlediği ifadesi anlam kırma'ya örnektir: "İsrail-Filistin savaşında İsrail'in haksız bir şekilde ve uluslararası hukuka uygun olmayan işgalde bulunması. İsrail'in İngiltere ve Amerika tarafından desteklenmesi. İsrail'e taraf olmaları. İsrail'in bu haksız koşullarda Filistin halkına zulmetmesi." (1: 3-5); "Netanyahu İngiltere'ye yaptığı açıklamada 300 kişi yaralandı, sıra ailemize de gelecek dedi." (1: 7-5); "İsrail Cumhurbaşkanı Babil hastanesindeki saldırının kendileri tarafından yapılmadığını saldırının ABD tarafından yapıldığını söylemiştir. İngiltere basını saldırının ABD tarafından yapıldığını İsrail'in suçsuz olduğunu kanıtlamıştır." (1: 8-5).

2'nci haberde aynı duruma 1 ve 6'ncı zincirlerde rastlanmıştır. 1'inci zincirde olayın sebebinin çıkarılması, aktörün değişmesi (ABD'de bir kişi), 6'ncı zincirde ise aktörün değişmesi anlamın kırılmasına sebep olmuştur: "ABD'de bir kişi kendini yaktı. Bütün suçun ABD'de olduğunu dile getirdi." (2: 1-5); "İsraili genç kendini yaktı. İsraili gencin arkadaşı bunu Filistinliler için yaptığını söyledi. ABD başkanı Biden, İsrail'i desteklediğini açıkladı." (2: 6-5).

Görüldüğü üzere anlam kırıcı kritik müdahale her zincirde ortaya çıkmamaktadır. Anlam kırıcı müdahaleler, zincirler dahilinde süregiden adımların genellikle birinde *anlam kırıcılar* tarafından gerçekleştirilmekte, sonraki adımlarda eğer başka bir anlam kırıcıya rastlanmaz ise akış o şekilde devam etmektedir.

Tartışma

Adımlar ilerledikçe toplam kelime ve frekansı alınan benzersiz kelime sayısında istikrarlı düşüşün hâfizayla ilgili çalışmaların karakteristik bir özelliği olduğu bilinmektedir (Ebbinghaus, 1885; Özakpınar, 1997: 7-23, 2010: 11-20). Alper ve Korchin'in (1952: 28) tespitine benzer biçimde araştırmamızda da en büyük kelime kayıpları ilk adımlarda gerçekleşmiş, sonraki adımlarda azalan kelime sayısına bağlı olarak metin adeta ezbera tekrarlanmıştır. Coroneel ve arkadaşlarının (2023: 16) bulgularına benzer şekilde ikinci haberde olmasa da birinci haberde, ilk adımda hatırlanan kelimelerin sayısı azaldıkça son adımda korunma olasılıkları artmıştır. Bu durumu metnin kısaltılarak algılanması ve böylece tutma safhasının daha işlevsel hale getirilmesiyle açıklamak mümkündür zira algılama ve tutma ne kadar başarılıysa hâfizadan bulma ve canlandırma da o kadar başarılı olmaktadır (Roediger, 1980: 232).

Araştırmanın bulgularının, Bartlett'in (1932: 125-128; Roediger, 2003) çalışmalarında bahsettiği ve Allport ve Postman'ın iletişim literatürüne kazandırdığı (Allport & Postman, 1945) seviyeleme, keskinleştirme ve asimilasyon olgularıyla kısmen tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Kaynak metnin haber olması ise birtakım değişikliklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Seviyeleme, metnin adımlar boyunca kılınmasında, önemsiz sayılabilecek ayrıntıların (isimler, rakamlar vs.) çıkarılmasında ve genelleştirme eğiliminin baskınlığında görülmüştür (Eysenck et al., 1991: 499-500). Ancak araştırmamız seviyelemenin, haberden hangi bilgi biriminin çıkarılmasına bağlı olarak farklı tesirler ürettiğini göstermiştir. Haberdan önemsiz sayılabilecek ayrıntılar çıkarılırsa, haberin esasını oluşturan bilgi birimlerine yönelik yoğunluk artmakta ve keskinleştirme olgusu zuhur etmektedir. Burada haberin esas bilgi birimlerinin detaylandırılmadığını, bilgi birimlerinin daha kapsayıcı ve keskin ifadelerle büründüğünü söylemek gerekir. Haberdan esasını oluşturan bilgi birimlerinin çıkarılması ise haberin anlamsızlaşmasına, anlamın yitip gitmesine sebep olmaktadır.

Fertlerin şemalarıyla uyumlu alışkanlık, çıkar ve duygulara uygun biçimde metni ele alıp değiştirmesi asimilasyon veya rasyonelleştirme olarak tanımlanmaktadır. Bu olgu seviyeleme ve keskinleştirme ile karşılıklı ilişki içerisinde (Rosnow & Fine, 1976: 39-41). Asimilasyon araştırmamızda iki biçimde ortaya çıkmıştır. Orijinal haberdeki keskin ifadelerin yumuşatılması bunlardan ilkidir. İlk haberde geçen "Barbar" kelimesi 8 zincirin hiçbirinde son adımda yer almamış, ilk adımlarda metinden çıkarılmıştır. Benzer durum metinlerde geçen tekil ifadelerin, özel isimlerin, sayıların, bir gruba genelleştirilmesinde veya tamamen çıkarılmasında da görülmüştür. Asimilasyonun tespit edildiği ikinci durum ise anlamı tümüyle değiştiren müdahalelerdir. Anlam kırılmasının yaşandığı durumlarda katılımcı metni bir önceki metinle taban tabana zıt bir konuma taşımaktadır. Fertlerin bilhassa siyasî hususlarda kendi şemalarına uyum göstermeyen argümanlara karşı farklı savlar geliştirdikleri bilinen bir husustur (Edwards & Smith, 1996; Taber & Lodge, 2006). Dolayısıyla bu durumu katılımcıların haberi kendi şemalarına uygun bir biçime dönüştürme veya rasyonelleştirme gayreti olarak değerlendirmek mümkündür.

Katılımcıların zincirler boyunca haber içeriklerini kısmen veya tamamen değiştirmeleri, asimile edip rasyonelleştirmeleri, hakikat sonrası ile ilgili tartışmaların temel argümanlarına uygun görünmektedir çünkü hakikat sonrası tartışmalarında, mevcut gerçekliğin söylemle inşâ edilen mâhiyeti ve fertlerin zihinlerindeki mevcut şemalara ait dağınık bilgi parçacıklarının algıdaki önemi vurgulanmaktadır. Bu durum haberin temel niteliği olan "doğruluk" üzerinde irrasyonel bir tesire sahiptir (Prado, 2018), ancak araştırmada tespit edildiği gibi fertler söz konusu müdahaleler yoluyla metni kendi mevcut şemalarına uygun biçimde "rasyonelleştirmek"tedir. Bu netice insan hâfızasının inşâ edici mâhiyetinin şuurlu bir şekilde olmasa bile yanlış bilginin veya

dezenformasyonun yayılmasında bir rolü olduğunu düşünmemize olanak tanımaktadır. Zira metnin içeriğinin doğruluğuna bakılmaksızın fert, kendi doğrularını metne uygulamaktadır. Bu hâliyle kasıtlı yanlış bilgi olarak dezenformasyona maruz kalan kişinin, bilginin doğruluğundan çok kendi şematik hâfızasına uygunluğunu esas alacağı ve yayılımı buna bağlı olarak destekleyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan söz konusu fert, bilinçsiz de olsa, doğru bilgiyi yanlış bir biçime sokarak (anlamı kırarak) “yanlış bilginin” yayılımına kendiliğinden hizmet edebilmekte, dezenformasyonun kaynağına dönüşebilmektedir.

Sonuç

Öncelikle hâfızanın işleyişinin ele alındığı bu çalışmada, inşâ edici hâfızanın neliği üzerinde durulmuş; Bartlett’in çalışmalarından doğan Allport ve Postman’ın iletişim literatürüne kazandırdığı asimilasyon, seviyeleme, keskinleştirme olgularının hakikat sonrası tartışmalarının esasını oluşturan dezenformasyon ve yanlış bilgiyle olan muhtemel bağı incelenmiştir. Bartlett’in literatüre kazandırdığı seri yeniden üretim yöntemiyle araştırma tasarlanmış ve uygulanmıştır. Bulgular, katılımcıların yeniden üretim adımları boyunca ayrıntıları genelleştirici bir tutum sergilediklerini göstermiştir. Her ne kadar sonuçlar hâfıza literatürüyle uyumlu olsa da kaynak metnin haber hüviyeti birtakım farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Haberin esas bilgi birimlerinin metinden çıkarılması anlamın kaybolmasına, önemsiz sayılabilecek bilgi birimlerinin çıkarılması ise esas bilgi birimlerinin anlamının yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Haberin esas bilgi birimlerinin değişmesi ise haberin anlamının tümüyle farklılaşmasına ve “anlamın kırılmasına” sebep olmuştur. Söz konusu değiştirme işinin kişilerin mevcut metni kendi şemalarına uygun hale getirme, farklı bir deyişle asimile etme çabasının bir neticesi olduğunu söylemek mümkündür. Haber metninin içeriğinin zincirler boyunca sadece *anlam kırıcılara* rastlandığı zaman değişiklik göstermesi, söz konusu anlam kırıcıların “doğru” ne olursa olsun anlamı kendi şemalarına uygun hale getirmeye çalışacaklarını ve “kendi doğrularına” uygun haberi olgusal gerçeklikle tutarlılığına bakmaksızın kabul edebileceklerini göstermektedir.

Araştırmanın hakikat sonrası tartışmalar ile hâfıza arasındaki rabıtayla ilgili literatürdeki boşluğu doldurmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Özellikle anlam kırma olgusu üzerine yürütülecek farklı yöntem ve katılımcı profillerinin olacağı yeni araştırmaların söz konusu boşluğun doldurulmasında fayda sağlayacağı söylenebilir.

Kaynaklar

- Allcott, H., & Gentzkow, M. (2017). *Social media and fake news in the 2016 election*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Allport, G. W., & Postman, L. (1947). *The psychology of rumor*. Henry Holt.
- Allport, G. W., & Postman, L. J. (1945). Section of Psychology: The Basic Psychology of Rumor. *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 8(2 Series II), 61-81.
- Alper, T. G., & Korchin, S. J. (1952). Memory for Socially Relevant Material. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 47(1), 25.
- Baldwin, M. W. (1992). Relational Schemas and the Processing of Social Information. *Psychological Bulletin*, 112(3), 461-484.
- Banaji, M. R., & Crowder, R. G. (1989). The Bankruptcy of Everyday Memory. *American Psychologist*, 44(9), 1185-1193.
- Bangerter, A. (2000). Transformation Between Scientific and Social Representations of Conception: The Method of Serial Reproduction. *British Journal of Social Psychology*, 39(4), 521-535.
- Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press.
- Barton, C. C. (2019). Critical Literacy in the Post-Truth Media Landscape. *Policy Futures in Education*, 17(8), 1024-1036.
- Barzilai, S., & Chinn, C. A. (2020). A Review of Educational Responses to the "Post-Truth" Condition: Four Lenses on "Post-Truth" Problems. *Educational Psychologist*, 55(3), 107-119.
- Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. Free Press.
- Bodaghi, A., & Oliveira, J. (2020). The Characteristics of Rumor Spreaders on Twitter: A Quantitative Analysis on Real Data. *Computer Communications*, 160, 674-687.
- Brewer, W. F. (2000). Bartlett's Concept of the Schema and Its Impact on Theories of Knowledge Representation in Contemporary Cognitive Psychology. *Bartlett, culture and cognition* (69-89). Psychology Press.
- Broersma, M. (2010). The Unbearable Limitations of Journalism: On Press Critique and Journalism's Claim to Truth. *International Communication Gazette*, 72(1), 21-33.
- Brown, R., & McNeill, D. (1966). The "Tip of the Tongue" Phenomenon. *Journal of verbal learning and verbal behavior*, 5(4), 325-337.
- Bülbül, A. R. (2001). *Haberin anatomisi ve temel yaklaşımlar*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Cangöz, B. (2005). Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 51-62.
- Cartwright, D. (1953). Analysis of Qualitative Material. *Research Methods in the Behavioral Sciences* (421-470). Niles.
- Cassidy, A. (2023). UK says it believes Al-Ahli Baptist Hospital blast was "likely caused" by missile fired from inside Gaza. CNN. <https://www.cnn.com/europe/live-news/israel-hamas-war-gaza-news-10-23-23/index.html> [17.02.2024].
- Chance, M. (2023). The "IDF does not target hospitals," Netanyahu spokesperson says. CNN. https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/israel-news-hamas-war-10-17-23/h_c62922a1d06cabf80620f132c5a33b48 [17.02.2024].

- Cherry, K. (2023). What role do schemas play in the learning process? Verywell Mind. <https://www.verywellmind.com/what-is-a-schema-2795873> [20.12.2023].
- CNN. (2023). October 17, 2023—Israel-Hamas war. CNN. <https://www.cnn.com/middleeast/live-news/israel-news-hamas-war-10-17-23/index.html> [18.02.2024].
- Connelly, L. M. (2016). Trustworthiness in Qualitative Research. *Medsurg Nursing: Official Journal of the Academy of Medical-Surgical Nurses*, 25(6), 435-436.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar?* Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- Coronel, J. C., Ott, J. M., Hubner, A., Sweitzer, M. D., & Lerner, S. (2023). How are Competitive Framing Environments Transformed by Person-to-Person Communication? An Integrated Social Transmission, Content Analysis, and Eye Movement Monitoring Approach. *Communication Research*, 50(1), 3-29.
- Daley, D. J., & Kendall, D. G. (1964). Epidemics and Rumours. *Nature*, 204(4963), 1118-1118.
- DiFonzo, N., & Bordia, P. (2007). Rumor psychology: Social and organizational approaches. *American Psychological Association*.
- Ebbinghaus, H. (1885). Memory: A Contribution to Experimental Psychology. *Annals of Neurosciences*, 20(4).
- Edwards, K., & Smith, E. E. (1996). A Disconfirmation Bias in the Evaluation of Arguments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 5-24.
- Erdelyi, M. H. (1998). *The recovery of unconscious memories: hypermnnesia and reminiscence*. University of Chicago Press. Chicago
- Eysenck, M. W., Ellis, A. W., Hunt, E. B., & Johnson-Laird, P. N. E. (1994). *The Blackwell dictionary of cognitive psychology*. Basil Blackwell.
- Eysenck, M. W., & Keane, M. T. (2020). *Cognitive psychology: A student's handbook* (Eighth edition). Routledge.
- Fallis, D. (2015). What is Disinformation?. *Library Trends*, 63(3), 401-426.
- Ferreira, L., Collins, E. C., Fasoli, F., Silva, C., & Lopes, D. (2015). Using Serial Reproduction Methodology to Examine Communication in Organizations. *Actas do VIII Simpósio Sobre Comportamento Organizacional*, 8-23.
- Fiedler, K., Asbeck, J., & Nickel, S. (1991). Mood and Constructive Memory Effects on Social Judgement. *Cognition & Emotion*, 5(5-6), 363-378.
- Fiske, S. T., & Kinder, D. R. (1981). Involvement, Expertise, and Schema Use: Evidence from Political Cognition. *Personality, Cognitions, and Social Interaction* (171-190). Lawrence Erlbaum.
- Flower, K., Pokharel, S., Gold, H., Kolirin, L., & Given, M. (2023). IDF says Palestinian Islamic Jihad group is behind “failed rocket launch” that struck Gaza hospital. CNN. https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/israel-news-hamas-war-10-17-23/h_c62922a1d06cabf80620f132c5a33b48 [19.02.2024].
- Fortin, N. (2008). Navigation and Episodic-Like Memory in Mammals. *Learning and Memory: A Comprehensive Reference* (385-412). Elsevier.
- Frise, M. (2018). Forgetting. *New Directions in the Philosophy of Memory* (223-240). Routledge.
- Fuller, S. (2018). *Post-truth: Knowledge as a power game*. Anthem Press. London.

- Galeotti, A. E. (2019). Believing Fake News. *Pos-Truth, Philosophy and Law*. (58-76). New York: Routledge.
- Ghosh, V. E., & Gilboa, A. (2014). What is a Memory Schema? A Historical Perspective on Current Neuroscience Literature. *Neuropsychologia*, 53, 104-114.
- Gilovich, T. (1987). Secondhand information and Social Judgment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 23(1), 59-74.
- Glăveanu, V. P. (2017). Psychology in the Post-Truth Era. *Europe's Journal of Psychology*, 13(3), 375-377.
- Gold, H. (2023). Israeli prime minister says "barbaric terrorists in Gaza" attacked hospital, not the IDF. CNN. https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/israel-news-hamas-war-10-17-23/h_c62922a1d06cabf80620f132c5a33b48 [20.02.2024].
- Graber, D. A. (1988). *Processing the news: How people tame the information tide*. New York: Longman.
- Halbwachs, M. (2007). Kollektif Bellek ve Zaman. *Bellek: Öncesiz Sonrasız, Cogito*, 50, 55-76.
- Hancock, J. T. (2007). Digital Deception: When, Where and How People Lie Online. *Oxford Handbook Of Internet Psychology* (pp. 289–301). Oxford: Oxford University Press.
- Harsin, J. (2018). Post-Truth and Critical Communication Studies. *Oxford Research Encyclopedia of Communication* (35-52). Oxford University Press.
- Healy, A. F., & Bonk, W. J. (2008). Serial Learning. *Learning and Memory A Comprehensive Reference* (53-63). Elsevier.
- Hernon, P. (1995). Disinformation and Misinformation Through the İnternet: Findings of an Exploratory Study. *Government Information Quarterly*, 12(2), 133-139.
- Hsieh, H.-F., & Shannon, S. E. (2005). Three Approaches to Qualitative Content Analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Huang, J. (2022). Rumor and Conspiracy Formation in Post Truth Era Under Covid-19. *International Conference on Comprehensive Art and Cultural Communication (CACC 2022)*. Chongqing: China.
- Ireton, C., & Posetti, J. (2018). *Journalism, fake news & disinformation: handbook for journalism education and training*. Unesco Publishing.
- Jackendoff, R. (2019). Conceptual Semantics. *Semantics—Theories* (86-113). Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Jones, E. E., & Kohler, R. (1958). The Effects of Plausibility on the Learning of Controversial Statements. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 57(3), 315.
- Juul, J. L., & Ugander, J. (2021). Comparing Information Diffusion Mechanisms by Matching on Cascade Size. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(46).
- Kashima, Y. (2014). Meaning, Grounding, and the Construction of Social Reality: Grounding and Social Reality. *Asian Journal of Social Psychology*, 17(2), 81-95.
- Kashima, Y., & Yeung, V. W.-L. (2010). Serial Reproduction: An Experimental Simulation of Cultural Dynamics. *Acta Psychologica Sinica*, 42(1), 56-71.
- Kawachi, K. (2008). Deterministic Models for Rumor Transmission. *Nonlinear Analysis: Real World Applications*, 9(5), 1989-2028.

- Kemiksiz, N. (2016). Filistin Sorunu. *Akademik Ortadoğu*, 11(1), 133-179.
- Khatib, I., Canetti, D., & Rubin, A. (2018). Conflict Perception: A New Scale with Evidence from Israel and Palestine. *International Journal of Conflict Management*, 29(3), 376-397.
- Kocabaş, O., & Çetin, S. (2015). Y Gençlik ve Dijital Aktivizmi: Ankara Tuzluçayır Örneği. *İstanbul Kadir Has Üniversite Yeni Medya Çalışmaları II. Ulusal Kongre Kitabı* (67-79). Alternatif Bilişim Derneği. İstanbul.
- Kocabaş, O. (2020). Hâfıza Mekânı Olarak Roman: Yeşil Gece Romanında Tahakküm, Değişim ve Bellek. *İNİF E - Dergi*, 5(2), 60-72.
- Kocabaş, O. (2021). *Haberde doğruluk ve hakikat: Haber doğruluk-hakikat ilişkisinin hermeneutik tezâhürleri üzerine bir deneme*. Akademisyen Kitabevi. Ankara
- Kocabaş, O. (2022).
- Koriat, A., & Goldsmith, M. (1996). Monitoring and Control Processes in The Strategic Regulation of Memory Accuracy. *Psychological Review*, 103(3), 490-517.
- Krippendorff, K. (1980). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage.
- Lakoff, G. (1986). Cognitive Semantics in Meaning and Mental Representations. *Versus*, (44-45), 119-154.
- Laybats, C., & Tredinnick, L. (2016). Post Truth, Information, and Emotion. *Business Information Review*, 33(4), 204-206.
- Lee, T. L., Gelfand, M. J., & Kashima, Y. (2014). The Serial Reproduction of Conflict: Third Parties Escalate Conflict Through Communication Biases. *Journal of Experimental Social Psychology*, (54), 68-72.
- Levine, J. M., & Murphy, G. (1943). The Learning and Forgetting of Controversial Material. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 38(4), 507-517.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage Publications.
- Liu, Y., Zeng, C., & Luo, Y. (2018). Dynamics of a New Rumor Propagation Model with the Spread of Truth. *Applied Mathematics*, 09(05), 536-549.
- Loftus, E. F. (1975). Leading Questions and the Eyewitness Report. *Cognitive Psychology*, 7(4), 560-572.
- Loftus, E. F. (1979). *Eyewitness testimony*. Harvard Univ. Press.
- Lune, H., & Berg, B. L. (2017). *Qualitative research methods for the social sciences*. Pearson Education Limited.
- Lynch, F. R., Rosnow, R. L., & Fine, G. A. (1978). Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay. *Contemporary Sociology*, 7(2), 212.
- Lyons, A., & Kashima, Y. (2001). The Reproduction of Culture: Communication Processes Tend to Maintain Cultural Stereotypes. *Social Cognition*, 19(3), 372-394.
- Lyons, A., & Kashima, Y. (2003). How are stereotypes maintained through communication? The influence of stereotype sharedness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(6), 989-1005.
- Lyons, A., & Kashima, Y. (2006). Maintaining stereotypes in communication: Investigating memory biases and coherence-seeking in storytelling. *Asian Journal of Social Psychology*, 9(1), 59-71.

- Manning, M. J., Manning, M., & Romerstein, H. (2004). *Historical dictionary of American propaganda*. West Port, CT: Greenwood Publishing Group.
- Marconi, D. (2019). Fake News, The Crisis of Deference, and Epistemic Democracy. *Post-Truth, Philosophy and Law*. (86-92). New York: Routledge.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage publications.
- Matsumoto, D. R. (Ed.). (2009). *The Cambridge dictionary of psychology*. Cambridge University Press.
- McCluskey, M. (2023). Israeli President blames Islamic Jihad for Al-Ahli Baptist Hospital blast. CNN. <https://www.cnn.com/middleeast/live-news/israel-news-hamas-war-10-17-23/index.html> [25.02.2024].
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. Cambridge: MIT Press.
- McIntyre, A., Lyons, A., Clark, A., & Kashima, Y. (2004). The Microgenesis of Culture: Serial Reproduction as an Experimental Simulation of Cultural Dynamics. *The Psychological Foundations of Culture* (227-258). Lawrence Erlbaum Associates.
- Menzel, R. (2008). Introduction and Overview. *Learning and Memory: A Comprehensive Reference*. (1-9). Elsevier.
- Miller, G. R., & Stiff, J. B. (1993). *Deceptive communication*. Sage Publications.
- Nadel, L. (2008). Multiple Memory Systems: A New View. *Learning and Memory: A Comprehensive Reference* (41-51). Elsevier.
- Nahari, G., Sheinfeld, V., Glicksohn, J., & Nachson, I. (2015). Serial Reproduction of Traumatic Events: Does the Chain Unravel? *Cognitive Processing*, 16(1), 111-120.
- Natasha, B. (2023, Ekim 17). Pentagon says "steady flow of weapons" to Israel will continue. CNN. https://edition.cnn.com/middleeast/live-news/israel-news-hamas-war-10-17-23/h_c62922a1d06cabf80620f132c5a33b48 [27.02.2024].
- Nisan, F. (2022). *Haberdeki çerçeve uygulama örnekleriyle çerçeveleme kuramı ve yöntemi*. Çizgi Kitabevi.
- NTV. (2023). 7 soruda İsrail'in Gazze'deki hastane katliamı. <https://www.ntv.com.tr/galeri/dunya/7-soruda-israilin-gazdedeki-hastane-katliami,p6ukCmlNbUuDxtuMD1BjbA> [3.03.2024].
- Ost, J., Udell, J., Dear, S., Zinken, J., Blank, H., & Costall, A. (2022). The serial reproduction of an urban myth: Revisiting Bartlett's schema theory. *Memory*, 30(6), 775-783.
- Özarkınar, Y. (1997). *Hafıza*. Kubbealtı Neşriyatı. İstanbul.
- Özarkınar, Y. (2010). *Hafıza yanılmaları ve iki ayrı hafıza kodu teorisi*. Ötügen Neşriyat. İstanbul.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. Pegem Akademik Yayınları. Ankara.
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The Psychology of Fake News. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388-402.
- Prado, C. G. (Ed.). (2018). *America's post-truth phenomenon: When feelings and opinions trump facts and evidence*. Praeger.
- Pröllochs, N., Bär, D., & Feuerriegel, S. (2021). Emotions Explain Differences in the Diffusion of True vs. False Social Media Rumors. *Scientific Reports*, 11(1), 22721.

- Qazvinian, V., Rosengren, E., Radev, D. R., & Mei, Q. (2011). Rumor Has It: Identifying Misinformation in Microblogs. *Proceedings of the Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing (1589-1599)*. Association for Computational Linguistics.
- Riegler, A. (2005). Constructive Memory. *Kybernetes*, 34(1/2), 89-104.
- Roediger, H. L. (1980). Memory Metaphors in Cognitive Psychology. *Memory & Cognition*, 8(3), 231-246.
- Roediger, H. L. (2003). Bartlett, Frederic Charles. *Encyclopedia of Cognitive Science*. (1). 319-322.
- Roediger, H. L., Zaromb, F. M., & Goode, M. K. (2008). A Typology of Memory Terms. *Learning and Memory: A Comprehensive Reference*. (11-24). Elsevier.
- Rosnow, R. L., & Fine, G. A. (1976). *Rumor and gossip: The social psychology of hearsay*. Elsevier.
- Sara, S. J. (2008). Reconsolidation: Historical Perspective and Theoretical Aspects. *Learning And Memory: A Comprehensive Reference (461-473)*. Elsevier.
- Schachter, S., & Burdick, H. (1955). A Field Experiment on Rumor Transmission and Distortion. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 50(3), 363-371.
- Schutz, A., & Luckmann, T. (1974). *The structures of the life-world*. Northwestern University Press.
- Severin, W., & Tankard, J. W. (2014). *Communication theories: Origins, methods and uses in mass media*. Pearson Education.
- Shibutani, T. (1966). *Improvised news: A sociological study of rumor*. Bobbs-Merrill.
- Shin, J., Jian, L., Driscoll, K., & Bar, F. (2017). Political Rumoring on Twitter During the 2012 US Presidential Election: Rumor Diffusion and Correction. *New Media & Society*, 19(8), 1214-1235.
- Sismondo, S. (2018). Extraordinary Popular Delusions and the Manipulation of Crowds. *America's Post-Truth Phenomenon (72-86)*. Praeger.
- Smith, C. P. (2000). Content Analysis and Narrative Analysis. *Handbook of Research Methods in Social and Personality Psychology (313-335)*. Cambridge University Press.
- Soll, J. (2016). The long and brutal history of fake news. www.politico.com/magazine/story/2016/12/fake-news-history-long-violent-214535/. (Erişim tarihi: 24.02.2025).
- Spiegelhalter, D., J. (2019). Trust in Numbers. *Risk and Uncertainty in a Post-Truth Society (4-25)*. Routledge.
- Stafford, L., Waldron, V. R., & Infield, L. L. (1989). Actor-Observer Differences in Conversational Memory. *Human Communication Research*, 15(4), 590-611.
- Statt, D. A. (1998). *The concise dictionary of psychology*. Routledge.
- Sunstein, C. R. (2014). *On rumors: How falsehoods spread, why we believe them, and what can be done*. Princeton University Press.
- Şentuna, B., Han, B., & Kılınç Olgaç, B. (2023). Post Truth ve İsrail-Filistin Savaşı. *Sosyal Aktörler ve Deneyimler Dergisi (1)*, 3-9.
- Taber, C. S., & Lodge, M. (2006). Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs. *American Journal of Political Science*, 50(3), 755-769.

- Tavakol, M., & Dennick, R. (2011). Making Sense of Cronbach's Alpha. *International Journal of Medical Education*, 2, 53-55.
- Tenny, S., Brannan, J. M., & Brannan, G. D. (2017). Qualitative study. StatPearls Publishing.
- Thompson, M. S., Judd, C. M., & Park, B. (2000). The Consequences of Communicating Social Stereotypes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(6), 567-599.
- Treadway, M., & McCloskey, M. (1987). Cite Unseen: Distortions of the Allport and Postman Rumor Study in the Eyewitness Testimony Literature. *Law and Human Behavior*, 11(1), 19-25.
- TRT Haber. (2024a). ABD'li asker İsrail'in Washington Büyükelçiliği önünde Gazze için kendini yaktı. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abdli-asker-israilin-washington-buyukelciligi-onunde-gazze-icin-kendini-yakti-840089.html> [05.03.2024].
- TRT Haber. (2024b). Hamas: Gazze için kendini yakan ABD'li askerinin ölümünden Washington sorumlu. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/hamas-gazze-icin-kendini-yakan-abdli-askerinin-olumunden-washington-sorumlu-840342.html> [05.03.2024].
- TRT Haber. (2024c). ABD, Gazze'ye destek için kendini yakan ABD'li askerinin tepkisinin "derinliğinin" anlaşıldığını belirtti. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-gazze-destek-icin-kendini-yakan-abdli-askerinin-tepkisinin-derinliginin-anlasildigini-belirtti-840627.html> [05.03.2024].
- TRT Haber. (2024d). Gazze için kendini yakan ABD'li askerinin "ordunun Filistin'deki soykırma dahline" dair belgeler gördüğü iddiası. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/gazze-icin-kendini-yakan-abdli-askerinin-ordunun-filistindeki-soykirma-dahline-dair-belgeler-gordugu-iddiasi-840718.html> [06.03.2024].
- Tulving, E. (1972). Episodic and Semantic Memory. *Organization of Memory* (381-403). Academic Press.
- Tulving, E. (2007). Are There 256 Different Kinds of Memory?. *The Foundations of Remembering* (39-52). Psychology Press.
- Urban, W. M. (2014). *Language and reality: The philosophy of language and the principles of symbolism*. Routledge.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The Spread of True and False News Online. *Science*, 359(6380), 1146-1151.
- Wagoner, B. (2010). Remembering Methodology Experimenting with Bartlett. *Methodological Thinking in Psychology: 60 Years Gone Astray?* (145-187). Information Age Publ.
- Wagoner, B. (2017). What Makes Memory Constructive? A Study in the Serial Reproduction of Bartlett's Experiments. *Culture & Psychology*, 23(2), 186-207.
- Waisbord, S. (2018). Truth is What Happens to News: On Journalism, Fake News, and Post-Truth. *Journalism Studies*, 19(13), 1866-1878.
- Wierzoslawski, R. P. (2021). The Post-Truth Condition and Social Distribution of Knowledge: On Some Dilemmas with Post-Truth Uses. *History in a Post-Truth World* (66-84). Routledge.

- Xu, J., & Griffiths, T. L. (2010). A Rational Analysis of the Effects of Memory Biases on Serial Reproduction. *Cognitive Psychology*, 60(2), 107-126.
- Yiğit, A. A. (2019). Filistin Meselesinin Kronikleşmesi (1918-1948). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243), 391-414.
- Yıldırım, Y. (2021). İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(41), 3840-3884.
- Zacks, J. M., Bezdek, M. A., & Cunningham, G. E. (2022). Knowledge and the Reliability of Constructive Memory. *Memory*, 30(1), 22-25.
- Zhao, L., Wang, Q., Cheng, J., Chen, Y., Wang, J., & Huang, W. (2011). Rumor Spreading Model with Consideration of Forgetting Mechanism: A Case of Online Blogging Livejournal. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 390(13), 2619-2625.

Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu Arasındaki İlişki: Çelişki mi Uyum mu?

Semra AKSU*

Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Öz

Soğuk Savaş sonrasında Somali, Ruanda, Bosna ve Kosova'da yaşanan insani krizlerle birlikte insani müdahaleler tekrardan tartışılmaya başlanmış ve giderek uluslararası hukukun en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. İnsani krizlere uluslararası toplumun tutarsız ve yetersiz reaksiyonları ya da kayıtsızlığı yeni bir hareketin oluşmasına zemin hazırlamış ve uygulamadaki sorunları ortadan kaldırmak adına sistematik ve belirgin bir çerçevede yeni bir konsept oluşturulmuştur. Koruma Sorumluluğu adı verilen ve insani müdahale ile aynı düşünce geleneği üzerine inşa edilen bu kavramla, egemen eşitlik ve içişlerine müdahale yasağı ilkelerinin insani krizlerde bir kalkan olarak kullanılmasını önlemek adına 'sorumluluk olarak egemenlik' anlayışı benimsemiştir. Devlete öncelikli sorumluluk yükleyerek egemenliğin aynı zamanda halkın soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suç ve savaş suçlarından korunması anlamına geldiğini vurgulayan Koruma Sorumluluğu, devletin bu sorumluluğu yerine getirememesi durumunda, uluslararası topluma harekete geçme/müdahale etme sorumluluğu yüklemektedir. Bu yaklaşım, Vestfalyan düzenin egemenlik anlayışının temelini oluşturan devlet egemenliğinin dokunulmazlığı ilkesini sorgulamış ve birçok devlet, egemenliklerinin aşınacağı endişesiyle bu kavrama mesafeli yaklaşmıştır. Ancak, Vestfalyan egemenlik anlayışının temel düşünürleri olan Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un egemenlik nazariyeleri incelendiğinde, Koruma Sorumluluğu ile çatışmaktan ziyade belirli açılardan uyumlu olduğu görülmektedir. Her iki düşünür de egemenliği, yalnızca mutlak bir hak olarak değil, aynı zamanda halkın güvenliğini sağlama sorumluluğuyla ilişkilendirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Koruma Sorumluluğu ile Bodin ve Hobbes'un egemenlik teorileri arasındaki ilişkiyi analiz ederek, bu kavramların hangi noktalarda çakıştığını ve hangi açılardan birbirini tamamladığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler

Koruma Sorumluluğu, Vestfalyan Egemenlik, Bodin, Hobbes

* Dr. Araştırma Görevlisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, semra.aksu@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5248-4874

The Relationship Between Sovereignty and the Responsibility to Protect: Contradiction or Consistency?

Abstract

Following the Cold War, humanitarian interventions began to be debated again and gradually became one of the most important issues in international law, particularly in response to humanitarian crises in Somalia, Rwanda, Bosnia and Kosovo. The inconsistent, inadequate or indifferent responses of the international community to these crises paved the way for a new movement, leading to the creation of a systematic and well-defined framework to address the problems in practice. This new concept, called the Responsibility to Protect, was built on the same intellectual tradition as humanitarian intervention. It adopted the notion of 'sovereignty as responsibility', to prevent the principles of sovereign equality and non-intervention principles from being invoked as shields in the face of humanitarian crises. The Responsibility to Protect emphasizes that sovereignty entails not only rights but also the primary responsibility of the state to protect its population from genocide, ethnic cleansing, crimes against humanity, and war crimes. If a state fails to fulfill this responsibility, the responsibility is transferred to the international community, which must then take action or intervene. This approach has challenged the principle of the inviolability of state sovereignty, a cornerstone of the Westphalian order, leading many states to regard the concept with caution out of concern that their sovereignty may be undermined. However, when the theories of Jean Bodin and Thomas Hobbes—the principal architects of the Westphalian conception of sovereignty—are examined, it becomes evident that they do not necessarily conflict with the Responsibility to Protect but, in certain respects, they can be seen as complementary. Both thinkers associated sovereignty not merely with an absolute right, but also with the responsibility to ensure the security of the people. The aim of this study is to analyze the relationship between Responsibility to Protect and the sovereignty theories of Bodin and Hobbes, identifying the points at which these concepts converge and the ways in which they reinforce one another.

Keywords

Responsibility to Protect, Sovereignty, Westphalian Sovereignty, Bodin, Hobbes.

Extended Abstract

Throughout the history of international law and international relations, sovereignty has been regarded as a foundational principle, embodying the absolute and unrestricted authority of the state. Rooted in the Westphalian system, which institutionalized the principle of sovereign equality, this traditional conception framed state power as inviolable, rejected external interference in domestic affairs, and established a rigid norm against intervention. A condition of any state's sovereignty is the corresponding obligation to respect the sovereignty of others- a principle enshrined in Article 2(7) of the UN Charter. Under international law, a sovereign state exercises exclusive jurisdiction within its territorial borders while other states are bound not to intervene in its

internal affairs. Following the Second World War, however, the establishment of the United Nations (UN), the progressive development of international law, and the growing “internationalization” of human rights began to challenge the doctrine of absolute sovereignty and introduced the notion of ‘relative sovereignty’. Increasingly, there was recognition that protecting human security, encompassing human rights and human dignity, must be one of the fundamental objectives of modern international institutions. Nonetheless, states have often invoked the principle of Article 2(7) of the UN Charter as a shield against external scrutiny or intervention, even in the face of severe humanitarian crises.

In the post-Cold War era, the humanitarian catastrophes in Somalia, Rwanda, Bosnia, and Kosovo underscored the urgent need for effective international responses and reignited debates over the legality and scope of humanitarian action. The inconsistent and often inadequate reactions of the international community—most starkly illustrated by the inaction during the Rwandan genocide—revealed the absence of a coherent framework to address mass atrocities. Against this backdrop, the International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS) sought to reconcile the principles of the UN Charter with the imperative to protect populations from grave crimes, culminating in the articulation of the Responsibility to Protect.

Responsibility to Protect advanced the idea that sovereign states bear the primary responsibility to protect their own citizens from genocide, war crimes, ethnic cleansing, and crimes against humanity and that when they are unwilling or unable to do so, this responsibility shifts to the broader community of states. Unlike traditional humanitarian intervention, often framed as a discretionary right of powerful states, Responsibility to Protect reframed sovereignty as entailing both internal and external responsibilities. It presented protection not as a right of states but as a responsibility of the international community, redefining sovereignty as ‘*sovereignty as responsibility*’. This reorientation aims to bridge the perceived divide between sovereignty and intervention, transforming them from opposing doctrines into complementary pillars of a unified normative framework. While this shift might appear to conflict with the Westphalian model—where sovereignty prioritized state prerogatives—an examination of the theories of Jean Bodin and Thomas Hobbes, key architects of the Westphalian paradigm, reveals that elements of “sovereignty as responsibility” were already implicit in their thought. Accordingly, the claim that Responsibility to Protect represents a radical departure from Westphalian sovereignty is questionable; rather, it can be seen as a historical reinterpretation within a broader continuum of ideas.

The Westphalian system constructed sovereignty as an indivisible sphere of authority that excluded external interference in domestic affairs. Yet the idea of absolute sovereignty has never been entirely unlimited in international law.

Even proponents of modern absolute sovereignty have acknowledged that its legitimacy depends on the state's capacity to protect its own citizens. In this sense, Responsibility to Protect's foundational principle—that the state bears the primary responsibility to protect its population—finds intellectual antecedents in classical political theory.

Bodin defined the sovereign as “one and absolute power,” yet stressed that this power remained bound by divine law, natural law, and certain human laws common to all nations. In his view, sovereignty was “absolute” only in the sense of being indivisible and not shared with external authorities such as the church, the empire, or feudal lords. The sovereign's “unaccountability” meant the absence of responsibility to any higher earthly authority, but it did not negate the sovereign's duties toward the people. Bodin explicitly affirmed that in return for the loyalty and obedience of the subjects, the sovereign was obliged to protect their lives and property and to govern justly.

For Bodin, individual rights to liberty and property were protected not only by contractual commitments but also by divine and natural law. In this respect, the Responsibility to Protect's principle of the sovereign's duty to protect its people is consistent with Bodin's conception of sovereignty. Furthermore, Bodin's theory admitted that if a sovereign failed in these duties, other (neighbouring) sovereigns could intervene—an idea closely aligned with Responsibility to Protect's second pillar, which attributes a secondary responsibility to the international community.

Although Hobbes articulated his theory in *Leviathan* within a framework of absolute sovereignty, his account also contains elements akin to the sovereign's duty to protect. For Hobbes, individuals consented to transfer their rights to a common political authority to escape the insecurity of the state of nature. The state's very *raison d'être* was to ensure peace and safeguard individuals. While the sovereign was not a party to the social contract and thus could not technically violate it, Hobbes maintained that if the sovereign failed to protect the people, their duty of obedience would lapse, and the contract would effectively dissolve.

Hobbes further argued that natural law commands individuals to seek protection wherever it may be found—whether in their own sovereign's sword or that of another. Consequently, there is no principled barrier to another sovereign offering protection when the original sovereign has failed, leaving individuals effectively returned to a state of nature. While Hobbes did not explicitly formulate an intervention doctrine, his reasoning implicitly supports the legitimacy of external protection in such circumstances. This logic resonates with Responsibility to Protect's attribution of a secondary responsibility to the international community.

to protect the natural and inalienable rights of individuals. The sovereign, though endowed with unlimited rights vis-à-vis other authorities, is limited in obligations toward the people—a limitation that serves as a measure of the legitimacy of sovereignty. This logic is consistent with Responsibility to Protect's first pillar, which affirms the state's primary responsibility to protect its own population. Bodin explicitly recognized an international secondary responsibility in cases of sovereign failure, while Hobbes implied the permissibility of such action in principle.

In conclusion, this study contends that Responsibility to Protect should not be viewed as a radical departure from the Westphalian paradigm, but rather as a contemporary restatement of an existing idea within it—namely, sovereignty as responsibility. Both Bodin and Hobbes grounded the legitimacy of sovereign power in the welfare of the people (*salus populi*) and regarded this as the *raison d'être* of sovereignty. This historical continuity suggests that Responsibility to Protect's normative foundation is firmly rooted in, rather than opposed to, the classical tradition of sovereignty.

Giriş

Uluslararası sistemin uluslararası hukuk anlayışı uzun süre ulus devletin sınırsız ve mutlak egemenliği düşüncesine dayanmış, her devletin kendi toprakları üzerinde sahip olduğu yetkileri ihlal edilemezlik zırhına büründürerek devlet egemenliğini sarsacak herhangi bir doktrine karşı sistematik bir direnç göstermiştir. Her ne kadar Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulması, uluslararası hukukun tedrici gelişimi ve insan haklarının 'uluslararasılaşması' ile mutlak egemenliğin terk edilerek nisbi egemenliğin benimsendiği yeni dünya düzeninde, Vestfalyan sistemin mutlak egemenlik anlayışını muhafaza etmenin artık mümkün olamayacağını söyleyebilirsek de BM Şartı 2/7'de yer alan 'içişlerine müdahale yasağı ilkesinde' mutlak egemenlik zihniyetinin izlerini görebilmek mümkündür. Soğuk Savaş sonrası dönemde egemenliğin her türlü vahşet suçlarında kalkan olarak kullanılması da bu izlerin bir göstergesidir. İçişlerine müdahale yasağı ilkesinin, halkına karşı ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri gerçekleştiren bir devletin koruyucu kalkanı olarak kullanılması ve uluslararası hukukun bu alandaki etkisizliği/yetersizliğine bir cevap olarak uluslararası toplumun tepkisinin her geçen gün artması Koruma Sorumluluğu kavramının¹ var oluş sürecini oldukça hızlandırmıştır.

Günümüzde insan haklarının korunması ve uygulanması tüm devletleri ilgilendiren ortak bir mesele olarak değerlendirilmekte ve egemenliğin meşruiyeti, devletin kendi halkına karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi koşuluna bağlanmaktadır. Devletlerin egemenliğinin uluslararası hukukun koyduğu sınırlar içerisinde, uluslararası toplumun genel menfaati doğrultusunda tayin edilmesi gerektiği düşüncesi, Koruma Sorumluluğunun kurumsallaşmasına

¹ Doktrinde bakış açısına bağlı olarak Koruma Sorumluluğu için 'kavram', 'ilke', 'doktrin', 'siyasi taahhüt', 'konsept' ve 'söylem' gibi ifadeler kullanılmaktadır. Fakat en çok kullanılan 'gelişmekte olan bir norm-emerging norm' ifadesidir. Bkz. United Nations General Assembly, *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*, Report of the Secretary-General, UN Doc. A/59/2005, 21 Mart 2005.

yönelik çabaları beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşım, Vestfalyan egemenlik anlayışının aşılması sanılan duvarlarını aşarak, Haklı Savaş doktrini ile başlayan ve bugün uluslararası ilişkiler literatürüne Koruma Sorumluluğu doktrini olarak giren 'ağır ve sistematik insan hakkı ihlallerine karşı halkların korunması geleneğinin' yüzyıllardır devam ettiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren devletlerin -münferit veya diğer devletlerle birlikte- insani krizlere müdahale etme düşüncesi ve pratiği uluslararası hukuk düzeninde insani krizlere toplumsal müdahaleleri müstakil bir hukuk normuna dönüştürememiştir.² Uluslararası hukukun temel ilkelerinin yer aldığı BM Genel Kurulu'nun 24.10.1970 tarih ve 2625 (XX) sayılı kararına ekli 'Devletlerarası Dostça İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkındaki Bildiri'de içişlerine müdahale yasağı ilkesinin muhtevasında müdahalelerin devletin kişiliğine karşı bir saldırı olarak değerlendirilmesi ve uluslararası hukukun ihlali olarak kabul edilmesi insani krizlere müdahalelerin hukuki nitelik kazanmasını engellemiştir.³ Devlet merkezli Vestfalyan düzenin teyidi olarak değerlendirilen içişlerine müdahale yasağı devlet egemenliğinin doğal bir sonucu olarak süreç içerisinde egemenliğin tanımlanmasından, değişim ve dönüşümünden de etkilenmiştir.

Koruma Sorumluluğu konsepti ise 'sorumluluk olarak egemenlik' anlayışına dayanarak egemenlik kavramını yeniden tanımlamış ve devletlerin egemen olma statüsünü, halklarına karşı yükümlülüklerini yerine getirme şartına bağlı kılmıştır. Devlet Egemenliği ve Müdahale Uluslararası Komisyonu (ICISS) tarafından yayımlanan 2001 tarihli Koruma Sorumluluğu Raporu'nda da egemenlik kavramının Vestfalyan sistemin egemenlik anlayışından farklı bir biçimde ele alındığı açıkça ifade edilmektedir (ICISS Raporu, 2001: s. 7). Bu durum, Koruma Sorumluluğu ile Vestfalyan egemenlik anlayışı arasında bir çatışma olduğu izlenimini doğurabilir. Nitekim Koruma Sorumluluğu ile devletin haklarını merkeze alan klasik egemenlik anlayışından, bireylere karşı yükümlülükleri önceleyen bir yaklaşıma doğru kayma söz konusudur. Bununla birlikte Vestfalyan egemenlik anlayışını şekillendiren Jean Bodin ve Thomas Hobbes'un egemenlik nazariyeleri incelendiğinde raporda vurgulanan 'sorumluluk olarak egemenlik' düşüncesinin söz konusu teorisyenlerin nazariyelerinde de mevcut olduğu görülmektedir. Bu nedenle, Vestfalyan egemenlik anlayışı ile Koruma Sorumluluğu'nun öne sürdüğü 'sorumluluk olarak egemenlik' yaklaşımının mutlak bir çelişki içerisinde olmadığı aksine belirli açılardan örtüştüğü söylenebilir. Bu çalışma, Bodin ve Hobbes'un egemenlik kuramlarının merkezindeki sorumluluk olgusunu analiz ederek, Koruma Sorumluluğunun öngördüğü 'yeni egemenlik tasavvuru'nu yorumlamayı ve bunun Vestfalyan

² İnsani müdahalelere ilişkin bir teamül kuralının oluşmamasının, müdahale pratiklerinin kendi içerisinde tutarlı ve devamlı bir nitelik taşıması ile birlikte siyasi mülahazalarla gerçekleştirilmesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Nitekim Uluslararası Adalet Divanı, Sığınmacılar Davasında uygulamalardaki 'belirsizlik ve çelişkilerin' yanı sıra 'siyasi çıkar yönlendirmesinin' sürekli ve yeknesak bir uygulamamın-dolayısıyla da teamül kuralının- oluşumunu engellediğini ifade etmiştir. ICJ, Asylum Case (Colombia v. Peru), ICJ Reports, 1950, s.277.

paradigma ile yapısal bağlantısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Böylece Koruma Sorumluluğunun klasik egemenlik yaklaşımıyla çatıştığı ve egemenliğin Vestfalyan köklerinden radikal bir kopuş gerçekleştirdiği yönündeki kanaatin aksine tarihsel süreklilik içinde kavramlar arasında bir uyum ilişkisinin mevcut olduğu ileri sürülecektir.

Koruma Sorumluluğu: Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Gelişimi

1999 yılındaki BM Genel Kurul toplantısında dönemin Genel Sekreteri Kofi Annan *'eğer insani müdahale devletlerin egemenliğine karşı kabul edilemez bir saldırı oluşturuyorsa, insanlığın ortak değerlerinin temelden sarsıldığı Ruanda ve Srebrenitsa gibi insan haklarının ağır ve sistematik ihlallerinin yaşandığı durumlara nasıl cevap vermeliyiz'* serzenişinde bulunarak 'insani müdahale-devlet egemenliği' ikilemine dikkat çekmiş ve devletlere bu konuda bir uzlaşma geliştirmeleri için çağrıda bulunmuştur (United Nations, 2000). Bu çağrıya yanıt olarak Kanada Hükümetinin öncülüğünde Eylül 2000'de Devlet Egemenliği ve Müdahale Uluslararası Komisyonu (ICISS) kurulmuş ve Komisyon 2001 yılında Koruma Sorumluluğu Raporu'nu yayınlamıştır. Raporun önsözünde çalışmanın 'insani müdahale hakkı üzerine olduğu' belirtilmektedir (ICISS Raporu, 2001; s.VII). Fakat raporda insani müdahale hakkının artık geçerliliğini yitirmiş, modası geçmiş, çatışmalara yol açan bir kavram olduğu vurgulanarak, bunun yerine uzlaşmaya dayalı ve modern bir yaklaşımın gerekliliği ortaya konmuştur (ICISS Raporu, 2001: s.11-17). Böylece insani müdahale kavramının merkezinde yer alan müdahale eden devletin menfaatleri yaklaşımı terkedilmiş ve yeni oluşumla korumanın sağlanacağı halka doğru bir merkez değişikliği gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Koruma Sorumluluğunun en özgün yönü, insani gerekçelerle müdahalelerin devletlere tanınmış bir *hak* olarak değil uluslararası topluma atfedilen bir *sorumluluk* olarak yeniden tanımlanmasıdır. Komisyon'un bu kavramsal dönüşüm çabası insani gerekçelerle müdahale konseptini yeniden yorumlayarak sistematik bir çerçevede geliştirme girişimi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu yaklaşım öğretilerde oldukça eleştirilmiştir. Fröhlich (2015), Koruma Sorumluluğunu insani müdahalenin yeniden biçimlendirilmesi (reform) ve tanımlanması (reframe) girişimi olarak değerlendirirken, Molier (2006) 'responsibility to protect: old wine in new bottles' benzetmesiyle eski bir kavramın yalnızca yeni ambalajla sunulduğunu ileri sürmüştür. Boisson de Chazournes ve Condorelli (Aktaran Arsava, 2011) ise bu yaklaşımı içerikten yoksun bir siyasi retorik olarak eleştirmiş ve nihayetinde siyasi bir tasarruftan ibaret olduğunu savunmuştur. Chomsky (2009) ise Koruma Sorumluluğunu insani müdahalenin "kuzeni" olarak tanımlamış ve kavramın emperyal müdahalelere zemin hazırlayabilecek bir araç olarak kullanılabilmesi uyarısında bulunmuştur.

ICISS Raporu'nda, egemenlik ve sorumluluk kavramlarını birleştirerek devletlerin kendi vatandaşlarını önlenebilir ya da durdurulabilir büyük felaketlerden koruma düşüncesi üzerine inşa ettikleri Koruma Sorumluluğu kavramı

devlete öncelik atfedilen korumanın gerçekleşmemesi halinde işleme öngörülen bir mekanizma olarak tasvir edilmiştir. Raporda, uluslararası topluma insani krizleri önleme, kriz durumunda ise kayıtsız kalmayarak harekete geçme ve müdahaleden sonra da yeniden inşa ile üç sütunlu bir sorumluluk konsepti tasarlanmıştır. Harekete geçme aşamasında son çare olarak insani krizlere müdahalede kuvvet kullanılmasının şartları düzenlenmiştir.

2005 BM Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nin 138. ve 139.paragraflarında Koruma Sorumluluğu konsepti benimsenmiş ve Bildirge kısa sürede BM Genel Kurulunda oybirliği ile kabul edilmiştir (UN Doc. A/RES/60/1). 138.paragrafta birincil sorumluluk olarak her devletin kendi vatandaşını soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suç ve savaş suçlarına karşı öncelikli olarak koruma sorumluluğu olduğu vurgulanmıştır. ICISS Raporunda önlenebilir felaketler nitelendirmesiyle 'kitlese ölüm ve tecavüzler ya da açlık gibi diğer felaketleri' de kapsayan geniş bir ifade kullanılırken, Bildirge'de Koruma Sorumluluğunun kapsamı soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte üç aşamalı yapı korunmuş, sorumluluk, sayılan suçların gerçekleşmesini uygun ve gerekli araçlarla engelleme/önleme sorumluluğunu da içinde barındırmaya devam etmiştir. Devletin kendi vatandaşını korumada başarısız olması ya da korumaması durumunda yani devletin öncelikli sorumluluğunu yerine getir(e)mediğinde, uluslararası toplumun diplomatik, insani ve diğer barışçıl yollarla ihlallere maruz kalan halkı koruma sorumluluğunun olduğu belirtilmiş ancak barışçıl yolların yeterli olmadığı takdirde ise uluslararası toplumun, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi aracılığıyla söz konusu halkı korumak için kolektif olarak harekete geçmeye hazır olduğu ifade edilmiştir (139. paragraf). Dolayısıyla da halkı koruma sorumluluğu ikincil bir sorumluluk olarak uluslararası topluma geçmekte ve kuvvet kullanımını içeren zorlayıcı tedbirlerin sadece Güvenlik Konseyinin yetkisiyle gerçekleştirilebileceği belirtilerek kuvvet kullanımına karar verecek yetkili otorite açısından da bir sınırlandırma yapılmıştır.

Koruma Sorumluluğunun temel motivasyonunun bireylerin temel hak ve hürriyetlerden faydalanmasını sağlamak olduğu ve bunu devletin kendisine önceliklendirmesi kavramın uluslararası insan hakları hukuku ile uyum içerisinde olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte devletin soykırım, etnik temizlik, insanlığa karşı suç ve savaş suçları gibi eylemlerde bulunmama yükümlülüklerini yerine getirmeyerek egemenlik haklarını kötüye kullandığı durumlarda uluslararası hukuk tepkisel bir mekanizmaya şu an için sahip değildir. Ubi jus, ibi remedium ilkesinde de ifade edildiği üzere hukukun ihdas ettiği bir hak varsa bu hak ihlal edildiğinde çözüm için karşılık gelecek bir mekanizma da olmalıdır. Hukukun kurumsal garantisinin varlığına işaret eden Koruma Sorumluluğu kavramı da egemenlik kavramındaki dönüşüme dikkat çekerek yeni bir formül üretmiş ve uluslararası hukukun söz konusu eksik mekanizmasını tamamlamaya çalışmıştır. Fakat Koruma Sorumluluğunun uluslararası hukukun bir 'mekanizması' olarak işletilmesi için kavramın

hukuki bir mahiyete sahip olması gerekmekte ve ayrıca uluslararası hukukun temel ilkeleriyle de uyum içerisinde olması beklenmektedir. Çağırın'ın (2021) da vurguladığı gibi uluslararası hukuk kuralları izole edilmiş, birbirinden bağımsız düzenlemeler olmayıp, ortaya çıkışları, düzenleniş biçimleri ve uygulanma süreçleri itibarıyla kendi aralarında sistemik bir bütünlük arz etmektedir. Bu nedenle, Koruma Sorumluluğunun müstakil bir hukuk kuralı statüsü kazanabilmesi, uluslararası hukuk sisteminin genel ilke ve kurallarıyla da tutarlılık göstermesine ve bu sistemle organik, bütünlük bir yapı oluşturmasına bağlıdır. Ancak Koruma Sorumluluğunun hukuki mahiyetine ilişkin tartışmaların temelinde kavramın uluslararası hukukun temel ilkeleriyle uyum içerisinde olmadığı ve devletlerin egemenlik ilkesi ile çatıştığı ifade edilmektedir. Bu endişeler, BM Genel Sekreterliği'nin 'Daha Geniş Özgürlüklere' başlıklı 2005 Raporu'nun devlet temsilcileri tarafından 6-8 Nisan 2005 tarihlerinde değerlendirildiği oturumlarda somut ifadelerle dile getirilmiştir (UN Doc. A/59/PV.85; UN Doc. A/59/PV.86; UN Doc. A/59/PV.87; UN Doc. A/59/PV.88; UN Doc. A/59/PV.89; UN Doc. A/59/PV.90). Koruma Sorumluluğunun söz konusu endişeler neticesinde uluslararası hukuk normu olarak tanımlanabilmesi henüz mümkün olmasa da 2005 Dünya Zirvesine katılan devletlerin BM Dünya Sonuç Bildirgesinin 138. ve 139. paragraflarında uluslararası toplumun sorumluluklarını yerine getirmek için kolektif eylemde bulunmaya hazır olduklarını taahhüt etmeleri ve Bildirge'nin BM Genel Kurulunda oybirliği ile kabulü Koruma Sorumluluğunun pozitif uluslararası hukukta yeni bir oluşuma işaret ettiği gerçeğine dair açık bir itiraza da izin vermemektedir. Nitekim 2011 yılında BM Güvenlik Konseyi Libya halkını Kaddafi rejiminin saldırılarından korumak amacıyla gerekli tüm önlemleri almak için 1973 sayılı kararı kabul ederken Koruma Sorumluluğunu zimnen uygulamıştır (UN Doc. S/RES/1973, 17 Mart 2011).³

Koruma Sorumluluğunun kendine has özellikleri dikkate alındığında kavramın devletlerin egemenlik ilkesiyle tam bir çatışma hali içerisinde olduğunu söylemek zordur. Elbette, Koruma Sorumluluğu klasik egemenlik anlayışına atfedilen egemenin mutlak sorumsuzluğu düşüncesinin reddini savunmakta, hukukun çizmiş olduğu sınırlar içerisinde egemenin otoritesini kabul etmek tedir. Burada kritik nokta hukukun egemenin sınırlarını belirlemede ortaya çıkmaktadır. Bu karmaşık ilişkiyi anlayabilmek için öncelikle egemenliğin klasik teorik temellerine odaklanmak gerekmektedir. Nitekim Koruma Sorumluluğu-egemenlik ilişkisinin dinamiğini kavrayabilmek, modern uluslararası hukukun şekillenmesinde belirleyici rol oynayan Vestfalyan paradigmasını ve bu paradigmayı teorik temeller üzerine inşa eden Jean Bodin ile

³ Her ne kadar 1973 sayılı Kararın içeriğinde açıkça Koruma Sorumluluğuna değinilmemişse de BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon bu kararın Koruma Sorumluluğu çerçevesinde alındığını belirtmiş, 'uluslararası toplumun sivilleri koruma sorumluluğunu yerine getirme kararlılığını açık ve net bir şekilde teyit ettiğini' ifade etmiştir. BM İnternet Sayfası, Statement on Libya, Ban Ki-moon, 17 Mart 2011. Erişim <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-03-17/statement-libya>

Thomas Hobbes'un egemenlik nazariyelerini incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Bu analiz çerçevesinde uluslararası hukukun statik değil, dinamik bir normatif sistem olduğu ve Koruma Sorumluluğunun da bu sistem içerisinde uluslararası hukukun tedrici gelişimine katkı sunduğu görülecektir.

Vestfalyan Egemenlik Anlayışı

Uluslararası ilişkilerde kurucu bir öge olarak tanımlanan egemenlik kavramı zaman içerisinde uluslararası ilişkilerdeki değişim ve gelişmelerden etkilenmiş, karşılıklı bağımlılığın artması ile de kavramın kapsam ve sınırlılığını üzerinde ciddi daralmalar gerçekleşmiştir. Bununla birlikte egemenliğin değişim ve dönüşümünde Vestfalyan egemenlik anlayışının bir şekilde muhafaza edildiği görülmektedir. Egemenliği bölünemez, sınırlandırılmaz, devredilemez, tek ve mutlak güç olarak gören bu anlayışta egemenlik devletin iktidarının ya da gücünün bir niteliği olmaktadır. Devlet herhangi bir üst otoriteye tabi olmayıp, ülkesel alanları içerisinde mutlak egemen, ülkesel alanları dışında ise tam bağımsızdır. Nitekim Vestfalyan sistemde egemenlik içişlerine müdahaleye izin vermeyecek şekilde tasarlanmıştır. Bununla birlikte mutlak egemenliğin uluslararası hukukta hiçbir zaman gerçekten mutlak olmadığı, aksine her zaman bir dereceye kadar devletin vatandaşlarını korumasına bağlı olduğu modern dönem mutlak egemenlik kuramcıları tarafından dile getirilmiştir. Nitekim Delbruck (2002), egemenliğin uluslararası hukukun bir ilkesi olarak hiçbir zaman mutlak olmadığını, diğer devletlerin egemenliğinin 'mutlaklığı' sınırlandırdığı ve nisbiştirdiğini savunmaktadır. Bu görüşler paralelinde egemenliğin haklarla birlikte sorumluluklar da getirdiği savunulmuştur (Glanville, 2014; 3). Bu bölümde, Koruma Sorumluluğundaki sorumluluk olarak egemenlik anlayışının klasik dönem egemenlik düşüncesi ile arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek adına Vestfalyan egemenlik anlayışını önemli ölçüde şekillendiren Bodin ve Hobbes'un egemenlik nazariyeleri üzerinden 'egemenin kendi vatandaşını koruması sorumluluğunu' ele alacağız. Ayrıca egemenin bu sorumluluğunu yerine getirmediğinde ya da getiremediğinde Koruma Sorumluluğunda olduğu gibi uluslararası topluma atfedilen ikincil sorumluluğa benzer bir düşüncenin Bodin ve Hobbes'un düşünce sisteminde mevcut olup olmadığını da değerlendireceğiz.

Jean Bodin

Jean Bodin egemenliği tarif ederken daha çok egemenliğin müspet yönünü yani iç egemenliği göz önünde bulundurmuş ve devlete içerisinde kendine eş olabilecek hiçbir kudret tanımayarak mutlak üstünlük atfetmiştir (Lütem, 1947; 8-9). Bodin'in bu yaklaşımı, Roma hukukunun hak ve düzen anlayışını temel alarak, modernliğin krizlerine çözüm olabilecek birleşik bir politik organ teorisi geliştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Teorik ilgi odağını meşruiyet sorunundan, birleşik devletin yaşaması sorununa kaydırması, egemenlik kavramının ulusal ve fiziksel üst belirlenmesini öngörmesiyle önemli

bir teorik dönüşüm yaratmıştır (Hardt and Negri, 2000; 98) Dolayısıyla da Bodin'de egemenlik ulusal birlik ve bağımsızlığı temsil ediyordu (Göze, 1989; 124). Fakat Bodin egemeni tek ve mutlak güç olarak tanımlarken bile egemenin ilahi hukuk, tabii hukuk ve tüm uluslar için ortak olan bazı insani yasalara (*certain human laws common to all nations*) bağlı olduğuna vurgu yapmaktadır (Bodin, 1955; 27-29). Bodin'e göre devlet ancak kendisine mesnet olarak tabii hukuku ittihaz ettiği takdirde mevcut olacaktır (Lütem, 1947; 9). Egemenin koymuş olduğu kanunların ilahi ya da tabii kanunları değiştiremeyeceğini ve bu kanunlara halel getiremeyeceğini vurgulaması Bodin'in egemenlik nazariyesinin tam anlamıyla mutlak bir mahiyet teşkil etmediğini göstermektedir (Bodin, 1955; 33). Aslında Bodin'in egemenliği sadece kilise, imparatorluk ya da feodalite ile paylaşmama yönünden mutlak olarak değerlendirilebilir (Lütem, 1947; 9). Nitekim Göze (1989) de benzer şekilde Bodin'in egemenliğini başkalarından emir almaması yönünden mutlak olarak değerlendirmiştir. Bodin'e atfedilen egemenin sorumsuzluğu (unaccountability) yaklaşımının temelinde başka bir otoriteye karşı sorumlu olmama düşüncesi vardır. 1648 Vestfalya Barışı ile tesis edilen dünya düzeninin esasını oluşturan 'egemen eşitlik' ilkesi bu düşüncenin ürünüdür. Zira egemenin hiçbir şekilde başkasının yapmış olduğu yasalara tabi olmayacağını belirten Bodin, ayrıca egemenin kendi koymuş olduğu yasalara da tabi olmayacağını dile getirmiştir (Bodin, 1955; 28).⁴ Egemenin iradesini özgürce kullandığı herhangi bir konuda kendisini bağlamasının mümkün olmayacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla da Bodin egemenin koymuş olduğu yasaların ilahi kanunlar ya da tabii kanunlar gibi kutsal olmadığına işaret etmektedir. Yasa yapma kudretine sahip egemen aynı zamanda mevcut yasayı değiştirebileceği gibi yürürlükten de kaldırabilecektir. Bununla birlikte egemenin tebaasının bireysel ya da kolektif çıkarlarına dokunan adil ve makul taahhütlerle bağlı olduğu ilkesini savunmuştur (Bodin, 1955; 29-30). Böylece egemen yaptığı antlaşmalar ve verdiği sözlerle bağlıdır. Bodin egemenin sözüne '*ilahi bildiri*' kadar kutsallık atfetmektedir. Burada yasa ve antlaşma arasındaki ayrıma dikkat çekerek egemenin yasalara değil antlaşmalara bağlı olduğunu ve birbirleriyle karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Egemen güç tarafından konulan yasalara sadece tebaa itaat ederken, egemen ile tebaa arasında akdedilen antlaşmalar karşılıklı bir taahhüt içermesi nedeniyle her iki taraf için eşit derecede bağlayıcı olmaktadır. Tarafların birbirlerinin rızası olmadan antlaşmaya zarar verecek şekilde aykırı davranamayacağını belirterek egemenin bu konuda tebaadan farklı olarak bir ayrıcalığının olmadığını savunmuştur (Bodin, 1955;

⁴ Bodin yasayı egemenin buyruğu olarak tanımlarken yasalara pozitif anlam yüklemekte ve hukuktan da ayırmaktadır. Çünkü hukuk Bodin'e göre hakkaniyet ve adalettir/doğrudur. Her ne kadar yasaların hukuktan önce gelerek egemenin iradesinin hukuka üstünlüğü gerçekleşiyor olsa da egemenin keyfilğine de mahal verilmemektedir. Nitekim egemenin iradesi kişisel iradeden ziyade kamusal iyiliği gözeten devletin iradesidir ve adaletin sınırlarını aşmamaktadır. Mehmet Ali Ağaoğulları (ed.), (2015). Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, 6.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, s.408.

30-31). Nitekim bir antlaşma yapılıyorsa iki tarafın hak ve yükümlülüklerinin olması tabidir. Bodin' in bu yaklaşımı *pacta sunt servande* kaidesinin bir ifadesi olarak da nitelendirilmektedir (Lütem, 1947; 16).⁵ Bodin'in kendi halkıyla yaptığı antlaşmalara uyma yükümlülüğü egemenin mutlak gücünün keyfi kullanımını önlemeye yönelik samimi bir çabanın göstergesidir. Buna rağmen Merriam (2001), Bodin'in yukarıda ifade edilen egemenliğe yönelik sınırlandırmalarının siyasi değil ahlaki nitelikte olduğunu ve egemeni ancak vicdanen bağlayabileceğini iddia etmektedir.

Bodin tebaanın sadakat ve itaatine karşılık olarak egemenin de halkının can ve mal güvenliğini korumakla ve onlara adaletli davranmakla yükümlü olduğunu açıkça belirtmiştir (Bodin, 1955; 22). O'na göre güçlüye karşı zayıfın, zengine karşı yoksulun, kötülerin şiddetiyle tehdit edilen masumun canını, malını ve onurunu koruma taahhüdünden daha bağlayıcı bir söz yoktur (Bodin, 1955; 23). Aslında bireylerin özgürlük ve mülkiyet haklarının ilahi ve doğal hukuk tarafından korunan haklar arasında yer alması egemenin bu hakları sadece antlaşmadan doğan bir yükümlülük gereğince değil aynı zamanda ilahi ve doğal hukuka bağlılığından dolayı da koruması gerekmektedir. Görüldüğü üzere Koruma Sorumluluğundaki sorumluluk olarak egemenlik anlayışı Bodin' in egemenlik nazariyesi ile uygunluk göstermektedir.

Tebaaya karşı egemene sorumluluk atfeden Bodin'in mutlak egemenlik nazariyesi tiranlığın müdafaası değildir. Bodin'e göre tiranlık, doğal hukuku çiğneyen, tebaanın özgürlüğünü yok sayan ve mülkiyet haklarına tecavüz eden bir monarşi çeşididir (Bodin, 1955; 61). Onun egemenlik anlayışında meşru iktidar ilahi yasalarla sınırlandırılmıştır, bu çerçevede bireylerin özgürlükleri ve mülkiyet hakları doğal yasaların koruması altındadır (Göze, 1989; 125). Dolayısıyla da Bodin'in egemenlik teorisi zorba yönetimlerle bağdaştırılmaz. Aksi takdirde egemen meşruiyetini kaybedecektir. Buna rağmen Bodin ne kadar kötü ve zalim olsa da tebaanın egemene karşı herhangi bir girişimde bulunmasını hiçbir koşulda haklı bulmadığını da vurgulamaktadır (Bodin, 1955; 68).⁶ Yani Bodin, kendisine tanınan sınırları aşan, doğal hukuku ve halkın refahını göz ardı ederek adaletsiz ve baskıcı yönetimle tiranlaşan

⁵ Lütem Bodin'den sonraki düşünürlerin de egemenin tabii hukukla bağlı olduğuna dair yaklaşımı savunduklarını belirtmekte, modern egemenlik anlayışının ilk teorisyenleri olarak değerlendirdiği Vitoria'nın devletin kendi tebaasına ve diğer devletlere karşı tabii hukukla bağlı olduğunu, Suarez'in bunlara ilaveten uluslararası hukuku da saydığını belirtmektedir. Lütem (1947), s.16.

⁶ Dolayısıyla da Bodin tüm kötülükleri yapmasına karşın tebaanın egemene hukuk ya da silah zoruyla bir girişimde bulunamayacağını da kabul etmektedir. Bodin, J. (1955), s.67. Bu konuda Bodin tiranla halk arasındaki itaat ilişkisini baba ile oğul arasındaki ilişkiye benzetmektedir. İlahi kanunlara göre babasına ya da annesine karşı gelen oğul öldürülmesi uygundur fakat baba katil, hırsız, vatana ihanet eden, eşini ya da yakınlarını öldüren, dinsiz olması ve akla gelebilecek bütün cezaların yeterli olmayacağı derecede kötü olması durumunda dahi cellat rolünün oğluna düşmeyeceğini belirtmektedir. Bodin'e göre egemenin kişiliği çok daha kutsaldır ve dokunulmazdır çünkü o Tanrı tarafından atanmıştır. Bodin, (1955), s.68.

egemene karşı bile halka direnme hakkı tanımamaktadır.⁷ Tebaanın itaatsizliğini hiçbir şekilde kabul etmeyen Bodin zalim bir tiran tarafından haksız yere ezilen halkı savunmak için diğer prenslerin silaha sarılmasını da erdemli bir prense yakışan onurlu bir davranış olarak değerlendirmektedir (Bodin, 1955; 66). Koruma Sorumluluğunda uluslararası topluma atfedilen ikincil sorumluluk benzer bir yaklaşımla Bodin'in egemenlik nazariyesinde diğer (komşu) egemenlere atfedilmiştir. Dolayısıyla da bu yaklaşım, egemenin halka karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi durumunda dışardan güç kullanımını kabul ederek Koruma Sorumluluğu ile birçok açıdan uyumlu bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

Thomas Hobbes

Bodin'in egemenlik nazariyesindeki egemenin halkın korunması hususundaki sözleşmesel yükümlülüğüne Thomas Hobbes'un egemenlik nazariyesinde açıkça rastlanmamaktadır. Fakat Hobbes'un düşünce sistematüğinde benzer bir yaklaşımın varlığına işaret edebilecek nüveler de yok değildir. Her ne kadar Hobbes'un egemen tasvirinde 'egemenin halka karşı sorumsuzluğu' açıkça ifade ediliyor olsa da egemenliğin teşekkülüne ilişkin Hobbes'un yaklaşımı Bodin'e benzer çıkarımlar yapmamıza müsaade etmektedir.

Hobbes Leviathan'ı mutlak egemenlik anlayışı içerisinde kaleme almış olmasına rağmen, çağdaş tartışmalar kapsamında egemenin kendi halkını koruma yükümlülüğüne benzer bir yaklaşımın izlerine Leviathan'da görebilmekteyiz. Şöyle ki Hobbes Leviathan adlı eserinde bir doğa durumundan bahseder (Hobbes, 1651; 92-96). Sürekli bir korku halinin hüküm sürdüğü, ölümcül bir belirsizliğin herkesin birbirine karşı savaşmasına neden olduğu bu doğa durumunda var olmak ve bunu sürdürmek için de bireyin her şeyi yapma hakkı ortaya çıkmaktadır çünkü böyle bir savaşta hiçbir şey adalete aykırı değildir (Hobbes, 1651; 98-100). Bu hakkın herkese tanınmış olmasının güçlü ile zayıfın savaşında zayıfa tanınmış haklar bakımından hiçbir faydası olmayacaktır. Bu nedenle de hiç kimsenin hiçbir şeyi yapmaya hakkının olmaması herkesin her şeye hakkı olmasından daha iyidir. Dolayısıyla da insan doğa durumunun güvensizliğinden kurtulmak ve sivil topluma geçebilmek için temel haklarını ve kendilerini yönetme yetkisini devredeceği müşterek bir siyasi otorite tesis etmeye rıza göstermiştir. İşte bu siyasi otorite insanların kendi aralarında anlaşarak barış içinde yaşamak ve başkalarına karşı korunmak amacıyla gönüllü olarak itaat etmeyi seçtikleri sözleşme ile kurulan devlettir.⁸ Dolayısıyla-

7 Bodin, Devletin Altı Kitabı'nı Tanrı tarafından insanlara gönderilen prenslerin tiranlık bahanesiyle krallıklarından kovulması gerektiğini iddia edenlere, halk özgürlüğü bahanesiyle tebaayı prenslerine karşı isyana teşvik eden ve dünyadaki en sert tiranlıktan daha kötü olan ahlaksız bir anarşiye kapı açan bu tehlikeli adamlara bir cevap olarak tasarladığını yazmıştır. Glanville, (2014), s.34.

8 Hobbes Leviathan'da egemenliğin iki şekilde kurulacağını belirtmiştir: insanların hayatlarını başışlaması karşılığında kendi yönetimine zorla boyun eğdirme olarak tanımladığı doğal güçle kazanılmış egemenlik ve insanların barış içinde yaşamak için haklarını bir egemene

la da sözleşmenin tek bir hedefi vardır: insanların barış içinde yaşaması ve güvenliklerinin sağlanması. Fakat söz konusu bu sözleşme, tebaanın kendi arasında yapmış olduğu bir sözleşmedir.⁹ Yani egemen bu sözleşmenin tarafı değildir. Dolayısıyla egemen sözleşme ile bağlı da değildir. Egemen açısından sözleşmenin ihlal edilmesi de söz konusu olmayacaktır. Fakat egemenin tebaasını koruyamaması halinde tebaanın itaat yükümlülüğü ortadan kalkacağı için sözleşme de geçersiz olacaktır.

Egemenliğin mutlak, bölünemez ve devredilemez olduğu, denetleyici ve buyurgan bir devlet anlayışını benimseyen Hobbes, egemeni bütün kısıtlamalardan hariç tutmaktadır. Hobbes'un devleti Leviathan'dır: korumak ve savunmak için tasarlanmış bir canavar. Çünkü ona göre devlet üstün bir kişiliğe sahiptir, son derece güçlüdür hatta yeryüzünde onun gücüyle kıyasalanacak başka bir güç yoktur (Göze, 1989; 131, 137). Egemenin her şeyi yapmaya hakkı olduğunu ifade etmesi bakımından, Bodin'in tasvir ettiği ilahi hukuk ve tabii hukuk kurallarına bağlı egemen anlayışına benzer bir yaklaşımı Leviathan'da açıkça göremiyoruz. Hobbes'un ilahi yasalarla sınırlandırılmayan mutlak egemenlik anlayışında egemenliğin kaynağını Tanrı değil toplumsal sözleşme olarak belirlemesi egemenlik nazariyesindeki seküler bir yaklaşıma işaret etmektedir (Glanville, 2010; 238). Fakat Hobbes sözleşmeyle kurulmuş bir devletten bahsederken egemeni *ölümlü Tanrı*¹⁰ olarak betimlemiş ve ölümsüz Tanrı'ya karşı sorumlu tutmuştur. Tanrı tasavvuru teoride hata yapmamayı da içereceğinden dolayı egemenin eylemlerinden dolayı cezalandırılmayacağını savunmuştur (Hobbes, 1651; 125). Hobbes'un egemenin eleştirilemeyeceği ve cezalandırılmayacağına dair düşüncesi egemenin tebaaya karşı yapacağı hiçbir şeyin adaletsizlik olarak değerlendirilmeyeceğine ilişkindir. Hatta Hobbes herhangi bir yönetim biçiminde genel olarak halkın başına gelebilecek en büyük kötülüğün yasalara ve zorlayıcı bir güce tabi olmadan yaşayan başıboş insanların anarşisinin yanında bir hiç olduğunu iddia etmektedir (Hobbes, 1651; 129-130). Tebaanın mutlak itaatini öngören bu düşüncenin temelinde egemenin sorumsuzluğundan ziyade egemenin Tanrısal kusursuzluğuna dikkat çekilmek istenmiştir. Aslında Hobbes'un bireyin doğal ve devredilmez hakkı olan her ne pahasına olursa olsun korunma hakkını kabul etmesi, mutlak da olsa egemenliğin sınırları olduğunu göstermektedir (Berkowitz, 2008;

devrettiği sözleşme ile kurulan egemenlik. Hobbes (1651), s.132. Toplum sözleşmesinin ilk teorisyenlerinden olan Hobbes, sözleşme ile kurulan egemenliği tercih etmiştir.

⁹ Bireylerin kendilerini yönetme yetkisi üzerine uzlaşma sağladıkları, bir egemene devretme konusunda kendi aralarında yapmış oldukları sözleşmedir. Çünkü yönetme yetkisini egemene devretmeden birbirleriyle barış içerisinde yaşama sözü vererek bir sözleşme yapsalardı da bireysel güvenliklerini sağlayacaklarını garanti edemeyecilerdi. Nitekim Hobbes 'kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına alacak güce sahip değildir' ifadesiyle bu durumu açıklamıştır. Hobbes (1651), s.118.

¹⁰ Leviathan kelimesinin karşılığıdır. Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olarak nitelendirdiği egemen Hegel'in Tanrı'nın yeryüzündeki yürüyüşü olarak tasvir ettiği egemene benzerdir.

19). Hobbes doğal hukukun kurallarının değişmez ve ebedi olduğunu vurgularken bireylerin korunma hakkını da bu bağlamda değerlendirmiştir.

Hobbes devletin koruyucu rolünü merkeze almış, egemeni de mutlak ve bölünmez yetkilerle donatmıştır. Egemenin mutlak bir güce sahip olduğunu ifade ederken egemenin karşı karşıya olduğu tehditler düşünüldüğünde mutlak güçten daha azının etkisiz olacağını düşünmektedir (Mara, 1988; 393). Çünkü mutlak ve bölünmez bir güce sahip olmak egemenin varlığını korumanın en iyi yoludur. Dolayısıyla da tebaanın iç ve dış tehditlerden korunması için var edilmiş bir egemen vardır Hobbes'un egemenlik nazariyesinde. Bu durumda da bireyin doğa durumundaki sürekli savaş halinden bir kaçış fırsatı olarak gördüğü mutlak egemen yaratma düşüncesi elbette egemenin onu yetkilerle donatan yurttaşının korunması temeline dayanmaktadır. Hal böyle olunca da temel hakların bir sözleşme ile devri üzerine kurulan egemenliğin bizatihi varlık sebebi bireylerin korunmasıdır, barış içinde birlikte yaşamasıdır.¹¹ Bireylerin egemene karşı itaat yükümlülüğünün egemenin halkı koruyabildiği sürece devam edeceğini vurgulaması da itaatın amacının korunma olduğunu göstermektedir (Hobbes, 1651; 157). Çünkü insanlar, doğaları gereği sahip oldukları kendilerini koruma hakkından -kimse onları koruyamadığında- hiçbir sözleşme ile vazgeçmeyeceklerdir. Egemenin halkı koruyamaması durumunda tebaanın itaat yükümlülüğü de sona erecektir. Nitekim Hobbes, egemenliği devletin ruhu olarak görür ve metaforik olarak ruhun bedenden ayrılmasını, tebaanın egemenden kopuşu ve dolayısıyla da itaat yükümlülüğünün ortadan kalkması olarak tasvir eder. Bu bağlamda, egemenle halk arasındaki itaat ilişkisi, egemenin koruma görevini yerine getir(e)memesi durumunda, tebaanın itaat etme borcunun sona ermesi sonucunu doğurmaktadır. Her ne kadar Hobbes egemeni sözleşmenin tarafı olarak değerlendirmeyip sözleşmeyle bağlı tutmuyor olsa da yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere devleti kuran sosyal/siyasi sözleşmenin bir koruma sözleşmesi olduğu açıktır.

Leviathan'da egemenin meşruiyeti halkın güvenliğini koruma yükümlülüğüne dayanmaktadır (Glanville, 2014; 32)¹² Egemen gücünü meşru olarak kullandığı sürece sınırsız güce sahip olmaktadır. Bodin'in tasvir ettiği tiranlık Hobbes'ta da meşru kabul edilmemiştir. Nitekim bireyin yaşama güdüsüyle yarattığı egemenin bireyin yaşama hakkını elinden alması rasyonel ve makul

¹¹ Hobbes Leviathan'ın 18.bölümünde sözleşme ile kurulmuş egemenin haklarını detaylı bir şekilde anlatmaktadır. s.133-142. 30.bölümde de egemen temsilcinin görevlerini tek tek sıralamıştır. Bunların başında halkın iyiliğinin ve refahının sağlanması yer almaktadır. Egemenin kudreti halkının refahından gelir. Egemenin görevi kendisine egemenlik gücünün verilmiş amacında yani halkın güvenliğini sağlanmasında yatmaktadır. Egemen bu göreve doğa yasasıyla bağlıdır. Hesabını da Tanrı'ya vermekle yükümlüdür. Hobbes (1651), s.234.

¹² Hobbes'un teorisinde tartışmaya yer vermeyen en kesin ifadelerden birisi egemenin görevinin güvenlik olduğudur. Burada halkın güvenliğinden kastedilenin de sadece koruma değil, aynı zamanda her insanın meşru emeğiyle, tehlikesiz elde edebileceği yaşamın tüm konforlarıdır. Dolayısıyla da koruma sadece can güvenliğinden ibaret değildir; mülkiyet hakkını da içerecek şekilde geniş bir yelpazeden bahsedilmektedir. Ağaoğulları (2015), s.450.

olmadığı gibi meşru da değildir. Dolayısıyla da egemenin kendini yaratan sözleşmeye aykırı davranmasının mümkün olamayacağına dair yapılan çıkarsama makuldür (Martin, 2011; 177). Aksi takdirde egemen kendi varlığını tehlikeye atacaktır. Kendisine varlık veren yasayı ihlal etmek, kendisini yok etmek anlamına gelecektir (Martin, 2011; 181).

Egemen yaratılış amacını yerine getiremediği zaman yani vatandaşlarını korumadığında artık vatandaşlar da egemene itaat etme yükümlülüğü altında değildirler, çünkü artık egemen gerçekten bir 'egemen' değildir (Martin, 2011; 177). Dolayısıyla, Hobbes'un egemeni sınırsız bir güce sahip olsa da, bu güç yalnızca yurttaşların ona verdiği yetkiden kaynaklanmaktadır ve insanların yöneticilerine güvenliklerini, özgürlüklerini ve/veya mülklerini tehlikeye atacak eylemlerde bulunma yetkisi vermeleri anlaşılmalıdır. Açıkça ifade edilmemiş olsa da tebaanın egemene itaati ancak ve ancak egemenin tebaayı korumasıyla mümkündür. Halkın egemene sadakatının egemenin ancak bir düzen koruyuculuğu üstlenme ve halkı koruma düsturuyla hareket etmesi sonucunda gösterileceği Koruma Sorumluluğunun da merkezinde yer alan bir düşüncedir.

Hobbes bireylerin ölümden, yaralanmadan ya da hapsedilmekten korunma hakkını devredilemez ya da feragat edilemez bir hak olarak kabul ederken aynı zamanda bireyin direnme hakkının varlığına da işaret etmektedir. Yani hayatta kalmaları için tehdit oluşturdıklarına kanaat getirirlerse egemene karşı direnebileceklerdir. Böyle bir durumda egemenliğin sona ermesi mümkündür. Dolayısıyla, Hobbes'un bakış açısına göre, diğer bir egemenin, kendi hükümetleri tarafından acımasızca zulüm gören ya da doğal bir felaket nedeniyle kendilerini koruyacak bir egemenden yoksun kalan bireylere yani tekrar doğa durumuna dönen bireylere yardım etmesini engelleyecek ilkesel bir şey yoktur (Berkowitz, 2008; s.21). Bu koşullarda, yardıma gelen diğer egemenler aslında var olan bir egemenliği ihlal etmemektedir sadece mevcut egemenin kudretini yitirmesiyle oluşan boşlukta faaliyet gösterecektir. Bu boşluk sözleşme öncesi doğa durumudur. Tasvip edilmeyen bu savaş durumuna dönülmemesi için de bireylerin yeni bir egemene itaat etme özgürlüğünü desteklemektedir (Ağaoğulları, 2015; 453). Hobbes egemenin özgürlüğünden bahsederken devletlerarası ilişkilerde her bir devletin doğa durumundaki insan gibi olduğunu düşünmektedir. Diğer bir ifadeyle her devletin her şeyi yapmaya hakkı vardır. Bu da devletlerarası ilişkilerde sürekli bir savaş halinin olduğunu işaret etmektedir. Hobbes diğer egemenin müdahalesine ilişkin düşüncelerini açıkça ifade etmese de buna ilişkin kesin bir yasaktan da bahsetmemektedir. Çünkü doğal hukukun bireylere korunmayı nerede görürlerse -ister kendi kılıcında ister başkasının kılıcında- ona itaat etmelerini emrettiğine inanmaktadır (Hobbes, 1651; 157). Bu yönüyle de Bodin'de gördüğümüz halkı koruma sorumluluğunun bir diğer egemene geçişi Hobbes'ta açıkça ifade edilmemiş fakat halka ihtiyaç duyduğu korunmayı sağlayacak bir diğer egemene itaat etmenin doğal hukukun bir parçası olduğu ima edilmiştir.

Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu Arasındaki İlişki

Vestfalyan egemenlik anlayışını en çok etkileyen iki teorisyenin egemenlik nazariyelerinde görüldüğü üzere egemenliğin mutlak ve bölünmezliği karşısında bile bireyin doğal ve devredilmez hakkı olan korunma düşüncesi yer almaktadır. Sınırsız haklarla donatılan egemenin halkın korunması hususunda haklar yönünden olmasa da yükümlülükler yönünden sınırlanması ve bunun da egemenliğin meşruiyet aracı olması bugün tartışılan Koruma Sorumluluğunun temel düşünce yapısıyla uyum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar Koruma Sorumluluğunun geleneksel egemenlik anlayışıyla çatıştığına dair iddialar sık sık ileri sürülüyor olsa da kavram köklerini geleneksel egemenlik anlayışındaki egemenin tebaasını koruma yükümlülüğünden almaktadır.

1990'larda devletlerin içişlerine müdahale edilmemesi ilkesinin mutlak bir yasağı içerdiğine ilişkin Vestfalyan yaklaşımın benimsenmesi, devletin halkına karşı sorumluluğunun sorgulanmasına neden olmuş aynı zamanda da egemenliğin devletin her türlü eylemine karşı bir kalkan olarak kullanılmasına yol açmıştır. Halbuki içişlerine müdahale etmeme ilkesinin mutlak bir yasak olmadığı hem Bodin ve Hobbes'un egemenlik nazariyelerinde, hem de klasik egemenlik anlayışının benimsendiği 18. ve 19. yüzyıl devlet uygulamalarında görülmektedir.¹³ Bugünkü anlayıştan farklılıklar taşıyor olsa da mutlak egemenliğin savunucularından Hobbes'un ve Bodin'in egemenin sınırlarını tasvir ederken doğal ya da ilahi hukuktan kaynaklanan bazı kurallara uyması ve bunların arasında halkın korunmasının yer aldığı görülmektedir. Birbirleriyle uzlaşmaz görünen bu iki kavramın aslında birbirine bağlı olduğunu devletin egemenliğinin kaynağının halkın mevcudiyeti ve bu mevcudiyetin sürdürülmesiyle egemenliğin iddia edilebilir olması egemenliğin devletin halkına karşı sorumluluklarını yerine getirebilmesiyle mümkün olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla da Koruma Sorumluluğu bazı açılardan özgün ve yeni bir kavram olarak görülse de Vestfalyan sistemin egemenlik anlayışına kadar uzanan derin bir geçmişi olduğu ifade edilmektedir (Luck, 2009; 13). Netice itibarıyla Koruma Sorumluluğundaki devletin kendi vatandaşını öncelikli olarak koruma sorumluluğu olduğu ilk sütunun Vestfalyan egemenlik anlayışı ile uyumlu olduğu görülmektedir. Her iki teorisyen de egemenin gücünün kaynağını *salus populi*'de (halkın refahı) bulduğunu ve bunu egemenliğin *raison d'être*'i (varlık nedeni) olarak gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Koruma Sorumluluğunun ikinci sütununda yer alan devletin öncelikli sorumluluğunu yerine getirmediğinde uluslararası toplumun ikincil sorumlulukla

¹³ Doyle 'The Question of Intervention' adlı kitabının ekler kısmında 1815-2003 yılları arasında gerçekleştirilmiş 300'ün üzerine müdahaleye liste halinde yer vermektedir. Doyle, M. W. (2015). *The Question of Intervention John Stuart Mill and the Responsibility to Protect*, Yale University Press, s.227-259. Ayrıca içişlerine müdahale yasağını ilk defa dile getiren Vattel bile 'halka bela olan ve dehşet saçan' egemene karşı diğerlerinin savaş hakkını kabul etmiştir. Aktaran Glanville (2014), s.214.

harekete geçme sorumluluğu da Bodin'in egemenlik yaklaşımında açıkça ifade edilmiştir. Hobbes'ta yasaklanmamış ve ilkesel olarak böyle bir müdahalenin mümkün olduğu da zımnen ifade edilmiştir. Bu kısımda kavramlar arasında bir çatışmaya rastlamamak normaldir. İkincil sorumluluk bağlamında devletin haricinde diğer aktörlerin harekete geçmesi kuvvet kullanılmasını gerektireceğinden kuvvet kullanma hukukunun dönemler arasında düzenleniş farklılığından dolayı sağlıklı bir benzetme yapmakta zorlanılabilir. Nitekim 1945'te BM kuruluncaya kadar devletler uluslararası ilişkilerinde kuvvet kullanmışlar ve gerekli gördükleri durumlarda da diğer egemen devletlere karşı müdahalelerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla da Bodin ve Hobbes egemenin hakları ya da niteliklerini zikrederken 'barış ve savaş yapma hakkı'na açık bir şekilde yer vermiştir (Bodin, 44 ;1955; Hobbes, -125 ;1651 126). Burada egemen gücün kendi tebaası dışındaki bireylerin selameti için müdahale etmede temel motivasyonunun koruma sorumluluğuna benzer olması önemlidir.

Sonuç

Vestfalyan egemenlik anlayışı ile Koruma Sorumluluğu arasındaki ilişkiyi incelediğimiz bu çalışmada klasik egemenlik anlayışı ile sorumluluk olarak egemenlik arasında varsayılanın aksine bir uyum olduğu görülmektedir. Özellikle klasik egemenlik yaklaşımının önde gelen isimlerinden Bodin ve Hobbes'un egemenlik nazariyeleri üzerinden yapmış olduğumuz değerlendirmelerde, mutlak egemenlik anlayışının temelinde yatan unsurun yalnızca egemenin sınırsız gücü ve sorumsuzluğu değil, aksine tebaanın korunması sorumluluğunun olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

Mutlak egemenlik anlayışı tarihsel bağlamında incelendiğinde egemen, en üst otorite olarak bazı temel sınırlandırmaların haricinde -tabii hukuk kuralları- istediği gibi yönetme kudretine sahiptir. Fakat 1945'te BM'nin kuruluşu ve insan haklarının uluslararasılaşması ile birlikte devletlerin temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerlerine saygılı olma ve bu değerleri yüceltme taahhüdü egemenlik kavramında bir kırılmaya neden olmuş ve mutlak egemenlik yaklaşımı terk edilerek nisbi egemenlik benimsenmiştir. Buna rağmen Soğuk Savaş sonrası dönemde egemenliğin klasik yaklaşımına doğru bir yönelimle devletin dokunulmaz haklarına vurgu yapılarak halkların korunması sorumluluğu göz ardı edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, egemenliğin klasik yaklaşımında dahi halka karşı sorumluluk anlayışının varlığı gösterilerek Koruma Sorumluluğu ile Vestfalyan egemenlik anlayışı arasında temelde bir çelişki bulunmadığı, aksine bir uyum olduğu ortaya konulmuştur. Nitekim Koruma Sorumluluğu ile vurgulanan 'sorumluluk olarak egemenlik' anlayışının yeni bir kavram olmadığı; halka karşı sorumluluk düşüncesinin egemenliğin itici gücü, kudretinin kaynağı olarak benimsendiği görülmektedir. Egemenliğin sadece bir hak olarak değil aynı zamanda sorumluluk olarak yorumlanması bir yenilikten ziyade Bodin ve Hobbes'un da

vurguladığı egemenin tebaasını koruma yükümlülüğü anlayışının devamlılık gösterdiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızın bulguları Vestfalyan egemenlik anlayışının Koruma Sorumluluğu ile uyumlu olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A. (Ed.). (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* (6th ed.). İletişim Yayınları.
- Arsava, F. (2011). Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(1), 101-124.
- Ban, K. (2011, March 17). Statement on Libya. United Nations. Erişim <https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2011-03-17/statement-libya>
- Berkowitz, P. (2008). Leviathan Then and Now. *Policy Review*, 151.
- Bodin, J. (1955). *Six Books of the Commonwealth* (M. J. Tooley, Ed.). Alden Press.
- Çağırın, M. E. (2021). Uluslararası Hukuk Düzeninde Değişimler ve Covid19- Salgını. H. Gökpınar (ed.), *Devlet hizmetinde 45 yıl: Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran'a Armağan* (45-60). Barış Kitap.
- Delbruck, J. (2002). Prospects for a 'World (Internal) Law'?: Legal Development in a Changing International System. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 9(2), 401-431.
- Doyle, M. W. (2015). *The Question of Intervention: John Stuart Mill and the Responsibility to Protect*. Yale University Press.
- Fröhlich, M. (2015). The Responsibility to Protect: Foundation, transformation and application of an emerging norm. F. Klose (ed.), *The Emergence of Humanitarian Intervention: Ideas and Practice from the Nineteenth Century to the Present*, (299-330). Cambridge University Press.
- Glanville, L. (2010). The Antecedents of 'Sovereignty as Responsibility'. *European Journal of International Relations*, 17(2), 233-255.
- Glanville, L. (2014). *Sovereignty and the Responsibility to Protect: A New History*. The University of Chicago Press.
- Göze, A. (1989). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. Beta Basım. İstanbul.
- Hardt, M., & Negri, A. (2000). *Empire*. Harvard University Press. Cambridge.
- Hobbes, T. (1651). *Leviathan: Or the Matter, Form and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*. London: Andrew Crooke.
- International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS). 2001. *The Responsibility to Protect: Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty*.
- International Court of Justice. (1950). *Asylum Case (Colombia v. Peru)*, Judgment, 20 Kasım 1950.
- Luck, E. C. (2009). Sovereignty, Choice, and the Responsibility to Protect. *Global Responsibility to Protect*, 1, 10-21.
- Lütem, İ. (1947). *Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk*. Sakarya Basımevi.
- Mara, G. M. (1988). Hobbes's Counsel to Sovereigns. *Journal of Politics*, 50(2), 390-411.
- Martin, S. (2011). Sovereignty and the Responsibility to Protect. *Griffith Law Review*, 20(1), 153-187.
- Merriam, C. E. (2001). *History of the Theory of Sovereignty Since Rousseau*. Batoche Books. (Original work published 1900)

- Molier, G. (2006). Humanitarian Intervention and The Responsibility to Protect After 9/11. *Netherlands International Law Review*, 53 (1), 37-62.
- United Nations General Assembly. (1970). Resolution 2625 (XXV): Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. UN Doc. A/RES/2625.
- United Nations General Assembly. (2005). 2005 *World Summit Outcome*. UN Doc. A/RES/60/1.
- United Nations General Assembly. (6 Nisan 2005). Official Records: 59th Session, 85th Plenary Meeting, A/59/PV.85.
- United Nations General Assembly. (6 Nisan 2005). Official Records: 59th Session, 86th Plenary Meeting, A/59/PV.86.
- United Nations General Assembly. (7 Nisan 2005). Official Records: 59th Session, 87th Plenary Meeting, A/59/PV.87.
- United Nations General Assembly. (7 Nisan 2005). Official Records: 59th Session, 88th Plenary Meeting, A/59/PV.88.
- United Nations General Assembly. (8 Nisan 2005). Official Records: 59th Session, 89th Plenary Meeting, A/59/PV.89.
- United Nations General Assembly. (8 Nisan 2005). Official Records: 59th Session, 90th Plenary Meeting, A/59/PV.90.
- United Nations Secretary-General. (2000). *We the peoples: The role of the United Nations in the twenty-first century*. UN Doc. A/54/2000.
- United Nations Secretary-General. (2005). In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All, Report of the Secretary-General, UN Doc. A/59/2005.
- United Nations Security Council. (2011). Resolution 1973 (2011), UN Doc. S/RES/1973.
- United Nations. (2009). Delegates Seek to End Global Paralysis in Face of Atrocities as General Assembly Holds Interactive Dialogue on Responsibility to Protect (Press Release No. GA/10847). <https://press.un.org/en/2009/ga10847.doc.htm>.

Farklı Yaşam Olaylarında Kişilerin Algıladıkları Stres ve Dini Başa Çıkma Tarzlarının Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi

Begüm AÇIK YAVUZ*

Tarsus Üniversitesi

Feyza KARSLI**

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Öz

Stres, yaşantının vazgeçilmez bir unsuru olmasına rağmen olayların stresli olarak değerlendirilmesinde bireysel farklar vardır. Bu noktada algılanan stres kavramı düşünüldüğünde kişinin o olaydan algıladığı stres düzeyi önemlidir. Kişiler stresli olarak algıladıkları farklı yaşam olaylarıyla baş ederken olumlu ya da olumsuz dini başa çıkma tarzını kullanabilirler. Bu çalışmada farklı yaşam olaylarında kişilerin algıladıkları stres ve dini başa çıkma tarzlarının stresli yaşam olayları ve demografik özellikler bakımından incelenmesi, algılanan stres ve dini baş etme tarzları arasındaki ilişkiler ve katılımcıların deneyimlediği stresli olay sayısı ve hangi yaşam olaylarını daha stresli algıladıklarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmada yaş ortalaması 25.68 (S.S. = 11.01) olan 145'i kadın (%68.1), 68'i erkek (%31.9) 213 katılımcının verileri analiz edilmiştir. Bu çalışmada nicel ve kesitsel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama araçları stresli yaşam olayları listesi, algılanan stres ölçeği ve dini başa çıkma ölçeğidir. Çalışmanın sonuçlarına göre katılımcıların hepsinin en az bir stresli olay deneyimlediği, çoğunluğunun bir yakının kaybı gibi manevi konuları stresli olarak algıladığı ve eğitim, gelir düzeyi ve medeni duruma bağlı olarak algılanan stres ile dini başa çıkma tarzlarının farklılaştığı bulunmuştur. Bu çalışmada yaşam olaylarına yönelik stres algısı ve dini başa çıkma tarzları, demografik özellikler açısından inceleyerek bir profil çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Algılanan stres, olumlu dini başa çıkma, olumsuz dini başa çıkma, stresli yaşam olayı

* Dr. Araş. Gör., Tarsus Üniversitesi, begumacik@tarsus.edu.tr, ORCID: 0009-0003-5089-329X

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, feyza.karsli@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2548-7436

Examining People's Perceived Stress and Religious Coping Styles in Different Life Events in Terms of Sociodemographic Variables

Abstract

Stress is an indispensable element of daily life. However, there are individual differences in the evaluation of events as stressful. While coping with events they perceive as stressful, individuals may use positive or negative religious coping styles. This study aims to examine the perceived stress and religious coping styles of individuals in various life events in terms of stressful life events and socio-demographic characteristics, and to evaluate the number of stressful events experienced by the participants and which life events they perceive as more stressful. In the study, data of 213 participants, 145 female (68.1%) and 68 male (31.9%) with a mean age of 25.68 (S.D. = 11.01), were analyzed. A list of stressful life events, the perceived stress scale, and the religious coping scale were used as data collection tools. According to the results of the study, it was found that all participants experienced at least one stressful event, the majority perceived spiritual issues such as the loss of a loved one as stressful, and perceived stress decreased as income level increased. Consequently, a profile was created in the study based on socio-demographic characteristics in terms of stress perception and religious coping styles towards life events.

Keywords

Perceived stress, positive spiritual coping, negative spiritual coping, stressful life event

Extended Abstract

Stress is an unavoidable aspect of human life, particularly in modern society. According to Lazarus and Folkman (1984), stress emerges from the relationship between an individual and an environment that strains or surpasses the person's resources. This relational definition emphasizes that stress is not inherent in events themselves, but rather in the individual's perception and interpretation of them. Consequently, the concept of perceived stress, which refers to how individuals subjectively evaluate stressors in their lives, has become central to stress research.

Individuals employ diverse strategies to cope with stress. While some strategies are cognitive or behavioral, others may involve turning to religion. Religious coping has been extensively studied since Pargament (1997) underscored the role of faith-based responses in managing life stressors. Religious coping can be either positive (e.g., seeking spiritual support, reframing stressors through faith) or negative (e.g., feeling punished by God, experiencing spiritual discontent). These coping styles function as both problem-focused and emotion-focused strategies.

This study investigates how perceived stress and religious coping styles vary across different stressful life events and demographic characteristics. It aims to provide a nuanced understanding of how individuals interpret stress and utilize religious strategies depending on the nature of stressors and personal

attributes. The study also explores the frequency and types of stressors experienced and whether these experiences differ by gender, education, income, or marital status.

The study is structured around five hypotheses:

H1: There is a significant relationship between perceived stress and both positive and negative religious coping styles.

H2: The experience of stressful life events differs by gender.

H3: Perceived stress, positive religious coping, and negative religious coping differ by gender.

H4: Perceived stress and religious coping styles vary according to the interaction of education level, income, and marital status.

H5: Perceived stress and religious coping styles vary across different types of stressful life events.

The research employed a quantitative, cross-sectional design, utilizing a relational survey model. Data were collected via online and paper-based questionnaires between October 2023 and April 2024, using a snowball sampling method. Ethical approval was obtained from the Ethics Committee of Erzincan Binali Yıldırım University (Protocol No: 01/11). The sample consisted of 213 voluntary participants, aged between 18 and 68 ($M = 25.68, SD = 11.01$). Of the participants, 145 were women (%68.1) and 68 were men (%31.9). The data were collected using several instruments. The Stressful Life Events Checklist, developed by the researchers based on previous studies (e.g., Osborne & Vanderberg, 2003), included six categories of stressors: romantic, family, friendship, financial, spiritual loss, and life-threatening events. The Perceived Stress Scale (PSS14-), adapted into Turkish by Eskin et al. (2013), was used to measure the degree to which situations in one's life are appraised as stressful, with an internal reliability (Cronbach's alpha) of .79 in the current study. Religious coping was assessed with the Brief Religious Coping Scale (Brief RCOPE), whose Turkish short form was adapted by Eskin et al. (2020). This scale includes two subscales, positive and negative religious coping, with reliability coefficients of .94 and .77, respectively, in this study. Finally, a Demographic Information Form was used to gather data on participants' age, gender, marital status, education level, income, religious identity, and stressor history. Analyses were performed using SPSS 25.0. Descriptive statistics, chi-square tests, correlation analyses, independent samples t-tests, ANOVA, and MANOVA were conducted to test the hypotheses. The normality of the data was confirmed through skewness and kurtosis values.

A significant portion of participants (83%) had experienced at least one stressful life event. The most frequently reported stressors were spiritual losses (e.g., death, miscarriage), followed by family-related and life-threatening events. Chi-square analysis revealed that only financial stressors significantly differed by

gender, with men reporting more financial stress ($\chi^2 = 16.96, p < .001$). Correlation analysis showed that perceived stress was negatively correlated with positive religious coping ($r = -.08$) and positively with negative religious coping ($r = .07$); however, these relationships were not statistically significant. Independent samples t-tests indicated no significant gender differences in perceived stress, positive religious coping, or negative religious coping. MANOVA results demonstrated significant effects of the interaction between education level, income, and marital status on perceived stress ($F = 1.473, p < .05$), positive religious coping ($F = 1.443, p < .05$), and negative religious coping ($F = 1.497, p < .05$). The effect sizes indicated that these demographic variables explained 7–8% of the variance. ANOVA tests revealed no significant differences in perceived stress or religious coping styles based on the specific type of stressful life event experienced.

The findings confirm that stressful life events are common and varied among individuals. The study supports previous literature highlighting spiritual losses and familial issues as primary stressors (Aksöz Efe, 2018). Interestingly, although participants employed religious coping strategies, no significant associations between stress perception and these strategies were found. This aligns with previous studies that observed non-significant but directionally consistent relationships (Frank, 2014; Jans-Beken, 2019). Gender differences in experiencing financial stress may be attributed to traditional gender roles and economic expectations, especially in patriarchal societies. However, gender did not significantly impact overall stress perception or religious coping. This suggests that stress experiences and coping styles may be influenced by factors beyond gender alone, such as socio-cultural or individual psychological factors. The significant interaction effects of education, income, and marital status suggest that demographic characteristics collectively influence how people perceive stress and utilize religious coping strategies. This insight underscores the necessity of a more holistic approach in designing stress-reduction and mental health interventions, especially for socio-culturally diverse populations. Despite expectations, no differences were found in perceived stress or religious coping styles across different life event categories. This might be attributed to the homogeneity of the sample—mostly young university students—who may not yet have developed stable religious frameworks or experienced major life crises.

This study contributes to the literature by offering a demographic profile of stress perception and religious coping across diverse life events. It highlights the widespread use of religious coping in Turkish culture and underscores how socio-demographic factors intersect with psychological processes. While the study's limited and homogeneous sample restricts generalizability, it paves the way for future research with broader populations and context-specific stressor assessments. Exploring the frequency, intensity, and recency of stressful events, alongside cultural and religious identity development, would provide richer insights into the complex dynamics of stress and coping.

Giriş

İnsanlar hayatın çeşitli alanlarında stresli durumlarla karşılaşabilir. Günümüzde stres modern hayatın önemli ve kaçınılmaz bir parçası haline gelmiştir. Lazarus ve Folkman (1984) kişi ve çevre arasındaki, kişinin kendi kaynaklarını zorlayan veya baş edebilme gücünü aşan bir ilişkiyi içeren ilişkisel bir stres tanımı önermiştir. Bu tanıma göre, stres, kişiden kişiye değişkenlik göstermektedir. Durumun stres kaynağı olarak algılanması kişilerarası farklılık gösterir. Bilişsel yaklaşımı destekler nitelikte stresi yaratan durum değil, kişi tarafından bu durumun açıklanışdır (Yerlikaya ve İnanç, 2007). Başka bir deyişle stres kişinin öznel algısına dayanmaktadır. Bu nedenle kişinin yaşadığı stresin düzeyini ve durumun kontrol edilme derecesini ifade eden algılanan stres kavramı ön plana çıkmaktadır (Cohen, Kamarck, ve Mermelstein, 1983). Dolayısıyla kişilerin stres düzeyleri değerlendirilirken algılanan stres açısından ele alınması kritik olacaktır. Öyle ki, Monroe (2008) stres ölçümleri ile ilgili yaptıkları sistematik derleme çalışmasında algılanan stres ölçümünün kullanılmasının, ölçüm yanlışlıklarını azalttığını bulmuştur.

Lazarus ve Folkman (1984) baş etmeyi, kişinin kaynaklarını aşan veya zorlayan belirli dışsal ve/veya içsel talepleri yönetmeye yönelik sürekli değişen bilişsel, duygusal ve davranışsal çabalar olarak tanımlamıştır. İnsanlar strese maruz kaldıkları durumlarda bununla baş etmek için çeşitli stratejiler belirler. Örneğin; yürüyüşe çıkarak ilgiyi başka konulara dağıtmak, yakın bir arkadaş ile sohbet ederek destek almak, durum üzerinde farklı açılardan düşünerek olumsuz özellikleri olumlu biçimde yeniden yorumlamak, dua ederek dini aktivitelere yönelmek ya da ilahi adalete havale etmek gibi (Lazarus ve Folkman 1984). Baker ve Berenbaum (2007), Carroll, (2020), Ben-Zur (2020), Lazarus ve Folkman (1984) çalışmalarında baş etmenin çok boyutlu ve duruma özgü olduğu düşünülmüş ve hem problem odaklı hem de duygu odaklı baş etme tarzları öne sürülmüştür. Bununla birlikte Pargament (1997), Koenig ve Larson (2001), McIntosh (1995) araştırmalarında din ile başa çıkma arasında

da bir ilişki olabileceğini düşünerek bu konu üzerinde çalışmışlardır. Dini başa çıkmanın doğası incelendiğinde, hem problem odaklı hem duygu odaklı baş etme stratejisi olarak rol oynayabileceği anlaşılmıştır (Phillips vd., 2009; Taheri-Kharameh, 2016). Dini başa çıkma kişiye, eğer problem odaklı başa çıkma olarak işlev görüyorsa hayata anlam kazandırarak problemi aşmaya yardımcı olurken; eğer duygu odaklı başa çıkma olarak rol oynuyorsa yaşanan stresli olayın kabul edilmesini sağlayabilir (Doğan, 2023).

Din, kişinin inanç ve bağlılığını derinleştirirken, aynı zamanda kişiye yaşama dair bir anlam ve amaç duygusu da kazandırmaktadır (Kelley ve Chan, 2012; Pargament, 2006; Park, 2005). Bu bağlamda dini başa çıkma, strese karşı verilen dini çerçeveli bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkileri içerir. Ayrıca stresli durumlarda anlam bulmak için kullanılabilir (Pargament, 1997). Alanyazında dini başa çıkma tarzının, diğer başa çıkma tarzlarından farklı bir yanı olduğunu ve sağlığı koruduğunu ileri sürülmüştür (Pargament vd., 1998; Spilka vd., 2003). Bu kapsamda dini başa çıkmanın 5 ana işlevi; anlamı keşfetmek, kontrolü ele geçirmek, Tanrı'ya yakınlık sayesinde rahatlık kazanmak, başkalarıyla yakınlık kazanmak ve hayatı dönüştürmek olarak belirlenmiştir (Pargament, Koenig, ve Perez, 2000: 522-524).

Pargament vd. (1998) dini başa çıkmayı olumlu ve olumsuz dini başa çıkma adı altında iki boyutta incelemiştir. Tanrı ile daha güçlü bir iletişim, Tanrı'nın şefkatini isteme, Tanrı'dan yardım arama, karar verirken Tanrı'dan destek isteme, Tanrı'nın zor durumdaki kişiyi nasıl güçlü kılacağı bilme, sorunları dine odaklanarak çözebileceği için endişe etmeme olumlu dini başa çıkma ile ilişkilidir (Pargament, Koenig, ve Perez, 2000). Olumsuz dini başa çıkma ise Tanrı tarafından reddedilme ve cezalandırılma, Tanrı'nın şefkatini ve gücünü sorgulamayı içerir (Pargament, Koenig, ve Perez, 2000: 524-525). Çalışmalar kişilerin olumlu dini başa çıkmayı olumsuzdan daha fazla kullandığını göstermiştir (Bjorck ve Kim 2009; Lavery ve O'Hea 2010: 622). Ayrıca olumlu dini başa çıkma stratejisini kullananların stresli olayları daha olumlu karşıladığı, bunları kendileri için bir gelişim fırsatı olarak gördükleri ve olumlu dini başa çıkmanın kişilerin psikolojik iyi oluşlarını artırdığı ileri sürülmüştür (Day ve Maltby, 2003:107).

Aten vd. (2019), Valente (2022) çalışmalarında dini baş etmenin etkileri, kişinin dindarlık seviyesi, durumun zorlayıcılığı ve dini kimliğe bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bununla birlikte, stres düzeyi ve türüne göre farklı yaşam olaylarında dini başa çıkma tarzlarının kullanımında farklılıklar olduğu gösterilmiştir (Osborne ve Vanderbeg, 2003:112). Örneğin Becker vd. (2007) sistematik derlemesinde, çalışmaların %94'ünde yakının ölümünde dini/manevi inançların olumlu etki gösterdiği bulunmuştur. Aten vd. (2019), Newton ve McIntosh (2013) çalışmalarında doğal afet, savaş ve terörlerin etkileri ile baş ederken de dinin koruyucu bir yönü olduğu ifade edilmiştir. Lavery ve O'Hea (2010), MacKinlay (2002) çalışmalarında ise kronik hastalığa

sahip olanlarda, dini başa çıkmanın etkileri incelendiğinde çelişkili bulgular olduğu görülmüştür. Jans-Beken (2019) çalışmasında dini başa çıkmanın etniklerine ilişkin olumlu dini başa çıkmanın düşük algılanan stres ve daha yüksek psikolojik dayanıklılık düzeyleri ile; olumsuz dini başa çıkmanın ise daha yüksek algılanan stres ve daha düşük psikolojik dayanıklılık ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Konu ile ilgili yurtdışından yürütülen Cristobal-Narváez, Haro, ve Koyanagi (2020), Helliwell, Layard, ve Sachs (2013) çalışmalarında maddi sorunlarda; Im vd. (2008), Leão vd. (2022) çalışmalarına göre hastalık durumunda; Becquer vd. (2007), Park ve Halifax (2021) çalışmalarında yas sürecinde; Newton ve McIntosh (2008), Zhang vd. (2022) çalışmalarına göre doğal afet ve Ai vd. (2003) çalışmasında ise terör gibi stresli durumlar dini başa çıkma tarzlarını kullanmaya eğilimin arttığı anlaşılmıştır. Ülkemizde dini başa çıkmanın, topllumumuzda önemli bir yeri olduğu ve en sık kullanılan başa çıkma tarzlarından olduğu belirtilmektedir (Hiçdurmaz ve Öz, 2013: 53).

Türkiye’de son 20-25 yıldır ilgi çeken dini başa çıkma konusunu ele alan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır (Abanoz, 2020: 414). Hiçdurmaz ve Öz (2009), Yıldırım ve Dirik (2022) çalışmalarında kronik hastalığa veya bedensel engeli sahip olan kişilerde değiştirilemeyecek ve kabul gerektiren durumlarda ve Çoşgun ve Tokur (2022) çalışmalarında ağır hastalığı olanlarda (kanser, MS ve felç) dini başa çıkmanın kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Baynal (2018), Ferah (2019) gibi çalışmalar boşanma sürecinde; Şentepe, (2015) çalışmasında maddi sorunlarda; Gören (2023) çalışmasında depresyon deneyimi yaşamış kişilerde; Özcan (2019), Sağır (2020) çalışmalarında mülteci öğrencilerde kültüre uyumda; Toprak ve Kızılgöçer (2023) çalışmasında infertilite durumunda; Karagöz (2022) çalışmasında gebelikte; Bakır, Ölçer ve Oskay (2014) çalışmasında yüksek riskli gebelikte; Angın (2021), Kızılgöçer ve Çinici (2020) çalışmalarında Covid19 Pandemisinde ve Karaca (2023) çalışmasında savaş deneyimlemiş kişilerde dini başa çıkmanın sık kullanılan stresle başa çıkma tarzlarından birisi olduğu bulunmuştur. Sadece stresli olaylarda değil gündelik yaşamda karar alma, plan yapma, başına gelenlere neden bulma durumlarında da dini baş etme tarzlarını kullanmaktadır (Ayten, 2021).

Din ile psikiyatri ve psikoloji arasındaki tartışmalı ilişkiye rağmen, dini başa çıkmanın bireylerin üzerinde özellikle de ruh sağlığında oynadığı role artan bir ilgi vardır. Dolayısıyla bireylerin karşılaştıkları stresörlere tepki olarak başvurdukları dini başa çıkmanın, kritik olduğu görülmüştür (AbdAleati, Mohd, ve Mydin, 2016; Garssen, Visser, ve Pool, 2021). Burada akılda tutulması gereken nokta farklı yaşam olaylarında genellikle yaşanan durumun özelliklerinde farklılıklar olabileceği (kontrol edilebilir, ciddi veya tehdit içeren gibi) ve bu özelliklerin başa çıkmayı etkileyebileceğidir (McCrae, 1992). Yaşamda karşılaşılan farklı olumsuz olaylarda (hastalık, ölüm, maddi kayıp

vb.) ve yaşamı tehdit edici olaylarda (savaş, doğal afet vb.) dini başa çıkmanın koruyucu bir yönü olduğu kanıtlanmıştır (Maynard., 2001: 72-73). Yine de bazı başa çıkma tarzları, içinde bulunulan duruma diğerlerinden daha uygun olmaktadır (Eryücel, 2013: 265; Osborne ve Vanderbeg, 2003: 112).

Bu nedenle bu çalışmada amaç, kişilerin farklı yaşam olaylarında algıladıkları stres ve dini başa çıkma tarzlarının stresli yaşam olayları ve demografik özellikler bakımından incelenmesidir. Buna ek olarak, katılımcıların deneyimlediği stresli olay sayısı ve hangi yaşam olaylarını daha stresli algıladıklarının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca algılanan stres ve dini başa çıkma tarzları arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu araştırmayı benzer çalışmalardan farklılaştıran özgün taraf, farklı yaşam olaylarında stres algısı ve dini başa çıkma stratejilerinin rolüne dair bir bakış açısı sunarak literatüre katkıda bulunmayı amaçlamasıdır. Buna ek olarak, demografik özelliklere göre dini başa çıkma tarzının kullanımına ilişkin bir profil sunması açısından diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır.

Bu amaçlar doğrultusunda araştırmanın hipotezleri;

H1. Algılanan stres, olumlu ve olumsuz dini başa çıkma tarzları arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2. Stresli yaşam olayı deneyimi, cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

H3. Algılanan stres, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma tarzları cinsiyete göre farklılaşmaktadır.

H4. Algılanan stres, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma tarzları eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni durumun etkileşimine göre farklılaşmaktadır.

H5. Farklı yaşam olaylarında algılanan stres düzeyi, olumlu başa çıkma ve olumsuz başa çıkma tarzları farklılaşmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırmada, nicel bir yaklaşım benimsenerek ölçekler aracılığıyla veri toplanmıştır. Kesitsel bir araştırmadır. Araştırmada, kişilerin farklı yaşam olaylarında algıladıkları stres ve dini başa çıkma tarzlarının stresli yaşam olayları ve demografik özellikler bakımından incelenmesi amacıyla ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, iki veya daha fazla değişken arasındaki değişimleri incelediği için tercih edilmiştir (Büyüköztürk vd., 2018).

Örnekleme

Araştırmaya toplamda 213 kişi gönüllü olarak katılmıştır. Katılımcıların yaş dağılımı 18-68 arasında olup yaş ortalaması 25.68'dir (Standart sapma= 11.01). 145'i kadın (%68.1), 68'i erkek (%31.9) olan katılımcıların diğer demografik özellikleri Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri.

	N	%
Eğitim düzeyi		
İlkokul	3	1.4
Ortaokul	2	0.9
Lise	125	58.7
Lisans	76	35.7
Lisansüstü	7	3.3
Gelir düzeyi		
Alt	14	6.6
Alt-orta	34	16.4
Orta	122	57.3
Orta-üstü	40	18.8
Üst	3	0.9
Medeni durum		
İlişkisi yok	124	58.2
İlişkisi var	50	23.5
Nişanlı	4	1.9
Evli	35	16.4

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada, stresli yaşam olayları listesi, demografik soru formu, algılanan stres ölçeği ve dini başa çıkma ölçeğinden oluşan 7-10 dk. süren bir anket uygulanmıştır.

1. Stresli Yaşam Olayları Listesi

Araştırmacılar tarafından oluşturulan bu liste, benzer çalışmalardaki formlar (Osborne ve Vanderberg, 2003) ve yaşam olayları listesi (Kabakçı, 2001; Sorias, 1982) temel alınarak oluşturulmuştur. Katılımcılardan 6 başlıkta toplanan stresli olaylardan (romantik ilişki, aile, arkadaş, maddi kayıp, manevi kayıp ve yaşamı tehdit eden olaylar) deneyimlediklerini işaretlemesi istenmektedir. Romantik ilişki temasında sevgili/nişanlı ile tartışma; sevgili/nişanlıdan ayrılma; yeni bir ilişkiye başlama; sevgili/nişanlı tarafından aldatılmak, aile temasında ailenin onayı olmayan biri ile birlikte olma; anne/baba ile tartışma ve geçimsizlik, anne/babanın boşanması, arkadaş temasında arkadaş ile tartışmak; arkadaşlar ile olan ilişkinin sonlanması; arkadaşlardan ayrı bir yerde yaşamaya başlamak, maddi kayıp temasında dolandırılarak taşınır yada taşınmaz varlıklarını kaybetme; iflas etmek; borçlanmak, manevi kayıp temasında sevilen bir kişinin kaybı; hatırası olan bir eşyanın kaybı; düşük yapma ve yaşamı tehdit eden olaylar temasında doğal afet; savaş; terör gibi ifadeler bulunmaktadır.

2. Algılanan Stres Ölçeği

Kişinin hayatındaki durumları ne kadar stresli algıladığı yani stres algısını ölçen 14 ifadeden oluşan ölçek Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilmiş ve Eskin vd. (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış- tır. Yetersiz Öz Yeterlik Algısı ve Stres/Rahatsızlık Algısı olarak 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanlar arttıkça stres algısının artması şeklinde yorumlanmaktadır. Her ifade "Hiçbir zaman (0)" ile "Çok sık (4)" arasında değişen 5'li Likert tipinde değerlendirilmektedir. Uyarlama çalışmasında Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .84 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışma için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .79 olarak saptanmıştır. Bu katsayı, ölçeğin bu örnekleme geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır.

3. Dini Başa Çıkma Ölçeği-Kısa Form

Kişilerin dini başa çıkma tarzlarını değerlendirmek için Pargament vd. (2000) tarafından geliştirilen ölçeğin olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma olarak 2 alt boyutu vardır. Her ifade "Benim için hiç doğru değil (0)" ile "Benim için son derece doğru (4)" arasında değişen 5'li Likert tipinde değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ölçeğin Türkçe 'ye uyarlanan kısa formu kullanılmıştır (Eskin vd., 2020). Ölçeğin Türkçe uyarlaması 12 maddeden ve olumlu ve olumsuz dini başa çıkma olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı sırasıyla .95 ve .81 olarak bulunmuştur. Bu çalışma için hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı sırasıyla .94 ve .77 olarak saptanmıştır. Bu katsayılar, kullanılan ölçeğin bu örnekleme geçerli ve güvenilir olduğunu kanıtlamaktadır.

4. Demografik Bilgi Formu

Bu çalışma kapsamında katılımcıların yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, gelir düzeyi ve eğitim düzeyi gibi demografik bilgiler ile daha önce deneyimlenen stresli olay varlığı, sayısı ve stres düzeyi ile dini kimlik gibi kişisel bilgileri belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından demografik bilgi formu hazırlanmıştır.

İstatistiksel Analizler

Verilerin analizi SPSS 25.0 istatistik paket programında gerçekleştirilmiştir. Analize başlamadan önce dağılım incelenmesi için çarpıklık ve basıklık değerleri gözden geçirilmiştir. Bu değerlere göre verilerin normal dağıldığı bulunmuştur (Tabachnick ve Fidell, 2001:65-66). Öncelikle deneyimlenen stresli yaşam olayı sayısı ve türünü incelemek için betimsel analizler yapılmıştır. Stresli algılanan yaşam olayı deneyimi ve cinsiyet arasındaki ilişki, ki-kare analizi ile incelenmiştir çünkü bu yöntem, kategorik değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesine olanak tanır. Ayrıca değişkenler arası ilişkilerin incelenmesi adına korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Ardından cinsiyete göre iki bağımsız grubun ortalamalarını karşılaştırmak için bağımsız örnekleme t-testi ve demografik değişkenlere göre üç veya daha fazla grubun

ortalamalarına dair karşılaştırmalar için ANOVA- Tek Yönlü Varyans testi uygulanarak analiz edilmiştir. Ayrıca birden fazla bağımlı değişkenin etkilerini aynı anda incelemek için MANOVA- Çok Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır.

İşlem

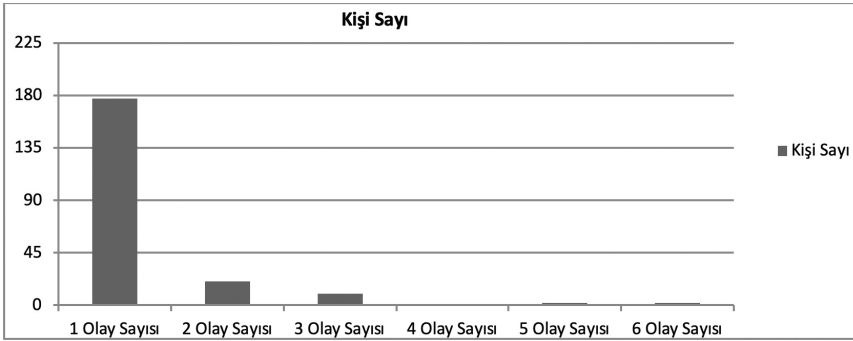
Veri toplamaya başlamadan önce araştırma ve yayın etik ilkelerine uygunluğun değerlendirilmesi için Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İnsan Araştırmaları Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır (Sayı:15.01.2024-328194; Protokol No: 11/01). Araştırma nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeli ve kartopu örnekleme tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Veri toplama süreci Ekim 2023- Nisan 2024 tarihleri arasında hem basılı anketler aracılığı ile yüz yüze hem de google-forms aracılığı (Instagram, facebook ve whatsapp gibi sosyal medya uygulamaları ve google-classroom kanalıyla) ile çevrimiçi şekilde ilerletilmiştir. Google-forms aracılığı ile elde edilen veriler Microsoft Excel programında kodlanarak analizlerin yürütülmesi için SPSS 25.0 istatistik paket programına aktarılmıştır.

Bulgular

Stresli Yaşam Olaylarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

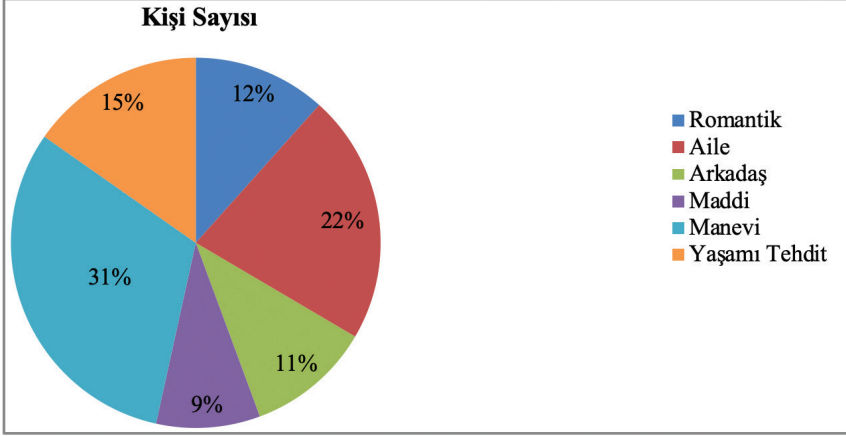
Araştırmaya katılan kişilerin deneyimledikleri stresli yaşam olayları incelendiğinde, katılımcıların 177'si en az bir, 21'i en az iki, 10'u en az üç, 1'i en az dört, 2'si beş ve 2'si de altı stresli yaşam olayı yaşadığını belirtmiştir. Stresli yaşam olay sayısı ile kişi sayısına ilişkin dağılım Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Stresli yaşam olay sayısı ile kişi sayısına ilişkin dağılım.

Araştırmaya katılan kişilerin daha stresli olarak algıladıkları yaşam olaylarının türleri incelendiğinde, 32 kişinin romantik ilişki, 60 kişinin aile, 30 kişinin arkadaş, 25 kişinin maddi, 86 kişinin manevi ve 42 kişinin yaşamı tehdit eden durumlar ile ilgili durumları yaşadıklarını bildirmişlerdir. Şekil 2'de mevcut bilgiler grafik olarak gösterilmiştir.

Şekil 2. Deneyimlenen stresli yaşam olayı türüne göre kişi sayısı oranları.

İlişkisel Analizler

Algılanan stres ile dini başa çıkma arasındaki ilişki incelendiğinde, algılanan stres ile olumlu dini başa çıkma arasında ters yönde bir ilişki olup bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır ($r = -.08, p = .26$). Algılanan stres ile olumlu dini başa çıkma arasında ise pozitif yönde bir ilişki tespit edilse de bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür ($r = .07, p = .29$). Tablo 2’de betimleyici istatistik bilgilerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere ilişkin betimleyici ve ilişkisel istatistik bilgileri.

	N	Ort	SS	Min.	Max.	1	2	3
1.Algılanan Stres	213	43.09	6.9	23	68	-	-.08	.07
2.Olumlu Dini Başa Çıkma	213	19.70	6.8	6	30	-	-	.38
3.Olumsuz Dini Başa Çıkma	213	10,67	4.8	6	30	-	-	-

Araştırmada katılımcılar arasında deneyimledikleri stresli yaşam olayı ile cinsiyet arasındaki ilişki de incelenmiştir. Tablo 3’te görüldüğü üzere yapılan ki-kare analizi sonucunda sadece maddi sorun yaşayıp yaşamama ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark olduğu ($X^2 = 16.96, p < .001$) görülmüştür.

Tablo 3. Stresli yaşam olayı ile cinsiyet açısından ki-kare.

Stresli Yaşam Olayı		Cinsiyet		Toplam	X ²	Sd	p
		Kadın	Erkek				
Romantik	Var	19	11	30	.36	1	.55
	Yok	126	57	183			
	Toplam	145	68	213			
Aile	Var	37	22	59	1.08	1	.30
	Yok	108	46	154			
	Toplam	145	68	213			

Arkadaş	Var	14	10	24	1.18	1	.28
	Yok	131	58	189			
	Toplam	145	68	213			
Maddi	Var	8	17	25	16.96	1	.000*
	Yok	137	51	188			
	Toplam	145	68	213			
Manevi	Var	54	28	82	.30	1	.58
	Yok	91	40	131			
	Toplam	145	68	213			
Yaşamı Tehdit Eden	Var	25	17	42	1.76	1	.13
	Yok	120	51	171			
	Toplam	145	68	213			

Cinsiyete göre, katılımcıları algılanan stres ve dini başa çıkma açısından farklılık olup olmadığı test edilmiştir. Algılanan stres için cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı ($t = .52, p = .60$) tespit edilmiştir. Cinsiyete göre olumlu dini başa çıkma ($t = 1.762, p = .08$) ve olumsuz dini başa çıkma ($t = -1.315, p = .19$) açısından da istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmemiştir. Tablo 4' te ilgili bilgiler sunulmuştur.

Tablo 4. Cinsiyete göre t testi analiz sonuçları.

	N	Ort	SS	t	p
Algılanan Stres					
Kadın	145	43.27	6.72	.52	.60
Erkek	66	43.73	7.44		
Olumlu Dini Başa Çıkma					
Kadın	145	20.26	6.59	1.762	.80
Erkek	66	18.47	7.32		
Olumsuz Dini Başa Çıkma					
Kadın	143	10.38	4.50	-1.315	.19
Erkek	66	11.32	5.40		

Tablo 5.'te görüldüğü üzere katılımcıların eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni durumunun etkileşimine göre algılanan stres ($F_{34,196} = 1.473, p < .05$), olumlu dini başa çıkma ($F_{34,196} = 1.443, p < .05$), ve olumsuz dini başa çıkma ($F_{34,196} = 1.497, p < .05$), puanları arasında yüksek etki büyüklüğünde anlamlı farklılık vardır. Eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni durum özelliklerinin etkileşimi algılanan stresin %8'ini, olumlu dini başa çıkmanın %7'sini ve olumsuz dini başa çıkmanın %8'ini açıklamaktadır.

Tablo 5. Demografik özelliklere göre değişkenlerin MANOVA-çok yönlü varyans analizi sonuçları.

Ölçüm Araçları	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	p	Partial η^2
Algılanan Stres	2111,07	62,090	1,473	< .05	.24
Olumlu dini başa çıkma	2133,13	62,739	1,443	< .05	.23
Olumsuz dini başa çıkma	1119,20	32,918	1,497	< .05	.24

Benzer şekilde katılımcıların yaşadıkları stresli yaşam olayı türüne göre algıladıkları stres ve dini başa çıkma açısından herhangi bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Analiz sonuçları stresli yaşam türü ile algılanan stres arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını ($F_{5,263} = .78, p = .56$) göstermiştir. Ayrıca stresli yaşam türü ile olumlu dini başa çıkma ($F_{4,210} = 1.167, p = .33$) ve olumsuz dini başa çıkma ($F_{4,210} = 1.824, p = .11$) arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamaktadır. Tablo 5' te ilgili bilgiler sunulmuştur.

Tablo 6. Stresli yaşam olayı türüne göre ANOVA-tek yönlü varyans analizi sonuçları.

		Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F	p
Algılanan stres	Gruplararası	182,576	36,515 46,804	0,780	0,564
	Grupiçi	12075,571			
	Toplam	12258,147			
Olumlu dini başa çıkma	Gruplararası	273,441	54,688 46,854	1,167	0,326
	Grupiçi	9605,146			
	Toplam	9878,587			
Olumsuz dini başa çıkma	Gruplararası	207,201	41,440 22,722	1,823	0,109
	Grupiçi	4612,673			
	Toplam	4819,875			

Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada farklı yaşam olaylarında kişilerin algıladıkları stres ve dini başa çıkma tarzlarının, bazı kişisel değişkenlere göre (deneyimlenen stresli yaşam olayı, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni durum) incelenmiştir. Buna ek olarak algılanan stres, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma tarzları arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Ayrıca katılımcıların deneyimlediği stresli olay sayısı, hangi stresli yaşam olayını deneyimledikleri ve cinsiyete göre farklılığı ortaya konulmuştur.

Mevcut çalışmada yer alan katılımcıların çoğunun hayatı boyunca en az bir stresli olay deneyimlediği görülmüştür. Bu bulgu Çakmak (2022), Konkan vd., (2014) çalışmaları katılımcıların yarısından fazlasının en az bir stresli olay deneyimlediği bulguları ile desteklenmektedir. Bu araştırmalar, stresli olayların günlük yaşamdaki yaygınlığını kanıtlar niteliktedir. Böylece bireylerin yaşamlarında sık yaşayabilecekleri herhangi bir stresli yaşam olayı karşısında nasıl başa çıktıklarına dair de bir bilgi kaynağı olabilir. Yine boylamsal olarak yürütülen Masten ve Powell (2003), Werner (2004) çalışmalar da katılımcıların hayatları boyunca birden fazla stresli olay deneyimlediğini göstermektedir. Bu stresli olaylar, sevilen birinin ölümü veya bir ilişkinin sona ermesi gibi duygusal olarak zorlayıcı durumları içeren kişisel kayıplardan, iş kaybı, borçlar veya mali krizler gibi maddi baskıları kapsayan ekonomik zorluklara, ciddi hastalıklar veya kronik sağlık durumları gibi sağlık problemlerinden yine depresyon, sel veya kasırğa gibi beklenmedik ve yıkıcı olayları gibi doğal afetlere kadar geniş bir yelpazeyi kapsayabilmektedir. Çalışmanın bulguları incelendiğinde, elde edilen sonuçların deneyimlenen stresli yaşam olaylarının çeşitli olduğu bulgusunu tekrarlar niteliktedir. Dolayısıyla bu durum, stresli olayların bireylerin yaşamlarında ne kadar yaygın ve çeşitli olduğunu ve her bir olayın kişisel deneyim ve etkilerinin farklı olabileceğini göstermektedir. Mevcut çalışmanın da, bu çeşitliliği ve yaygınlığı daha iyi anlamak ve bireylerin bu olaylarla başa çıkma stratejilerini geliştirmek için önemli bir kaynak oluşturabileceği söylenebilir. Katılımcıların deneyimledikleri stresli yaşam olaylarının türüne dair bulgular, kişilerin en çok manevi konuları stresli bulunduğunu gösterirken; sırasıyla ailevi, yaşamı tehdit eden durumlar, romantik ilişki, arkadaş ile ilgili ve maddi konuları stresli aldığına işaret etmektedir. Bu bulgulara benzer Aksöz Efe (2018) çalışmasında katılımcıların stresli olaylarını aile/partner/arkadaşla sorun yaşama, bir yakının ağır yaralanması/ hastalığı ve maddi konular şeklinde sıraladığı görülmüştür.

AbdAleati, Mohd, ve Mydin (2016), Garssen, Visser, ve Pool (2021), Gören (2023), Jans-Beken (2019), Yıldırım ve Dirik (2022) çalışmalarında dini başa çıkmanın stresle başa çıkmada sık kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu çalışmada, katılımcıların deneyimledikleri stresli yaşam olaylarını tespit etmenin yanı sıra algıladıkları stres ve stres karşısında kullandıkları dini başa çıkma tarzları arasındaki ilişki de ele alınmıştır. 1. Hipotezin testi için yapılan analizler sonucunda algılanan stres ile olumlu dini başa çıkma arasında ters yönde ve olumsuz dini başa çıkma arasında ise pozitif yönde bir ilişki olsa da bu ilişkiler, istatistiksel olarak anlamlı değildir. Frank (2014), Jans-Beken (2019) çalışmalarında da, algılanan stres arttıkça olumlu dini başa çıkmanın düştüğü ve olumsuz dini başa çıkmanın arttığı bulunmuş olup bu ilişki mevcut çalışmadaki gibi istatistiksel olarak anlamlı değildir. Algılanan stres ve olumlu dini başa çıkma arasındaki negatif ilişki, konu ile ilgili çalışmalarda desteklenmiştir. Bu ilişki stresli olayın kolayca kabullenilip, çözüm üretilmesine yardımcı olmaktadır (Eryücel, 2013). Kısacası çalışmanın sonuçları,

literatürdeki bulgularla tutarlılık göstermiştir ancak istatistiksel anlamlılık taşımamaktadır. Bu durum, stres ve dini başa çıkma arasındaki karmaşık dinamikleri ve bireylerin dini başa çıkma yöntemlerini nasıl kullandıklarını daha derinlemesine inceleme gereğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada katılımcıların stresli yaşam olayları arasında hangilerini deneyimleyip deneyimlemedikleri cinsiyet açısından değerlendirilmiştir. 2. Hipotezin sadece maddi konularla ilgili stresli yaşam olayı türünde doğrulandığı anlaşılmıştır. Bu bulgu, kadınların ve erkeklerin maddi sorunlar karşısında farklı tepkiler verebileceğini ve bu sorunların cinsiyetler arasında farklı algılanabileceğini göstermektedir. Maddi sorunlar, genellikle stresli yaşam olaylarının önemli bir bileşeni olarak kabul edilir. Yapılan bu çalışmada, cinsiyetin de, stresli yaşam olaylarının deneyimlenmesi ve bu olaylarla başa çıkma süreçlerinde önemli bir değişken olduğu ortaya konmaktadır. Bu bulgu toplumsal cinsiyet normları açısından incelendiğinde erkeklerin evi geçindirme, para kazanma ve ailesine bakma sorumluluğundan kaynaklı olarak maddi sorunlarda daha stresli hissedebileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle, maddi sorunlar karşısında stres yönetimi ve destek programlarının tasarlanmasında cinsiyet farklılıklarının göz önünde bulundurulması, daha etkili müdahaleler geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Maddi konular dışındaki stresli yaşam olayları için de cinsiyet farklılıkları beklenmiştir. Çünkü kadın ve erkeklerin stresli yaşam olaylarına ilişkin algıları, çeşitli faktörlere bağlı olarak farklılık gösterebilir. Bu bağlamda stresle başa çıkma mekanizmaları kişilik özelliklerine, deneyimlerine ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişebilir.

3. Hipotezin test edilmesinin için algılanan stres, olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma puanlarında cinsiyetler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiştir. Cinsiyete göre algılanan stres puanlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Ancak alanyazın cinsiyetin algılanan stres üzerinde farklılık doğurabileceğini göstermektedir. Cohen (2012), Graves vd. (2021), Xu vd. (2015) çalışmalarında algılanan stres puanlarında cinsiyetler arası fark olduğunu vurgulamaktadır. Bazı araştırmalar cinsiyetler arasında algılanan stres düzeylerinde fark olmadığını öne sürse de, genel olarak kadınların daha yüksek stres algısına sahip olduğunu gösteren çalışmalar ağırlıktadır. Bu durum, kadınların duygusal ve sosyal stres kaynaklarına daha duyarlı olmalarıyla açıklanabilir (Cohen, 2012; Graves vd., 2021; Xu vd., 2015). Bu farklılık toplumların cinsiyet rollerine ilişkin beklentilerinin, bireylerin stresle başa çıkma biçimlerini ve algılanan stres düzeylerini etkileyebilme potansiyeline bağlanabilir. Cinsiyete göre dini başa çıkma tarzları ile ilgili bulgu, alanyazınla kısmen tutarlıdır. Çünkü alanyazın dini başa çıkma tarzlarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği konusu literatürde karmaşık ve çeşitli sonuçlar içermektedir. Ekşi (2001), Şentepe (2015) gibi olumlu dini başa çıkma ve olumsuz dini başa çıkma puanlarında cinsiyetler arasında anlamlı bir fark olmadığını öne süren çalışmalar varken; aksine Charzyńska (2015), Krause vd. (2018) gibi cinsiyetler arasında anlamlı

fark olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bu nedenle, çalışmamızın bulguları, mevcut literatürdeki karmaşık ve çeşitli sonuçlarla kısmen uyumlu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu farklılıklar, dini başa çıkma stratejilerinin bireysel, kültürel ve sosyal faktörlere bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla, dini başa çıkma tarzlarının cinsiyetler arasındaki farklılıklarını anlamak için daha fazla araştırma ve kapsamlı analizlere ihtiyacın hala devam ettiği söylenebilir.

Çalışma bulguları, algılanan stres, olumlu başa çıkma ve olumsuz başa çıkma puanlarında eğitim düzeyi, gelir düzeyi ve medeni durumunun etkileşimine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu durumda 4. Hipotez doğrulanmıştır. Bu bulgu, sosyokültürel ve dini yapının önemli olması sebebiyle Türkiye’de yapılan çalışmaların sonuçlarına göre değerlendirilmiştir. Bulgu, Türkiye’de yapılan Ayten (2021), Kızılgöçer ve Çiçenici (2020), Murat ve Kızılgöçer (2017), Temiz, 2014 çalışmalarını destekler şekildedir. Sonuç olarak, çalışma bulguları olumlu ve olumsuz dini başa çıkma puanları ile algılanan stres puanlarının çeşitli demografik değişkenlere göre farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Bu bulgu, demografik değişkenler birlikte düşünüldüğünde stresli olaylarla karşılaşma, bunları stresli olarak algılama ve başa çıkma stratejilerinin etkilenebileceğini göstermektedir. Bu bulgular, daha yüksek sosyo-ekonomik düzeyde farklı başa çıkma yöntemlerinin de kullanılabilir olması, dini baş etmeyi ikinci plana atabilirken; düşük sosyo-ekonomik düzeyde dini baş etme daha sık kullanılması ile açıklanabilir.

Mevcut çalışmada 5. Hipotez’e katılımcıların deneyimledikleri stresli yaşam olaylarının türüne göre algıladıkları stres, olumlu ve olumsuz dini başa çıkma puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark beklenmiştir. Ancak anlamlı bir farkın olmadığı anlaşılmıştır. Osborne ve Vanderbeg (2003) stres düzeyi ve farklı yaşam olaylarında dini başa çıkma tarzlarının kullanımında farklılıkların olabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca stresli yaşam olaylarında dini başa çıkma tarzları ile ilgili çalışmalarda genellikle hastalık durumunda (Im vd., 2008), sevilen birinin kaybı (Becker vd., 2007), doğal afet (Newton ve McIntosh, 2008) ve terör (Ai vd., 2003) gibi yaşam olaylarında kişilerin dini başa çıkma tarzlarına yönelmelerinin arttığı görülmüştür. Bu tür durumlarda, bireylerin dini başa çıkma stratejilerine yönelmelerinin artması, bu stratejilerin stresle başa çıkmada önemli bir kaynak olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Ancak bu çalışma bulguları katılımcıların herhangi bir stresli yaşam olayının diğerlerinden daha fazla stresli algılamadıklarını ve dini başa çıkma konusunda bir farklılık göstermediklerini ileri sürmüştür. Bu bulgu katılımcıların yaş ortalamasının düşük olması ve çoğunluğunun üniversite öğrencisi olması ile açıklanabilir. Üniversite dönemi gelişimsel açıdan kimliğin oluşmaya başladığı bir dönemdir. Bu sebeple öğrencilerin dini inançları değişkenlik gösterebilir (Ayten, 2021). Üniversiteli gençlerin akademik ve sosyal kaygıları olması beraberinde dini baş etmenin kullanılabileceği stresli olay görece azdır. Gençler, stresle başa çıkmak için genellikle daha modern veya pragmatik

yöntemlere yönelerek dini başa çıkma yerine, sosyal destek, spor, hobi gibi alternatif başa çıkma yollarını kullanabilir (Agarwal vd., 2023).

Bu çalışma, yaşam olaylarına yönelik stres algısı ve dini başa çıkma stratejileri açısından demografik özelliklere dayalı bir profil sunması bakımından önemlidir. Gelecekte yapılacak çalışmalar için bir kaynak sunabilir. Ancak çalışma çeşitli sınırlılıklar da içermektedir. Örneğin, katılımcı sayısının sınırlı olması ve katılımcıların büyük çoğunluğunun üniversite öğrencilerinden oluşması, sonuçların genellenebilirliğini ve dış geçerliliğini kısıtlamaktadır. Bu sayede katılımcılar, o stres kaynağında ne hissedeceklerini daha doğru tahmin edebilirler. Ayrıca katılımcı sayısının az olması ve katılımcıların çoğunluğunun üniversite öğrencisi olması sonuçların genellenebilirliğini ve dış geçerliliğini kısıtlamaktadır. Bu nedenle gelecek çalışmalarda, farklı yaş gruplarından daha fazla katılımcıya ulaşılması önerilebilir. Yine katılımcılara sunulan stresli yaşam olayları listesi yerine bu olaylar senaryolar halinde verilerek stres ve başa çıkma tarzları değerlendirilebilir. Katılımcılardan deneyimledikleri stresli yaşam olaylarını en son ne zaman yaşadıkları ya da bu tarz olayları ne sıklıkla yaşadıkları konusunda bilgi alınmamıştır. Bu da bulguların yorumlanmasını ve değerlendirmesini sınırlandırabilir. Çünkü stresöre ne kadar süre maruz kaldığın, stresörün şiddeti gibi durumlar önemli faktörlerdir. Bu faktörlerin de değerlendirildiği çalışmalar yapmak değişkenler arasındaki ilişkilerin derinlemesine anlaşılmasını sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Abanoz, S. (2020). Türkiye’de Yapılan ‘Dinî Başa Çıkma ‘Konulu Araştırmalar Hakkında Bir Değerlendirme. *Eskiyei*, (40), 407-429.
- AbdAleati, N. S., Mohd Zaharim, N., ve Mydin, Y. O. (2016). Religiousness and Mental Health: Systematic Review Study. *Journal of Religion and Health*, 55(6), 1929–1937.
- Aggarwal S, Wright J, Morgan A, Patton G, Reavley N.(2023). Religiosity and Spirituality in the Prevention and Management of Depression and Anxiety in Young People: A Systematic Review and Meta-analysis. *BMC Psychiatry*. 23(1):729. doi: 10.1186/s12888-023-05091-2.
- Aksöz Efe, İ. (2018). Olumsuz Yaşam Olayları, Psikolojik Danışma Hizmeti Alma, Ruminasyon ve Stres Arasındaki İlişki. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 51(2), 95-119. <https://doi.org/10.30964/auebfd.425619>.
- Angın, Y. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinden Geçerken Sağlık Çalışanlarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 25(1), 331-345.
- Aten, J. D., Smith, W. R., Davis, E. B., Van Tongeren, D. R., Hook, J. N., Davis, D. E., Shannonhouse, L., DeBlaree, C., Ranter, J., O’Grady, K., ve Hill, P. C. (2019). The Psychological Study of Religion and Spirituality in a Disaster Context: A Systematic Review. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 11(6), 597–613. <https://doi.org/10.1037/tra0000431>.
- Ayten, A. (2021). *Tanrı’ya Sığınmak*. İz Yayıncılık.
- Bakır, N., Ölçer, Z., ve Oskay, Ü. (2014). Prenatal Attachment Level of High Risk Pregnant Women and Affecting Factors. *JACSD*, 1, 25-37.
- Becker, D. V., Kenrick, D. T., Neuberg, S. L., Blackwell, K. C., ve Smith, D. M. (2007). The Confounded Nature of Angry Men and Happy Women. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(2), 179–190.
- Bjorck, J. P., ve Kim, J. W. (2009). Religious Coping, Religious Support, and Psychological Functioning among Short-Term Missionaries. *Mental Health, Religion ve Culture*, 12(7), 611–626.
- Cohen, S., Kamarck, T., ve Mermelstein, R. (1983). A Global Measure of Perceived Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24(4), 385–396. <https://doi.org/10.2307/2136404>.
- Cohen, S. (2012). Construction and Preliminary Validation of a Dictionary for Cognitive Rigidity: Linguistic Markers of Overconfidence and Overgeneralization and Their Concomitant Psychological Distress. *J Psycholinguist Res.*, 41:347–370. doi: 10.1007/s10936-011-9196-9.
- Coşgun, R., Tokur, B. (2022). Ağır Hastalarda Dini Başa Çıkma. *Journal of Analytic Divinity*, 6/2, 122-144. <https://doi.org/10.46595/jad.1127744>.
- Cristóbal-Narváez, P., Haro, J. M., ve Koyanagi, A. (2020). Perceived Stress and Depression in 45 Low-and Middle-income Countries. *Journal of Affective Disorders*, 274, 799-805.
- Çakmak, R. (2022). Başarılı Yaşlanma ve Travmatik Yaşantılar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 1-26.

- Day, L., ve Maltby, J. (2003). Belief in Good Luck and Psychological Well-Being: The Mediating Role of Optimism and Irrational Beliefs. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 137(1), 99-110.
- de Oliveira Valente TC, da Silva LM ve Cavalcanti APR. (2022). Spiritual Needs as Expressed by People Living with HIV: A Systematic Review. *Religions*, 13(4):342. <https://doi.org/10.3390/rel13040342>.
- Doğan, M. (2023). Psikolojik Sağlıklı ile Travma Sonrası Gelişim Arasındaki İlişkide Dinî Başa Çıkmanın Aracı Rolü. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 65, 127-62.
- Eryücel, S. (2013). Yaşam Olayları ve Olumlu Dini Başa Çıkma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(23), 251-271.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., ve Dereboy, Ç. (2013). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlilik ve Geçerlik Analizi. *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3), 132-140.
- Eskin, M., Baydar, N., El-Nayal, M., Asad, N., Noor, I. M., Rezaeian, M., et al. (2020). Associations of Religiosity, Attitudes Towards Suicide and Religious Coping with Suicidal Ideation and Suicide Attempts in 11 Muslim Countries. *Social Science ve Medicine*, 265, 113390.
- Ferah, N. (2019). Boşanma Sürecindeki Bireylerde Depresyon Anksiyete Stres ve Dini Başa Çıkma Arasındaki İlişki. *Bilimname*, 37, 383-405. <https://doi.org/10.28949/bilimname.470155>.
- Frank, G. (2014). *Religious coping and perceived stress in emerging adults*. Pepperdine University.
- Garssen, B., Visser, A., ve Pool, G. (2021). Does Spirituality or Religion Positively Affect Mental Health? Meta-analysis of Longitudinal Studies. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 31(1), 4-20.
- Gören, A. B. (2023). Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Örneği. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 23(1), 80-100.
- Gümüştekin, Y. E., ve Öztemiz, A. B. (2005). Örgütlerde Stresin Verimlilik ve Performansla Etkileşimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 271-288.
- Graves, B. S., Hall, M. E., Dias-Karch, C., Haischer, M. H., ve Apter, C. (2021). Gender Differences in Perceived Stress and Coping Among College Students. *PloS one*, 16(8), 1-12. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0255634>
- Helliwell, J. F., Layard, R., ve Sachs, J. D. (2023). The happiness agenda: The next 10 years. *World Happiness Report*, 15.
- Hiçdurmaz, A. G. D., ve Öz, F. (2009). Hemodiyaliz ve Sürekli Ayaktan Periton Diyalizi Uygulanan Hastaların Stresle Başa Çıkma Biçimleri. *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 16(3), 1-16.
- Hiçdurmaz A.G.D. ve Öz F. (2013). Stresle Baş Etmenin Bir Boyutu Olarak Spiritüalite. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 16(1):50-6.
- Jans-Beken, L. (2019). Gratitude's Place in Second Wave Positive Psychology, *International Journal of Existential Positive Psychology*, 9(1).

- Kabakçı, E. (2001). Üniversite Öğrencilerinde Sosyotropik/Otonomik Kişilik Özellikleri, Yaşam Olaylar ve Depresif Belirtiler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(4), 273-282.
- Karaca, H. (2023). *Gazi ve gazi yakınlarında stres ve dini yönelim* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.
- Karagöz, S. (2022). Gebelerin Algılanan Stres, Hayat Memnuniyeti, Psikolojik Dayanıklılık ve Dini Başa Çıkma Düzeyleri İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Amasya İlahiyat Dergisi*, (19), 44-83.
- Kelley, M. M., ve Chan, K. T. (2012). Assessing the Role of Attachment to God, Meaning, and Religious Coping as Mediators in the Grief Experience. *Death Studies*, 36(3), 199-227.
- Kızılgeçit, M., ve Çinici, M. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Sürecinde Yapay Sinir Ağları Yöntemiyle Bireylerin Dini Başa Çıkma Düzeylerinin Tahmini. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (54), 45-65. <https://doi.org/10.29288/ilted.774693>.
- Konkan, R., Erkuş, G. H., Güçlü, O., Şenormancı, Ö., Aydın, E., Ülgen, M. C., ve Sungur, M. Z. (2014). İntihar Girişiminde Bulunan Kişilerde Başa Çıkma Tutumları. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 51(1), 46-51.
- Krause, N., Pargament, K. I., Hill, P. C., ve Ironson, G. (2018). Assessing Gender Differences in the Relationship between Religious Coping Responses and Alcohol Consumption. *Mental Health, Religion ve Culture*, 21(1), 93-104. <https://doi.org/10.1080/13674676.2018.1455652>
- Lavery, M. E., ve O'Hea, E. L. (2010). Religious/Spiritual Coping and Adjustment in Individuals with Cancer: Unanswered questions, Important Trends, and Future Directions. *Mental Health, Religion ve Culture*, 13(1), 55-65. <https://doi.org/10.1080/13674670903131850>.
- Lazarus, R. S., ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.
- Leão, D. C. M. R., Pereira, E. R., Silva, R. M. C. R. A., Rocha, R. C. N. P., Cruz-Quintana, F., ve García-Caro, M. P. (2022). Spiritual and Emotional Experience With a Diagnosis of Breast Cancer: A Scoping Review. *Cancer Nursing*, 45(3), 224-235. <https://doi.org/10.1097/NCC.0000000000000936>.
- MacKinlay, E. (2002). The Spiritual Dimension of Caring: Applying a Model for Spiritual Tasks of Ageing. *Journal of Religious Gerontology*, 12(3-4), 151-166. https://doi.org/10.1300/J078v12n03_12.
- Masten, A. S., ve Powell, J. L. (2003). A resilience framework for research, policy, and practice. S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities* (ss. 1-25). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511615788.003>
- Maynard, E. A., Gorsuch, R. L., ve Bjorck, J. P. (2001). Religious coping style, concept of God, and personal religious variables in threat, loss, and challenge situations. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40(1), 65-74. <https://doi.org/10.1111/0021-8294.00038>
- McCrae, R. R., ve John, O. P. (1992). An Introduction to the Five-Factor Model and Its Applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175-215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x>

- Murat, A., ve Kızılgeçit, M. (2017). Dini Başa Çıkma ve Psikopatoloji İlişkisi (Rize örneği). *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 111-151.
- Monroe S. M. (2008). Modern Approaches to Conceptualizing and Measuring Human Life Stress. *Annual Review of Clinical Psychology*, 4, 33-52. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.4.022007.141207>.
- Newton, T., ve McIntosh, D. N. (2013). Unique contributions of religion to meaning. *In The experience of meaning in life: Classical perspectives, emerging themes, and controversies* (pp. 257-269). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Osborne, T. L., ve Vandenberg, B. (2003). Situational and Denominational Differences in Religious Coping. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 13(2), 111-122.
- Özcan, Z. (2019). Mülteci Öğrencilerin Kültürel Uyumluları ile Dinî Başa Çıkmaları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 127-147.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., ve Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724. <https://doi.org/10.2307/1388152>.
- Pargament, K. I., Koenig, H. G., ve Perez, L. M. (2000). The Many Methods Of Religious Coping: Development and Initial Validation of the RCOPE. *Journal of Clinical Psychology*, 56(4), 519-543. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1097-4679\(200004\)56:4<519::aid-jclp6>3.0.co;2-1](https://doi.org/10.1002/(sici)1097-4679(200004)56:4<519::aid-jclp6>3.0.co;2-1).
- Pargament, K. I. (2006). Spiritual Struggles as a Fork in the Road to Healthy Living. *Human Development*, 27, 5-13.
- Park, K. (2005). *Parks Textbook of Preventive and Social Medicine* (18th ed.). Jabalpur: Banarsidas Bhanot.
- Park, C. L., ve Halifax, R. J. (2021). Religion and Spirituality in Adjusting to Bereavement: Grief as Burden, Grief as Gift. *Grief and Bereavement in Contemporary Society*, 355-363.
- Phillips, L. J., Francey, S. M., Edwards, J., ve McMurray, N. (2009). Strategies used by psychotic individuals to cope with life stress and symptoms of illness: a systematic review. *Anxiety, Stress, ve Coping*, 22(4), 371-410.
- Sağır, Z. (2020). Kültürleşme, Dini Başa Çıkma ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye’de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Kilitbahir*, (17), 5-37.
- Sorias, S. (1982). Hasta ve normallerde yaşam olaylarının stres verici etkilerinin araştırılması. Ege Üniversitesi, Ege Tıp Fakültesi Psikiyatri Bilim Dalı, Doçentlik Tezi, İzmir.
- Spilka, B. (2003). *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. Guilford Press.
- Taheri-Kharameh, Z. (2016). The relationship between spiritual well-being and stress coping strategies in hemodialysis patients. *Health, Spirituality and Medical Ethics*, 3(4), 24-28.
- Temiz, Y. E. (2014). *Yetişkinlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi.

- Toprak, F., ve Kızılgöçit, M. (2023). Çocuk Sahibi Olamayan Kadınlarda Dinî Başa Çıkma Sürecine Yönelik Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(24), 557- 587.
- Werner, P. (2004). Reasoned Action and Planned Behavior. In: Peterson, S.J. and Bredow, T., Eds., *Middle Range Theories: Application to Nursing Research*, Lippincott Williams ve Wilkins, Philadelphia, 125-147.
- Xu, X., Bao, H., Strait, K., Spertus, J. A., Lichtman, J. H., D'Onofrio, G., Spatz, E., Bucholz, E. M., Geda, M., Lorenze, N. P., Bueno, H., Beltrame, J. F., ve Krumholz, H. M. (2015). Sex Differences in Perceived Stress and Early Recovery in Young and Middle-Aged Patients with Acute Myocardial Infarction. *Circulation*, 131(7), 614–623. <https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.114.012826>.
- Yerlikaya, E.E., ve İnanc, B. (2007). *Algılanan Stres Ölçeğinin (ASÖ) Türkçe Çevirisinin Psikometrik Özellikleri*. IX. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Çeşme-İzmir.
- Yıldırım, İ. K., ve Dirik, G. (2022). Kalp Krizi Sonrası Hayata Farklı Bakmak: Miyokard İnfarktüsü Geçirmiş Hastalarda Travma Sonrası Gelişim. *Nesne*. DOI: 10.7816/nesne-10-23-10.
- Zhang, H., Hook, J. N., Van Tongeren, D. R., Davis, D. E., McElroy-Heltzel, S. E., Davis, E. B., ve Aten, J. D. (2022). The Role of Spiritual Fortitude in Meaning and Mental Health Symptoms Following a Natural Disaster. *Psychology of Religion and Spirituality*, 14(3), 406–415. <https://doi.org/10.1037/rel0000420>.

Yeni Güvenlik Yaklaşımları Bağlamında Avrupa'da Güvenlikleştirilen İslami Kimlik Algısı

Kübra Betül BİÇEN GÖREN*

Polis Akademisi

Öz

Soğuk Savaş sonrasında terörle mücadele politikaları ve güvenlik yaklaşımları, Avrupa'da İslam'ın ve Müslüman kimliğinin güvenlik konusu hâline getirilmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Güvenlikleştirme teorisi bağlamında İslam, siyasi ve toplumsal aktörler ve medya tarafından bilinçli bir şekilde tehdit olarak sunulmaktadır. Böylece Müslümanların sosyal ve ekonomik yaşamdan dışlanması tetiklenmektedir. Makalede, yeni güvenlik stratejilerinin İslami kimlik algısını nasıl şekillendirdiği ve bunun Müslüman topluluklar üzerindeki sosyo-politik sonuçları incelenmektedir. Ayrıca medyanın ve siyasi söylemlerin bu süreçte katkıları ile İslami kimliklerin güvenlik tehdidi olarak algılanmasının Avrupa'daki demokratik değerlere etkileri tartışılmaktadır.

Avrupa'da yaşanan göç hareketleri ve sığınmacı krizi de İslami kimlik algısının güvenleştirilmesinde etkili olmaktadır. Göçmenlerle ilişkilendirilen güvenlik endişeleri, özellikle radikalizm ve aşırılık konularında artan kaygılarla birleşmektedir. Müslüman göçmenler ve sığınmacılar genellikle potansiyel güvenlik tehditleri olarak görülmeye başlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Güvenlikleştirme Teorisi, İslami Kimlik, Avrupa Güvenlik Politikaları

* Dr. Öğretim Üyesi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Uluslararası Güvenlik Ana Bilim Dalı, betulbicen@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1145-7642

The Perception of Islamic Identity as Securitized in Europe within the Context of New Security Approaches

Abstract

In the post-Cold War era, counter-terrorism policies and security approaches have played a central role in rendering Islam and Muslim identity a matter of security in Europe. Within the framework of securitization theory, Islam is deliberately presented as a threat by political and social actors as well as the media. This process triggers the marginalization of Muslims from social and economic life. This article examines how new security strategies shape perceptions of Islamic identity and explores the socio-political consequences for Muslim communities. It also discusses the role of media and political discourse in this process, and the implications of perceiving Islamic identities as security threats on democratic values in Europe.

Migration movements and the refugee crisis in Europe further contribute to the securitization of Islamic identity. Security concerns associated with migrants have become increasingly entangled with anxieties over radicalism and extremism. As a result, Muslim migrants and refugees are often perceived as potential security threat.

Keywords

Securitization theory, Islamic identity, European security policies

Extended Abstract

The global security paradigm has undergone a profound transformation, particularly in the aftermath of the September 11, 2001 attacks. This watershed moment reshaped international counterterrorism policies and redefined the very concept of security. In the European context, counterterrorism strategies increasingly positioned Islam and Muslim communities at the center of securitization processes. Within the framework of securitization theory, framing a phenomenon or identity as a security issue is not merely a reaction to an objective threat but rather the outcome of a deliberate construction process mediated by political discourse, media narratives, and legal instruments. Through this process, Islamic identity has been portrayed as a potential threat in social, cultural, and political terms across Europe.

The securitization of Islam and Muslim identities has far-reaching implications, shaping not only state security policies but also societal perceptions. The widespread labeling of terrorism as “Islamic” has contributed to the homogenization of Muslim identity, reducing it to associations with radicalization and violence. This discursive construction establishes a framework in which Muslim communities, particularly immigrants and refugees, are perceived as security risks, resulting in exclusion, identity crises, and social polarization. Thus, the securitization of Islam has become a central and enduring component of both national and international security agendas in Europe.

This study examines how European security policies and new approaches to security shape the process of securitizing Islam and Muslim identity. Its primary aim is to identify the political, sociological, and legal dynamics underlying this process while analyzing the consequences of reducing Islamic identity to a security threat. Drawing on securitization theory, the analysis highlights the roles of political discourse, media narratives, and legal regulations in positioning Islam as a threat. By exploring the impact of these dynamics on the everyday lives and identity formation of Muslim communities in Europe, the study demonstrates how securitization produces exclusionary effects that contradict democratic values and human rights commitments.

The state is often perceived as the primary structure responsible for safeguarding societal boundaries, and this perception directly contributes to the securitization of immigrants as potential risks. Politicians frequently reinforce this narrative, motivated by fears of losing symbolic power over national borders. At the same time, citizens' anxieties about economic insecurity, cultural change, and declining social rights feed into securitizing discourses. This phenomenon reflects a structural tension within what Bigo (2002) conceptualizes as a "risk society," where freedom is persistently evaluated through the dual lenses of danger and security.

Actors play a central role in constructing issues as security threats through discursive practices (Derrida, 1973). In the European context, Muslims have often been portrayed as the most significant threat. This perception reinforces identity politics and sharpens divisions between Muslims, constructed as the "other," and Europeans, positioned as the collective "self." As a result, securitization strengthens "us versus them" narratives at the expense of discourses of unity, diversity, and solidarity. Such divisions provide fertile ground for the rise of racism and the growing influence of far-right parties, which further escalate negative perceptions of Muslims and normalize exclusionary practices.

The securitization of Muslim communities in Europe has been shaped by the interplay of external threats and internal dynamics (Al-Azmeh & Fokas 2007). While external factors such as international terrorism influence perceptions of Islam, internal factors—including political rhetoric, media portrayals, and social discrimination—construct Muslims as threats within domestic contexts. This dual process significantly affects the social and political participation of Muslim communities, complicating integration and undermining social cohesion. Moreover, securitization forms the basis for new security policies that explicitly target Muslims and restrict their rights in the public sphere.

The consequences of securitization are multifaceted. On the one hand, states seek to legitimize policies by presenting them as necessary for survival and sovereignty (Bilgin, 2010). On the other hand, these measures produce exclusion, stigmatization, and feelings of otherness among Muslims. For example, stricter counterterrorism policies, discriminatory laws, and targeted

surveillance contribute to reduced political representation and restrict expressions of religious identity in public spaces. Such measures contradict democratic principles of participation and representation while simultaneously deepening the marginalization of Muslim communities.

Political and economic shifts in the post-Cold War era also contributed to the securitization of Islamic identity. With the collapse of the Soviet Union, new security concerns emerged, and terrorism and radicalism became focal points of internal debates. After 9/11, fears of terrorism linked to Islam intensified across Europe, resulting in the proliferation of Islamophobia, hate speech, and discrimination against Muslims (Sağır, 2015). The impact of these developments has been visible not only in public perceptions but also in policy outcomes. Social media and mass communication outlets have amplified these dynamics, reinforcing stereotypes and deepening societal divisions (Biçen Gören, 2020).

Legal regulations have further institutionalized the securitization of Islam. Several European states have enacted laws that directly or indirectly limit the public visibility of Islamic symbols and practices. France's 2010 ban on face-covering garments, Switzerland's 2009 minaret ban, and Denmark's 2016 law permitting the confiscation of asylum seekers' valuables are among the most prominent examples. While such measures are often justified on grounds such as secularism, national security, or resource management, they disproportionately affect Muslim communities and reinforce marginalization. By restricting the visibility of Islam in public life, these policies create significant obstacles to integration and are widely regarded as violations of religious freedoms and human rights.

The societal impacts of securitization are equally significant. Muslims face growing discrimination and exclusion in daily life, which not only weakens their sense of belonging but also hinders integration into broader society. Islamophobia has risen sharply, eroding solidarity and fostering mistrust between different communities. Furthermore, securitization influences cultural dynamics, as Muslim communities feel pressured to conceal or minimize religious practices. Attacks on mosques, bans on religious attire, and hostile public discourse underscore the extent of these pressures and limit the formation of inclusive and tolerant societies.

At the political level, securitization has facilitated the rise of populist rhetoric and the growing power of far-right parties. These actors exploit security concerns to legitimize discriminatory policies, reinforcing exclusionary narratives and deepening polarization. As security and identity politics converge, Muslims are increasingly cast as the perpetual "other," whose rights and freedoms remain contingent upon securitized frameworks.

implications. While states justify such policies as necessary for protecting sovereignty and ensuring survival, they often contradict the democratic values and human rights principles that Europe claims to uphold. To address these challenges, several policy recommendations are essential. First, education and awareness campaigns should be implemented to provide accurate information about Islam and Muslim communities, thereby reducing prejudice and combating Islamophobia. Second, policies that promote the social and economic integration of Muslims must be strengthened, as active participation in the workforce and broader society fosters cohesion and reduces polarization. Third, legal frameworks should be reassessed to ensure that counterterrorism measures do not disproportionately restrict religious freedoms or stigmatize Muslim identity.

Ultimately, adopting a balanced and inclusive approach to the securitization of Islamic identity is essential for ensuring both social cohesion and security in Europe. Recognizing the rights of Muslim communities and promoting their full participation in public life will help bridge divides, strengthen democracy, and prevent further marginalization. By addressing the contradictions between security practices and democratic principles, Europe can move toward policies that safeguard both societal safety and human dignity.

Giriş

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte küresel güvenlik paradigmaları köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca uluslararası terörle mücadele stratejilerini değil, güvenlik kavramının kendisini de yeniden tanımlamayı zorunlu kılmıştır. Güvenliğe yönelik tehdit algılarının değişmesiyle birlikte, güvenlikleştirme süreçleri hız kazanmış; ekonomik, kültürel, sosyal ve kimlik temelli unsurlar da güvenlik gündeminin bir parçası hâline gelmiştir. Bu yeni yaklaşım devlet merkezli anlayışın ötesine geçen, çok boyutlu ve toplumsal bir çerçevede ele alan bir perspektif sunmaktadır.

Kimlik ise bireylerin veya toplulukların kendilerini tanımladıkları; diğerlerinden ayırt edici özellikleri içeren; din, etnisite, dil, değerler ve ideolojilerden oluşan çok katmanlı bir yapıdır (Coulmas, 2019). Güvenlikleştirme teorisinin ışığında kimlik, belirli bir toplumsal grubun veya inancın tehdit olarak görülmesi ve bu doğrultuda güvenlik politikalarına konu edilmesi süreciyle bağlantılıdır (Balzacq, 2010). Bu çerçevede kimliğin güvenlikleştirilmesi, bir grubun varlığı ya da özelliklerinin potansiyel bir tehdit olarak tanımlanması anlamına gelmektedir ve bu tanımlama; politik, medya ve hukuki araçlarla desteklenen bir söylem yaratmaktadır.

11 Eylül olaylarından sonra Avrupa'da özellikle İslam ve Müslüman kimliklerine yönelik güvenlikleştirme eğiliminde belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Terörle mücadele stratejileri kapsamında geliştirilen güvenlik politikaları, İslami kimliği giderek artan bir şekilde tehdit çerçevesinde ele almaktadır. Avrupa'da İslam'ın güvenlikleştirilmesi süreci, bu kimliğin radikalleşme ve şiddetle ilişkilendirilmesine yol açmakta ve Müslüman toplulukların toplumsal kabulünü zorlaştırmaktadır. Bu süreçte, göçmen Müslüman topluluklar üzerinde güvenlikçi politikalar uygulanmaktadır; bu da kimlik krizleri, toplumsal dışlanma ve kutuplaşmayı tetiklemektedir.

Bu çalışma, Avrupa'daki yeni güvenlik yaklaşımlarının İslam'ın ve Müslüman kimliğinin güvenikleştirilmesine etkilerini incelemektedir. Çalışmanın temel amacı; bu güvenikleştirme sürecinin arkasında yatan politik, sosyolojik ve hukuki dinamikleri ortaya koymaktır. Bu süreçte, İslami kimliğin güvenlik tehdidi olarak görülmesinin Avrupa'da yaşayan Müslüman topluluklar üzerindeki etkileri de analiz edilmektedir. Güvenikleştirme teorisi çerçevesinde; İslam'ın bir tehdit olarak konumlandırılması sürecinde medyanın, siyasal söylemlerin ve hukuki düzenlemelerin nasıl bir rol oynadığı incelenmektedir.

Bu çalışma, Avrupa'da İslam ve Müslüman kimliğinin güvenikleştirilme sürecini anlamak ve analiz etmek amacıyla nitel bir araştırma yöntemi benimsemektedir. Araştırmada, öncelikle güvenikleştirme teorisi çerçevesinde kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur ve bu teorinin temel argümanları doğrultusunda Avrupa'daki güncel güvenlik politikaları incelenmektedir. Çalışma; doküman analizi yöntemini kullanarak güvenlik politikalarına yön veren yasal düzenlemeler, medya söylemleri, siyasi aktörlerin açıklamaları ve akademik literatürdeki temel eserleri kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Çalışmanın bir diğer önemli boyutu, Avrupa'daki güvenikleştirme politikalarının Müslüman topluluklar üzerindeki sosyo-politik etkilerini anlamaktır. Bu nedenle; raporlar, sivil toplum kuruluşlarının yayınladığı belgeler ve insan hakları ihlalleriyle ilgili veriler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Son olarak güvenikleştirme sürecinin Avrupa'nın demokratik değerleri ve insan hakları ilkeleriyle olan uyumu sorgulanarak eleştirel bir perspektif geliştirilmiştir.

Avrupa'da Güvenikleştirilen İslami Kimlik Algısı

Soğuk Savaş döneminde, devletlerin güvenlik anlayışları askerî konuları öndelikli hâle getirmekteydi. Ancak bu yaklaşım, günümüz dünyasında var olan çeşitli sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. Kopenhag Okulu, geleneksel ve yeni güvenlik yaklaşımları arasında denge kurmayı amaçlamaktadır (Baldwin, 1997: 7). Böylece güvenliğin sadece askerî konularla sınırlı olmadığını kabul ederken aynı zamanda her konunun güvenlik nesnesi hâline getirilmesinin risklerini de vurgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, güvenlik kavramı genişletilmelidir ve askerî tehditlerin yanı sıra ekonomik, çevresel, siyasi ve insani tehditler de dikkate alınmalıdır (Balzacq, 2005: 180). Fakat her konunun güvenlik nesnesi hâline getirilmesi, sorunların çözümü için etkili olmamakta aksine, mevcut riskleri artırmaktadır.

Bu çerçevede devletin toplumun sınırlarını koruyan bir yapı olarak görülmesi göçmenlerin bir risk olarak güvenikleştirilmesine neden olmaktadır. Bu güvenikleştirme, politikacıların ülke sınırları üzerindeki sembolik güçlerini kaybetme korkularıyla da yakından ilişkilidir. Ayrıca bu süreçte belirsizliklerle dolu günlük yaşam karşısında elindeki haklarından mahrum kalacağına inanan vatandaşların kaygılarından beslenmektedir. Bu huzursuzluk, bireysel bir kaygıdan ziyade, neoliberal politikalarla şekillenen ve özgürlüğün her

zaman tehlike ve güvenlik ekseninde sorgulandığı “risk toplumu” için de yat pısal bir rahatsızlıktır (Bigo, 2002).

Aktörler var olan sorunları güvenlik tehdidi olarak algılayarak bu tehditleri söylemsel olarak inşa etmektedir (Derrida, 1973). Avrupalılar tarafından en büyük tehdit olarak algılanan grup genellikle Müslümanlardır. Bu algı, öteki olarak nitelendirilen Müslümanlarla Avrupalılar arasında kimlik politikalarını güçlendirmektedir. Bu süreç, birlik ve dayanışma gibi kavramların yerine öteki ve biz gibi ayrımları ön plana çıkarmaktadır. Artan ırkçılık ve aşırı sağ partilerin yükselişi, Avrupa’da Müslümanlara yönelik negatif algının artmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çerçevede öncelikle kavramsal çerçevenin çizilmesi adına güvenikleştirme kuramına yer verilmektedir.

Güvenikleştirme Kavramı ve Teorik Temeller

Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau gibi toplum sözleşmesi kuramcıları, “doğa durumu”nu kabul etmektedir ve devletin ve güvenliğin temelini bu duruma indirgeyerek açıklamaktadır. Bu üç düşünürün güvenlik kavramına verdikleri rol, devlet-güvenlik ilişkisine verdikleri önemde ortak bir noktada bulunmaktadır (Emeklier, 2011: 104).

Hobbes’a göre, doğa durumunda insanlar güvensizlik içinde yaşarlar ve toplum sözleşmesiyle devletin meşruiyeti sağlanmaktadır (Hobbes, 1998: 1651). Devlet, insanların güvenliğini temin etmek için kurulmuştur. Locke’a göre ise, insanlar doğa durumunda eşit ve özgür olmalarına rağmen, mülkiyetlerini korumak için devlet kurarlar ve devletin öncelikli görevi yurttaşların güvenliğini sağlamaktır (Doğan & Çakır 2018: 582). Rousseau ise insanların özgür ve adaletli yaşadığı bir doğa durumundan bahsetmektedir. Rousseau göre devletin temel amacı, insanların can ve mal güvenliğini sağlamaktır (Dent, 2005: 25). Hobbes’unun güç merkezli yaklaşımı, Locke’ un bireyin güvenliğini önceleme çabası ve Rousseau’nun genel güvenliği sağlama vurgusu, bu üç düşünürün yaşadıkları dönemin şartlarından etkilendiğini göstermektedir. Ancak, her biri devletin ve güvenliğin temel amacını farklı şekillerde ele alırken, toplum sözleşmesinin önemi üzerinde ortak bir anlayışa sahiptirler (Bülbül, 2019: 109).

Buzan, yeni güvenlik anlayışını beş farklı kategoriye ayırarak genişletilmiş güvenlik gündemi oluşturmuştur. Geleneksel güvenlik anlayışında yer alan askerî kısmın yanına siyasi, iktisadi, toplumsal ve çevresel sektörleri de ekleyerek, insan topluluklarının güvenliğini bu beş alandaki unsurlarla ilişkilendirmektedir. Genişletilmiş bir güvenlik gündeminin varlığından bahseden Buzan, askerî güvensizlikten başka alanların da olduğunu belirtmektedir. Ancak, her alanın güvenikleştirilmesinin demokratik uygulamalara zarar verebileceğini vurgulamaktadır (Buzan, Waever, & Wilde, 1998: 36).

Buzan'a göre, askerî güvenlik, devletlerin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü korumaya odaklanırken siyasi güvenlik, devletlerin siyasi istikrarını ve ideolojik bütünlüğünü tehdit eden unsurlarla ilgilenmektedir. İktisadi güvenlik, bir ülkenin ekonomik refahını ve sürdürülebilir kalkınmasını tehdit eden faktörleri içerirken toplumsal güvenlik; kimlik, kültür ve toplumsal uyumun korunmasına odaklanır. Çevresel güvenlik ise doğal kaynakların korunması, iklim değişikliği ve ekosistemlerin sürdürülebilirliği gibi konuları içerir (Buzan, Waever, & Wilde, 1998: 38). Buzan, bu beş sektörün her birinde farklı tehdit algılarının ortaya çıkabileceğini ve bu tehditlerin güvenleştirilmesinin, yani olağan siyaset alanından çıkarılarak acil müdahale gerektiren bir güvenlik meselesi olarak tanımlanmasının, demokratik süreçler üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini belirtmektedir. Örneğin; siyasi ya da toplumsal bir sorunun güvenleştirilmesi, olağan demokratik mekanizmaların devre dışı bırakılmasına ve otoriterleşme eğilimlerine yol açabilir (Buzan, 2008: 60).

Güvenleştirme teorisi; ortaya çıkan güvenlik sorunlarının her zaman varoluşsal tehditler oluşturmadığını, nesnel bir tehdidin olmadığı durumlarda da bir konunun aktörler tarafından güvenleştirilebildiğini savunmaktadır (Weaver, 1995: 55). Ayrıca, tehdit olarak algılanan konuya dair güvenlik politikalarının toplum nezdinde benimsenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Güvenleştirme teorisinde tehdidin varlığı, söylem yoluyla inşa edilmektedir (Kaliber, 2005: 38). Bu bağlamda, güvenleştirmenin üç temel bileşeni öne çıkmaktadır: Mevcudiyete yönelik tehditlerin varlığının tanımlanması, acil önlemlerin alınmasının zorunluluğu ve dinleyici kitlenin, tehditlerin mevcudiyetine ilişkin iddiaları kabul ederek bu tehditlere karşı alınacak önlemleri onaylaması. Bu unsurlar çerçevesinde, güvenleştirme ile söz edimi teorisi arasındaki ilişki incelendiğinde, Kopenhag Okulu'nun dil teorisine dayandığı, ancak güvenleştirme sürecine özgü, kendine has bir söz edimi yaklaşımı geliştirdiği gözlemlenmektedir (Akgül & Açıkmeşe 2011: 61). Sosyal inşacı yaklaşım, güvenlik tehditlerinin nesnel bir gerçeklikten ziyade, aktörlerin söylemsel eylemleriyle inşa edildiğini vurgulamaktadır. Aktörler, belirli bir konuyu güvenleştirmek için dilsel stratejiler kullanarak kamuoyunu ve karar alıcıları ikna etmeye çalışmaktadır. Bu süreçte medyanın, siyasi liderlerin ve uluslararası kuruluşların söylemleri; tehdidin algılanma biçimini şekillendirmektedir ve meşrulaştırmaktadır.

Güvenleştirme teorisi, özellikle uluslararası ilişkilerde, belirli konuların güvenlik meselesi olarak tanımlanmasının, olağan siyasi süreçlerin dışına çıkarak acil müdahaleleri meşrulaştırdığını belirtir. Örneğin, göçmenlerin ulusal güvenliğe yönelik bir tehdit olarak sunulması, toplumsal kabulün sağlanmasıyla birlikte, sert sınır politikaları gibi radikal önlemleri haklı gösterebilir. Bu durum, aktörlerin söylemsel eylemleriyle güvenlik tehditlerinin nasıl inşa edildiğini açıkça göstermektedir (Weaver, 1995: 55).

Güvenlikleştirme ise konuyla ilgili politikaların meşrulaştırılmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu noktada, devletlerin en temel hedefi bekalarına yönelik tehditlere karşı sorgulanmayan tedbirler almaktır. Egemenlik kavramı, devletler için en önemli meşruiyet kaynağıdır ve bu yüzden devletler, egemenliklerini tehdit eden herhangi bir kamusal sorunu güvenlikleştirirler (Bilgin, 2010: 82). Ancak güvenlikleştirme, demokratik karar alma mekanizmalarında yaygın olarak görülmele birlikte, despotik liderler dahi halkı yanlarında tutmak için meşruiyet araçlarına ihtiyaç duymaktadır.

Siyasallaşma ve güvenlikleştirme arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Siyaset dışında olan bir konu, siyasal bir çerçevede ele alınmayabilir, ancak güvenlikleştirildiğinde sorun bir güvenlik meselesi hâline gelebilmektedir. Bu durumda, sorunun çözümü için tüm tedbirleri alabilecek bir güce sahip olunmaktadır. Alınan tedbirler arasında gizlilik, ekstra vergi, askere çağırma ve kaynakların yönlendirilmesi gibi olağan dışı yöntemler yer almaktadır (Buzan, Wæver, & Wilde, 1998: 40). Yani güvenlikleştirme, siyasetin yerleşmiş kurallarının ötesine geçerek bir nevi aşırı siyasileştirme. Politikacılar, seçim başarısını artırmak için güvenlik dilini kullanabilirler ve özellikle 11 Eylül sonrasında artan İslami terörist gruplar gibi konular, Batı'nın İslam medeniyetini güvenlikleştirme eğilimlerine yol açmaktadır.

Kyle Grayson, insani güvenlik ve ulusal güvenlik kavramlarını paradoksal bir şekilde birbirinden ayırmaktadır ve güvenlikleştirmeyi Frankenstein Canavarı'na benzetmektedir (Grayson, 2003: 340). Bir konu, devletin eylemleriyle ilişkili değilse ve siyasi bir tartışmanın içinde yer almıyorsa o konu, siyasi olmayan bir konu olarak kabul edilmektedir. Ancak bir konu siyasi bir tartışmanın içine çekildiğinde normal prosedürlerinin dışında harekete geçirecek bir duruma geldiğinde, konu güvenlikleştirilmiş olmaktadır.

Güvenlikleştirme sürecinde güvenlikleştirici aktör, siyasileşmiş bir konuyu referans nesnesine tehdit olarak sunmaktadır. Bu tehdidin önlenmesi amacıyla, güvenlikleştirici aktör olağanüstü tedbirler almakta ve bu argümanlarıyla ilgili kişileri ikna ederse başarı sağlanmış olmaktadır (Kaliber, 2005: 39). Bu şekilde, ilgili kişiler normal siyasi uygulamaların ötesinde gerçekleştirilen uygulamalara rıza göstermektedir.

Güvenlikleştirici aktörler, siyasi hedeflerine ulaşmak için siyasi ve sosyal eylemlerin sonuçlarını kapsayan farklı türlerde siyasileşmeyi kullanabilmektedir (Williams, 2003: 518). Bu çerçevede, siyasi aktörler güvenlikleştirme eylemlerini sivil özgürlükleri kısıtlamak; sıkıyönetim ilan etmek veya ordunun rolünü artırmak gibi uygulamalarda kullanmaktadır.

Hükümetler ve siyasi elitler, kitleleri etkileme konusunda önemli bir role sahiptir. Demokratik sistemlerde, seçmenlerin desteğiyle başa gelmenin sağladığı meşruiyet önemli bir avantajdır. Ancak demokratik olmayan toplumlarda, karar alma süreçleri daha çok bürokratik ve siyasi elitler ile birlikte ordu tarafından belirlenebilmektedir. Bu tür toplumlarda, sosyal baskılar siyasi

konuların güvenikleştirilmesinde sınırlı etkiye sahiptir (Buzan, Wæver, & Wilde, 1998: 40).

Güvenikleştirme, bir konunun politik aşamadan güvenlik aşamasına geçişi anlamına gelmekte ve bu süreç realistlerin düşük politika alanını yüksek politika alanına taşımayı hedeflemektedir. Bu sürecin merkezinde ise belirli bir konunun güvenlik tehdidi olarak algılanması ve ele alınması yer almaktadır. Buzan'a göre, güvenikleştirme üç temel bileşeni içermektedir; referans nesnelere, güvenikleştiren aktörler ve işlevsel faktörler (Buzan, Waever, & Wilde, 1998: 36). Referans nesnesi, "varoluşsal olarak tehdit altında" olduğu iddia edilen konuyu ifade etmektedir. Güvenikleştiren aktörler, genellikle hükümet, baskı grupları veya ordu gibi aktörlerdir. Amaçları bazen gizlenerek hedef kitleyi manipüle etmektir. Ancak güvenikleştirme sürecinde aktörün belirlenmesi karmaşık olabilir, çünkü her topluluk kendisinden daha küçük birimlere ayrılmaktadır. Güvenikleştirme sürecinde, işlevsel aktör ise dış etkenlerin rolünü temsil etmektedir. Bunlar, referans nesnesi veya güvenikleştirici aktörün yardımı olmadan kararları etkileyebilmektedir (Buzan, Wæver, & Wilde, 1998: 40).

Güvenikleştirme aşamalarında öncelikli olarak bir konunun referans objelere tehdit olduğu algısı yaratılmaktadır. Bu aşama tehdit algılama aşaması olarak kabul edilmektedir (Weaver, 1995: 55). İkinci aşama ise hedef kitlelerin gerçekten bir güvenlik tehdidinin varlığına inandırılmaları aşamasıdır. Bu aşamada, aktörün rolü ön plana çıkarak hedef kitleyi olağanüstü tedbirlerin alınmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bir konunun güvenikleştirilmiş olması, devletlerin o konu ile ilgili alınacak tedbirler noktasında rahat hareket etmelerini sağlamaktadır. Özellikle demokratik ülkelerde, olağanüstü önlemlerin alınması meşrulaştırılmaktadır. Bu çerçevede devletler, egemenliklerini tehdit ettiğini öne sürdükleri sorunu öncelikle siyasal alana getirmekte ve ardından da güvenikleştirmektedirler. Özellikle iletişim ağlarının gelişmesiyle birlikte medyanın gerçekliği inşa etmede rolü artmıştır ve internetin yaygınlaşması, siyasal alanın kurallarının değişmesine yol açmaktadır (Dahlgren, 2005).

Güvenikleştirme, tek bir liderin sorumluluğuna indirgenemeyen karmaşık bir süreçtir ancak liderler genellikle en önemli aktörlerden biridir. Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmalarına katkılarından biri olan güvenikleştirme teorisi, herhangi bir konunun nasıl güvenlik sorunu hâline geldiğini açıklamaya çalışmaktadır (Huysmans, 1998: 230). Bir konunun güvenlik tehdidi olabilmesi için, güvenlik aktörlerinin söylem yoluyla konuyu güvenikleştirmesi ve toplum tarafından da kabul görmesi gerekmektedir. Bu nedenle güvenikleştirme sürecinde, tehdidin varlığı söylem yoluyla inşa edilmektedir ve ikna sürecinde konunun söylemsel pratiği önemli bir rol oynamaktadır (Ricoeur, 2000: 15).

Güvenlikleştirme analizleri genellikle mikro, makro ve orta düzey olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Bireyler veya küçük gruplar genellikle mikro düzeyde güvenlikleştirilebilecek nesnelere dir. Makro düzeyde ise tüm insanlığı ilgilendiren konular referans nesnesi olarak seçilirken bu düzeyde başarının daha zor olduğu belirtilmektedir. Orta düzeyde ise güvenlikleştirme şansının daha yüksek olduğuna işaret edilmektedir, ancak bazı durumlarda üç düzeyde de referans nesnelere ilan edilmektedir (Weaver, 1995: 55). Güvenlikleştirme sonuçları, yapılan anlaşmalar veya yaşanan savaşlar gibi belirgin olaylarla kendini göstermektedir. Verilen kararlar, güvenlikleştirme sürecinin etkin şekilde uygulandığının birer göstergesidir. Bu çerçevede İslami kimlik algısının Avrupa'daki yansımalarının arka planını incelememiz gerekmektedir.

Avrupa'da İslam ve Müslüman Topluluklar

20. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa'daki Müslüman nüfusunda önemli artış yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik kalkınma ve işgücü talebiyle birlikte, özellikle Türkiye, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan gelen göçmenler Avrupa'ya yerleşmiştir (Bommes, Fassmann, & Sievers, 2014: 20). Bu topluluklar; göç, iş, eğitim veya siyasi nedenlerle farklı dönemlerde ve farklı coğrafi bölgelerden gelmiştir (Scharbrodt, 2020: 172). Avrupa'da İslam ve Müslüman topluluklar, kıtada belirgin bir demografik ve kültürel çeşitliliği temsil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte Avrupa'ya Balkanlar, Yunanistan ve Bulgaristan gibi bölgelerden göçler yaşanmıştır; aynı zamanda Cezayir, Fas ve Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinden de insanlar gelmiştir. Avrupa'nın batı ve kuzey bölgelerindeki ülkeler genellikle daha büyük Müslüman nüfuslara ev sahipliği yapmaktadır (Geddes, 2014: 140). Örneğin Fransa, Almanya, Birleşik Krallık ve Hollanda gibi ülkeler; önemli Müslüman topluluklara sahiptir. Fransa'da yaşayan Müslümanların sayısının 6 milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Diğer bir ifadeyle Müslümanlar Fransa nüfusunun %10'unu oluşturmaktadır. Almanya'da ise toplumun %6,5'i Müslüman olduğu bildirilmektedir. İngiltere ve Galler'de ise 2011 ile 2021 arasında Müslüman nüfus, bir milyondan fazla artış göstermiştir (Statista, 2023). Diğer yandan, Avrupa'nın güney ve doğu bölgelerindeki ülkelerde Müslüman nüfus genellikle daha azdır. Bu ülkeler arasında İspanya, İtalya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkeler bulunmaktadır. Bununla birlikte, son yıllarda göç hareketlerinin artmasıyla birlikte, bu bölgelerdeki Müslüman nüfus da artmaya başlamıştır (Bell et al., 2021: 3).

Müslüman nüfusun demografik dağılımı, göçmenlerin yanı sıra doğum oranları, entegrasyon politikaları ve ekonomik fırsatlar gibi faktörlerden etkilenmektedir (Norris & Inglehart 2012: 245). Özellikle ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin varlığı, Müslüman nüfusun demografik yapısını şekillendiren önemli bir faktördür.

İslami topluluklar, sadece dinî inançları ve uygulamalarıyla değil; aynı zamanda etnik kökenleri, dil ve mezhepleriyle de çeşitlilik göstermektedir (Bommes, Fassmann, & Sievers, 2014: 25). Bu çeşitlilik, Avrupa toplumlarının dinamiklerini etkilerken aynı zamanda entegrasyon süreçlerini ve toplumsal uyumu da şekillendirmektedir. Ancak, bu çeşitlilik beraberinde bazı zorlukları getirmektedir. Kimlik ve aidiyet konuları, entegrasyon politikalarının ve toplumsal uyum çabalarının merkezinde yer alırken ayrımcılık ve radikalleşme gibi risklere de neden olmaktadır (Scharbrodt, 2020: 937). Avrupa'daki İslam ve Müslüman topluluklarının analizi, güvenlikleştirme sürecinin anlaşılması ve etkin bir şekilde yönetilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Bu toplulukların farklılıkları ve deneyimleri dikkate alınmadan oluşturulan güvenlik politikaları, toptancı bir anlayışa neden olmaktadır. Müslüman toplulukları ötekileştiren politikalar, toplumsal barışı ve uyumu zedelemektedir. Bu noktada, Müslümanların Avrupa'da güvenlikleştirme süreçlerini incelemek gerekmektedir.

Müslümanların Avrupa'da Güvenlikleştirilme Süreci

Avrupa'da artan göçmen sayısı Avrupa'nın modern çağın en büyük insanlık krizlerinden biriyle yüzleştiği bir dönemi temsil etmektedir. Özellikle Orta Doğu ve Afrika'da yaşanan çatışmalar, siyasi belirsizlikler ve ekonomik sıkıntılar, milyonlarca insanın evlerini terk etmesine ve Avrupa'ya doğru göç etmesine yol açmıştır. Bu göç dalgaları, Avrupa'daki birçok ülkede güvenlik endişelerini artırmıştır ve sığınmacı politikalarının yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur.

Müslüman göçmenlerin sayısının artmasıyla birlikte, özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları, Madrid (11 Mart 2004) ve Londra (7 Temmuz 2005) bombalamaları gibi olaylar, El-Kaide ve IŞİD gibi radikal örgütlerin Avrupa'ya yönelik eylemleriyle Avrupa toplumunda korku ve güvensizlik atmosferi yaratmıştır (Aktaş, 2016: 130). Bu durum, göçmen politikalarının sıkılaştırılmasına ve Müslüman kimliğinin potansiyel bir tehdit olarak algılanmasına yol açmıştır (Norris & Inglehart 2004: 137). Bu süreçte Müslümanlar, genellikle potansiyel güvenlik tehditleri olarak algılanmaktadır. Müslümanların güvenlikleştirilmesi süreci, siyasi liderlerin ve medyanın Müslümanlara yönelik retoriğiyle daha da güçlenmektedir (Awan, 2016: 25).

Ancak, bu süreçte göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus; terör eylemlerinin belirli radikal gruplar tarafından gerçekleştirilmesi ile Avrupa'da yaşayan milyonlarca barışçıl Müslüman bireyin suçlanması arasındaki ayrımın yeterince yapılamamasıdır. Bu durum; İslamofobi ve ayrımcı politikaların yükselmesine, Müslüman toplumların entegrasyonunun zorlaşmasına ve marjinalleşmenin artmasına neden olmuştur. Sonuç olarak güvenlik politikalarının dinî kimlikleri hedef almak yerine, terörle mücadelede hukukun üstünlüğü ve insan hakları çerçevesinde yürütülmesi, hem Avrupa'da sosyal barışın sağlanması hem de Müslümanların temel haklarının korunması açısından hayati öneme sahiptir (Sağır, 2015: 1024-1048).

Avrupa'daki Müslüman toplulukların güvenlikleştirilmesi süreci, hem dış güvenlik tehditlerinin hem de iç dinamiklerin etkileşimleriyle şekillenmektedir (Al-Azmeh & Fokas 2007: 420). Bu süreç, Müslüman toplulukların sosyal ve siyasal katılımını etkileyebilirken aynı zamanda toplumsal uyum ve entegrasyon çabalarını da zorlamaktadır. Müslüman toplulukları hedef alan güvenlik politikalarının oluşturulmasına ve uygulanmasına zemin hazırlamaktadır. Sosyal medya, siyasi liderlerin retoriği, medya raporları ve toplumsal ayrımcılık gibi iç dinamikler; Müslümanları potansiyel tehditler olarak inşa etmekte ve güvenlik endişelerini körüklemektedir (Biçen Gören, 2020: 225). Bu çerçevede Avrupa'da İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesinin arka planı, karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu süreç, toplumların güvenlik algılarını ve politikalarını etkilerken aynı zamanda toplumlar arası ilişkileri ve entegrasyonu da zorlayıcı bir şekilde etkilemektedir (Dilbirliği & Kıyıcı 2021: 31). Bu nedenle, İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesi konusunda dengeli ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsemek önemli görülmektedir.

Avrupa'da İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesi, karmaşık bir arka plana sahiptir ve çeşitli tarihsel, siyasi, sosyal ve kültürel faktörlerin etkileşimiyle şekillenmiştir. Bu sürecin temelinde, Müslümanların Avrupa toplumlarına entegrasyonu ve yerleşimi ile ilgili algılar ve politikalar yer almaktadır.

Avrupa'da yaşanan göç hareketleri ve sığınmacı krizi de İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesinde etkili olmuştur. Göçmenlerle ilişkilendirilen güvenlik endişeleri, özellikle radikalizm ve aşırılık konularında artan kaygılarla birleşmiştir ve Müslüman göçmenler ve sığınmacılar genellikle potansiyel güvenlik tehditleri olarak görülmeye başlanmıştır (Fekete & Lız 2009: 80).

Ekonomik güvenlik bağlamında, aşırı sağ partiler genellikle ekonominin kötüye gittiği dönemlerde göçmenlere karşı tepki göstermektedirler. İşsizlik gibi ekonomik sorunlarla karşılaşıldığında, göçmenlere yönelik suçlamalar ve kaynakların kendi vatandaşlarına ayrılması gerektiği gibi söylemler sıkça kullanılmaktadır (Ronis, 2011: 110).

Kültürel güvenlik açısından, toplumların kendine özgü davranış kalıplarını koruma isteği söz konusudur (Nowicka, 2014: 129). Örneğin, Birleşik Krallığın AB'den ayrılma isteğinde göçmenlerin rolü önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. AB'ye doğu Avrupa ülkelerinin katılmasıyla birlikte göçmen nüfusunda artış yaşanmış ve bu durum, İngiliz kimliğinin korunmasını isteyen kesimlerde Birlik'ten ayrılma kararının desteklenmesine yol açmıştır. Bu şekilde, kültürel kimlik endişeleri göç meselesinin güvenlikleştirilmesine katkıda bulunmuştur.

İç güvenlik konusu da aşırı sağ partilerin göçü güvenlikleştirmesinde etkili oldukları bir alandır. Göçmenlerin potansiyel bir güvenlik tehdidi olarak görülmesi ve bu tehdidin önlenmesi gerektiği argümanı, iç güvenlik endişelerini güçlendirmektedir. Bu şekilde, aşırı sağ partilerin ekonomik; kültürel ve iç güvenlik temalarını kullanarak göçü güvenlikleştirmesi, toplumda

göçmenlere karşı negatif bir algı oluşturulmasına ve göçmen karşıtı politikaların meşrulaştırılmasına yol açmaktadır (Türko, 2020: 574).

Ayrıca, siyasi arenada radikal sağ partilerin ve popülist hareketlerin yükselişi devam etmektedir (Aguilera & Cesareo 2014:2). Aşırı sağ partilerin Müslümanlara yönelik ayrımcı politikaları benimsemesi, güvenlikleştirme sürecini daha da körüklemektedir (Mudde, 2007). Bu durum, toplumda birlik ve dayanışma duygularının zayıflamasına ve siyasi gerilimin artmasına neden olmaktadır.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler Müslümanların medya yoluyla güvenlikleştirilmesiyle çağdaş güvenlik çalışmalarının önemli bir alanını oluşturan bir konu hâline gelmektedir. Bu çerçevede medya, toplumsal algıları şekillendirmeye ve güvenlik tartışmalarına katkıda bulunmada önemli bir rol oynamaktadır (Nasser Qadri, 2019: 87). Müslümanların medya yoluyla güvenlikleştirilmesi süreci, genellikle terörle ilişkilendirme, radikalizasyon, aşırılık ve göçmen krizleri gibi temalar etrafında şekillenmektedir (Keohane, 2005: 5). Bu süreçte stereotipler, önyargılar ve genelleştirmeler; Müslümanları toplumun "öteki"si olarak konumlandırmakta ve toplum içinde ayrımcılığa neden olmaktadır. X ve Facebook gibi sosyal medya platformlarının da merkezin destekçileri ve eleştirmenleri için önemli araçlar hâline geldiğini belirtmek önemlidir. Sağladıkları ağ oluşturma yanı sıra, bu tür siteler kimlik ve topluluk oluşturmaya da yardımcı olmaktadır (Ogan & Willnat 2013: 30). Medyada sunulan haberlerin, Müslümanları tehdit olarak gösterme eğilimi; toplumda güvenlik politikalarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Siyasi liderler ve karar vericiler, medyanın yansıttığı güvenlik endişelerini dikkate alarak politikalarını belirleyebilmektedir (Nasser Qadri, 2019: 87). Bu durum Müslüman toplulukların gözetim altında tutulması, ayrımcılığa maruz kalması ve toplumda daha fazla güvenlikleştirilmesi sonuçlarını doğurmaktadır.

Özellikle son yıllarda; küresel olaylar, siyasi retorikler ve toplumsal dinamikler, İslam ve Müslümanlara yönelik algıları ve tutumları derinden etkilemiştir. Bu süreçte, sığınmacıların büyük bir kısmı Müslüman kökenli olduğu için, Avrupa'da İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesi hız kazanmıştır.

Avrupa'da İslamofobi, yalnızca bireysel önyargıların ötesine geçerek Müslüman toplulukların sistematik olarak güvenlikleştirilmesi sürecinde kendini göstermektedir. Müslüman kimliği sıklıkla radikalizm ve terör tehdidiyle ilişkilendirilerek güvenlik politikalarının merkezine yerleştirilmektedir. Medyanın, siyasi söylemlerin ve yasal düzenlemelerin etkisiyle, Müslüman bireyler ve topluluklar potansiyel tehdit unsuru olarak algılanmakta ve bu durum, kamusal alanlarda ayrımcılığa ve dışlanmaya yol açmaktadır. İslamofobik yaklaşımlar, Müslümanların sosyal, ekonomik ve kültürel entegrasyonunu engelleyerek toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmektedir ve Avrupa'daki çok kültürlü yapının zedelenmesine neden olmaktadır. Bu

bağlamda, İslamofobinin yalnızca bireysel bir önyargı değil; aynı zamanda yarı pısal ve politik bir olgu olduğu göz ardı edilmemelidir.

Avrupa’da Güvenikleştirme Sürecinin Etkileri ve Uygulamaları

Günümüzde; Avrupa’da güvenlik politikaları, küresel güvenlik tehditleri, göç krizi, terör saldırıları ve aşırılık gibi faktörlerin etkisiyle hızla evrilmektedir. Bu değişim, özellikle İslam ve Müslümanlarla ilişkilendirilen yasal düzenlemeler ve güvenlik önlemleri üzerinde önemli etkilere sahiptir.

Güvenikleştirme politikalarının dengeli bir şekilde oluşturulması ve uygulanması, toplumun geniş kesimlerinin güvenliği ve refahı için önemlidir. Güvenikleştirme politikaları; Müslümanların ayrımcılığa uğraması, toplumsal dışlanma ve ötekileştirme hislerinin artmasına yol açmaktadır (Miş, 2014). Bu süreç, Müslüman toplulukların sosyal ve siyasal katılımını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca Müslümanların kamusal alanda dinî kimliklerini ifade etmelerini zorlaştırmaktadır ve siyasal temsilini sınırlayabilmektedir. Bu durum, demokratik katılım ve temsil ilkeleriyle çelişmektedir ve toplumsal uyum çabalarını zorlaştırmaktadır.

Avrupa’da bulunan yeni nesil Müslümanlar insan haklarını ihlal ederek kendilerini dışlayanlara yani bu hakların orijinal savunucularına karşı bir ayna tutmaktadır. Bu, Avrupa Müslümanlarının vatandaşlık ve insan hakları vaatleri arasındaki boşluğu kapatmak için gerekli kaynaklara erişim sağlayarak bunları harekete geçirdikleri “gerçekleşmiş vatandaşlık” örneği göstermektedir (Geddes, 2014: 140).

Avrupa ülkeleri, son yıllarda terör saldırıları ve aşırılıkla mücadele kapsamında güvenlik politikalarında köklü değişiklikler yapmıştır. Bu politikalar, terörle mücadele yasalarının güçlendirilmesinden göçmen ve sığınmacı akışına yönelik sıkı tedbirlerin alınmasına kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Birçok Avrupa ülkesi, Müslümanların kamusal alanda İslami sembolleri ve dinî uygulamalarını sınırlayan veya denetleyen çeşitli yasal düzenlemeleri hayata geçirmektedir. Bu durum, İslam’ın ve Müslüman toplulukların toplumdaki güvenikleştirilmiş kimlik algısının bir yansıması olarak görülmektedir.

Fransa, Almanya ve Belçika gibi ülkeler, özellikle kamusal alanda başörtüsü takılmasını kısıtlayan veya burka gibi giysilerin kullanımını yasaklayan düzenlemeleri kabul etmiştir. Örneğin, Fransa’da 2010 yılında yürürlüğe giren ve kamusal alanda yüzü tamamen kapatan giysilerin kullanımını yasaklayan yasa, Müslüman kadınları doğrudan etkileyen en belirgin örneklerden biridir (Fredette, 2015). Fransa’nın laiklik ilkesini koruma adına aldığı bu tür önlemler, güvenlik gerekçeleriyle meşrulaştırılsa da, Müslüman topluluklar üzerinde ciddi bir ayrımcılığa yol açmaktadır.

Bir başka örnek İsviçre’de yaşanmıştır. 2009 yılında İsviçre’de yapılan bir referandum sonucunda, ülkede yeni minarelerin inşa edilmesi yasaklanmıştır. Bu yasa, İslam’ın kamusal alandaki görünürlüğünü sınırlamayı hedefleyen bir düzenleme olarak, dinî sembollere yönelik doğrudan bir kısıtlama örneği teşkil etmektedir. Minare yasağı, Müslümanların toplumsal entegrasyonunu olumsuz etkilerken, aynı zamanda dinî özgürlüklerin ihlali olarak da değerlendirilmektedir (Baycan & Gianni 2019).

Belçika’da ise 2011 yılında burka ve diğer yüzü tamamen kapatan giysilerin kamuya açık alanlarda giyilmesi yasaklanmıştır. Bu yasak, kamusal alanda güvenliği sağlama iddiasıyla uygulamaya konmuş, ancak Müslüman kadınların giyinme özgürlüğü üzerinde önemli kısıtlamalara neden olmuştur. Benzer düzenlemeler Danimarka, Hollanda ve Avusturya gibi ülkelerde de hayata geçirilmiştir. Örneğin, Hollanda’da 2019 yılında yürürlüğe giren “Burka Yasağı,” toplu taşıma araçlarında, devlet dairelerinde ve hastanelerde yüzü tamamen kapatan giysilerin giyilmesini yasaklamıştır. Bu düzenlemeler, İslam’ın toplumdaki görünürlüğünü azaltma amacıyla şekillenen güvenlik politikalarının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır (Vrieling, Chaib, & Brems, 2013).

Avrupa’da yalnızca İslami sembollere değil, aynı zamanda İslami eğitim kurumlarına ve dinî okullara yönelik de yasal sınırlamalar getirilmiştir. Örneğin, Avusturya’da 2015 yılında çıkarılan “İslam Yasası” Müslüman toplulukların eğitim ve dinî ibadetlerine yönelik önemli kısıtlamalar getirmektedir. Bu yasa, İslami cemaatlerin yurt dışından mâli destek almalarını yasaklamakta ve imamların Avusturya’da yetiştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu tür önlemler, Avusturya hükümetinin Müslüman topluluklar üzerindeki denetimini artırmayı amaçlamaktadır (Dautović & Hafez 2019). Ancak bu düzenleme, Müslüman cemaatler arasında kaygıya yol açmıştır ve dinî özgürlüklere müdahale olarak değerlendirilmektedir.

Göçmen ve Sığınmacılara Yönelik Güvenlikçi Yaklaşımlar

Göçmen ve sığınmacı nüfusun artmasıyla birlikte, Avrupa ülkeleri göçmenlerin ve sığınmacıların güvenleleştirilmesine yönelik daha kapsamlı tedbirler almaktadır. Göç krizinin zirve yaptığı 2015 yılından itibaren birçok ülke; sınır güvenliğini artırmak, sığınmacıların kimlik doğrulama süreçlerini sıkılaştırmak ve yerleşim yerlerini daha yakından denetlemek için yeni politikalar geliştirmektedir (LaFree & Freilich 2019: 389). Özellikle Müslüman sığınmacılar, bu güvenlik politikalarının hedefinde olan gruplardan biri hâline gelmiştir. Sığınmacıların radikalleşme potansiyeli taşıdığına dair korkular, devletlerin bu gruplar üzerinde daha yoğun güvenlik önlemleri uygulamasına yol açmaktadır.

Son yıllarda, Danimarka’nın göç ve iltica politikalarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Geçtiğimiz on yıllar boyunca Danimarka hükümeti, hem sığınma hem de göç süreçlerine yönelik bir dizi kısıtlayıcı politika uygulamıştır.

2022’de Danimarka, Suriyeli mültecilerin aile birleşimi hakkını üç yıla kadar kısıtlayan ve polislerin mültecilerin mallarına el koymasına olanak tanıyan bir yasayı kabul etmiştir. Ayrıca 2015 yılında artan mülteci başvuruları üzerine Arapça gazetelerde mültecilere yönelik caydırıcı bir kampanya yürütmüştür. Aynı yıl, Başbakan Lars Løkke Rasmussen, 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi’nin gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Her ne kadar 2016’daki BM zirvesinde Danimarka, bu sözleşmeye bağlılığını vurgulamışsa da hükümet 2017’de Avrupa Konseyi başkanlığı sırasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin göçle ilgili konulardaki etkisini sınırlama niyetini açıklamıştır (Dautović & Hafez 2019). Bu yasa, sığınmacıların barınma ve diğer masraflarını karşılamak adına uygulanmaktadır, ancak aynı zamanda ayrımcı bir uygulama olarak eleştirilmekte ve sığınmacıların insan haklarına yönelik ciddi bir ihlal olarak görülmektedir.

İsveç, Avrupa’daki en liberal göç politikalarından birine sahipken sınır kontrollerini sıkılaştırarak sığınmacıların ülkeye girişlerini zorlaştırmış ve kabul edilen mülteci sayısını ciddi şekilde azaltmıştır. Bu politika değişikliği, İsveç’in göçmenlere yönelik tutumunda önemli bir dönüşüm olarak görülmektedir (Borevi, 2012).

Avrupa’daki güvenlik politikalarının İslami kimlikle ilişkilendirilen yasal düzenlemeleri etkilemesi, Müslüman topluluklar üzerinde ciddi toplumsal ve hukuki sonuçlar doğurmaktadır. İslam’ın güvenikleştirilmesi; Müslümanların dinî pratiklerine yönelik kısıtlamaların artmasına, ayrımcılığın ve dışlanmanın derinleşmesine neden olmaktadır. Kamusal alanda İslami sembollerin sınırlandırılması, Müslüman eğitim kurumlarına yönelik denetimler ve göçmenlere uygulanan sıkı güvenlik tedbirleri; İslam’ın ve Müslümanların Avrupa toplumlarındaki konumunu güçlendirmek yerine, onları ötekileştiren bir süreç doğurmuştur. Bu bağlamda, güvenlik politikalarının terörle mücadele ve kamu güvenliği kadar, insan haklarına ve toplumsal eşitliğe de duyarlı bir şekilde uygulanması elzemdir.

Müslümanlara karşı yapılan saldırıların artması, güvenikleştirme sürecini tetikleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Artan nefret söylemi ve ayrımcılık Müslümanların toplumda potansiyel tehdit olarak algılanmasına neden olmaktadır (Haekwon & Sundstrom 2014: 25). Bu durum, Müslüman toplulukların güvenliğine yönelik endişeleri artırması gerekirken aksine Müslümanlara yönelik güvenlik politikalarının sertleşmesine yol açmaktadır.

Uluslararası ve sivil toplum kuruluşlarının raporları ile güncel anketler, AB genelinde Müslümanlara yönelik kalıcı hoşgörüsüzlük ve ırkçılık olgusunun yanı sıra, özellikle Müslüman kökenli kadınların istihdam ve eğitim gibi alanlara erişimlerinde yapısal ayrımcılık biçimlerinin varlığını ortaya koymaktadır. 21 Eylül 2017’de yayımlanan Avrupa Birliği Temel Haklar Ajansı’nın (FRA) kapsamlı EU-MIDIS II araştırmasının “Müslümanlar - Seçili Bulgular” başlıklı özel raporu; Müslüman kökenli bireylerin işgücü piyasası, eğitim,

barınma, sağlık hizmetleri gibi yaşamın çeşitli alanlarında maruz kaldıkları ayrımcılık, nefret suçu dâhil olmak üzere suç mağduriyeti, polis kontrolleri, sosyal dışlanma ve toplumsal katılım gibi konularda önemli AB genelinde veriler sunmaktadır (https://commission.europa.eu/index_en?wt-search=yes). Bu rapor çerçevesinde Avrupa'da Müslümanların maruz kaldığı ayrımcılığa ilişkin veriler, en yüksek oranların Avusturya (%71), Almanya (%68) ve Finlandiya (%63) gibi ülkelerde görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu ayrımcılığın en yaygın olduğu alanlar ise iş gücü piyasası, eğitim sistemi, konut edinme süreçleri, giyim tercihleri ve çalışma hayatı olarak öne çıkmaktadır. (<https://fra.europa.eu/en/about-fra>). İslam karşıtlığı ve Müslümanlara karşı yapılan saldırılar, sadece güvenlikleştirme sürecini etkilemekle kalmayıp aynı zamanda toplumda barış ve uyumun zayıflamasına da yol açmaktadır. Bu nedenle, toplumsal ayrımcılığın ve ırkçılığın azaltılması için çeşitli önlemlerin alınması önemlidir. Eğitim, farkındalık kampanyaları ve ayrımcılığa karşı etkili hukuki önlemler; bu sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır.

Oryantalist ve Oksidantalist Perspektiften Avrupa'nın Güvenlikleştirme Süreci

Avrupa, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik politikalarını yalnızca devletlerarası tehditlere karşı değil; kimlik, kültür ve değerler üzerinden de şekillendirmiştir. Bu süreçte, Oryantalist ve Oksidantalist bakış açıları; Avrupa'nın güvenlik anlayışının nasıl şekillendiğini ve nasıl bir döngü yarattığını anlamada önemli kavramsal araçlar sunmaktadır.

Edward Said'in Oryantalizm kuramı, Batı'nın Doğu'yu tarihsel süreç içerisinde nasıl ötekileştirdiğini ve onu durağan, irrasyonel ve kendini yönetme kapasitesinden yoksun bir özne olarak inşa ettiğini ortaya koymaktadır. Said'in temel argümanı; Oryantalizmin yalnızca bir bilgi üretim mekanizması değil, aynı zamanda bir iktidar söylemi olduğudur; Batı, Doğu'yu betimlerken ve kategorize ederken onu belirli normatif çerçevelere hapsedmeyi meşrulaştırmaktadır (Said, 2004: 56). Bu yaklaşım, günümüz Avrupa'sında Müslüman kimliğin güvenlikleştirilme sürecine zemin hazırlayan temel epistemolojik ve söylemsel kodları içinde barındırmaktadır.

Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra hız kazanan bu güvenlikleştirme süreci, Batı'nın güvenlik söylemlerinde Müslümanları "radikalleşme potana siyeline sahip", "Batı değerlerine tehdit oluşturan" ve "entegrasyon problemi yaşayan" bir topluluk olarak nitelemesine neden olmuştur. Bu süreç yalnızca devlet politikalarında değil, medya temsilleri, akademik çalışmalar ve toplumsal algılar aracılığıyla da normalleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, İslami kimliğin güvenlikleştirilmesi; salt hukuki ya da politik bir mesele olmaktan çıkarak Batı'nın kendi güvenlik anlayışını ontolojik bir temele oturtmasına hizmet eden kapsamlı bir söylem üretimi hâline gelmiştir. Avrupa ülkelerinde yükselen İslam karşıtlığı ve artan göç karşıtı politikalar;

bu söylemin yalnızca dış politikayı değil, iç güvenlik mekanizmalarını da doğrudan etkilediğini göstermektedir.

Oryantalizm (Said, 2004: 54); Batı'nın Doğu'yu homojen, irrasyonel ve tehditkâr bir yapı olarak inşa etmesini ifade ederken oksidantalizm (Carrier,1995) Batı'nın dış dünya tarafından nasıl algılandığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Avrupa'nın güvenikleştirme süreçleri bu iki kavram üzerinden değerlendirildiğinde, hem Avrupa'nın dış dünyaya bakış açısı hem de dış dünyadan Avrupa'ya yönelen algılar karşılıklı bir etkileşim içerisinde yer almaktadır.

Oryantalist perspektifin Avrupa'nın güvenikleştirme politikalarına etkisi; özellikle göç, entegrasyon ve İslam gibi konular etrafında belirginleşmektedir. Göçmenler ve özellikle Müslüman topluluklar, Avrupa'da sıklıkla güvenikleştirme söylemleriyle ilişkilendirilmektedir ve kimlik temelli bir tehdit unsuru olarak sunulmaktadır (Cesari, 2009).

2015'teki mülteci krizinin ardından Avrupa ülkeleri; göçmenleri yalnızca insani bir mesele olarak değil, aynı zamanda ulusal güvenlik bağlamında ele almaya başlamıştır (Huysmans, 2006). Özellikle Almanya, Fransa ve İtalya'da göçmen karşıtı söylemlerin siyasi partiler tarafından benimsenmesi, göçün bir güvenlik meselesi olarak kodlanmasına katkı sağlamıştır.

Oryantalist bakış açısı, Müslüman kimliğini homojen ve Batı değerleriyle çatışan bir yapı olarak kurgularken Avrupa'daki bazı politikalar bu söylemi pekiştirmiştir (Fekete, 2004: 15). Fransa'daki başörtüsü yasakları, Belçika'daki kamusal alanda dinî sembollerin kısıtlanması ve Danimarka'da gettolaşan mahallelere yönelik özel denetimler; Müslüman kimliğinin güvenikleştirilmesine örnek olarak gösterilebilir.

Oksidantalist bakış açısı, Oryantalizme göre bir "karşı söylem" niteliğindedir (Metin, 2013: 65). Avrupa'nın kendisini nasıl konumlandığı ve dış dünya tarafından nasıl algılandığı ile ilgilidir. Avrupa, kimliğini sıklıkla "demokrasi, insan hakları ve özgürlükler" temelinde tanımlarken güvenikleştirme süreçleri bu değerlerle çelişen sonuçlar üretebilmektedir.

Brexit sürecinde göçmen karşıtı söylemlerin etkisi, Avrupa'nın kendi iç dinamikleri açısından oksidantalist bir güvenlik krizine işaret etmektedir. Benzer şekilde Macaristan ve Polonya'da ulusal kimlik vurgusunun artması, Avrupa'nın iç dinamiklerinde kimlik merkezli güvenikleştirme süreçlerini göstermektedir (Kriesi et al., 2012).

Avrupa'nın göçmen krizine karşı aldığı sert önlemler, özellikle Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde Batı'nın çifte standartlı olduğu yönündeki söylemleri güçlendirmiştir. Avrupa'nın güvenlik adına yürüttüğü dış politika hamleleri –örneğin, Libya'da göçmenleri durdurmak için milis gruplarla yapılan anlaşmalar veya Fransa'nın Sahel bölgesindeki askerî müdahaleleri– Avrupa'nın

dış dünyada giderek daha müdahaleci bir aktör olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Gelecekte Avrupa'nın güvenlik politikalarının daha kapsayıcı bir perspektiften ele alınması, güvenlikleştirme süreçlerinin toplumsal kutuplaşmaya yol açmasını engellemek adına kritik önem taşımaktadır (Bigo, 2002: 65). Bu bağlamda, güvenlik politikalarının kültürel ve kimlik temelli tehdit algıları yerine, daha yapısal ve çok boyutlu bir güvenlik anlayışı çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Avrupa'da İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesi sürecinin toplumsal, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarını ele alarak bu sürecin hem Müslüman topluluklar hem de Avrupa toplumları üzerindeki geniş kapsamlı etkilerini tartışmaktadır. İslami kimliklerin güvenlik tehdidi olarak çerçevelenmesi, Müslüman bireylerin ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalma olasılığını artırmakta; toplumsal uyumu tehdit etmekte ve Avrupa'nın demokratik değerlerini zayıflatmaktadır.

Toplumsal düzeyde, Müslüman topluluklar ayrımcılıkla karşılaşmaktadır; bu da onların sosyal hayata katılımını zorlaştırarak toplumdaki kutuplaşmayı derinleştirmektedir. Müslümanlara yönelik artan ön yargılar ve düşmanca tutumlar, yalnızca bireysel düzeyde ayrımcılığı değil; aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi baltalayan yapısal eşitsizlikleri de pekiştirmektedir. Bu durum, Avrupa'nın çokkültürlü yapısına yönelik ciddi bir meydan okuma oluşturmaktadır. Ayrıca Müslüman karşıtlığının artması, toplumda birlik ve dayanışma duygularını zayıflatmakta ve toplumsal çatışma potansiyelini artırmaktadır.

Siyasi düzeyde, İslami kimlik algısının güvenlikleştirilmesi önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Bazı Avrupa ülkelerinde, Müslümanlara yönelik sertleşen güvenlik politikaları ve ayrımcı yasal düzenlemeler benimsenmektedir. Bu durum, siyasi arenada ayrımcılığı ve dışlanmayı meşrulaştıran bir atmosfer oluşturmaktadır. Ayrıca aşırı sağ partilerin yükselişi ve popülist retoriklerin güçlenmesi, göçmenlere ve Müslümanlara karşı uygulanacak politikaların sertleşmesine zemin hazırlamaktadır. Göç ve İslam arasındaki ilişkilendirme, güvenlik temelli bir siyasi ajanda için zemin oluşturmakta ve bu durum, demokratik yönetim ilkeleriyle bağdaşmayan uygulamaların önünü açmaktadır.

Ekonomik düzeyde, Müslüman göçmenlerin ekonomik sorunlar ve işsizlik gibi kriz durumlarında hedef hâline getirilmesi, toplumsal dayanışma duygusunu zayıflatmaktadır. Aşırı sağ partiler, ekonomik gerilim dönemlerinde göçmen karşıtı söylemleri güçlendirerek kaynakların yerli halk için ayrılması gerektiği argümanını öne sürmektedir. Bu durum; ekonomik sıkıntıların

çözümünden çok, toplumsal bölünmeleri derinleştiren bir politika tercihi-
ne dönüşmektedir.

Kültürel düzeyde, İslami kimliklerin tehdit olarak algılanması kültürel çeşit-
liliğe dayalı bir toplum yapısının önünde engel teşkil etmektedir. Müslüman
toplulukların dinî pratiklerini ve kültürel kimliklerini özgürce ifade etme
hakkına yönelik kısıtlamalar, kültürel çatışmaları körüklemektedir ve top-
lum içinde hoşgörü ortamını zayıflatmaktadır. Özellikle camilere ve diğer
dinî sembollere yönelik saldırılar, kültürel gerilimlerin fiziksel bir yansıma-
sıdır.

İslami kimlik algısının güvenleştirilmesi, Avrupa'nın sosyal, siyasal,
ekonomik ve kültürel yapısını dönüştüren çok boyutlu bir sorun olarak
karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç, sadece Müslüman toplulukları değil; Avru-
pa'nın demokratik değerlerini, sosyal uyumunu ve politik istikrarını da teh-
dit etmektedir. Güvenleştirme politikalarının yeniden değerlendirilmesi,
ayrımcı uygulamaların önlenmesi ve kapsayıcı politikaların teşvik edilmesi
hayati önem taşımaktadır. Demokratik değerlerin korunması, sadece Müs-
lüman topluluklar için değil; tüm Avrupa vatandaşları için adil ve güvenli
bir gelecek inşa etmek açısından kritik bir gerekliliktir. Medya, sivil toplum
kuruluşları ve siyasi aktörler; bu süreçte sorumlu ve kapsayıcı bir yaklaşım
benimseyerek toplumsal dayanışmayı yeniden inşa etme sorumluluğuna sa-
hiptir.

Kaynaklar

- Aguilera-Rodriguez, C. (2014). *The rise of the far right in Europe. Geographical overview, EU's Mediterranean countries*. Panorama.
- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte güvenlik tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(30), 43-73.
- Aktaş, M. (2016). AB ülkelerinde İslamofobi ve terörizm. *Ombudsman Akademik*, 7, 1-20.
- Al-Azmeh, A., & Fokas, E. (2007). *Islam in Europe: Diversity, identity and influence*. Cambridge University Press.
- Awan, I. (2016). *Islamophobia in cyberspace: Hate crimes go viral*. Routledge.
- Baldwin, D. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23(1), 5-26.
- Balzacq, T. (2005). The three faces of securitization: Political agency, audience and context. *European Journal of International Relations*, 11(2), 171-201.
- Balzacq, T. (2010). A theory of securitization: Origins, core assumptions, and variants. In T. Balzacq (Ed.), *Securitization theory* (1-30). Routledge.
- Baycan, E., & Gianni, M. (2019). What is wrong with the Swiss minaret ban? In J. Seglow & A. Shorten (Ed). *Religion and political theory: Secularism, accommodation and the new challenges of religious diversity* (85-100). Rowman & Littlefield.
- Baysal, B., & Lüleci, Ç. (2015). Kopenhag Okulu ve güvenlikleştirme teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 11(22), 61-96.
- Bell, D., Valenta, M., & Strabac, Z. (2021). A comparative analysis of changes in anti-immigrant and anti-Muslim attitudes in Europe: 1990-2017. *Comparative Migration Studies*, 9(1), 1-25.
- Biçen Gören, K. B. (2020). *Uluslararası göç ve Avrupa Birliği göç politikasının güvenlikleştirilmesi ve dışsallaştırılması. Akdeniz'de devlet ve düzen*. Polis Akademisi Yayınları. Ankara.
- Bigo, D. (2002). Security and immigration: Toward a critique of the governmentality of unease. *Alternatives*, Special Issue, 63-92.
- Bilgin, P. (2010). Güvenlik çalışmalarında yeni açılımlar: Yeni güvenlik çalışmaları. *SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 8(14), 69-96.
- Borevi, K. (2012). Sweden the flagship of multiculturalism. In G. Brochmann & A. Hagelund (Ed). *Immigration policy and the Scandinavian welfare state 1945-2010* (25-50). Palgrave Macmillan.
- Booth, K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies*, 17(4), 313-326.
- Bommes, M., Fassmann, H., & Sievers, W. (2020). *Migration from the Middle East and North Africa to Europe*. Amsterdam University Press.
- Bowen, J. R. (2008). *Why the French don't like headscarves: Islam, the state, and public space*. Princeton University Press.
- Buzan, B. (1991). *People, states and fear: An agenda for international security studies in the post-cold war era*. Harvester Wheatsheaf.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner.
- Buzan, B. (2008). The changing agenda of military security. In H. G. Brauch et al. (Eds.), *Globalization and environmental challenges: Reconceptualizing security in the 21st century* (553-560). Springer-Verlag. Berlin & Heidelberg.

- Buzan, B., & Wæver, O. (2009). Macrosecuritization and security constellations: Re-considering scale in securitization theory. *Review of International Studies*, 35(2), 253-276.
- Bülbül, B. (2019). *Aydınlanma çağı düşünürlerinde güvenlik anlayışı: Hobbes, Locke ve Rousseau'da güvenlik kavramının karşılaştırmalı analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Carrier, J. G. (1995). *Occidentalism: Images of the West*. Oxford University Press.
- Canatan, K. (2007). İslamofobi ve anti-İslamizm: Kavramsal ve tarihsel yaklaşım. K. Canatan & Ö. Hıdır (Ed). *Batı dünyasında İslamofobi ve anti-İslamizm* (15-40). Es-kiyenî Yayınları. Ankara.
- Cesari, J. (2009). *Muslims in the West after 9/11: Religion, politics, and law*. Routledge.
- Cohen, J., & Blanco, J. (2020). Investigating radicalization trends. In B. Akhgar (Ed.), *Investigating radicalization trends* (75-95). Springer.
- Coulmas, F. (2019). *Identity: A very short introduction*. Oxford University Press.
- Croft, S. (2012). *Securitizing Islam: Identity and the search for security*. Cambridge University Press.
- Dautović, R., & Hafez, F. (2019). Institutionalizing Islam in contemporary Austria: A comparative analysis of the Austrian Islam Act of 2015 and Austrian religion laws with special emphasis on the Israelite Act of 2012. *Oxford Journal of Law and Religion*, 8(1), 1-20.
- Dahlgren, P. (2005). The Internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation. *Political Communication*, 22(2), 147-162.
- Derrida, J. (1973). *Speech and phenomena*. Northwestern University Press. Illinois.
- Dilbirliği, M., & Kıyıcı, H. (2022). Kurumsal ırkçılık ve terörist radikalleşme: Nasyonal sosyalist yeraltı örgütü. *İnsan Hakları Yıllığı*, 39(1), 1-34.
- Grayson, K. (2003). Securitization and the boomerang debate: A rejoinder to Liotta and Smith-Windsor. *International Relations*, 17(3), 337-343.
- Emeklier, B. (2011). Thomas Hobbes ve John Locke'un güvenlik anlayışlarının karşılaştırmalı bir analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 7(14), 45-70.
- Fekete, L. (2009). *A suitable enemy: Racism, migration and Islamophobia in Europe*. Pluto Press.
- Fekete, L. (2004). Anti-Muslim racism and the European security state. *Race & Class*, 46(1), 3-29.
- Fredette, J. (2015). Becoming a threat: The burqa and the contestation over public morality law in France. *French Politics, Culture & Society*, 40(3), 1-25.
- Geddes, A. (2014). The European Union's international migration relations towards Middle Eastern and North African countries. In M. Bommers, H. Fassmann & W. Sievers (Ed). *Migration from the Middle East and North Africa to Europe* (95-120). Amsterdam University Press.
- Haekwon, D., & Sundstrom, R. (2014). Xenophobia and racism. *Critical Philosophy of Race*, 2(1), 20-45.
- Huysmans, J. (2000). The European Union and the securitization of migration. *Journal of Common Market Studies*, 38(5), 751-777.
- Huysmans, J. (2006). *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*. Routledge.

- Kaliber, A. (2005). Securing the ground through securitized foreign policy: The Cyprus case. *Security Dialogue*, 36(3), 319-337.
- Keohane, R. (2011). *Global governance and democratic accountability*. https://www.researchgate.net/publication/228582436_Global_Governance_and_Democratic_Accountability.
- Kriesi, H., Grande, E., Lachat, R., Dolezal, M., Bornschier, S., & Frey, T. (2012). *Political conflict in Western Europe*. Cambridge University Press.
- LaFree, G., & Freilich, J. (2019). Government policies for counteracting violent extremism. *Annual Review of Criminology*, 2(1), 383-404.
- Mandacı, N., & Özerim, G. (2013). Uluslararası göçlerin bir güvenlik konusuna dönüşümü: Avrupa'da radikal sağ partiler ve göçün güvenikleştirilmesi. *Uluslararası İlişkiler*, 10(39), 105-130.
- Metin, A. (2020). Occidentalism: An Eastern reply to Orientalism. *Bilig*, (93), 181-202.
- Miş, N. (2014). Güvenikleştirme teorisi ve siyasal olanın güvenikleştirilmesi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(2), 345-381.
- Miller, B. (2010). Explaining changes in U.S. grand strategy: 9/11, the rise of offensive liberalism, and the war in Iraq. *Security Studies*, 19(1), 26-65.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press.
- Nasser Qadri, S. (2019). *Framing terrorism and migration in the USA: The role of the media in securitization processes*. PhD Tezi.
- Nowicka, M. (2014). *Migration, citizenship and cultural security: Case of Polish immigrants in Reykjavik*. Securitologia.
- Ogan, C., & Willnat, L. (2013). *The rise of anti-Muslim prejudice: Media and Islamophobia in Europe and the United States*. SAGE.
- Pippa, N., & Inglehart, R. (2012). Muslim integration into Western cultures: Between origins and destinations. *Political Studies*, 60(2), 228-251.
- Ricoeur, P. (2000). *Söz edimleri kuramı ve etik*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Ronis, S. (2011). *Economic security: Neglected dimension of national security*. Washington: NDU Press.
- Sağır, A. (2015). Kamusal hayatın dışlanan yüzleri olarak Avrupalı Müslümanlar ve İslamofobi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 1024-1048.
- Said, E. (2004). *Oryantalizm: Batı'nın şark anlayışları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Scharbrodt, O. (2020). Experiences of Muslims in Western Europe. Lukens-Bull & M. Woodward (Ed). *Handbook of contemporary Islam and Muslim lives* (1-23). Springer.
- Statista. (2025). *Religion in Europe - Statistics and Facts*. <https://www.statista.com/topics/3977/religion-in-europe/#topicOverview>.
- Şemşit, S. (2010). *Avrupa Birliği göç politikasının güvenikleştirilmesi ve dışsallaştırılması: Türkiye'ye yansımaları*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türko, E. & Gökçenoğlu S. (2020). Avrupa Birliği tarihinde bir geri adım: Brexit. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 573-589.
- Vrieland, J., Chaib, S., & Brems, E. (2013). *The Belgian 'burqa ban': Legal aspects of local and general prohibitions on covering and concealing one's face in Belgium*. Routledge.
- Williams, M. (2003). Words, images, enemies: Securitisation and international politics. *International Studies Quarterly*, 47(4), 511-531.